

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА
ЄВРАЗІЙСЬКА АСОЦІАЦІЯ ПРАВНИЧИХ ШКІЛ ТА ПРАВНИКІВ

КОНСТИТУЦІЙНІ ЦІННОСТІ: правова природа та практика реалізації

**Збірник тез
Міжнародної науково-практичної
конференції
(м. Хмельницький, 17 травня 2019 року)**

ЧАСТИНА 1

*присвячений світлій пам'яті
доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрНУ,
першого Голови Конституційного Суду України
Леоніда Петровича Юзькова
та з нагоди присвоєння
Хмельницькому університету управління та права його імені*

**м. Хмельницький
2019**

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА
ЄВРАЗІЙСЬКА АСОЦІАЦІЯ ПРАВНИЧИХ ШКІЛ ТА ПРАВНИКІВ

*«Конституційні цінності:
правова природа та практика
реалізації»*

Збірник тез

*Міжнародної науково-практичної конференції
(м. Хмельницький, 17 травня 2019 року)*

Частина 1

присвячений світлій пам'яті
доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрНУ,
першого Голови Конституційного Суду України
Леоніда Петровича Юзькова
та з нагоди присвоєння
Хмельницькому університету управління та права його імені

м. Хмельницький
2019

УДК 342(477)

К 65

К 65 Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року). [у 2-х част.]. – Частина 1. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. 326 с.

ISBN 978-617-7572-22-9 (повне зібрання)

ISBN 978-617-7572-23-6 (частина 1)

*Рекомендовано до друку
вченою радою Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
(протокол № 12 від 21 червня 2019 року)*

У збірнику представлені доповіді, які були подані на Міжнародну науково-практичну конференцію «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації», що відбулась у Хмельницькому університеті управління та права 17 травня 2019 року і була присвячена світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова та з нагоди присвоєння Хмельницькому університету управління та права його імені.

Розміщені у збірнику тези доповідей стосуються таких напрямів: «Ціннісний вимір права: здобутки та перспективи», «Цінності як фундамент сучасної демократичної Конституції», «Конституційні цінності в практиці Конституційного Суду України», «Доктрина конституційних цінностей професора Л. П. Юзькова».

Збірник розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів і наукових установ, студентів, аспірантів та докторантів, практичних працівників і широкий читацький загал.

Організаційний комітет Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» не завжди поділяє думку учасників конференції.

Повну відповідальність за достовірність та якість поданого матеріалу несуть учасники конференції, їхні наукові керівники, рецензенти та структурні підрозділи вищих навчальних закладів і наукових установ, які рекомендували ці матеріали до друку.

УДК 342(477)

© Колектив авторів, 2019

© Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019

ISBN 978-617-7572-22-9 (повне зібрання)

ISBN 978-617-7572-23-6 (частина 1)

ВІТАЛЬНИЙ ЛИСТ

Президента Національної академії правових наук України, академіка Національної академії правових наук України, доктора юридичних наук, професора, Заслуженого діяча науки і техніки України
Петришина Олександра Віталійовича

ШАНОВНІ УЧАСНИКИ, ГОСТІ ТА ОРГАНІЗАТОРИ КОНФЕРЕНЦІЇ!

Від імені Національної академії правових наук України щиро вітаю всіх учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: права природа та практика реалізації», яка проводиться Хмельницьким університетом управління та права у взаємодії з Конституційним Судом України та Національною академією правових наук України за участі інших організацій, закладів і установ.

Визначною особливістю конференції є те, що вона присвячена світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрН України, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова та з нагоди присвоєння Хмельницькому університету управління та права його імені.

Хмельницький університет управління та права займає гідну позицію серед закладів вищої освіти нашої Держави, і ця подія – ще одна приємна нагода відзначити високий професіоналізм, інноваційні підходи та самовіддану працю колективу Університету. Присвоєння Університету імені Леоніда Юзькова є доленосним, стратегічним та водночас відповідальним рішенням.

Запропонована тематика міжнародної конференції є вкрай актуальною в сучасних умовах євроінтеграції України та сприятиме розвитку національного законодавства.

Бажаю всім учасникам конструктивного діалогу і плідної праці, всебічного обговорення проблем, які турбують вчених, експертів і практичних фахівців та пошуку шляхів їх вирішення. Перекоаний, що дискусії будуть надзвичайно цікавими, а підсумковим документом роботи стануть відповіді на питання, заплановані до розгляду.

З повагою,

**Президент Національної академії
правових наук України,
академік НАПрН України**

О. В. Петришин

ВІТАЛЬНИЙ ЛИСТ

Голови Конституційного Суду України, кандидата юридичних наук
Шапталой Наталі Костянтинівни

Шановний Олегу Миколайовичу!

Від імені суддів Конституційного Суду України та від мене особисто прийміть найщиріші вітання з нагоди присвоєння Хмельницькому університету управління та права імені видатного українського вченого-правознавця, державного та громадського діяча, професора, Голови Конституційного Суду України (1992-1995 рр.) Леоніда Юзькова.

Леонід Юзьков був тією людиною, з якої почалася історія становлення українського державотворення та конституційного судочинства; людиною, якій вдалося закласти підґрунтя для формування сучасного українського законодавства. Він увійшов в історію української юриспруденції ще й як талановитий педагог, який виховав не одне покоління вітчизняних правників.

Український вчений був шанований серед широкого кола вітчизняних та зарубіжних правників, які й досі згадують його не тільки як видатного наукового діяча, а й як людину з великої літери та палкого патріота України.

Конституційний Суд України пишається тим, що сучасний провідний вищий навчальний заклад відтепер має ім'я великого конституціоналіста, професора, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Юзькова.

Бажаємо Вам та науково-педагогічному колективу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова подальших успіхів у підготовці висококваліфікованих спеціалістів, упевненості в обраному шляху, нових звершень на науковій ниві, невичерпної насаги у Вашій надзвичайно відповідальній праці!

З найкращими побажаннями

Голова
Конституційного Суду України

Наталія ШАПТАЛАЯ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

*ректора Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова,
доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України*
Омельчука Олега Миколайовича

Шановні гості та учасники конференції!

Радий вітати Вас на нашому поважному заході, присвяченому світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України та нашого земляка Леоніда Петровича Юзькова та з нагоди присвоєння Хмельницькому університету управління та права його імені.

30 березня 2018 року Конституційним Судом України спільно з Інститутом держави і права імені М. В. Корецького НАН України був проведений академічний науково-практичний семінар на вшанування пам'яті та з нагоди 80-ї річниці з дня народження Леоніда Петровича Юзькова «Людська гідність як конституційна цінність», на якому була висловлена пропозиція про присвоєння його імені Хмельницькому університету управління та права. З цього приводу від імені Голови Конституційного Суду України університету був направлений лист.

Хочу зазначити, що ця ідея визрівала вже досить давно. Передумовами для присвоєння нашому університету імені Леоніда Юзькова була ціла низка факторів:

Перш за все слід зазначити, що Леонід Петрович Юзьков доклав значних зусиль до становлення та розвитку Хмельницького університету управління та права, консультуючи його керівництво з питань організації навчально-методичної, виховної та наукової роботи;

У 2004 році у Хмельницькому університеті управління та права були встановлені персональні студентські стипендії імені Л. П. Юзькова для відзначення успіхів талановитих студентів;

14–15 березня 2008 року з ініціативи Конституційного Суду України та професорсько-викладацького складу Хмельницькому університету управління та права на базі університету було проведено I Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Проблеми становлення та розвитку конституційної держави в Україні», присвячену 70-й річниці від дня народження Л. П. Юзькова. За результатами конференції опубліковано збірник наукових праць «Актуальні проблеми конституційного права та державотворення» у двох частинах та встановлена меморіальна дошка на адміністративному будинку університету.

На користь підтримки запропонованої ідеї свідчив і той факт, що значна частина наукових досліджень Л. П. Юзькова, зокрема й кваліфікаційних,

присвячена конституційному праву та державному управлінню, які є також сферою наукових досліджень і навчально-освітнього процесу нашого університету.

Тому, виходячи з вимог законодавства, 14 травня 2018 року на засіданні вченої ради університету було прийнято рішення клопотати перед Хмельницькою обласною радою про проведення громадського обговорення щодо розгляду питання про присвоєння Хмельницькому університету управління та права імені Леоніда Юзькова.

На підставі рішення Хмельницької обласної ради від 27 вересня 2018 року громадське обговорення цього питання проводилось з 1 жовтня по 1 грудня 2018 року у таких формах: електронне консультування, круглі столи щодо обговорення питання про присвоєння Хмельницькому університету управління та права імені Леоніда Юзькова, зустрічі представників Хмельницького університету управління та права з представниками громадських організацій, політичних партій та громади області.

На всіх цих заходах висловлювалась одноголосна підтримка ініціативи щодо присвоєння нашому університету імені Леоніда Петровича Юзькова. Інших зауважень і пропозицій під час громадського обговорення не надходило. Під час проведення громадського обговорення було дотримано всіх вимог, визначених законодавством.

Окрім того, це питання обговорювалось у ході Міжнародної науково-практичної конференції «Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави», яка була проведена Хмельницьким університетом управління та права спільно з Конституційним Судом України 19 жовтня 2018 року й учасники якої висловили одностайну підтримку ініціативи присвоєння Хмельницькому університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Також у процесі громадського обговорення на адресу Хмельницького університету управління та права надійшли листи від Хмельницького окружного адміністративного суду, Головного територіального управління юстиції у Хмельницькій області, Головного управління Національної поліції в Хмельницькій області, Хмельницького апеляційного суду, Господарського суду Хмельницької області, Ради адвокатів, прокуратури Хмельницької області, в яких висловлюється підтримка ініціативи щодо присвоєння університету імені Леоніда Юзькова.

Підтримка ініціативи щодо присвоєння Хмельницькому університету управління та права імені Леоніда Юзькова від наукової спільноти висловлена в листі Національної академії правових наук України, підписаному президентом Національної академії правових наук, академіком НАПрН України, доктором юридичних наук, професором, заслуженим діячем науки і техніки України Петришиним О. В., за що ми надзвичайно йому вдячні!

29 листопада 2018 року була проведена конференція трудового колективу Хмельницького університету управління та права, на якій була висловлена одностайна підтримка щодо присвоєння університету імені Леоніда Юзькова з боку професорсько-викладацького складу, працівників університету та студентської спільноти.

За результатами громадського обговорення Хмельницька обласна рада 21 березня 2019 року прийняла доленосне рішення № 30-25/2019 про присвоєння Хмельницькому університету управління та права імені Леоніда Юзькова.

Для нашого університету, для всіх нас це велика честь, адже Леонід Петрович Юзьков стояв біля витоків державної незалежності й був одним із фундаторів української Конституції. Усе своє життя він присвятив служінню високим ідеалам народовладдя і верховенства права, розбудові української державності на засадах гуманізму й демократії та зробив значний внесок у розбудову незалежності України і її конституційно-правове оформлення. Світла пам'ять про Леоніда Петровича Юзькова як яскравого вченого-конституціоналіста, вмілого педагога, талановитого організатора, громадського й державного діяча, людини щедрої душі й багатогранного таланту назавжди в пам'яті тих, з ким йому пощастило працювати, і тих, хто продовжує розбудову незалежної України, втілюючи й розвиваючи його творче надбання. І ми, його земляки, пишаємось тим, що ця видатна людина народилась і зростала саме на території нашої області. Вважаю, що присвоєння Хмельницькому університету управління та права імені Леоніда Юзькова є належною шаную пам'яті славетного сина нашої землі.

Крім того, присвоєння університету імені Леоніда Юзькова відкриває широкі можливості для тісної співпраці з Конституційним Судом України, що передбачено Договором про співпрацю між Конституційним Судом та Хмельницьким університетом управління та права. До форм такої співпраці належать, зокрема:

- можливість для аспірантів, докторантів, викладацького складу університету стажування в Конституційному Суді України;
- проведення спільних наукових, науково-практичних та інших заходів, залучення викладацького складу університету, насамперед, юридичного факультету, до участі в наукових, науково-практичних та інших заходах, що проводяться Конституційним Судом;
- проходження практики студентами юридичного факультету університету в структурних підрозділах Конституційного Суду.

Така співпраця сприятиме підвищенню якості практичної підготовки студентів і забезпечення підготовки випускників-професіоналів, які будуть конкурентноспроможними на ринку праці та надасть нашому навчальному закладу можливість вийти на якісно новий рівень підготовки правників та управлінців.

Вийти на якісно новий рівень у системі навчальних закладів нашої держави університету допомагає і тісна співпраця з Національною академією правових наук України.

Так у березні 2018 року Науково-дослідним інститутом державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України спільно з Хмельницьким університетом управління та права створено Навчально-наукову лабораторію дослідження проблем публічного адміністрування та децентралізації влади. Основним завданням Лабораторії є проведення наукових досліджень проблем реалізації політики у сфері публічного адміністрування та децентралізації влади, визначення шляхів вдосконалення правового регулювання організації та діяльності органів влади та місцевого самоврядування.

За недовгий час існування Лабораторія продемонструвала значний потенціал у роботі. Так, Лабораторією проводяться дослідження проблем публічного адміністрування та децентралізації влади на монографічному рівні, на рівні докторських та кандидатських дисертацій, готуються фахові наукові статті, організуються та проводяться науково-практичні конференції та круглі столи, спрямовані на об'єднання зусиль науковців і практиків у розв'язанні теоретичних та практичних проблем публічної влади, а також на вироблення рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства, що регулює порядок організації та здійснення публічної влади в Україні.

Хочу акцентувати увагу на тому факті, що наш університет є осередком підготовки кадрів саме для органів державної влади та місцевого самоврядування. 60% випускників університету працюють за спеціальністю, більша частина з них обіймають відповідні посади в органах державної влади та місцевого самоврядування,

Важливим напрямком діяльності університету є перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрів. Так, у 2017–2018 роках проводилось навчання за професійною програмою підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування з питань запобігання корупції та короткотермінові семінари для державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування з питань запобігання корупції. Загальна чисельність державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, що пройшли таке підвищення кваліфікації становить 500 осіб.

Тому перспективи нашого розвитку і нашої подальшої співпраці з НАПрНУ будуть спрямовані на те, щоб Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова став єдиним в Україні центром місцевого самоврядування, діяльність якого буде спрямована на виконання таких завдань, як:

1) дослідження комплексної проблематики процесів розбудови державності в Україні, в тому числі проблем функціонування органів державної

влади, конституційно-правових, адміністративно-правових відносин та державно-правової конфліктології, питань становлення та реалізації місцевого самоврядування та вироблення рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства цієї сфери;

2) підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації фахівців для потреб усіх регіонів України;

3) забезпечення партнерської взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та організацій громадянського суспільства.

Адже, як зазначав ще на початку 90-х років Л. П. Юзьков «Місьцеве самоврядування – це перманентний процес реалізації народовладдя. Розуміння місцевого самоврядування «виходить з протилежності державних і громадських інтересів, центру і місць», його сутність полягає в «природному праві місцевих громад на самостійність у вирішенні місцевих справ у рамках закону, але без втручання центральних органів влади».

Нині ім'я Леоніда Юзькова є взірцем служіння конституційним засадам держави, демократичного устрою та народовладдя. Він був видатним конституціоналістом-новатором У процесі державотворчої діяльності Леонідом Юзьковим були сформульовані важливі доктринальні підходи до конституційних цінностей як важливої складової стабільності української державності та європейських спільних демократичних цінностей. Вони значною мірою знайшли своє втілення в чинній Конституції України.

Саме тому сьогодні Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова проводить Міжнародну науково-практичну конференцію «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації».

Співорганізаторами цього заходу є Національна академія правових наук України, Конституційний Суд України та Євразійська асоціація правничих шкіл та правників.

Упевнений, що високий фаховий і представницький рівень учасників зібрання дозволить усім нам більше дізнатись про доктрину конституційних цінностей професора Л.П.Юзькова, сприятиме глибокому аналізу теоретико-правових питань конституційних цінностей як фундаменту сучасної демократичної Конституції, дослідженню практики Конституційного Суду України щодо захисту основоположних конституційних цінностей, аналізу законодавчого врегулювання проблемних моментів у цій сфері й дасть можливість виробити пропозиції та рекомендації, які сприятимуть вирішенню проблем втілення конституційних цінностей у практику діяльності як органу конституційного контролю, так і всіх інших органів державної влади та місцевого самоврядування.

Я бажаю усім учасникам конференції плідної роботи, конструктивного діалогу, творчих дискусій та продуктивного наукового пошуку та сподіваюсь, що Ви отримаєте професійне задоволення від результатів роботи конференції.

Абросімов Сергій Анатолійович

*Голова Громадської ради при Кам'янець-Подільській
районній державній адміністрації
(м. Кам'янець-Подільський, Україна)*

ТЕНДЕНЦІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ВИМОГ ДО ДОГОВОРІВ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ В УКРАЇНІ

Регулювання відносин щодо договорів купівлі-продажу здійснюється за допомогою різних правових інститутів. Підвищення значення договору купівлі-продажу відбувається не тільки в Україні, а й в інших країнах. Не менше уваги регулюванню таких договірних відносин приділено в Європейському Союзі, зважаючи на тенденцію уніфікації договірного права в Європейському Союзі (далі – ЄС) та підвищення рівня правового захисту усіх учасників договірних відносин. Про це свідчать як уже розроблені документи, наприклад, Принципи європейського договірного права, так і проекти документів, зокрема, проект Європейського Цивільного кодексу та проект *Acquis Communautaire* у сфері договірного права, що наразі активно розробляється під егідою Європейської комісії.

Внутрішній ринок ЄС, як і раніше зіштовхується з бар'єрами, що перешкоджають розвитку його потенціалу. Податкові правила, адміністративні вимоги, труднощі доставки, лінгвістичні і культурні особливості заважають нормальному функціонуванню цього ринку; до них додаються відмінності між нормами держав-членів, що регулюють договірні відносини. Несхожість існує не тільки у сферах, які не регулюються законодавством Європейського Союзу (наприклад, договірне право), але і в сферах, де право частково гармонізовано на всій території ЄС відповідно до принципу мінімальної гармонізації (наприклад, європейське законодавство про захист прав споживачів). Гармонізація або зближення національного права, тобто введення загальних засад правового регулювання в конкретних сферах суспільного життя здійснюється в ЄС за допомогою директив. На відміну від уніфікації, яка тягне за собою повну одноманітність норм і реалізується шляхом прийняття в ЄС регламентів, у разі гармонізації державам-членам залишається більший або менший простір для власного правового регулювання. Сьогодні ЄС встановлює мінімальний рівень захисту прав споживачів, при цьому окремим країнам Союзу не забороняється встановлювати більш жорсткі вимоги захисту прав.

До прикладу, для регулювання транскордонних угод між професіоналами та споживачами Європейський союз встановив ефективний механізм колізійної захисту. Регламент ЄС № 593/2008 про право, застосовне до договірних

зобов'язань (далі – Рим I), в статті 6 встановив новий критерій так званої «націленої діяльності», відповідно до якого колізійний механізм захисту споживача приводиться в дію і обмежує застосування обраного сторонами договору (споживачем і професіоналом) закону, що регулює їх відносини, наказуючи застосування більш вигідних для споживача захисних норм права країни місця проживання споживача, якщо професійна сторона здійснює свою діяльність або іншим чином спрямовує її на територію такої країни. Таким чином, професійна сторона повинна заздалегідь визначити, який ступінь захисту прав передбачає законодавство місця проживання споживача, щоб договір з ним відповідав вимогам цього Закону. Професіонали, які укладають договори із споживачем он-лайн, повинні нести додаткові витрати у зв'язку з необхідністю адаптувати свій веб-сайт до юридичних вимог кожної держави, на чю територію вони спрямовують свою діяльність. Тому на практиці, беручи до уваги додаткові витрати і можливі ризики, професіонал досить часто відмовляється укласти договір зі споживачем, які проживають в іншій країні. Правові перешкоди, що існують через різницю між національними імперативними приписами, що захищають права споживачів, і пов'язані з ними витрати, а також ризики професійної сторони, коли вони досягають високих значень, також безпосередньо впливають на внутрішній ринок ЄС.

Незважаючи на відносну історичну молодість європейського договірного права, яке фактично виникло у другій половині ХХ ст., не можна не відзначити його розвиненість та ефективність. Особливо, зважаючи на прагнення України стати членом Європейського Союзу, що призвело до підписання Угоди про асоціацію з ЄС (політичну частину угоди – 21 березня 2014 року, економічну частину – 27 червня 2014 року), яка була ратифікована Україною 16 вересня 2014 року. В Угоді визначено, що основною метою асоціації є запровадження умов для посилення економічних та торговельних відносин, які вестимуть до поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС, у тому числі завдяки створенню поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі, як це визначено у Розділі IV («Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею») цієї Угоди, та підтримання зусиль України щодо завершення переходу до діючої ринкової економіки, у тому числі шляхом поступової адаптації її законодавства до *acquis* ЄС. Серед іншого у Главі 6 вказаної Угоди наголошується на необхідності вироблення спільної політики у сфері торгівлі послугами та електронній торгівлі, в тому числі шляхом приведення у відповідність законодавства України до законодавства ЄС.

При цьому, звичайно, було б помилкою стверджувати, що сучасне вітчизняне договірне право у своєму розвитку спирається виключно лише на досвід правового регулювання за кордоном і не має своєї історії та специфіку, у зв'язку із чим додаткового обґрунтування потребують питання можливості

застосування результатів уніфікації договірного права ЄС у системі вітчизняного законодавства.

Одним із найважливіших питань у сфері правового регулювання договору купівлі-продажу залишається захист прав споживачів, оскільки захист прав споживачів – це одне з провідних завдань кожної цивілізованої держави, оскільки незалежно від політичної й економічної ситуації в країні люди купують товари і користуються різними послугами. Тому на сьогодні активно удосконалюється правове регулювання питань щодо захисту прав споживачів у сфері електронної комерції як у ЄС, так і в Україні.

На разі Європейський Союз має достатньо ґрунтовні напрацювання в галузі споживчої політики та захисті прав споживачів, а історичний розвиток правового регулювання цих проблем має еволюційний характер і спрямований на покращення життя населення ЄС. Разом із тим досить гостро стоїть питання про приведення у відповідність національного законодавства України щодо захисту прав споживачів у сфері роздрібно́ї купівлі-продажу до законодавства ЄС.

Безперечним фактом є необхідність встановлення особливих заходів охорони та впровадження механізму ефективного захисту також вітчизняного споживача, через це державна національна політика у цій сфері поступово займає належне місце в соціально-економічних перетвореннях у країні. Це обумовило наявність особливих регулятивних та охоронних норм, спрямованих на захист державою законних інтересів споживачів, створення додаткових гарантій охорони їхніх прав у сфері роздрібно́ї купівлі-продажу.

Нова редакція Закону України «Про захист прав споживачів» 2005 року була покликана привести законодавство України у відповідність до вимог законодавства ЄС. Разом з тим регулювання певних норм українського законодавства у цій сфері не відповідає визначеним ЄС правилам, а окремі види відносин залишаються зовсім нерегульованими. Це в основному пояснюється розширенням кола товарів та послуг, які пропонуються споживачеві і стосується саме продажу товару онлайн.

Сфера роздрібно́ї купівлі-продажу є досить широкою, тому необхідно звернути увагу на окремі її аспекти. Так, із розвитком засобів зв'язку (відеотелефон, телебачення, електронна пошта, Інтернет та ін.) на ринку, в тому числі українському, з'явилася безліч раніше невідомих способів просування і продажу товарів, таких, як наприклад, продаж через телемагазини, Інтернет. Активний розвиток електронної комерції, що для вітчизняного права є новою сферою суспільних відносин, зумовлює необхідність визначення норм поведінки, тобто особливих правових норм, що регулюють і закріплюють права, обов'язки, гарантії та відповідальність учасників цих відносин.

Внаслідок виявлених недоліків Європейською комісією було переглянуто старий режим, щоб зміцнити чинне законодавство та розробити механізми,

які б забезпечували виявлення та вирішення транскордонних та широко-масштабних порушень прав споживачів в ЄС, та 25 травня 2016 року Комісія висунула пропозицію щодо реформи регулювання співпраці з питань захисту споживачів (СРС), у результаті чого було прийнято Регламент (ЄС) 2017/2394 Європейського Парламенту та Ради від 12 грудня 2017 р. «Про співробітництво між національними органами, відповідальними за виконання законів про захист прав споживачів та скасування Регламенту (ЄС) № 2006/2004». Вказаний Регламент СРС почне діяти з 17 січня 2020 року та встановлюватиме чіткі критерії порушення прав споживачів, щодо яких національні органи влади та Європейська повинні співпрацювати, запроваджуватиме ефективніші механізми запобігання порушенням прав споживачів.

В Україні, на відміну від країн Євросоюзу, норми, що спеціально регулюють сферу дистанційних і прямих продажів, з'явилися тільки з 01.12.2005 р. в Законі України про захист прав споживачів. До цього часу відсутність цих норм призводила до збільшення числа несумлінних організацій, що діють у цій сфері, а також збільшення числа шахрайства та обману споживачів. Тим самим завдається збиток не тільки споживачам, але й організаціям, що прагнуть діяти сумлінно.

Розробка нових правил та вимог до соціальних мереж, продавців продукції зумовлена потребами додаткового захисту споживачів, в тому числі за рахунок здебільшого транскордонного характеру таких відносин. Разом із тим, посилена увага до досліджуваних відносин передбачає потребу їх аналізу на національному рівні, особливо враховуючи факт постійного збільшення кількості онлайн-продажів через сайти з європейських країн. На жаль, національне законодавство на сьогодні не має ефективних механізмів такого захисту і визначає тільки загальні засади електронної комерції і не встановлює жодних вимог до соціальних мереж, через які можуть здійснюватися онлайн-продажі.

Авсієвич Алла Валеріївна

*старший викладач кафедри права та правоохоронної діяльності
Хмельницького інституту ПраТ «ВНЗ «МАУП»,
доктор філософії в галузі права
(м. Хмельницький, Україна)*

ІНФОРМАЦІЙНІ ПРАВА, СВОБОДИ ТА ІНТЕРЕСИ: ПРАВОВА ПРИРОДА

На етапі переходу до інформаційного суспільства інформаційна сфера стає пріоритетною сферою людської діяльності, оскільки інформація є стратегічним ресурсом. Це закономірний етап розвитку цивілізації: під впливом інформаційних і телекомунікаційних технологій відбуваються зміни в економіці, соціальних структурах, праві, культурі, державному управлінні тощо. Багатоаспектність проблематики в цій галузі склали праці вітчизняних і зарубіжних вчених і практиків у галузі інформатики та інформатизації суспільних процесів І. Арістової, К. Белякова, Б. Кормича, С. Лопатіної, Н. Присяжнюка, О. Червякової, В. Сіренка, та інших.

В Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» закріплено, що «одним із головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати й накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися й обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному й особистому розвитку та підвищуючи якість життя» [1]. Існування, самозбереження та прогресивний розвиток будь-якої країни неможливий без розробки та впровадження цілеспрямованої політики в сфері захищеності її інтересів.

Ядро національних інтересів складає національна безпека як колективна здатність протидіяти очікуваним ризикам [2, с. 58]. А. М. Медвідь та Т. О. Курчина зазначають, що «... національна безпека визначається в термінах існуючих або потенційних загроз та безпосередньо пов'язується як із суб'єктивними за своєю природою оцінками характеру і масштабів цих загроз у сьогоденні, так і з прогнозами та орієнтованим на перспективу аналізом тенденцій зміни факторів цих загроз у майбутньому» [3, с. 190].

Конституція України у ст. 17 задекларувала, що захист «...інформаційної безпеки є найважливішою функцією держави, справою всього Українського народу» [4]. Цей комплекс конституційних вимог є юридичним супроводом правового статусу особи, тобто її юридичною безпекою. Найчастіше у

сфері управління держави особи вступають в інформаційні правовідносини як споживачі, оскільки їх діяльність, як правило, спрямована на пошук та одержання інформації, для задоволення такої особливої або суспільної мети та інтересу, вони наділені сукупністю певних прав та обов'язків, тобто відповідним правовим статусом.

На наш погляд, адміністративно-правовий статус особи становлять права, свободи, охоронювані законом інтереси особи та гарантії їх реалізації, а також обов'язки особи у сфері адміністративних правовідносин, що опосередковують усі види зв'язків між державою та особою. Основні інформаційні права осіб закріплені у ст.ст. 5, 6 Закону України «Про інформацію» [5].

Основним змістом запровадження безпеки інформації у сфері прав і свобод особи є недопущення розголошення інформації, що має обмежений доступ до неї, порушень права власності на інформацію, а також неправомірного обмеження свободи слова та доступу громадян до публічної інформації. Людина як суб'єкт суспільних відносин має потребу в отриманні відомостей про події та явища, що відбуваються у суспільстві. Інформація є засобом комунікації людей і виступає об'єктом їх діяльності. Зазначені тенденції зумовлюють інтерес до сфери інформаційних відносин і до прав суб'єктів – учасників таких відносин. Забезпечення доступу громадян до інформації, створення національних мереж інформації та належної системи їх охорони, зміцнення організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності, здійснення ефективного використання інформації становлять основні напрями сучасної інформаційної політики країни. Сучасна політика держави в інформаційній галузі зорієнтована на забезпечення принципів свободи слова, безперешкодного доступу осіб до інформації, а також інших гарантій, притаманних саме інформаційному суспільству. Гарантії прав і свобод особи щодо інформаційної сфери належать до найважливіших засад формування правової держави та громадянського суспільства. Ці права включені й до дієвого механізму управління держави в суспільстві на засадах демократії. Це визначає забезпечення захисту прав і свобод особи у сфері інформації одним з найважливіших завдань інформаційної безпеки, а саму людину – найголовнішим її об'єктом. Зазначимо, що в наукових працях окреслена нами проблема висвітлювалась вітчизняними науковцями.

Під час аналізу проблематики, пов'язаної з інформаційною безпекою, необхідно враховувати специфіку цього аспекту безпеки, який означає, що інформаційна безпека – це складова частина інформаційних технологій – галузі, що розвивається безпрецедентно високими темпами. У галузі інформаційної безпеки важливі не стільки окремі рішення (закони, навчальні курси, програмно-технічні вироби), скільки механізми генерації нових рішень, що дозволяють, як мінімум, адекватно реагувати на загрози інформаційної безпеки або передбачати нові загрози та вміти їм протистояти.

Зазначене обумовлює важливість у визначенні поняття та сутності інформаційної безпеки як такої діяльності, яка покликана гарантувати забезпечення достатнього рівня захисту інтересів держави у сфері інформації [6, с. 12]. В іншому розумінні мова йде про захист інформаційного суверенітету України; вдосконалення управління держави в інформаційній сфері, введення інноваційних технологій, насичення внутрішнього та міжнародного інформаційного простору правдивими відомостями про країну; задіяння ЗМІ до боротьби з корупційними діяннями, явищами, які несуть загрозу національній безпеці України, суворе додержання конституційних прав громадян на свободу думки, доступу до інформації, недопущення незаконного втручання органів виконавчої влади, посадових осіб у діяльність ЗМІ, дискримінації в інформаційній сфері і переслідування журналістів за політичні висловлення; вжиття повних заходів щодо захищення національного інформаційного простору та демонополізації інформаційної сфери України [7, с. 553].

Загалом, сьогодні в Україні вже чинними є низка законів, що сприяють забезпеченню державного суверенітету в сфері інформації, вдосконаленню регулювання розвитку сфери інформації, розвитку національної інформаційної інфраструктури, впровадженню новітніх технологій, наповненню внутрішнього та міжнародного інформаційного середовища правдивими даними стосовно України, а також забезпеченню неухильного додержання конституційних прав осіб на свободу слова, доступу до інформації, недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність ЗМІ, дискримінації в інформаційній сфері й переслідування журналістів за політичні позиції тощо.

Права і свободи повинні бути складовою формування інтересів людини і громадянина. На основі їх інтересів формуються інтереси населення України, тобто суб'єктом національних інтересів має бути саме український народ. Б. Кормич зазначає: «Для формування певного національного інтересу необхідний пошук балансу між інтересами народу та інтересами окремої людини. Оскільки легальність цього національного інтересу обумовлюється його відповідальністю нормам міжнародного права та національного законодавства та його реалізації за допомогою законних методів, то баланс між інтересами нації та окремої людини так само обумовлюється балансом між правами нації та правами людини» [8, с. 31]. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина є одним з найважливіших принципів сфери як інформаційної безпеки, так і національної безпеки в цілому.

У цивільному законодавстві також містяться норми, що гарантують фізичним особам реалізацію свого конституційного права на інформацію. Так, згідно зі ст. 302 Цивільного кодексу України [9] фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію. Проте збирання, зберігання, використання та поширення інформації про

особисте життя фізичної особи без її згоди не допускається, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Однак фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел, не зобов'язана перевіряти її вірогідність і не несе відповідальність у разі її спростування. Водночас у статтях 285 і 305 Цивільного кодексу України передбачено право фізичних осіб на інформацію про власний стан здоров'я та право на ознайомлення з особистими паперами, переданими до фонду бібліотек чи архівів.

Отже, ми вважаємо, що основою адміністративно-правового статусу осіб в інформаційній сфері є визначені законом права, свободи, охоронювані законом інтереси особи та гарантії їх реалізації, а також обов'язки, пов'язані з отриманням та поширенням необхідної для них інформації. При цьому важливе значення має право на інформацію як самостійне, основоположне конституційне право особи, що тісно пов'язане з іншими конституційними правами та в окремих випадках гарантує їх ефективну реалізацію. З урахуванням раніше проведених досліджень можна стверджувати, що категорія «інтерес» не існує сама по собі та є частиною тріади: цінності, інтереси та мета. Відповідно, у відношенні особистості – цінності, інтереси та цілі особистості; у відношенні держави – це національні інтереси, національні цінності, національну мету; щодо світового співтовариства – цінності, інтереси та мета світового співтовариства. У свою чергу, сутність національних інтересів полягає в необхідності забезпечити необмежене в часі безпечне існування держави як самостійного суб'єкта, постійного зростання всіх складових могутності держави – політичної, економічної, військової, наукової і тощо, а також стабільний розвиток індивіда, суспільства [10, с. 65].

Таким чином, інтереси інформаційної безпеки витікають із таких важливих положень, як права людини, свобода, економічне процвітання. Саме тому найважливішим інтересом для України є її становлення як вільної незалежної країни при збереженні її базових цінностей та інститутів безпеки, серед яких чільне місце посідає інформаційна безпека.

Список використаних джерел

1. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки : Закон України від 9 січ. 2007 р. № 537-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 12. Ст. 102.
2. *Недюха М. П.* Правова ідеологія українського суспільства : монографія. К. : «МП Леся», 2012. 400 с.
3. *Медвідь А. М.* Інформаційна безпека в умовах модернізації України. *Проблеми модернізації України* : зб. наук. пр. Вип. 1 : Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. «Модернізація України : проблеми та технології успішності (питання економіки, права, соціології, освіти і культури)», 12 листоп.

- 2015 р. ; [редкол. : А. М. Подоляка (голова) та ін.]. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2015. С. 188-193.
4. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами від 7 лютого 2019 року). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
 5. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650 (в ред. закону України від 13.01.2011 р.)
 6. *Аганов А. Б.* Организационно-правовые проблемы информационного обеспечения государственных органов : автореф. дис. на соиск. науч. степени д-ра. юрид. наук : спец. 12.00.07. М., 1995. 38 с.
 7. *Ліпкан В. А.* Теоретичні основи та елементи національної безпеки України : монографія. К. : Текст, 2003. 600 с.
 8. *Кормич Б. А.* Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України : монографія. О. : Юридична література, 2003. 472 с.
 9. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
 10. *Курило В. І.* Адміністративно-правові проблеми забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні в умовах євроінтеграції : монографія; В. І. Курило, О. В. Славна / за заг. ред. В. І. Курила. К. : НУБіП України, 2014. 144 с.

Андрейцев Владислав Володимирович

*докторант Донецького національного університету імені Василя Стуса,
кандидат юридичних наук,
(м. Київ, Україна)*

ВИДИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З ОБ'ЄКТАМИ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Науково-практичне значення в сучасних умовах господарювання набуває питання щодо різновидів господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки з метою їх поділу за ступенем господарсько-екологічного ризику та розміщення в окремих регіонах України, щоб не допустити підвищення їх негативного впливу на довкілля, здоров'я і життя населення.

У господарсько-правовій літературі загальне питання поділу видів господарської діяльності висвітлювали О. М. Вінник [1, с. 11-14], В. М. Пашков [2, с. 34-41], Г. Л. Знаменський [3, с. 11-14], Н. О. Саніахметова [4, с. 7-10].

Види рекреаційної діяльності досліджувалися А. Г. Бобковою [5, с. 9-24] та іншими авторами.

Проте характеристика видів господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки окремо не проводилася, хоча спеціальний режим господарювання був предметом наукового дослідження Е. Р. Зельденої [6, с. 327].

Окремі спроби аналізу видів господарської еколого-небезпечної діяльності були започатковані в еколого-правовій літературі Л. О. Бондар [7, с. 40-50], В. В. Ярчак [8, с. 18], згодом Ю. А. Красновою [9, с. 70-77].

Як зазначав свого часу проф. Г. Л. Знаменський, критеріями відмежування одного різновиду господарської діяльності від іншого можуть бути сфери, галузь, у яких здійснюється діяльність (сфера суспільного виробництва, соціальна, культурна та інші сфери), мета діяльності (одержання прибутку, або без його одержання). Суб'єкт цієї господарської діяльності, або інший суб'єкт, для якого ця діяльність є допоміжною, обсяг господарської діяльності в більш широкий за змістом діяльності того чи іншого суб'єкта (основного або допоміжного) [3, с. 18].

Зважаючи на викладене, в якості критеріїв (показників, ознак тощо) поділу видів господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки, доцільно виділити, перш за все, причинний зв'язок діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки, ризиковий характер зазначеної діяльності, що продукує негативний (небезпечний) вплив на довкілля, здоров'я, життя людини та інші матеріальні й духовні цінності, відповідні сфери галузей та секторів економіки, в яких здійснюється зазначена діяльність, пов'язана з небезпечними речовинами та факторами (виробництвом, використанням, транспортуванням, збереженням небезпечних відходів, експлуатацією небезпечних машин, механізмів, устаткування тощо).

Аналіз чинного законодавства України дає підставу виділити види господарської діяльності за критерієм підвищеної небезпеки об'єктів, пов'язаних з виробництвом особливо небезпечних хімічних речовин відповідно до Переліку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 року № 1287 [10], із змінами внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2016 року № 438 [11].

Другу групу господарської діяльності складають її види та об'єкти, що становлять підвищену екологічну небезпеку у відповідних сферах економіки (теплової енергетики, гідроенергетики, атомної енергетики й атомної промисловості, в галузі чорної та кольорової металургії, видобування корисних копалин та їх перероблення, виробництва будівельних матеріалів, хімічних речовин, виробництва, зберігання, утилізації та знищення боєприпасів, вибухових речовин, ракетного палива та інших токсичних речовин, поводження з відходами, виробництва целюлози, паперу, картону, будівництва,

реконструкції, капітального ремонту, реставрації залізничних вокзалів, доріг і споруд, аеропортів, аеродромів, автомобільних доріг, автомагістралей тощо, морських і річкових портів, спеціалізованих транспортних терміналів, магістральних трубопроводів тощо.

Серед різновидів цієї групи доцільно виділити види господарської діяльності щодо виробництва з обробленням деревини, будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту споруд та систем, водопідготовка і водопостачання, мереж водопроводу і водовідведення понад 1000 мм, закачування стічних вод, скидання шахтних, кар'єрних, дренажних вод, очисних споруд, водосховищ, проведення робіт з розчищення і поглиблення русел та дна річок, проведення робіт з видобування корисних копалин місцевого значення (піску, гравію тощо), прокладання трубопроводів та комунікацій на землях водного фонду, міжбасейнового перерозподілу стоку річок, поводження з вуглеводною природною сировиною, діяльності нафтопереробних заводів, устаткування для газифікації і зрідженого вугілля або бітумних сланців, автозаправних станцій та комплексів, автомобільних газозаправних станцій зрідженого газу, будівництва, реконструкції гідротехнічних споруд тощо.

Окремо підгрупу (різновидів) господарської діяльності за показником підвищеної екологічної небезпеки становлять її різновиди у галузі тваринництва, рибництва, птахівництва, діяльності тваринницьких ферм та комплексів, м'ясокомбінатів, м'ясопереробних підприємств, операцій з дублення шкіри, утилізації відходів тваринного походження.

До різновидів господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки за ознакою підвищеного екологічного ризику, можна віднести інші сфери господарювання, зокрема у сфері легкої промисловості з проведенням фарбування, оброблення хімічними засобами, виробництво технічного вуглецю та електрографіту, експлуатацію радіотехнічних об'єктів (радіолокаційних, передавальних, радіотелевізійних систем); в сфері експлуатації електричних мереж і підстанцій напругою більше 330 кВт; ведення лісгосподарської діяльності (за винятком охоронних зон і територій, природно заповідної мережі та встановлених природно-охоронних захисних смуг; а також у сфері виробництва мікробіологічної продукції, інтродукції чужорідних видів флори і фауни, генетично-інженерної діяльності щодо введення в обіг генетично модифікованих організмів та продукції відповідно до Переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 року № 808 [12].

Підсумовуючи викладене, доцільно концептуально зазначити, що поділ господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки за критерієм сфер та секторів економіки, може включати такі різновиди (групи), зокрема в:

1. Енергетичній сфері:
 - а) гідроенергетики;
 - б) електроенергетики;
 - в) теплової енергетики;
 - г) атомної енергетики;
 - д) інші традиційні види природної енергетики (сонячні, вітрові, водні).
 2. Різновиди господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки в галузях промисловості:
 - а) хімічної промисловості;
 - б) чорної промисловості;
 - в) кольорової промисловості;
 - г) військової промисловості (щодо виробництва, видобування, зберігання, використання зброї та боєприпасів); газової та нафтопереробної промисловості;
 - д) газовій та нафтовій промисловості;
 - е) легкій промисловості;
 - ж) деревообробній та меблевій промисловості;
 - з) місцевої промисловості.
 3. У транспортній сфері, будівництва та експлуатації доріг, мостів, віадуків тощо (щодо підвищеної небезпеки, в тому числі відходів):
 - а) залізничним;
 - б) автомобільним;
 - в) річковим;
 - г) морським;
 - д) авіаційним;
 - е) трубопровідним транспортом.
 4. У галузі сільського господарства, зокрема в секторі тваринництва, птахівництва, рибиництва, рослинництва, кормовиробництва тощо).
 5. У лісогосподарській, водогосподарській, надро-господарській та іншій природогосподарській сфері.
 6. У сфері зв'язку, радіо,-телекомунікаційній діяльності.
 7. У секторі виробництва генетично-модифікованої продукції, харчових добавок та організмів.
 8. У космічній сфері.
 9. Інших сферах економіки.
- За ступенем господарсько-екологічного ризику та за рівнем небезпеки господарська діяльність, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки, може розглядатися у таких формах:
- а) пооб'єктного рівня;
 - б) місцевого рівня;
 - в) регіонального рівня;

- г) національного рівня;
- д) транснаціонального рівня [24].

За критерієм суб'єктного складу, їх ступеня господарсько-екологічного ризику доцільно виділити види господарської діяльності трьох основних груп: високого ступеня ризику, середнього ступеня ризику, незначного ступеня ризику, що слідує із аналізу постанов Кабінету Міністрів України, якими затверджені відповідні критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від проведення певних видів господарської діяльності, згідно з Додатком до постанови Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 року № 1100 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 9 листопада 2016 року № 805 [13] та змін згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2017 року № 937 [14]; постановою Кабінету Міністрів України від 9 листопада 2016 року № 804 щодо затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності з поводження з небезпечними відходами, що підлягає ліцензуванню та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) Міністерством екології та природних ресурсів [15], іншими подібними документами [16].

За галузями виникнення підвищеної небезпеки, що є загрозою прояву надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, господарську діяльність, пов'язану з об'єктами підвищеної небезпеки, доцільно розглядати у галузі природної небезпеки та техногенної небезпеки, або їх змішаного різновиду (техногенно-природної небезпеки) відповідно до галузей правового регулювання і забезпечення, зафіксованих відповідно у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року [17] та Кодексі цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 року [18].

Відповідно до нормативно-правового регулювання можна виділити окремих різновид господарської діяльності, пов'язаний із такими об'єктами підвищеної небезпеки як небезпечні відходи, включаючи такі їх підвиди як: транскордонне перевезення небезпечних відходів [19], поводження з радіоактивними відходами [20].

За об'єктним складом господарська діяльність, пов'язана з об'єктами підвищеної небезпеки, може поділятися на два різновиди відповідно до Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18 січня 2001 року [21]: господарська діяльність, пов'язана з потенційно небезпечними об'єктами, тобто на яких можуть (підкреслено автором – В.А.) використовуватися або виготовлятися, перероблятися, зберігатися, транспортуватися небезпечні речовини, біологічні препарати, а також об'єкти які за певних обставин можуть створити реальну загрозу виникнення аварій, тобто небезпечні події техногенного характеру, що виникла внаслідок змін під час експлуатації об'єкта підвищеної небезпеки (наднормативного впливу небезпечних

речовин, пожежі, вибуху тощо), яка спричинила загибель людей чи створює загрозу життю і/або здоров'ю людей та довкілля на його території або за його межами.

По-друге, господарська діяльність, пов'язана з об'єктами підвищеної небезпеки, тобто на якому вже використовуються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або декілька небезпечних речовин, чи категорій речовин у кількостях, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси та інші об'єкти, які згідно з законом є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного або природного характеру.

За належністю об'єктів підвищеної небезпеки до відповідних форм права власності чи права користування можна виділити види господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки: державної, комунальної, приватної власності, а також на праві користування (постійного або тимчасового) на підставі оренди, лізингу тощо.

У системі різновидів господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки, доцільно виділити види господарської діяльності, пов'язаної з виконанням робіт підвищеної небезпеки та експлуатацією таких об'єктів, як: машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки відповідно до Порядку видачі дозволів на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 року № 1107 із змінами внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 року та відповідно з постановою Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2019 року № 330 [22], якими визначено Перелік робіт підвищеної небезпеки, строк чинності дозволу на їх виконання – 5 років, органи, що компетентні продовжити строк дії такого дозволу – Держпраці щодо робіт підвищеної небезпеки, визначених у пункті першому Додатку 2; територіальними органами Держпраці на виконання робіт підвищеної небезпеки, крім зазначених в абзаці третьому пункті першого та зазначених у Додатку 2.

Крім того, за ознакою підстав виникнення господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки така діяльність визнається легітимною (законною) або нелегітимною (незаконною) [7, 40-50].

За ознакою транспортування небезпечних вантажів є підстави вести мову про різновид господарської діяльності, пов'язаної з перевезенням небезпечних вантажів відповідними типами транспорту:

- а) залізничним;
- б) автомобільним;
- в) авіаційним;
- г) морським;

д) трубопровідним транспортом [23].

З метою удосконалення господарського законодавства в зазначеній сфері, зближення із відповідним Порядком, передбаченим у законодавстві Європейського Союзу, зокрема на виконання Директиви 2012/18 ЄС Європейського парламенту і ради «Про контроль великих аварій, пов'язаних з небезпечними речовинами», що змінює та в подальшому відмінює Директиву 96/82 ЄС Ради ЄС, в чинному Господарському кодексі України доцільно зазначити: «що види господарської діяльності, їх галузева класифікація та відповідні критерії для оцінки ризику від їх провадження, затверджуються Кабінетом Міністрів України в установленому законом порядку з тим, щоб Кабінет Міністрів України систематизував та уніфікував такий порядок у своїй спеціальній постанові «Про порядок затвердження, видів, класифікації господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної безпеки в Україні».

Список використаних джерел

1. *Вінник О. М.* Господарське право. Курс лекцій. К., Атіка. 2005. 624 с.
2. *Пашков В. М.* Господарське право та господарське законодавство, господарські правовідносини / *Господарське право* : підручник ; за заг. ред. Д.В. Задахайла, В.М. Пашкова. Х., Право. 2012. С. 34-41.
3. *Знаменський Г. Л.* Коментар до статті 3 Господарського кодексу України. Господарська діяльність та господарські відносини. / Науково-практичний коментар Господарського кодексу України. За заг. ред. В.К. Мамотова. К., Юрінком Інтер. 2004. 688 с.
4. *Саниахметова Н. А.* Основные принципы хозяйственной деятельности / под. общей ред. проф. Саниахметовой Н. А. Харьков : Одиссей. 2004. 896 с.
5. *Зельдина Е. Р.* Специальный режим хозяйствования : теоретические вопросы и направления модернизации : монография. Дон., Юго-восток. 2000. 308 с.
6. *Бондар Л. О.* Про класифікацію видів екологічно-небезпечної діяльності. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство.* 2001. № 12. С. 40-50.
7. *Ярчак В. В.* Правове регулювання запобігання негативного впливу на довкілля об'єктів підвищеної безпеки : автореферат дис... канд. юрид. наук. 12.00.06. Харків. 2011. 18 с.
8. *Краснова Ю. А.* Право екологічної безпеки в Україні : дис... докт. юрид. наук. К., 2018. 480 с.
9. *Офіційний вісник України.* 1998. № 33. Ст. 1235.
10. *Офіційний вісник України.*, 2016. № 56. Ст. 1943.
11. *Офіційний вісник України.* 2013. № 37. Ст. 3221.

12. *Урядовий кур'єр*. 2016. 16 листопада.
13. *Урядовий кур'єр*. 2017. 13 грудня.
14. *Урядовий кур'єр*. 2016. 18 листопада № 217.
15. Критерії за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки Державною службою з надзвичайних ситуацій. Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2018 року № 715. *Урядовий кур'єр*. 2018. 12 вересня № 170.
16. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
17. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34-35. Ст. 458.
18. Положення про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх утилізацію, видалення і Жовтого та Зеленого переліків відходів, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2000 року № 1120. *Офіційний вісник України*. 2000. № 12. Ст. 1271.
19. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності з поводження з небезпечними відходами, що підлягає ліцензуванню та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) Міністерством екології та природних ресурсів: постанова Кабінету Міністрів України від 9 листопада 2016 року № 804. *Офіційний вісник України*. 2016. № 91. Ст. 2971.
20. Про поводження з радіоактивними відходами : Закон України від 30 червня 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 27. Ст. 198.
21. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 15. Ст. 73.
22. *Офіційний вісник України*. 2011. № 84. Ст. 3077; 2018. № 15, Ст. 509; *Урядовий кур'єр*. 2019. 20 квітня. № 77.
23. Про перевезення небезпечних вантажів : Закон України від 6 квітня 2000 року. *Відомості Верховної Ради України*, 2000. № 28. Ст. 222.
24. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34-35. Ст. 458;
25. Конвенція о трансграничном воздействии промышленных аварий. ООН. Нью-Йорк. Женева. 1994. С. 47-77.

Андрейцев Володимир Іванович

*професор кафедри цивільного, господарського і екологічного права
НТУ «Дніпровська політехніка» МОН України,
доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,
заслужений юрист України, державний радник юстиції III класу
(м. Дніпро, Україна)*

КОНСТИТУЦІЙНО-АКСІОЛОГІЧНИЙ, СОЦІАЛЬНО- ТА ЕКОЛОГО-ПРАВОВИЙ БЕЗПЕКОВИЙ ІМПЕРАТИВ ТА ЙОГО РОЗВИТОК В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА ДОКУМЕНТАХ СТРАТЕГІЧНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Спершу зазначимо, що термін «аксіологія» грецького походження від слів «аксіо» – цінність та «logos» – учення, що означає учення про цінності [1, с. 22], Тобто це філософська теорія загальнозначущих принципів, що визначають напрями людської діяльності, мотивацію поведінки людини.

Зазначений вище імператив, зафіксований у статті 3 Конституції України [2], визначає, що людина, її життя і здоров'я, гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, що, на наше переконання, є базовим і фундаментальним імперативом щодо функціонування і діяльності держави її розвитку, як незалежної від інших юрисдикцій; демократичної, соціально-орієнтованої і правової країни.

Тому логічно, що забезпечення прав і свобод людини, її безпеки є головним обов'язком держави відповідно до частини другої статті 3 Конституції України, а згідно з статтею 16 Основного закону такий обов'язок покладається на державу щодо забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, збереження генофонду Українського народу, що співзвучно із змістом Декларації про державний суверенітет від 16 липня 1990 року, яка передбачає, що Україна дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молодого покоління [3].

Зважаючи на викладене, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року [4] серед його завдань передбачив забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи тощо, а склад принципів цієї сфери законодавчого регулювання передбачає пріоритетність вимог екологічної безпеки, гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей, запобіжний характер екологічних заходів тощо (статті 1, 3).

Частина третя статті п'ятої передбачає, що державній охороні від несприятливої екологічної обстановки підлягає здоров'я і життя людей, декларує

право кожного громадянина на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище (стаття 9), яке в подальшому було конституційоване як право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на компенсацію шкоди, завданої порушенням цього права (стаття 50 Конституції України), гарантуються інші екологічні права в зазначеній сфері.

Проте, як випливає із змісту Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501 [5], її затвердження зумовлено необхідністю вдосконалення діяльності держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини, створення дієвого механізму захисту в Україні прав і свобод людини, вирішення системних проблем у зазначеній сфері з урахуванням досвіду правозахисних інституцій України, ООН, Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, практики Європейського суду з прав людини тощо.

Це стосується забезпечення права на життя, права на справедливий суд, права на свободу та особисту недоторканність, забезпечення права на охорону здоров'я, на працю та соціальний захист та безпеку, інших категорій прав людини і громадянина України.

У Національній стратегії у сфері прав людини зазначається, що забезпеченню права на життя не сприяють існуючі проблеми в цій сфері, зокрема відсутність ефективної системи національного оповіщення населення про виникнення загрози та надзвичайні ситуації з тим, щоб створити ефективну систему, яка б забезпечила протидію значним діянням проти життя людини, додержання норм міжнародного права для його захисту на тимчасово окупованій території, відповідність міжнародним стандартам захисту права на життя, створення передумов щодо зменшення ризиків життя та здоров'ю факторами підвищеної небезпеки та забезпечити доступ до одержання медичної допомоги вразливих верств населення, гарантування якісної допомоги особам із соціально небезпечними захворюваннями.

Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року [6] визначає її, як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного Конституційного ладу та інших національних інтересів від реальних та потенційних загроз, тобто в цьому Законі стверджується про захищеність вищезазначених правничих цінностей, хоча реалії сьогодення запевняють, що це зовсім не так за умови окупації і поширення юрисдикції РФ на територію АРК, частину Луганської та Донецької областей України.

Отже, йдеться не про віртуальну, а про реальну захищеність зазначених цінностей, що містяться у визначенні.

Виникає запитання, якщо захищеність є гарантованою, то чому в Концепції розвитку сектору безпеки і оборони, затв. указом Президента України від 14 березня 2016 року № 92 [10] серед його основних завдань

вказується на захист державного суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності, захисту державного кордону, конституційного ладу, економічного, науково-технічного, оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від зовнішніх та внутрішніх посягань.

Іншими, окремими офіційними документами, чинними в Україні спростовується, що деякі національні інтереси і соціальні цінності, конституційовані Основним законом України залишаються соціально і правовим порядком захищеними. Скажімо Стратегія подолання бідності, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 року № 161 [7] констатує, що рівень бідності в Україні залишається стабільно високим. За 9 місяців 2015 року за межею відносної бідності за витратами перебувало 23,8 % населення.

Чимало перешкод у реалізації прав людей з інвалідністю, чисельність яких на початок 2016 року становила 2,6 мільйонів осіб. Тому існує необхідність забезпечення прав людей з інвалідністю відповідно до зобов'язань України, визначених Конвенцією ООН. Очевидна незахищеність прав зазначених осіб, як складової національних інтересів Українського народу.

У зв'язку з викладеним доцільно уточнити визначення національної безпеки України як стану розвитку суспільних правовідносин, за якого держава Україна спрямовує свою діяльність на реалізацію секторів національної політики України щодо забезпечення реалізації прав і свобод громадян у різних сферах соціально-економічного, екологічного, науково-технічного сталого розвитку відповідно до міжнародних зобов'язань України, реалізацію та гарантування конституційних і галузевих прав і свобод громадян України та чинного законодавства України за допомогою механізмів та інструментів національної політики, у процесі забезпечення сталого розвитку України.

Як зазначається в Концепції розвитку системи громадського здоров'я, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 року № 1002 [8] здоров'я населення є однією з найбільших цінностей, необхідною умовою соціально-економічного розвитку країни.

У Концепції розвитку системи громадського здоров'я зазначено зокрема, що збереження здоров'я та забезпечення повноцінного життя людей є одним з найважливіших цілей світової спільноти, відображених у засадах європейської політики «Здоров'я-2020: основи Європейської політики в підтримку дій держави та суспільства в інтересах здоров'я і благополуччя».

Критичність ситуації, яка склалася із станом здоров'я населення в Україні обумовлена соціально-економічною кризою, несприятливою екологічною ситуацією, високим рівнем поширення тютюнопаління, вживання алкоголю та наркотичних засобів, недостатністю фізичного навантаження, нездорового харчування, впливу військової агресії РФ на сході України.

Тому нагальною проблемою стає проведення комплексної реформи

системи охорони здоров'я, включаючи сфери громадського здоров'я і передбачається система заходів, процедур та інструментів для зміцнення охорони здоров'я населення, профілактики захворювань, підвищення тривалості активного і працездатного віку, впровадження здорового способу життя шляхом об'єднання зусиль всього суспільства і держави.

Відповідно до положень вказаної Концепції право на здоров'я та охорону здоров'я є одне з базових прав людини незалежно від її раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статті, віку, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак, зокрема стану здоров'я.

Здоров'я населення є одним з основних факторів національної безпеки, добробуту держави, а стан індивідуального і громадського здоров'я є гарантією гармонійних відносин в суспільстві.

Тому важливо дотримання певних принципів у цій сфері:

1. Пріоритетності збереження здоров'я населення в усіх напрямках діяльності органів держави, що посилює відповідальність МОЗ, як координаційного центру проведення і вдосконалення системи охорони здоров'я, запобігання негативних процесів впливу на здоров'я населення, зокрема шкідливого впливу довкілля на здоров'я людини;

2. Принцип досягнення справедливості щодо здоров'я, як гарантії створення умов для реалізації кожною людиною права на здоров'я, доступу до медичного обслуговування, здорового харчування, фізичної культури, економічної можливості, виявлення ініціативи МОЗ щодо запровадження інноваційних підходів у процесах прийняття рішень щодо позитивного впливу на здоров'я людини;

3. Принцип доказовості та економічної діяльності щодо прийняття управлінських рішень для поліпшення громадського здоров'я та забезпечення права громадян на здоров'я та його охорону в теперішній час та на перспективу з урахуванням міжнародного досвіду та кращої світової практики їх ефективного економічного супроводження;

4. Принцип солідарної відповідальності обумовлює взаємну залежність, законність та відповідальність територіальних громад, спільнот та окремих осіб про їх відповідальність за діяльність (бездіяльність) щодо досягнення та підтримки найвищого рівня показників здоров'я.

Для досягнення мети щодо охорони здоров'я населення та реалізації суб'єктивних прав громадян на здоров'я та його охорону (захист) передбачається реалізація інших принципів, передбачених законодавством України (комплексного підходу щодо охорони здоров'я та організаційно-правових ідей формування системи громадського здоров'я, законності, пріоритетності здійснюваних заходів, ефективності підзвітності, спадкоємності, координації міжгалузевого співробітництва тощо).

З цією метою передбачається до реалізації система заходів, механізмів та інструментів, зокрема організаційно-правового забезпечення:

1. Закріплення повноважень МОЗ, як органу координації забезпечення охорони здоров'я, зокрема щодо подолання загроз та наслідків надзвичайних ситуацій, відвернення їх негативного впливу на стан здоров'я населення;

2. Гармонізації законодавства України щодо реалізації права громадян на здоров'я та його охорону із законодавством ЄС;

3. Урегулювання процедур оцінки ризиків і вирішення на цій основі проблеми в сфері громадського здоров'я;

4. Запровадження організаційно-правових та економічних механізмів щодо стимулювання відповідних осіб за забезпечення високого рівня охорони здоров'я громадян на місцевому та регіональному рівнях;

5. Удосконалення наявної законодавчої бази у сфері охорони громадського здоров'я, приведення державної політики у цій сфері відповідно до соціомедичних, профілактичних, медико-лікувальних потреб населення;

6. Приведення санітарно-гігієнічних норм і правил до рівня міжнародно-правового регулювання ЄС, і особливо щодо безпеки машин, механізмів, устаткування, харчових продуктів тощо на рівень технічних регламентів країни ЄС;

7. Запровадження нормативно визначених правових процедур щодо участі у закупівлі товарів, надання послуг, виконання проектів та програм щодо забезпечення їх високої якості та безпечності, залучення до них широкого кола громадськості.

Стратегія сталого розвитку «Україна-2020», схвалена указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5 [9], метою якої є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі передбачає реформу охорони здоров'я серед інших соціальних реформ, розвиток вектору безпеки в Україні.

Вказаною Стратегією передбачено, що метою державної політики в системі охорони здоров'я є кардинальне, системне реформування, спрямоване на створення системи, орієнтованої на пацієнта, здатної забезпечити медичне обслуговування всіх громадян України на рівні розвинутих європейських держав та головними напрямками стають підвищення особистої відповідальності громадян за власне здоров'я, забезпечення їх вільного вибору постачальників медичних послуг належної якості, надання адресної допомоги найбільш незахищеним верствам населення, створення бізнес-дружньої обстановки на ринку охорони здоров'я з орієнтацією на програму Європейського Союзу «Європейська стратегія здоров'я-2020». Проте, завдяки яким заходам та джерелам інвестування, зазначена Стратегія прямої відповіді не надає, що потребує уточнення у відповідному Плані дій на виконання вказаної Стратегії.

Вектор безпеки за Стратегією спрямований на гарантування безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності. Визначальною основою безпеки має стати забезпечення чистого і неупорядженого правосуддя, очищення влади на всіх рівнях, ефективної протидії корупції, гарантування безпеки життя і здоров'я людини, захищеності вразливих верств населення, безпечного стану довкілля, доступу до якісної питної води, безпечні та якісні харчові продукти та промислові товари. Залишається лише сподіватися, що оновлена влада забезпечить вказані письмові положення в реальну діяльність на благо громадян України та стане реальним кроком щоденної управлінської, правозастосовної практики в Україні, відповідно до задекларованих ідей і потреб та інтересів громадян України.

Список використаних джерел

1. Сучасний тлумачний словник української мови ; за ред. проф. В. В. Дубічиського. Видавничий дім. «Школа», 2016. 1008 с.
2. *Відомості Верховної Ради України*. 1996, № 30. Ст. 141.
3. *Відомості Верховної Ради України*. 1990, № 31. Ст. 429.
4. *Відомості Верховної Ради України*. 1991, № 41. Ст. 541.
5. *Урядовий кур'єр*. 2015. – 2 вересня № 160.
6. *Урядовий кур'єр*. 2018. 18 липня № 132.
7. *Урядовий кур'єр*. 2016. 8 квітня № 67.
8. *Урядовий кур'єр*. 2016. 27 грудня № 245.
9. *Урядовий кур'єр*. 2015. 15 січня № 6.
10. *Урядовий кур'єр*. 2016. 18 березня № 52.

Андрушко Алла Володимирівна

*доцент кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

КОНСТИТУЦІЙНІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНІ ЗАСАДИ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Конституційні цінності як основоположні ідеї, блага, що забезпечуються засобами правового захисту, покладені в основу трудового права, і визначають його подальший розвиток для досягнення соціального призначення галузі. Саме Конституція України [1] закріплює низку фундаментальних

цінностей, які покликані уособити соціальні ідеї, сенс та призначення трудового права як галузі права й відображають його філософію вагомості та значимості в системі права в цілому.

Глибинна сутність конституційних цінностей полягає в упорядкуванні ідей, засад, закономірностей, у встановленні та збереженні гармонічних та домірних явищ, процесів, понять, категорій. Саме конституційні цінності допомагають виділити в трудовому праві інваріанти, своєрідні точки опори, зашифровані в генетичному коді трудового права, сакральна сутність якого полягає в його соціальній спрямованості, основоположною, відправною точкою якої є пріоритет прав та законних інтересів працівника. Крім того, конституційні цінності є найважливішим чинником стабілізації національного трудового права та законодавства, адаптації до міжнародних стандартів. Відтак можна стверджувати, що конституційні цінності як фундаментальні керівні засади, що виражають соціальну цінність та сутність трудового права, відіграють роль об'єднуючого чинника в системі правового регулювання, зокрема через призму права на працю, права на відпочинок, права на оплату праці, свободу трудового договору, єдності та диференціації трудових прав та обов'язків, заборони дискримінації у трудових відносинах та реалізуються в контексті соціального призначення галузі як її внутрішньо-притаманної органічної властивості.

Реалізація трудоправових цінностей повинна здійснюватися у відповідно до однакових конституційних принципів і мати одні й ті ж пріоритети, встановлені функціонуванням механізму правового регулювання і здійснення ефективної соціально-правової політики. Відтак тестування трудових відносин на предмет дотримання конституційних цінностей передусім відображає симбіоз між правовою вагою (значенням) цих цінностей та їх правовим забезпеченням. У цій концепції, безумовно, увиразнюється соціальне призначення трудового права, яке має орієнтир на охорону й захист трудових прав та інтересів працівників поряд з роботодавцями та державою, а його змістовна наповненість просякнута соціальним духом, який є безумовним пріоритетом. Водночас у складових змістовної наповненості конституційних трудоправових цінностей повинні відображатися ідеї справедливості та верховенства права, задля його стабільності та прогнозованого розвитку.

Особливу роль у реалізації конституційних цінностей відіграє Конституційний Суд України, унікальний публічно-владний суб'єкт, який покликаний оцінити правове регулювання та правозастосовчу практику й окреслити напрямки нових доктринальних підходів до їх розуміння. Вирішуючи конкретні справи щодо тлумачення норм трудового законодавства, Конституційний Суд України вказує на обов'язок держави створювати належні умови для реалізації громадянами права на працю, оптимізації балансу інтересів сторін трудових відносин, що відповідало б

засадам справедливості, добросовісності, розумності, як складовим конституційного принципу верховенства права та не порушувало б балансу прав і законних інтересів працівників, роботодавців та держави. Тому конституційні цінності відіграють важливу роль під час визначення зіставлення між різними групами інтересів як основоположних умов для доступу працівників до певних соціальних благ. Так, Конституційний Суд України в основі критеріїв вирішення своїх справ часто вбачає забезпечення балансу інтересів. Наприклад, у ч. 6 п. 22 Рішення від 15 жовтня 2013 року № 9-рп [2] у справі за конституційним зверненням громадянина Дзьоби Ю. В. щодо офіційного тлумачення положення ч. 2 ст. 233 КЗпП України Конституційний Суду України вказує на обов'язок держави створювати належні умови для реалізації громадянами права на працю, оптимізації балансу інтересів сторін трудових відносин, зокрема, шляхом державного регулювання оплати праці. У ч. 6 п. 2.3. цього ж Рішення зазначається, що право працівника на звернення до суду... відповідає засадам справедливості, добросовісності, розумності, як складовим конституційного принципу верховенства права та не порушує балансу прав і законних інтересів працівників і роботодавців. На прикладі зазначеної справи спостерігаємо кореляцію між конституційними цінностями та засадами трудового права, оскільки філософія вказаного рішення базується на забезпеченні гідності працівника, що імпліцитно передбачає баланс інтересів (у цьому випадку – роботодавця та працівника). Таким чином, у важелях правосуддя, безумовно, важливу роль відіграють трудові цінності як у межах конкретного, так і абстрактного конституційного нормоконтролю.

Отже, основоположні засади трудового права під призмою конституційних цінностей покликані відображати їх сутнісне верховенство, стабільність, соціальну спрямованість та справедливість.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Рішення Конституційного Суду України від 15.10.2013 р. № 9-рп у справі за конституційним зверненням громадянина Дзьоби Ю. В. щодо офіційного тлумачення положення ч.2 ст. 233 КЗпП України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-13>.

Анікіна Галина Володимирівна

*доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат юридичних наук
(м. Хмельницький, Україна)*

ПРАВОВА ОХОРОНА ГЕОГРАФІЧНИХ ЗАЗНАЧЕНЬ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Європейський напрям розвитку України потребує гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами. Одним із важливих напрямків є удосконалення правового регулювання охорони та захисту об'єктів інтелектуальної власності.

Особливої актуальності в наш час набула правова охорона географічних зазначень. Це пов'язане з тим, що споживачі, як правило, віддають більшу перевагу якості продукції, ніж її кількості.

Важливе вплив під час вибору продуктів на ринку для споживача має інформація про походження продукту [1, с. 293]. Зазначення походження товару є невід'ємним елементом ринкових відносин, дієвим засобом підвищення конкурентоспроможності продукції та захисту від недобросовісної конкуренції.

Засобом індивідуалізації товарів, робіт та послуг, який відображає прямий зв'язок між певним товаром і конкретним місцем його виробництва, є географічне зазначення. За допомогою вказівки на географічне походження, споживач може дізнатись про місце походження сировини та місце і способи (технології) виробництва продукції [2, с. 18]. Географічне зазначення можна визначити як назву географічного місця, що вживається в позначенні товару, який має низку особливих якісних характеристик, зумовлених місцем його походження [11].

Особливість географічного зазначення полягає в тому, що, на відміну від інших засобів індивідуалізації товарів робіт та послуг, воно не є виключним правом лише одного суб'єкта інтелектуальної власності. Загалом, будь-яка особа – суб'єкт підприємницької діяльності, що знаходиться в конкретному географічному місці, може використовувати географічне зазначення для позначення виготовленої продукції, яка пов'язана з природними властивостями певного регіону. Ці властивості також можуть перебувати в зв'язку з так званим людським фактором.

Таким чином, найголовнішою функцією географічного зазначення є засвідчення високої якості позначеного продукту шляхом вказівки на зв'язок властивостей товару з унікальним географічним середовищем.

Аналіз законодавства України у сфері промислової власності дозволяє стверджувати, що правова охорона географічних зазначень у нашій державі є недосконалою і недостатньо поширеною. Розуміння поняття географічного зазначення не відповідає його розумінню трактуванню в європейських країнах. Немає єдності щодо визначення цього поняття в національному законодавстві.

Цивільний кодекс України [12] передбачає право інтелектуальної власності на географічне зазначення, а Закон України «Про охорону прав на зазначення походження товарів» [8] – на зазначення походження товарів. Останнє поділяється на назву місця походження товару й географічне зазначення походження товару.

Щодо міжнародної охорони географічних зазначень, то одним із основних міжнародних договорів, який містить норми з охорони географічних зазначень, є Паризька конвенція про охорону промислової власності 1883 року. Конвенція не містить визначення географічного зазначення, проте у ст.1 серед переліку об'єктів права промислової власності зазначає походження або найменування місця походження товару [6].

Мадридська угода щодо припинення неправдивих або таких, що вводять в оману зазначень походжень товару 1981 року, також не містить визначення «зазначення походження». Однак відповідно до ст. 1 цієї угоди вказується, що: «усі товари, які мають неправдиве або таке, що вводить в оману, зазначення, що прямо або опосередковано зазначають в якості країни чи місця знаходження цього виробу у будь-якій з країн, до яких застосовується ця Угода, або місце, розташоване в будь-якій з зазначених країн, підлягають арешту при ввезенні до будь-якої із зазначених країн» [4].

Відповідно до ст. 2 Лісабонської угоди під географічним зазначенням мається на увазі товар, що походить з території, регіону або місцевості, має ознаки, які зумовлюють репутацію, або інші характеристики товару, значною мірою пов'язані з його географічним походженням. Таким чином, відповідно до цього визначення географічними визнаються позначення, незалежно від того, чи вказують вони на якісні характеристики товару та зумовлені географічним місцем чи просто зазначають місце, з якого походить товар [3].

Поняття «географічне зазначення» використано в угоді TRIPS, відповідно до ст.22 якої географічне зазначення вказує на походження товару з території країни-члена СОТ або регіону чи місцевості на цій території, коли певна якість, репутація чи інша характеристика товару значною мірою зумовлені його географічним походженням [10].

Такий підхід до розуміння географічного зазначення спостерігається у законодавствах більшості Європейських країн. Наприклад, у Болгарії і Словаччині поняття «географічне зазначення» має включати географічну назву країни району або місцевості, слугувати для позначення місцевості,

слугувати для позначення товару, який походить звідти, і виявляти якісний зв'язок між товаром і географічним районом, якість і особливості повинні визначатися виключно або переважно географічним середовищем [5, с. 382].

Термін «географічне зазначення» розглядається у Регламенті Ради ЄС «Про охорону географічних зазначень та найменувань походження для сільськогосподарських та харчових продуктів» № 2081/1992. Відповідно до його положень «географічне зазначення означає назву регіону, специфічного місця або у виняткових випадках країни, що використовуються для позначення сільськогосподарських або харчових продуктів, які походять із цього регіону специфічного місця або країни і які мають специфічну якість репутацію або інші характеристики, визначені цим географічним походженням і виробництво та/або переробка і/або підготовка яких має місце у визначеному географічному районі [9]. Водночас у Регламенті надається визначення найменування походження, що означає назву регіону специфічного місця або у виняткових випадках – країни, що використовуються для позначення сільськогосподарських або харчових продуктів, які походять із цього регіону специфічного місця або країни і якість, або характеристики яких головним чином, або виключно залежать від особливого географічного середовища з притаманними йому природними та людськими факторами і виробництво переробка та підготовка яких відбувається у визначеному географічному районі. Таким чином, можна зробити висновок, що відповідно до Регламенту поняття «географічне зазначення» висуваються менш суворі вимоги, ніж до поняття найменування походження товарів. З метою забезпечення вільного руху товарів та захисту конкуренції, вважаємо за необхідне продовжувати роботу з гармонізації законодавства країн України у сфері промислової власності до законодавства Європейського Союзу.

У питаннях уніфікації українського законодавства у сфері правової охорони географічних зазначень пропонуємо термін «зазначення місця походження товару», замінити на термін «географічне зазначення», який включав би в себе поняття і як простого, так і кваліфікованого географічного зазначення. Вужчим за поняття географічного зазначення слід вважати поняття «зазначення місця походження товару», яке б вказувало на тісний зв'язок між товаром і географічним районом, з якого походить товар, якість і особливості повинні визначатися виключно або переважно географічним середовищем.

Список використаних джерел

1. Капіца Ю. М. Право інтелектуальної власності Європейського Союзу та законодавство України / за редакцією Ю. М. Капіци : кол. Авторів : Ю. М. Капіца, С. К. Ступак, В. П. Воробйов та ін. К. : Видавничий Дім «Слово», 2006. 1104 с.
2. Крисанов Д. Географічні зазначення походження агропродовольчої

- продукції : європейський досвід і вітчизняні перспективи. Економіст. 2014. № 10. С. 18-24.
3. Лісабонська угода про охорону найменувань місць походження та їхньої міжнародної реєстрації. URL : http://www.wipo.int/lisbon/en/legal_texts/lisbon_agreement.html
 4. Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_134/print.
 5. Минков А.М. Международная охрана интеллектуальной собственности. СПб : Питер, 2001. С. 53-170.
 6. Паризька конвенція про охорону промислової власності 1883 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123
 7. Право інтелектуальної власності Європейського Союзу та законодавство України за ред. Ю.М. Капіци. К. Видавничий Дім «Слово», 2006. 1101 с.
 8. Про охорону прав на зазначення походження товарів : Закон від 16.06.1999. № 752-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 32. Ст. 267.
 9. Регламент Ради ЄС «Про охорону географічних зазначень та найменувань походження для сільськогосподарських та харчових продуктів»: 1992 року. № 2081/92. URL : http://uatm.com.ua/show_low
 10. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності від 15.04.1994 (TRIPS). Офіційний вісник України. 2010. № 84. Ст. 2989.
 11. Цивільне право України. URL : http://pidruchniki.com/1558050747144/pravo/pravo_geografichne_zaznachennya
 12. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

Арзянцева Дар'я Андріївна

*доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат економічних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна),*

Захаркевич Наталія Петрівна,

*доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат економічних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ДАНИХ ПРО ОСОБУ
ЯК ВАЖЛИВА ЦІННІСТЬ В ДОБУ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ
ЕКОНОМІКИ**

Процеси проникнення в усі сфери діяльності людини, суспільства і держави інформаційно-комп'ютерних технологій та телекомунікаційних мереж стають каталізаторами розвитку цивілізації в XXI столітті. Ці процеси мають два аспекти. З одного боку, нові технології та засоби комунікації забезпечують економію часу та ресурсів, дозволяють отримувати політичні, економічні, технологічні та інші переваги як у плані досягнення інтересів окремої особи, так і в масштабах груп людей, країни, регіону, світової спільноти. Формується нова якість економічних взаємовідносин – цифрова економіка.

З іншого боку, загострюється проблема неправомірних і несанкціонованих дій різних суб'єктів, які використовують засоби електронно-інформаційного середовища. Активність у формуванні автоматизованих баз даних, обробка та поширення відомостей про осіб без їх відома призводять до виникнення глобальної за своїми масштабами в часі та просторі проблеми інформаційної безпеки людини, суспільства і держави щодо захисту даних про особу.

Конституція України гарантує права та свободи особи, які ніким не можуть бути порушені. У розділі першому статті 3 Конституції передбачено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Обмеження конституційних прав та свобод громадян повинні мати мінімальний характер, відповідати принципам демократичної держави і можуть застосовуватись лише в інтересах захисту людини, її здоров'я та моралі, збереження загального добробуту, охорони державної та громадської безпеки. Тому права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Питання про нові інформаційні технології в контексті забезпечення конституційних цінностей досі розглядалися переважно з точки зору розвитку комунікацій, електронної торгівлі й вільного обігу інформації. Однак названі події призвели до появи занепокоєння щодо безпеки для основних прав: свобод людини і громадянина, зокрема права на недоторканність даних про особу. Зберігання досє на осіб для різних потреб і ризику порушення недоторканності приватного життя з боку публічних і приватних установ за допомогою комплексного використання новітніх технологій ніколи не було настільки проблематичним і небезпечним.

Поряд з поширенням творчих можливостей, виникненням нових форм електронної комерції, яке створює електронне середовище, інтенсивний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій створює нові можливості для реалізації загроз як національній, так і приватній безпеці. Такі загрози можуть бути пов'язані з порушенням визначених режимів використання інформаційних та комунікаційних систем, обмеженням конституційних прав громадян, використання можливостей сучасних інформаційних технологій для провадження ворожих, терористичних та інших протиправних дій.

Всесвітній саміт з питань інформаційного суспільства прийняв 12 грудня 2003 року Женевську Декларацію принципів побудови інформаційного суспільства. Так, у Декларації було зазначено: «Державні органи, а також приватний сектор, громадянське суспільство, Організація Об'єднаних Націй та інші міжнародні організації відіграють важливу роль і несуть відповідальність за розвиток інформаційного суспільства і в належних випадках – за процеси прийняття рішень. Побудова інформаційного суспільства, орієнтованого на інтереси людей, є спільним зусиллям, що вимагає співробітництва і партнерства між усіма заінтересованими сторонами».

Можливості, швидкість та надійність Інтернету постійно зростають і водночас зростає кількість нових підходів щодо використання мережі. Гнучка структура мережі не захищена від вторгнення комп'ютерних злочинців і контролю з боку органів влади. Оскільки комп'ютерні мережі – явище відносно нове, то у цій сфері ще не утверджені законодавчі норми, на кшталт тих, що застосовуються в телефонії.

Загалом, ситуація виглядає таким чином. Електронна переписка, дані, що містяться в персональному комп'ютері, – це така ж особистісна недоторканна сфера, як, наприклад, житло, і цю недоторканність держава повинна гарантувати своїм громадянам у сфері Інтернету для того, щоб унеможливити несанкціоноване проникнення в електронну переписку з боку третіх осіб. Але для того, щоб покарати зловмисника чи хакера, котрий вторгнувся у ваш комп'ютер, потрібно, принаймні оперувати юридично встановленими механізмами, котрі здатні зафіксувати акт «вторгнення».

Однією з найбільших загроз для приватності в Інтернеті стає запис інформації про певну діяльність в Інтернеті. Кожного разу при відвідуванні веб-сторінки сервер, на якому розміщено сторінку, реєструє звернення користувача, при цьому фіксується час і дата звертання. Деякі сайти розміщують у машинах користувачів «cookies», що допомагає більш детально спостерігати за діяльністю людей в Інтернеті. Іноді системи запитують імена користувачів, адреси, іншу персональну інформацію перед тим, як надати можливість доступу. Купівля товарів через Інтернет контролюється таким же чином. Онлайнівські крамниці дуже високо цінують таку інформацію, не в останню чергу за те, що її можна продати торговцям та іншим організаціям. Уже винайдено деякі технічні засоби для запобігання таким діям. Програмне забезпечення, що гарантує анонімність, дозволяє користувачам відвідувати веб-сторінки, не повідомляючи своєї адреси в Інтернеті. Програми знищення cookies, що зараз передбачені в більшості браузерів, не дають можливості сайту розмістити cookies у машині користувача. Анонімний цифровий готівковий розрахунок дозволяє споживачам здійснювати платежі не називаючи себе.

Також необхідно враховувати ускладнений процес ідентифікації учасників економічних відносин у цифровому просторі. Наприклад, для операцій з віртуальними товарами є достатнім реєстрація акаунту через надання поштової інтернет-скрині, оплата цифрового товару здійснюється через I-box або через інтернет-карту, що унеможливорює персоналізацію особи, яка здійснила платіж. При цьому доходи, які отримує власник такої цифрової речі – не оподатковуються, що свідчить про ризик тінізації економічних відносин за участю віртуальних організацій. Частка обсягу безготівкових операцій із використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, за підсумками 2018 року, досягла 45,1%, що на 5,8 в. п. більше порівняно з результатами 2017 року (39,3%) [2]. За даними українського процесингового центру, на одну активну банківську карту он-лайн-покупця в нашій країні припадає в середньому 5,6 покупок на місяць. Загальна кількість операцій із використанням платіжних карток за дев'ять місяців 2018 року склала 2,8 млрд шт., а їх обсяг – понад 2 трлн грн. І це мова лише про покупку «реальних» товарів, без врахування операцій на віртуальних біржах, казино, ігрових платформах, у тому числі букмекерські контори тощо.

Окрема проблема стосується участі дітей та підлітків (а також осіб з обмеженою дієздатністю) в операціях купівлі-продажу товарів, у тому числі віртуальних товарів та послуг. Через відсутність економічних знань щодо механізму формування вартості товару, вони можуть не усвідомлювати реальної цінності цифрових товарів та використати персональні дані батьків/представників (паспорт, банківські картки) для здійснення платежів.

Збільшується і ризик збільшення випадків інтернет-шахрайства, що в умовах функціонування цифрових товарів може набувати форми не надання

відповідного цифрового товару або надання обмеженого доступу до користуванням товаром, підміна товару іншим тощо. Слід зазначити, що покупець не завжди здатний ідентифікувати віртуальний товар, оцінити його якість, комплектність чи розрізняти інші характеристики як при купівлі «реального товару».

Саме тому сьогодні гостро постає проблема правового регулювання недоторканності даних особи в умовах інформаційного суспільства як користувача різного роду інформаційних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Підсумкові документи Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства. URL : http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=61592
2. Огляд ринку платіжних карток та платіжної інфраструктури України за 2018 рік. Національний банк України : веб-сайт. URL : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=88661687>

Балайда Вікторія Олегівна

*студентка магістратури юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова
(м. Хмельницький, Україна)*

ПОНЯТТЯ І ПРИНЦИПИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ В УКРАЇНІ

На сучасному етапі розвитку нашої держави питання дотримання прав та свобод людини і громадянина стоїть особливо гостро. Конституція України проголошує людину, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпеку найвищою соціальною цінністю. Крім того, Конституцією покладений обов'язок на державу – утверджувати та забезпечувати ці права та свободи [1].

Конституційно-правовий статус особи – питання досить багатоаспектне та може розглядатись з різних позицій. Так, для особи це втілення її прав та гарантія їх захисту, для держави – реалізація однієї з найважливіших її функцій. І хоча поняття конституційно-правового статусу є класичним для галузі права, єдиного та сталого його визначення досі немає.

Варто зазначити, що проблема конституційного-правового статусу особи цікавила вчених і в радянські часи, і в часи незалежної України, особливо після проголошення нової Конституції та нової моделі взаємин

громадянина і держави. Те ж саме стосується і принципів – окремого складового елементу.

Так, на думку О. О. Лукашевої, правовий статус людини і громадянина може бути охарактеризований як система прав і обов'язків, що законодавчо закріплюються державою в конституціях та інших нормативно-правових актах [2, с. 81].

М. М. Рассолов вважає, що це сукупність прав, свобод, обов'язків та відповідальності особистості, що встановлюють її правовий стан у суспільстві [5, с. 143].

Найбільш поширеною є теза, що конституційно-правовий статус особи – це її положення у державі та суспільстві, яке є юридично закріпленням.

У правовій доктрині розрізняють декілька видів правового статусу: загальний статус людини та громадянина та спеціальний статус окремих категорій громадян.

Дискусії серед науковців тривають також з приводу елементів конституційно-правового статусу особи. Так, до традиційної групи елементів можна віднести права, свободи та обов'язки особи. Проте низка науковців виділяють також громадянство як структурний елемент, правоздатність та правосуб'єктність, юридичну відповідальність та законні інтереси тощо.

Так, Т. Шаповал визначає правовий статус особи через сукупність прав, обов'язків та юридичних гарантій цих прав, що закріплені в статтях Конституції та законодавчих актах [7, с. 32].

О. Ф. Фрицький досить широко розглядає зміст цього поняття. Так, він вказує, що конституційно-правовий статус особи – це загальні основоположні засади, за допомогою яких у Конституції визначаються основні права, свободи та обов'язки людини і громадянина, а також гарантії їх здійснення, тобто можливість мати, володіти, користуватися і розпоряджатися економічними, політичними, культурними та іншими соціальними цінностями, благами; користуватися свободою дій і поведінки в межах конституції та інших законів [6, с. 120].

Цікавим моментом є те, що у Конституції України із 48 статей розділу II, що присвячені правам людини і громадянина, 37 стосуються особистих прав і свобод, лише 4 статті закріплюють обов'язки громадян. Це зумовлено тим, що особа не може повноцінно виконувати свої обов'язки та бути повноправним членом суспільства, поки держава належним чином не забезпечить її природні права та свободи.

Одним з важливих елементів конституційно-правового статусу особи, є його принципи, тобто засади, на основі яких здійснюються права, свободи та обов'язки особи і визначається місце особи в державі та суспільстві. Принципи – ті норми, що визнаються та охороняються правом і державою, які сприяють використанню прав та свобод особи, та забезпечують виконання

її обов'язків. Зважаючи на те, що між особою та державою існує нерозривний політико-правовий зв'язок, принципи є невід'ємними складовими конституційно-правового статусу людини та громадянина.

Так, В.Ф. Погорілко виділяє такі принципи конституційно-правового статусу особи в Україні: закріплення у національному праві прав і свобод, встановлених нормами міжнародного права; принцип невідчужуваності та непорушності основних природних прав і свобод людини та належність їй їх від народження; принцип рівноправності прав і свобод осіб; принцип єдності прав та обов'язків людини і громадянина; принцип гарантованості прав і свобод людини і громадянина [3, с. 202].

Загалом, проаналізувавши роботи вітчизняних вчених, можна виділити такі основні принципи конституційно-правового статусу особи: принцип рівності, який передбачає рівність прав та свобод людини і громадянина, а також рівність всіх перед законом; принцип єдності прав та обов'язків; принцип невідчужуваності та непорушності прав та свобод; принцип відповідності міжнародно-правовим стандартам.

Окрім наведених вище, вчені виділяють також такі принципи, як: принцип невичерпності прав і свобод людини і громадянина, принцип гарантованості прав і свобод та неможливості їх скасування, принцип недопущення звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод; принцип єдності прав та обов'язків [4, с. 81].

Варто зазначити, що всі наведені вище принципи мають місце в українському та міжнародному законодавстві, що регулює правовий статус людини та громадянина. Таким чином, враховуючи міжнародний досвід та стандарти, Конституцією України зазначено широкий перелік прав та свобод особи, який гарантує втілення демократичних ідеалів.

Отже, конституційно-правовий статус особи – це складне та досить широке поняття, яке складається з певних елементів та забезпечується певними принципами. Виходячи із закріплених в Конституції України цінностей, наша держава повинна повною мірою забезпечувати права та свободи людини і громадянина, які й складають конституційно-правовий статус, адже саме це є ознакою демократичної держави та повною мірою втілює міжнародні приписи.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради. 1996 №30. Ст. 31.
2. Лукашева Е. А. *Правовой статус человека и гражданина. Права человека: учеб. для вузов. / Отв. ред. Е. А. Лукашева. М., 1999. С. 91-102.*
3. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник. 2-ге вид., переробл. та доопр. К. : Прав. єдність : Алерта, 2010. 432 с.

4. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина : навчальний посібник. К. : Атіка, 2004. 464 с.
5. Рассолов М. М. *Теория государства и права : учебник для вузов / под ред. М. М. Рассолова, В. О. Лучина, Б. С. Эбзеева. М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2012. 640 с.*
6. Фрицький О. Ф. Конституційне право України. К. : Юрінком Інтер, 2002. 536 с.
7. Шаповал Т. Правовий статус фізичної особи : деякі питання теорії. Вісник Нац. акад. прокуратури України. 2008. № 3. С. 32-38.

Батанов Олександр Васильович

*провідний науковий співробітник відділу конституційного права
та місцевого самоврядування
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор
(м. Київ, Україна)*

**АКСІОСФЕРА СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА
УКРАЇНИ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

Питання конституційної аксіології в сучасній Україні належать до найбільш актуальних як з точки зору конституційно-правової доктрини та теорії конституціоналістики, так і практики конституційного будівництва та формування, організації, функціонування та модернізації інститутів конституційного права. Без перебільшення, можна стверджувати, що формування, застосування та захист конституційних цінностей знаходиться у синергетичному зв'язку із процесами становлення конституціоналізму та соціально-правової державності.

Проблематика ціннісної характеристики конституційного права та сучасного конституціоналізму, що в останні роки набула широкого визнання у загальнотеоретичному дискурсі (О.М.Бориславська, А.Р.Крусян, М.П.Орзіх, М.В.Савчин, М.І.Салей, П.Б.Стецюк та ін.), є складною, багатогранною та методологічно актуальною, що пов'язано з прагненням сучасної конституційної юриспруденції вийти на нові рівні сприйняття конституційно-правової реальності. На цьому шляху виникає комплекс складних та синергетично взаємопов'язаних проблем, що концентруються у питаннях сутності, змісту, функцій, ефективності дії сучасного конституційного права в умовах конституційної модернізації, глобалізації та міждержавної європейської інтеграції.

У цьому контексті актуалізуються проблеми предметної наповненості та зовнішнього вираження феномену конституційного права як цінності (В. М. Шаповал), розуміння Конституції як національно-державної цінності (П. Б. Стецюк), питання про поняття та природу конституційно-правових цінностей, їх зіставлення з цінностями права в цілому (М. І. Салей), конституційно-правовими нормами та принципами сучасного конституціоналізму (О. М. Бориславська, А. Р. Крусян, М. В. Савчин), осмислення феномену конституційного контролю та його ціннісного потенціалу (І. Д. Сліденко), пошуку механізмів та принципів взаємодії у рамках конституційної аксіології конституційних правових цінностей та цінностей конституційного ладу, громадянського суспільства та демократичної державності (О. В. Скрипнюк). Це зумовлює необхідність системних аксіологічних досліджень конституційного права, оскільки вони напряму виходять на проблематику його дії.

У цьому контексті варто звернути увагу на те, що, по-перше, у всіх системах права і правових системах конституційне право як галузь права вважається провідною, пріоритетною, центральною, профілюючою, фундаментальною галуззю публічного права. Конституційне право як одна з профілюючих (первинних) галузей права і єдина в правовій системі України фундаментальна галузь права має системоутворююче значення не тільки для законодавства, а й в цілому для правової системи.

Тому не тільки нормами та інститутами, а й, насамперед, цінностями конституційного права забезпечується інституційна та функціонально-телеологічна єдність правової системи суспільства як цілісної соціальної системи. Від ціннісного наповнення конституційного законодавства та, відповідно адекватного відтворення, реалізації, захисту конституційних цінностей значною мірою залежить якість всіх інших галузей законодавства. У зв'язку з цим, особливо актуалізується питання не тільки щодо необхідності практичного виділення, а й пріоритетності конституційних цінностей у правовій теорії та практиці, їх усебічного гарантування та захисту.

По-друге, необхідність визнання, закріплення, гарантування конституційних цінностей зумовлена конституційними перетвореннями в Україні. Прийняття Конституції України не могло не спричинити суттєвих змін в інших джерелах конституційного права. Не викликає сумнівів, що жодна галузь права не зазнала таких глобальних змін, як за своєю формою та змістом, так і, особливо, за сутністю, у тому числі в аспекті докорінних перетворень усієї аксіосфери конституційного права. У конституційному праві змінилися не тільки сутність та зміст багатьох інститутів, а й їхній склад, завдання та функції. Тому в сучасних умовах модернізації конституційного права, реформи у сфері прав людини, безпосереднього народовладдя, правосуддя, місцевого самоврядування та адміністративно-територіального

устрою, національної безпеки й оборони, проблематика цінностей конституційного права набуває особливого звучання і значення.

По-третє, Україна поступово набуває рис демократичної правової держави, в якій діє принцип поділу влади, визнається і гарантується місце самоврядування. У силу цього збільшується ціннісний потенціал конституційного права, яке стає основою сучасного конституціоналізму, громадянського суспільства та соціально-правової державності. Ця природна аксіологічна та функціонально-рольова позиція конституційного права пояснюється тим, що будь-яка правова система повинна мати єдиний фундамент, одну фундаментальну галузь. Так, фундаментальність конституційного права, проявляється, перш за все, в тому, що конституційні приписи регулюють і охороняють найважливіші суспільні відносини, що складаються в процесі здійснення державної і публічно-самоврядної влади, і їх відносини з громадянським суспільством та населенням країни. Норми конституційного права закріплюють основи юридичної організації держави та його відносини з людиною в різних цивільних станах, містять найбільш загальні принципи права, що конкретизуються в принципах всіх галузей права і мають нормативно-регулятивне та юрисдикційне значення, а конституційно-правові відносини мають тенденцію «домішуватися» до відносинам «чужорідної» галузевої приналежності. Конституційне право виконує інтегративну функцію щодо інших галузей права, які не інтегрують, а диференціюють правової матеріал (М. П. Орзіх).

Втім, у сучасній доктрині конституційного права залишаються нерозкритими ключові питання системного буття цінностей конституційно-правової сфери, дискусійними є питання їх класифікації та форм існування, центрування та ієрархізації. На дисертаційному рівні проблематика ціннісних характеристик конституційного права, специфіки конституційно-правових цінностей та розуміння Конституції як національно-державної цінності, аксіологічних детермінант конституційно-правової реальності, окрім поодиноких праць (М. І. Салей), фактично не досліджувалася.

У цьому аспекті актуальними залишаються проблеми: що можна вважати конституційно-правовими цінностями, у чому їх функціонально-телеологічне значення та мета; яким чином формуються та діють конституційні цінності; які цінності конституційного права та сучасного конституціоналізму є ключовими для держави та суспільства; за допомогою чого відбувається взаємопроникнення та інтеграція цінностей конституційного права до нормативної сфери конституційно-правової реальності; чи є конституційні цінності безпосередніми правовими регуляторами; які механізми захисту конституційних цінностей є ефективними тощо.

Недостатній ступінь розроблення теоретико-методологічних та конституційно-правових підходів щодо питання конституційної аксіології свідчить

про об'єктивну необхідність подальшого дослідження зазначеної наукової проблеми. Ґрунтовне вивчення цієї матерії має не лише теоретико-пізнавальне, але і яскраво виражене прикладне значення, даючи змогу здійснювати пошук ідей та механізмів щодо вирішення питання вдосконалення конституційного законодавства в Україні.

На сучасному етапі ці та інші доктринальні та прикладні проблеми конституційної аксіології особливо рельєфно виявляються та актуалізуються в умовах анексії Автономної Республіки Крим та збройної агресії з боку Росії в окремих районах Донецької і Луганської областей, інших дій та процесів, які посягають на засади конституційного ладу, порушують територіальну цілісність та недоторканність кордонів України.

У таких умовах методологічно важливою є постановка у сучасній доктрині конституційного права низки завдань, а також напрацювання та перевірка робочих гіпотез, в тому числі шляхом:

- осмислення ґносеологічних та онтологічних витоків конституційної аксіології як виду правової аксіології;
- встановлення ознак та систематизація конституційних цінностей;
- обґрунтування принципів конституційної аксіології;
- розмежування цінності Конституції України та її цінностей;
- характеристики аксіологічно-функціонального механізму Конституції України;
- з'ясування функції конституційної аксіології у процесі конституційного судочинства тощо.

Баюк Микола Іванович

*старший викладач кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат наук з державного управління
(м. Хмельницький, Україна)*

ЗАКОНОДАВЧЕ, НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ І ЦІННОСТЕЙ В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

Забезпечення державної безпеки Конституція України відносить до найважливіших функцій держави (ст. 17) [3]. Політичний компонент системи безпеки визначає:

- систему інститутів, організацій та установ, через які відповідно до ЗУ «Про основи національної безпеки» реалізуються основні засади державної

політики, спрямованої на захист національних інтересів, і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави [2];

- базові принципи діяльності інститутів влади, організацій та установ щодо забезпечення безпеки української держави;

- основні напрями діяльності інститутів, державних органів, організацій, установ з питань державної безпеки.

Концептуально-провідну роль в інституційно-законодавчому забезпеченні формування та реалізації політики державної безпеки України відіграє держава, її відповідні органи, інституції. Вони використовують теоретико-методологічні, нормативно-правові, інформаційно-аналітичні, організаційно-управлінські, розвідувальні, оперативно-розшукові, кадрові, ресурсні заходи, спрямовані на забезпечення процесу управління загрозами та небезпеками.

Законодавче, нормативно-правове забезпечення політики державної безпеки в гуманітарній сфері України – це складний, різнорівневий, динамічний процес, і до його головних завдань належить:

- забезпечення фіксованого розподілу функцій між суб'єктами державної політики в гуманітарній сфері, їхніх прав, обов'язків, налагодження правової системи взаємодії;

- розподіл на відповідних управлінських рівнях їх функцій, повноважень щодо моніторингу та реалізації завдань забезпечення державної безпеки в гуманітарній сфері;

- забезпечення побудови системи прийняття управлінських рішень та визначення відповідальності за її виконання.

Сьогодні до законодавчих, нормативно-правових актів забезпечення політики державної безпеки в гуманітарній сфері ми можемо віднести: на загальнодержавному, національному рівнях – Конституцію України, закони України «Про національну безпеку України», «Про засади внутрішньої та зовнішньої безпеки», Стратегію національної безпеки України; на відомчому, секторальному рівнях – галузеві, відомчі нормативно-правові акти, укази Президента України, рішення уряду, відповідних міністерств; на регіональному рівні – рішення місцевих державних адміністрацій (концепції, програми).

Аналізуючи законодавче забезпечення політики безпеки в гуманітарній сфері, потрібно відмітити, що це питання частково охарактеризовано в Законі «Про основи національної безпеки» та в Стратегії національної безпеки України. Проте, як вказують С. О. Зубченко, С. І. Здіорук, Л. В. Чупрій, названі документи мають декларативний характер, загрози і виклики в гуманітарній сфері розглядаються комплексно в поєднанні з соціальною сферою. Накопичені проблеми у гуманітарній політиці та постійне їх поглиблення, розширення нових загроз безпеки у гуманітарній сфері потребують відокремити її від соціальної і в подальших програмових, законодавчих,

нормативних документах розглядати, виписувати гуманітарну складову частину безпеки окремо.

Під час формування та впровадження в найближчий час політики державної безпеки в гуманітарній сфері важлива роль належить врахуванню цих питань у розробленні, прийнятті нової концепції, доктрини, стратегії національної безпеки держави.

Галузева доктрина гуманітарної безпеки повинна відображати довготривалі і більш короткострокові національні інтереси з питань освіти, культури, охорони здоров'я, релігійних, етнонаціональних питань, розвитку національного інформаційного простору, де конкретизується їх зміст, визначаються загрози об'єктам національної безпеки в гуманітарній сфері, окреслюються принципи та пріоритетні напрями політики безпеки із забезпечення гуманітарних інтересів. Така доктрина має ухвалюватися рішеннями РНБО і вводитися в дію указом Президента України.

У стратегії політики державної безпеки у гуманітарній сфері повинні відображатися мета та заходи реалізації політики державної безпеки в гуманітарній сфері. Як правило, галузева стратегія розробляється з урахуванням стратегії національної безпеки, галузевої доктрини на період від 5 до 10 років і повинна коригуватися відповідно до сучасних умов, поточного моменту [3, с. 56].

Відповідно до стратегії політики державної безпеки в гуманітарній сфері має розроблятися щорічна державна програма або програми з визначенням галузевих державних органів, відповідальних за їх реалізацію. Щорічна державна програма реалізації політики державної безпеки у гуманітарній сфері ухвалюється Кабінетом Міністрів України і впроваджується органами виконавчої влади та місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції [4].

На рівні регіону повинна бути розроблена та схвалена концепція гуманітарної політики регіону і розпорядженням голови облдержадміністрації затверджена програма, заходи її реалізації.

Однак, за роки незалежності України була сформована відповідна законодавча база зі становлення та розвитку окремих галузей гуманітарної політики, вирішення окремих питань державної безпеки в гуманітарній сфері. Базовими нормативно-правовими актами необхідно вважати: «Концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури» (1997), «Про бібліотеки і бібліотечні справу» (1995), «Про видавничу справу» (1997), Національна доктрина розвитку освіти (2002), «Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004 – 2010 роки» (2003), «Про захист суспільної моралі» (2003), «Про культуру» (2010), «Про охорону археологічної спадщини» (2004). Слід зазначити, що вітчизняна законодавча та нормативно-правова база в гуманітарній сфері перебуває сьогодні в стадії формування та вдосконалення.

Запропонована у перші роки незалежності України нова нормативно-правова база функціонування освітньої галузі в гуманітарній сфері державної політики потребувала оновлення, модернізації нових викликів суспільно-політичного розвитку держави на початку XXI століття. Затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 року «Національна доктрина розвитку освіти» визначила систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію і основні напрями розвитку освіти. У доктрині зазначено, що «мета державної політики щодо розвитку освіти полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати та зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід’ємну частину європейської та світової спільноти [5].

Наявна система інституційно-законодавчого забезпечення державної безпеки в гуманітарній сфері зорієнтована на практичну координацію відповідних видів діяльності державних і громадських інститутів задля відвернення, виявлення й усунення потенційних та реальних внутрішніх і зовнішніх загроз безпеці людини, суспільства, держави з питань гуманітарного розвитку.

Список використаних джерел

1. Конституція України прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 26 червня 1996 р. К. : Український Центр Правничих Студій, 2006. 125 с.
2. Про основи національної безпеки України : Закон України 19 червня 2003 року № 964-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-1.
3. *Баяк М. І.* Формування та реалізація політики державної безпеки в гуманітарній сфері України : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління. Хмельницький, 2018. 373 с.
4. Пропозиції щодо вдосконалення політичного управління та функціонування системи забезпечення національної безпеки України. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : www.dsaua.org/?option=com_content&view=article&id=213.
5. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17 квітня 2002 року №347/2002. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : zakon3.rada.gov.ua/laws/show/347/2002.

Бєлова Юлія Дмитрівна

*аспірант кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова
(м. Хмельницький, Україна)*

ПРАВОВА ПРИРОДА ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

Термін «персональні дані», попри своє закріплення на рівні цілої низки спеціальних законів, відсутній у ЦК України [1], у зв'язку із чим постає питання про з'ясування правової природи персональних даних та їх місця серед об'єктів цивільних правовідносин.

У рішенні Конституційного Суду України від 20.01.2012 р. № 2-рп/2012 [2] поняття персональних даних тлумачиться як конфіденційна інформація про фізичну особу: «персональні дані – це будь-які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а саме: національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, матеріальний стан, адреса, дата і місце народження, місце проживання та перебування тощо, дані про особисті майнові та немайнові відносини цієї особи з іншими особами, зокрема членами сім'ї, а також відомості про події та явища, що відбувалися або відбуваються в побутовому, інтимному, товариському, професійному, діловому та інших сферах життя особи, за винятком даних щодо виконання повноважень особою, яка займає посаду, пов'язану зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування. Така інформація про фізичну особу та членів її сім'ї є конфіденційною і може бути поширена тільки за їх згодою, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини».

Виходячи із рішення Конституційного Суду України та законодавчого закріплення терміна «персональні дані» як «інформації про фізичну особу» (ст. 11 Закону України «Про інформацію» [3]) та як «відомостей чи сукупності відомостей про фізичну особу» (ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних» [4]), можемо висунути три твердження щодо правової природи персональних даних. Перший – персональні дані належать до нематеріальних благ як об'єктів цивільних відносин. Другий – персональні дані є різновидом інформації. Третій – персональні дані належать до особистих немайнових благ.

Персональні дані є нематеріальними благами, оскільки не належать до предметів матеріального світу, не мають матеріальної (фізичної) субстанції, не мають геометричних форм, розмірів, кольору тощо. Одночасно з нематеріальною природою персональні дані можуть бути збережені на матеріальних

носіях (у формі картотек персональних даних) або відображені в електронному вигляді (база персональних даних в електронній формі). При цьому персональні дані, будучи інформацією, одночасно є об'єктом особистих немайнових прав (особистим немайновим благом).

Персональні дані як особисте немайнове благо характеризується немайновою природою, хоча в силу сучасного рівня розвитку матеріальної та духовної культури, соціально-економічних відносин та інформаційного простору об'єктивно можуть набувати майнової цінності. При цьому *відомості про фізичну особу самі по собі залишаються немайновими благами*, оскільки не створюються в процесі виробництва та не мають грошової оцінки. А *майнова цінність персональних даних може бути обумовлена особистістю самої особи (наприклад, загальновідомої) або створюватись в процесі обробки персональних даних*.

Попри невіддільність персональних даних як особистого немайнового блага, вони наділені відособленістю завдяки об'єкту відомостей (інформація про конкретну фізичну особу), кількісного та якісного змісту відомостей (склад персональних даних, які обробляються), зовнішній формі (електронній формі та/або у формі картотек). Персональні дані належать до об'єктивованих нематеріальних благ, які виражені в доступній для сприйняття органами людських чуттів об'єктивній формі. Об'єктивованість вказує на зовнішній стосовно суб'єкта характер персональних даних. У свою чергу, об'єктивована форма персональних даних створює можливість їх використання у відриві від особи-носія (суб'єкта персональних даних), що свідчить про віддільність таких даних.

Персональні дані як особисте немайнове благо наділені такими ознаками: 1) відособленості; 2) об'єктивованості; 3) віддільності прав на персональні дані; 4) володіють економічною цінністю; 5) мають властивості товару; 6) здатності брати участь в економічному обороті.

Дефініція персональних даних у національному законодавстві в цілому відповідає європейським стандартам, закріпленим у вказаних міжнародних документах. При цьому *визначення персональних даних у вітчизняному законі фактично запозичено з Директиви 95/46/ЄС*.

Визначення персональних даних структурно охоплює чотири ознаки: 1) відомості чи сукупність відомостей (включати будь-яку інформацію про особу); 2) стосуються безпосередньо чи опосередковано фізичної особи («про фізичну особу»); 3) їх суб'єктом є фізична особа, незалежно від її громадянства, постійного місця проживання чи іншого правового зв'язку з державою; 4) фізична особа є ідентифікована (в групі осіб вона «виділяється» з-поміж інших членів групи або може бути конкретно ідентифікована, виходячи із обставин кожного окремого випадку (в групі осіб вона «виділяється» з-поміж інших членів групи); 5) відомості про особу набувають

правового режиму персональних даних із початком обробки персональних даних, тобто будь-якої дії або сукупності дій, таких як збирання, реєстрація, накопичення, зберігання, адаптування, зміна, поновлення, використання і поширення (розповсюдження, реалізація, передача), знеособлення, знищення персональних даних, у тому числі з використанням інформаційних (автоматизованих) систем.

При цьому *ознака ідентифікованості персональних даних є визначальною* під час поширення на відомості правового режиму персональних даних.

Поняття «персональних даних» слід відмежовувати від суміжних йому понять: «інформація про особу», «відомості про особисте життя фізичної особи», «ознаки, що індивідуалізують фізичну особу». *Усі ці поняття мають спільний обсяг*, тобто ті чи інші відомості можуть бути одночасно персональними даними та інформацією про особу, відомостями про особисте життя фізичної особи, ознаками, що індивідуалізують фізичну особу. Для розмежування цих понять за змістом слід використовувати факт обробки відповідних відомостей. Тобто відомості набувають правового режиму персональних даних в результаті того, що стають предметом обробки.

Поділ персональних даних на види відображає відмінності в їх правовому режимі. Насамперед, слід розрізнити загальні та чутливі персональні дані, щодо яких законодавство встановлює особливі вимоги до обробки. Персональні дані також можуть бути поділені на ті, що належать, та ті, що не належать до інформації з обмеженим доступом законодавством, у тому числі тих, які забороняється відносити до інформації з обмеженим доступом. За правовим режимом також слід окремо виділяти персональні дані, які містяться в публічній інформації.

В результаті проведеного аналізу Закону України «Про авторське право та суміжні права» та Директиви 96/9/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про правовий захист баз даних» від 11 березня 1996 року було зроблено висновок про те, що база персональних даних буде одночасно відповідати умовам охороноздатності бази даних як об'єкта авторського права. Це означає, що *одна й та сама база персональних даних може підпадати під захист персональних даних та захист права авторства.*

Таким чином, персональні дані – це відомості або сукупність відомостей, які безпосередньо чи опосередковано стосуються фізичної особи, незалежно від її громадянства, постійного місця проживання чи іншого правового зв'язку з державою, яка є їх носієм, та дозволяють «прямо» або «опосередковано» її ідентифікувати за умови, що такі відомості було оброблено шляхом збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, адаптування, зміни, поновлення, використання, поширення знеособлення, знищення, у тому числі з використанням інформаційних (автоматизованих) систем.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 . Офіційний вісник України. 2012. № 9. Ст. 332.
3. Про інформацію : Закон України в редакції Закону № 2938-VI від 13.01.2011. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 313.
4. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. Офіційний вісник України. 2010. № 49. Ст. 1604.

Білецька Тетяна Вікторівна

доцент кафедри політології і соціології

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,

кандидат соціологічних наук, доцент

(м. Кам'янець-Подільський, Україна)

ВПЛИВ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ НА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Характерним політичним трендом кінця ХХ – початку ХХІ ст., що його стимулюють світові процеси глобалізації, стає значне поширення ідейних цінностей громадянського суспільства та розбудова на цій основі демократичних держав. Ця «третя хвиля» згідно з вченням Е. Тофлера демократизації нині охопила всі континенти світу, передусім Євразію, – ареал країн колишнього соціалістичного табору. Водночас ейфорія «кінця історії» – політичного розвитку людської цивілізації як всесвітнього тріумфу системи ліберальної демократії в сучасних умовах світової фінансової та економічної кризи поступово змінюється на тривожне передчуття народження нової моделі суспільства, що крокуватиме далі, розвиваючи нові ціннісні засади буття та претендуючи на досконалість «постіндустріальних» чи «інформаційних» суспільств [1, с. 27].

Тому надзвичайно важливою й досить актуальною проблемою політичного розвитку сучасної України є питання формування громадянського суспільства. Цілком упевнено можемо констатувати, що йдеться про

існування України в новітній системі цивілізаційних координат третього тисячоліття, яка актуалізуватиме перед країною досить гострі проблеми на випробування її спроможності «скочити на підніжку поїзда», що вже стрімко набирає рух до нової формації, чи залишитися осторонь, на задвірку світової цивілізації?

Не так вже й давно, в добу романтизму новонародженої незалежної Української держави, нам здавалося, що достатньо закріпити в Конституції положення про демократичний устрій держави, як демократія, наче магія, власноруч прийде до українського загалу. Але з часом з'ясувалося, що шлях до справжньої демократії важкий, болісний і тривалий. Логіка цього шляху підкоряється певним законам і закономірностям, приховує в собі ризики і небезпеки, про які ми навіть не здогадувалися.

У цілому ми виявилися не готовими досягнути зміст думки про те, що демократизація як процес перетворення суспільства і держави з тоталітарних на демократичні є не вольовим ривком національно-демократичних сил (передусім політико-управлінської еліти), що витягнуть за собою всю країну, все суспільство. Це – певні правила і процедури руху в політичному просторі, які базуються на відповідній системі ціннісних координат.

Як слушно зауважує відомий вітчизняний соціолог В. Степаненко, громадянське суспільство є поняттям, символічним полем, розгалуженням соціальних інститутів, практик та цінностей, яке охоплює комплекс основних характеристик та параметрів суспільної життєдіяльності, яка відокремлена від держави і є самоорганізованою [5, с. 6].

Це – комплексний соціокультурний та суспільно-політичний феномен, який охоплює наявність та розвиненість:

- соціальних інститутів (незалежні медіа; громадська думка; добровільні асоціації та об'єднання громадян; принцип верховенства права, реалізований у рівності громадян перед законом та в реальному доступі громадян до правової справедливості; структурована політична опозиція; системи зовнішнього громадського контролю за владою на всіх рівнях, включаючи незалежний прокурорський нагляд, парламентські комісії, парламентські та громадські аудиторсько-контрольні комісії; правозахисні організації – «сторожові собаки суспільства»);

- соціальних практик (суспільна активність громадян, що не обмежується участю у виборах; громадські рухи; ініціативні групи; громадянська залученість до добровільних суспільних, почасти неформалізованих та «віртуальних» (наприклад, через інтернет-лист) об'єднань; поінформованість – знання місцевих та загальнонаціональних новин; правова культура та вміння застосовувати правозахисну та судову систему; діяльність незалежних правозахисних недержавних організацій; лобювання суспільно значимих ініціатив);

– суспільних цінностей та чеснот (плюралізм, толерантність, довіра до співвітчизників та суспільних інститутів, здатність до компромісів без втрати гідності, самоповага, ввічливість, громадська солідарність та взаємодопомога) [5, с. 6-7].

Конкретно-історичні моделі громадянського суспільства мають свої соціокультурні та національні особливості, які проявляються та актуалізуються в різних країнах по-різному.

Громадянське суспільство, навіть у контекстах розвинутих демократій, не є фіксованим раз і назавжди досягнутим станом, це – процес, якій вимагає суспільно-громадянських зусиль по його підтримці та відтворенню у нових актуальних формах.

Саме громадянське суспільство примушує формальну демократію «працювати». Як переконливо доводить американський логік і філософ Хіларі Патнем, горизонтально організовані добровільні асоціації, які перетинають вертикальні соціальні розподіли в суспільстві, є більш сприятливими для розширення соціальної кооперації, для формування норм доброзичливої взаємності і, таким чином, для становлення ефективної демократії, аніж ієрархічні або клієнтистські структури [1, с. 28].

Отже, громадянська культура «узагальненої довіри» та соціальна солідарність громадян є важливими показниками розвинутого і стабільного громадянського суспільства. Чи не є переважно негативний потенціал «узагальненої довіри» українського суспільства однією із причин «замороженого» стану українських реформ та проявів стагнації демократизаційного процесу?

Аналізуючи результати моніторингу українського суспільства з 2004 по 2018 рр., можемо відзначити стабільно критично низький рівень довіри громадян до політично-адміністративної сфери держави – владних інститутів, політичних партій, органів правопорядку, профспілок (традиційних та нових). Середній бал довіри щодо цих інституцій за п'ятибальною шкалою (від «1» – «зовсім не довіряю» до «5» – «цілком довіряю») не перевищує «3» – тієї символічної статистичної межі, яка умовно відокремлює довіру від недовіри громадян. Натомість, сфери наближені до приватного світу особи, такі як: сім'я, родичі, колеги, сусіди, – стабільно користуються більшою довірою громадян, впевнено «переваживши» за символічну трійку (сім'я та родичі – 4,5) [4, с. 39].

Для аналізу проблем громадянського суспільства зупинимось детальніше на двох сферах соціальної реальності – довірі до співвітчизників та до ЗМІ. «Співвітчизники» – це ті «свої незнайомці», які утворюють символічне поле уявленої спільноти будь-якого суспільства. Ступінь довіри до «своїх незнайомців» є соціокультурною характеристикою суспільства, яка пов'язана із особливостями його історичного, культурного, політичного та соціально-економічного розвитку.

Поміркований рівень, але все ж таки довіри українських громадян один до одного, дає підстави для деякого оптимізму щодо перспектив розвитку коопераційних та товариських зв'язків, дуже потрібних як для ефективної економіки, так і для дієздатного громадянського суспільства, адже коли діє прямо-пропорційна кореляція між рівнем економічного розвитку суспільства та рівнем довіри до «своїх» (і «не своїх») незнайомих, то можливий і зворотний зв'язок – взаємний кредит довіри громадян може реалізовуватись у економічний та соціальний успіх суспільства. З іншого боку, відносно непогані показники міжособистісної довіри в українському суспільстві можуть також означати те, що «культура» клієнтизму, кумовських та неформальних зв'язків охопили все суспільство і пустили глибокі корені. Клієнтизм та неформальні зв'язки заповнюють саме ті суспільні ніші, які зазвичай регулюються законом.

Засоби масової інформації мають особливе значення в контексті громадянського суспільства. ЗМІ виступають тим медіумом-посередником, який утворює зв'язок між державою та суспільством. Незалежні медіа втілюють та репрезентують громадську думку як соціальний інститут і як «четверта влада» здійснюють функції спостерігача та контролера законодавчої, виконавчої та судової влади [2, с. 118].

Важливість засобів масової інформації для громадянського суспільства полягає також у створенні символічної публічної сфери – уявної загальногромадської трибуни, яка може слугувати для висловлення та лобювання суспільних та місцевих інтересів. Розвиток Інтернету значно розширив поле публічної сфери суспільств і приніс із собою зміни, які, можливо, не менш важливі для трансформації публічності й розвитку громадянського суспільства, ніж розвиток газетної індустрії від кінця XVIII ст. Так, значне розширення сфери публічності, свободи слова та думки українськими опозиційними Інтернет-виданнями к. XX – поч. XXI ст. дають підстави для такого твердження.

Натомість, для аналізу громадянського суспільства особливо важливим є феномен так званого «зсунутого залучення». Це означає, що політична та суспільно-громадська активність сучасних громадян є епізодичною ситуаційною і зорієнтованою на конкретну проблему. Саме проблема, кризова ситуація або важлива громадська ініціатива можуть бути каталізаторами розгортання кампанії, громадянського руху або інших форм мобілізації громадянського суспільства на загальнонаціональному чи місцевому рівнях. Такими подіями, що виступили свого роду тестом на зрілість та потенціал громадянського суспільства, були справа зниклого журналіста Гонгадзе та політична криза, пов'язана із «касетним скандалом», Майдан 2004 р., Революція гідності 2013 – 2014 рр.

Ми ж звернемо увагу на окремий блок питань, які мають пріоритетне значення для перспектив громадянського суспільства в Україні. Аналіз деяких

показників-індикаторів потенціалу громадянського суспільства в Україні підтверджує складність та проблемність процесів його формування. Однією із центральних проблем розвитку громадянського суспільства в Україні є, на нашу думку, традиційно авторитарний спосіб функціонування владних відносин у суспільстві, а відтак критично низький ресурс довіри до владних інституцій з боку суспільства.

Питання цивілізованих взаємовідносин влади і суспільства, відмови від зверхнього стилю функціонування влади та традиційного режиму її «закритості», а також пов'язані із режимом «прозорості» проблеми незалежного громадянського контролю за діяльністю всіх гілок влади, її підзвітності громадськості та, більш широко – можливості громадянського залучення до процесу прийняття політичних рішень стали як ніколи актуальними. Йдеться про найбільш принципові реформи, пов'язані саме із суттєвою зміною у способі взаємодії владних структур із громадськістю. Сутність нової стратегічної зміни повинна полягати в переорієнтації від віджилої політики «демократизації» до політики розвитку громадянського суспільства.

І, насамкінець, процес формування громадянського суспільства є досить тривалим і потребує, в першу чергу, суттєвих змін на рівні масової свідомості кожного із нас. Тут на думку спадають слова однієї із проповідей Іоанна-Павла II: Там, де не згодні життям платити за збереження гідності – там, врешті, розплачуються гідністю за збереження життя. Права не дають. Права беруть.

Список використаних джерел

1. *Александр Дж. С.* Парадокси громадянського суспільства. *Соціологія: Теорія, методи, маркетинг.* 1999. № 4. С. 27-41.
2. *Андросенко Т., Костенко Н., Макеев С., Малес Л.* Медиа в выборах : между политикой и культурой. ИС НАНУ, 1999. 429 с.
3. *Барков В. Ю.* Украина сегодня : политические, социальные и национальные детерминанты развития. К. : Стилос, 1998. 220 с.
4. *Головаха Є. І.* Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні. К., 1997. 156 с.
5. *Степаненко В.* Соціологічна концепція громадянського суспільства в пострадянському контексті. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2000. № 3. С. 5-21.

Білоусов Юрій Валерійович

*професор кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат юридичних наук, професор
(м. Хмельницький, Україна)*

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК КАТЕГОРІЯ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Латинська *justitia* як справедливість з часом відірвалася від свого етимологічного походження й почала означати дещо інші речі, які не завжди ототожнюються із такою чеснотою, критерієм оцінки, правилом поведінки, стандартом світосприяння та пізнання себе та інших людей, їхньої діяльності та ставлення до наслідків поведінки. Юстиція та справедливість як категорії мають різноманітні визначення, тлумачення, пояснення, види. Знайшли вони своє нормативне відображення і в законодавстві про виконання судових рішень, оскільки до системи органів примусового виконання рішень належить Міністерство юстиції України та органи державної виконавчої служби, утворені Міністерством юстиції України в установленому законодавством порядку (ст. 6 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів»). Відповідно до ст. 2 Закону України «Про виконавче провадження» серед засад виконавчого провадження вказує засаду справедливості, неупередженості та об'єктивності. Тому виникає потреба зрозуміти, про які саме справедливість йдеться, що таке справедливе виконання, справедлива виконавча процедура (виконавчий процес), за яким умов слід говорити про несправедливі дії виконавця чи суду щодо виконання рішення суду чи іншого органу (посадової особи).

Про забезпечення справедливого судового процесу йдеться у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1, с. 46-88] та неодноразово Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях вказував, що виконання рішення, ухваленого тим чи іншим судом, треба розглядати як невід'ємну складову судового розгляду («Бурдов проти Росії», «Горнсбі проти Греції», «Войтенко проти України»). Такі підходи реалізуються і в позиції Верховного Суду (наприклад, постанова у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду в постанові від 19 вересня 2018 р., де оскаржувалася бездіяльність державного виконавця, оскільки не виконувалося ухвалене ще в 2006 році рішення суду, на підставі якого 17 липня 2006 р. у справі про стягнення заборгованості за договором позики та моральної шкоди) [2].

Також йдеться про «справедливу сатисфакцію» (ст. 1 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду

з прав людини» [3]), «справедливе відновлення прав і свобод людини в розумні строки, своєчасне, ефективне і справедливе вирішення правових спорів на засадах верховенства права» [4], «справедливий баланс інтересів між захистом прав стягувачів і боржників, у тому числі через надання виконавцям практичного доступу до активів боржників і водночас забезпечення гарантій від зловживань, впровадження дієвих стимулів для добровільного виконання судових рішень, заходів впливу щодо боржників» [4], «справедливість і рівномірність задоволення вимог у рамках конкурсного провадження через відсутність достатніх коштів, чим воно відрізняється від провадження виконавчого» [5], «справедливий розподіл виконавчого збору та основної винагороди приватного виконавця» [6] та ін.

Щодо визначення принципу справедливості у виконавчому провадженні, то В. А. Бабич, розглядаючи принципи функціонування державної виконавчої служби, зауважує, що принципи права безпосередньо пов'язувалися з фундаментальними ідеями соціальної справедливості, коли суспільство прагне відтворити в правових принципах ті ідеали справедливості, до яких воно прагне [7]. Тобто йдеться про соціальну справедливість як суперпринцип, базис для формування всієї правової системи взагалі та механізму виконання судових рішень зокрема.

В. М. Кампо розкриває інший контекст під час розкриття принципу верховенства права (як переваги вищих уявлень про справедливість над нормами чинного законодавства в разі виникнення спірних правових ситуацій) у країнах англо-саксонської правової сім'ї та його похідних (справедливість, гуманність, пропорційність тощо) [8].

О. В. Ісаєнкова пропонувала виділяти серед принципів принцип справедливості задоволення [9, с. 262-270]. Поряд з цим російські науковці розкривали нормативно закріплені принципи черговості і пропорційності розподілу стягнутих сум між стягувачами, який виявляється під час розподілу стягнутих сум між стягувачем і бюджетом, а також у зведеному виконавчому провадженні, коли виникає необхідність розподілу стягнутих сум між декількома стягувачами при їх недостатності, а відтак забезпечується першочергове задоволення вимог, які з точки зору законодавця мають найбільше значення, і справедливий розподіл стягнутих сум для погашення однорідних вимог [10, с. 55].

Принцип справедливості означає відповідність процесуальних відносин, норм виконавчого провадження та окремих виконавчих процедур морально-етичним і загальноправовим нормам і вимогам [11]. У виконавчому провадженні він зумовлює неупереджене, справедливе ставлення виконавця до сторонам виконавчого провадження, його дії відповідно до раніше встановленої істини [12].

Принцип справедливості у виконавчому провадженні втілений у завданнях та меті примусового виконання, реалізовується в багатьох інститутах

виконавчого провадження, передбачає встановлення диференційованих правил щодо виконання рішень в певних категоріях виконань (наприклад, негайне виконання, майно і доходи, на які не може бути звернено стягнення), за участю визначених законом категорій осіб (особливий правовий режим виконання у справах, які стосується аліментів, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я та ін., звільнення від виконавчих витрат, тощо).

Будучи безпосереднім та обов'язковим учасником відносин виконавчого провадження, виконавець наділяється певним обсягом дискреційних повноважень, коли виконавець у випадках, визначених законом, керується власним розсудом. Передбачаючи певну міру свободи в реалізації владних повноважень, що дозволяє бути оперативним самостійним під час здійснення виконання, виконавець повинен бути відповідальним, що відповідає принципу справедливості.

Список використаних джерел

1. *Фулей Т. І.* Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя. 2-ге вид. К., 2015. 208 с.
2. Верховний Суд: тривале невиконання судового рішення – порушення права на справедливий суд [Жовтень 1, 2018]. Лойер. URL : <http://loyer.com.ua/uk/verhovnij-sud-trivale-nevikonannya-sudovogo-rishennya-porushennya-prava-na-spravedlivij-sud/>.
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477–IV. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
4. Цілі, критерії, план дій. Якою є стратегія судової реформи? Рада з питань судової реформи. URL : <http://sudovareforma.org/institution/strategy/>.
5. *Волков А., Авторгов А.* Без волі стягувача виконувати не можна зводити : ще раз про зведене виконавче провадження [10.10.2018, 12:31]. *ЛІГА ЗАКОН.* URL : https://jurliga.ligazakon.net/analytics/180956_bezvol-styaguvacha-vikonuvati-ne-mozhna-zvoditi-shche-raz-pro-zvedene-vikonavche-provadhennya.
6. *Авторгов А., Соломко О.* Проблемні аспекти зведеного виконавчого провадження [30 січня 2018, 17:06]. *Юридична газета.* № 4-5 (606-607). URL : <http://yur-gazeta.com/publications/practice/vikonavche-provadhennya/problemni-aspekti-zvedenogo-vikonavchogo-provadhennya.html>.
7. *Бабич В. А.* Принципи функціонування державної виконавчої служби. *Адвокат.* 2011. № 11. С. 34-37.
8. Окрема думка судді Конституційного Суду України Кампа В. М. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним

- зверненням громадянина Суботи Артема Анатолійовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України (справа про забезпечення апеляційного оскарження ухвал суду). *Конституційний Суд України*. URL : http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/12-tp_2010_1.doc.
9. *Исаенкова О. В.* Доктрина российского исполнительного права. Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса. 2005. № 4 / под ред. В. В. Яркова. СПб. : Издательский дом С.-Петербур. гос. ун-та, Издательство юридического факультета С.-Петербур. гос. ун-та, 2006.
 10. *Грицай О. В.* Исполнительное производство в Российской Федерации. 3-е изд. Самара : Универс групп, 2009. 334 с.
 11. *Загалаева Ж. А.* Система принципов в исполнительном производстве. *Евразийский научный журнал*. 2016. № 7. URL : <http://journalpro.ru/pdf-article/?id=4480>.
 12. *Оганесян В. М.* Исполнительное производство в Российской Федерации : административно-правовая природа и правовой режим : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. М., 2007. 14 с.

Богдан Юлія Валеріївна

*здобувач кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)*

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ ЯК НЕВІД'ЄМНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ СВІТУ

У ст. 19 Загальної декларації прав людини визначено, що кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення. Це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати й поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів [1].

Гарантією реалізації багатьох прав і свобод людини і громадянина є право на доступ до інформації, яке займає особливе місце серед інших прав і свобод. Основний конституційний принцип проголошує, що «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ» (ст. 5 Конституції України), однак у разі відсутності інформації про дії влади цей принцип втрачає свою силу, результатом чого є загроза узурпації державної влади або зловживання нею.

У ч. 2 ст. 34 Конституції України передбачено право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб. Разом з тим відповідно до частини третьої статті 34 Конституції України здійснення прав на вільне збирання, зберігання, використання й поширення інформації може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя.

Розуміння права на інформацію збагачується міркуваннями фахівців у різних галузях права. Питання про правові можливості громадян в інформаційній сфері є одним з найбільш важливих у пошуку оптимального варіанта правового регулювання права на інформацію. Проте у спеціалізованих, міждисциплінарних і неюридичних дослідженнях різноманітні, іноді суперечливі, тлумачення інформаційних правомочностей громадян здатні знизити ефективність права на інформацію, відволікаючи увагу, може й на не менш важливі, але інші правові проблеми. Тому і виникає необхідність здійснення права на інформацію як невід'ємного права людини.

Ми погоджуємося з думкою Кушакової-Костицької Н.В., що основні права, в тому числі право на інформацію, які задекларовані у Конституції України, мають часом розпливчастий, синтетичний характер, що викликає необхідність їх тлумачення [2, с. 163].

Наприклад, свобода користування інформацією згідно з «духом» статті 10 Європейської конвенції з прав людини передбачає вільний обіг у суспільстві будь-якої інформації, окрім тієї, поширення якої з чітко визначених у статті 10 ЄКПЛ причин може бути обмеженим. Стаття ж 9 дозволяє обмежувати доступ до невизначеного кола інформації на підставі того, що вона «особисто» не стосується громадянина. Тут впадає в око також невідповідність між обсягом інформації, до якої є вільний доступ за статтею 9 Закону «Про інформацію», і тією інформацією, яка не підлягає розголошенню за ст. 46 того ж Закону, хоча, за логікою, обсяги цих понять повинні бути збалансованими [3].

На думку О. В. Харенко, «інформація» є однією із найважливіших категорій системи суспільних відносин, що зумовлює численність дефініцій інформації. Саме через складність і неоднозначність цього поняття, уявлення про яке має тенденцію постійно змінюватися у процесі безкінечного науково-технічного прогресу, існують численні підходи до визначення терміна «інформація» залежно, наприклад, від рівня розуміння – побутового чи професійного, або від галузі знання. Загальноновизнана дефініція інформації відсутня у сучасній філософсько-методологічній думці, теоретичних

та прикладних науках. Із правової точки зору, незважаючи на відсутність однозначного трактування змісту досліджуваної категорії, на розуміння її понятійної сутності, залежно від контексту вживання і панування ідей її «невизначеності», поняття «інформація» повинно мати формалізовану, аксіоматичну форму, бути нормативно закріпленим, оскільки відсутність чіткого, регламентованого поняття може призвести до юридичних колізій під час його застосування. Законодавець визначає інформацію через такі поняття, як «відомості» та «дані», які не є тотожними за своєю суттю, але часто використовуються як синоніми [4, с. 119].

У країнах Центральної і Східної Європи після розпаду тоталітарного режиму з'явилися сприятливі умови для запровадження інституційних механізмів захисту свободи інформації.

Так, Закон Естонії «Про публічну інформацію» від 15.11.2000 р. під публічною інформацією розуміє інформацію, що записана та задокументована в будь-якій формі та будь-яким способом, і отримана чи підготовлена в результаті виконання обов'язків держави.

Закон Болгарії «Про доступ до публічної інформації» від 22.06.2000 р. під публічною інформацією розуміє будь-яку інформацію, що стосується суспільного життя в державі, та надає можливості громадянам висловлювати власну думку про діяльність осіб, які мають зобов'язання в рамках цього Закону. Окрім того, цей Закон розрізняє офіційну публічну інформацію та адміністративну публічну інформацію. Офіційна публічна інформація – це інформація, що міститься в актах державних органів або органів місцевого самоврядування і яка пов'язана з виконанням ними своїх повноважень. Доступ до такої інформації забезпечується шляхом оприлюднення. Адміністративна публічна інформація – це інформація, яка збирається, розробляється та зберігається у зв'язку із офіційною інформацією в ході діяльності органів. Доступ до такої інформації – вільний.

Закон Польщі «Про доступ до публічної інформації» від 06.09.2001 р. під публічною інформацією розуміє будь-яку інформацію, що стосується публічних справ.

У Швеції Законом «Про свободу преси» 1963 р. врегульовано доступ до офіційних документів, під якими розуміються документ, який зберігається органом публічної влади або якщо він вважається отриманим чи підготованим органом влади. Документ включає будь-які письмові матеріали, малюнки або записи, які можна читати, слухати, або інші носії, з яких можна отримувати інформацію за допомогою технічних засобів [5, с. 31-35].

Відповідно до Рекомендації Ради Європи про доступ до інформації, що перебуває у володінні державних органів, до таких винятків відносяться: інтереси національної безпеки, суспільної безпеки, громадського порядку, економічного добробуту країни, попередження злочинів або попередження

розголошення інформації, отриманої конфіденційно, захист приватного життя та інших легітимних приватних інтересів, але беручи при цьому до уваги особливу зацікавленість кожної особи в інформації, якою володіють органи влади, і стосується її особисто. Приблизно такі ж винятки передбачені у Модельному законі про свободу інформації.

Зауважимо, що в інших міжнародних документах також визначається доступ до інформації як основне право людини. Наприклад, у резолюції Парламентської асамблеї 1087 (1996) про наслідки Чорнобильської катастрофи, зокрема визначається, що доступ громадськості до чіткої та повної інформації повинен розглядатися як основне право людини [6, с. 16].

Поширена практика у багатьох зарубіжних країнах, яка є найбільш демократичною – створення та діяльність омбудсменів.

Уповноважених з питань інформації, які є органами парламентського контролю. До сфери повноважень омбудсмена віднесено нагляд за діяльністю органів влади щодо забезпечення реалізації права на доступ до інформації. Більшість омбудсменів наділені правом пропонувати парламенту скасувати, внести зміни до чинного та прийняти нові закони у цій сфері. Окрім того, у багатьох країнах омбудсмени виступають квазісудовими органами, які розглядають скарги осіб про порушення їхніх прав на доступ до інформації, та приймають відповідні рішення, які мають обов'язковий характер.

Сьогодні, на жаль, в Україні не визначено охоронний режим інформації, яка б регулювала виробничу таємницю, що підтверджується ст. 7 Закону України «Про авторське право і суміжні права», де вказано, що охорона не поширюється на будь-яку ідею, процедуру, метод, процес, концепцію, звичайні дані, навіть якщо вони виражені, описані, пояснені, проілюстровані у творі тощо. Якщо правове положення корисної моделі, винаходу, промислового зразка, раціоналізаторської пропозиції регулюють закони України «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про раціоналізаторську діяльність в Україні», то фактично ідеї, концепції, теорії не мають правового режиму охорони в цивільно-правовому полі українського законодавства, що принципово важливим аспектом, адже є також результатом інтелектуальної творчої діяльності.

У Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (ст. 19) визначено, що кожна людина має право безперешкодно дотримуватись своїх поглядів. «Кожна людина має право на вільне вираження своїх поглядів...» [7].

Вплив на державу, суспільство, громадянина шляхом розповсюдження інформації зараз є найефективнішим, ніж політичний, економічний, і навіть військовий. Інформація стає реальною, майже фізично відчутною силою.

Останнім часом у наукових колах щодо розуміння прав людини набуває поширення критерій, згідно з яким всі права людини є «природними» зобов'язаннями «*erga omnes*» (з лат. «відносно всіх»), що є юридичним

вираженням універсальності прав людини. Ця концепція дає чітке розуміння, що є неможливим побудувати ієрархію будь-яких прав людини. Тому право на інформацію є невід'ємним, тобто природним.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини 1948 року. *Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи* / упоряд. Ю. К. Качуренко. 2-е вид. К. : Юрінформ, 1992. 200 с.
2. *Кушакова-Костицька Н. В.* Право на інформацію в інформаційну епоху (порівняльне дослідження) : монографія / наук. ред. М. В. Костицький. К.: Логос, 2018. 271 с.
3. *Жуковська О.* Право на свободу слова та інформації в українському законодавстві та судовій практиці (деякі аспекти проблеми). URL : <http://khpq.org/index.php?id=1039004676>
4. *Харенко О. В.* Поняття «інформація» в юридичній науці та законодавстві України. *Часопис Київського університету права.* 2014. № 3. С. 119-124.
5. *Гастинициков В.* Узагальнення міжнародного досвіду при визначенні шляхів входження України у світовий інформаційний простір. *Вісник Книжкової палати.* 2010. № 12. С. 31-35.
6. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: позиція держави та погляд громадянського суспільства : збірка документів / Інститут законодавства Верховної Ради України, Міжнародний юридичний центр «Легітим»; упоряд. О. М. Руднева, Г. О. Христова ; наук. ред. О. М. Руднева. К. : Істина, 2007. 240 с.
7. Права людини і місцева демократія / Упорядники : Буров С., Величко Н., Єлігулашвілі М., Жигалдо В., Ковшун Л., Левченко О. 2017. 92 с.

Бондаренко-Зелінська Надія Леонтіївна

*професор кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніди Юзькова,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ЯК СКЛАДОВА ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Ціннісно-нормативне призначення верховенства права полягає в узгодженні правової структури, подоланні розриву між формальною раціональністю системи правових нормативів та ціннісною раціональністю

ключових правових ідей – справедливості, впорядкованості, передбачуваності, захищеності тощо [1, с. 212].

Правами, що найочевидніше пов'язані з верховенством права, є такі як: право на виклад своєї позиції (the right to be heard); право на ефективні засоби юридичного захисту в будь-якому спорі (ст. 13 ЄКПЛ) та право на справедливий суд [2, пп. 60]. Причому право на справедливий суд гарантовано і п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, і ст. 10 Загальної декларації прав людини, які згідно з частиною першою статті 9 Конституції України є частиною національного законодавства України.

Невипадково в Україні принцип верховенства права визнається й діє (ч.1 ст. 8, ч. 1 ст.129 Конституції України [3]). Верховенство права визначено загальною засадою цивільного судочинства (п.1 ч. 3 ст. 2 ЦПК України [4]), а справедливість судового розгляду визначається завданням цивільного судочинства (ч .1 ст. 2 ЦПК України). Більше того, відповідно до ст. 2 ЦПК України Суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі.

Водночас питання реального забезпечення справедливості судового розгляду справи як складової принципу верховенства права є одним з найбільш складних і дискусійних, що викликано цілою низкою причин. По-перше відсутністю в доктрині цивільного процесуального права, а отже і в цивільному процесуальному законодавстві будь-яких формально визначених правил та критеріїв справедливості. По-друге, як правильно вказують дослідники, незважаючи на стійкий інтерес до проблеми справедливості і різноманітність підходів до з'ясування її сутності, залишаються недостатньо розробленими проблеми цілісного розуміння справедливості як невід'ємного атрибута соціальних систем, виявлення загального сенсу поняття справедливості, інваріантного по відношенню до різних його аспектів, з'ясування об'єктивних підстав справедливості як соціального ідеалу [5, с. 110]. По-третє, справедливість належить до сутності соціального виміру буття людини та має особливу етичну природу, внутрішній моральний потенціал [6, с. 13], який хоча і перегукується з правовими основами життя суспільства, проте правом не охоплюються, а радше є його основою. Зважаючи на це, можна констатувати, що справедливість є категорією досить неоднозначною. За таких умов забезпечити реально справедливість у судочинстві надзвичайно складно.

На що ж слід орієнтуватися, прагнучи досягнути справедливості судового розгляду.

Дослідники, посилаючись на практику ЄСПЛ, вказують, що «право на справедливий суд», «справедливий розгляд справи» включає в себе різні аспекти належного відправлення правосуддя, до яких відносять: право на доступ до правосуддя, рівність сторін, змагальний характер судового

розгляду справи, обґрунтованість судового розгляду, розумність строків розгляду тощо [7, с. 360; 8; 9].

У цій доповіді ми акцентуємо увагу на такому аспекті справедливості як доступ до правосуддя.

Формально правосуддя в Україні є доступним. Так, за правовою позицією Конституційного Суду України, висловленою в рішенні № 9-зп від 25 грудня 1997 року, частину 1 ст. 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші обмеження прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене [10].

Водночас слід нагадати, що одним із способів реалізації права кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань у сфері цивільних та господарських правовідносин є звернення до третейських судів (абзац перший пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2004 від 24 лютого 2004 року [11]). І звернення фізичних та/або юридичних осіб до третейського суду є правомірним, якщо відмова від послуг державного суду відбулася за вільним волевиявленням сторін спору (Рішення у справі «Девір проти Бельгії» від 27 лютого 1980 року). (абзац третій, пункту 3.1, абзац третій, пункту 3.2 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України у справі № 1-рп/2008 від 10 січня 2008 року [12]).

Відповідно до вимог Закону України «Про третейські суди» [13] рішення третейського суду приймається від імені третейського судді/суду (ст. 46), а самі ці рішення, ухвалені в межах чинного законодавства, є обов'язковими лише для сторін спорів і повинні виконуватися зобов'язаною стороною добровільно (ст. 55). Оскарження ж рішення третейського суду перебуває поза межами третейського розгляду та належить до юрисдикції судів (ч. 2 ст. 51). Водночас оскільки третейські суди не віднесені до системи судів загальної юрисдикції (ст. 125 Конституції України) і рішення третейського суду не є актом правосуддя, розгляд цього питання здійснюється в порядку не апеляційного провадження, визначеному нормами Глави 1 розділу V ЦПК України, а в порядку екстраординарного провадження «Провадження у справах про оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів» (Розділ VIII ЦПК України)

І в цьому аспекті заявник у справах про оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів є

суб'єктом здійснення права на судовий захист, на нього поширюється дія норм ч. 1 ст. 8, ч. 1 ст. 55, ч. 1 ст. 129 Конституції України щодо верховенства права, можливості захисту прав і свобод судом людини і громадянина, права на справедливий суд та справедливість судового розгляду.

При цьому *доступність правосуддя* передбачає не тільки формальне закріплення права на звернення до суду, а й *можливість його реального здійснення*. Зважаючи на це, слід звернути увагу на наступне:

За правилом абз. 1, 2 ч. 1 ст. 454 ЦПК України сторони, треті особи, а також особи, які не брали участі у справі, у разі, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та обов'язки, мають право звернутися до суду із заявою про скасування рішення третейського суду. Сторони мають право звернутися до суду із заявою про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу.

Відповідно до вимог статті п. 7 ч. 2 455 ЦПК України в заяві про скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу серед іншого повинно бути зазначено підставу для оскарження (оспорювання) і скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу.

Відповідно до положень ст. 28 Закону України «Про третейські суди» правила третейського розгляду у третейському суді для вирішення конкретного спору визначаються цим Законом та третейською угодою. При цьому правила третейського розгляду, визначені угодою сторін не можуть суперечити обов'язковим положенням цього Закону та не повинні суперечити принципам організації та діяльності третейського суду, які визначені цим Законом

Зокрема до основних засад організації і діяльності третейського суду віднесено принципи (...) 3) рівності всіх учасників третейського розгляду перед законом і третейським судом; 4) змагальності сторін, свободи в наданні ними третейському суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; (...) (ст. 4 Закону України «Про третейські суди»).

Про обов'язок третейського суду забезпечити додержання вказаних принципів йдеться і в частині 4 ст. 39 Закону України «Про третейські суди». Невипадково з положень ч. 1 ст. 33 ч. 3 ст. 39, ч. 3 ст. 45 вбачається обов'язок третейського суду поінформувати сторін про третейський розгляд та його результати.

Про важливість інформування сторін свідчить і зміст ст. ст. 3, 21, ч. 2 ст. 24, ч. 4 ст. 31, Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» [14], ст. 18, Типового закону ЮНСІТРАЛ [15], ст. ст. 2, 3, Арбітражного регламенту ЮНСІТРАЛ [16] тощо.

Як вказує Конституційний Суд України в мотивувальній частині рішення № 1-рп/2008 від 10 січня 2008 року, функціонування третейських

судів в Україні базується не лише на засадах національного, а й міжнародного права. Можливість передачі державою на розгляд третейських судів спорів сторін у сфері цивільних і господарських правовідносин визнана зарубіжною практикою, заснованою на міжнародному праві. Загальні засади арбітражного розгляду цих спорів визначені Європейською конвенцією про зовнішньоторговельний арбітраж від 21 квітня 1961 року та рекомендовані державам Арбітражним регламентом Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) від 15 червня 1976 року (абз. 1, 2 п. 3.2).

При цьому непоінформованість хоча б однієї з сторін про призначення арбітра чи про арбітражний розгляд або якщо з інших поважних причин вона не могла подати свої пояснення є підставою скасування рішення арбітражу відповідно до п. «б» ч. 1 статті IX Європейської конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж, абз. 2 п. 1 ч. другої ст. 34 Типового закону ЮНСІТРАЛ, абз. 2 п. 1 ч. 2 ст. 34 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», пп. «б» п. 1 ч. 2 ст. 459 ЦПК України.

Водночас ст. 51 Закону України «Про третейські суди» не передбачає негативних наслідків для аналогічних порушень при здійсненні внутрішнього арбітражу (третейського розгляду).

Інакше кажучи, чинна редакція ч. 3 ст. 51 Закону України «Про третейські суди» не тільки не передбачає права особи на оскарження рішення внутрішнього арбітражу, прийнятого, якщо хоча б одна сторона не була належним чином поінформована про призначення арбітра чи про арбітражний розгляд або якщо з інших поважних причин вона не могла подати свої пояснення, є підставою скасування рішення арбітражу відповідно, але й обмежує можливість застосування до подібних ситуацій за аналогією права норм п. «б» ч. 1 статті IX Європейської конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж [17], абз. 2 п. 1 ч. 2 ст. 34 Типового закону ЮНСІТРАЛ, абз. 2 п. 1 ч. 2 ст. 34 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» тощо, що є порушенням частини першої статті 55 Конституції України.

З цих же підстав потребують зміни положення ч. 1 ст. 458 ЦПК України.

Інакше кажучи, зважаючи на зімст норм ч. 1 ст. 8, ч. 1 ст. 55, ч. 1 ст. 129 Конституції України, для реального забезпечення доступності правосуддя та справедливого судового розгляду в цій категорії справ, положення ч. 3 ст. 51 Закону України «Про третейські суди» та ч. 1 ст. 458 ЦПК України, повинні бути приведені у відповідність до норм п. «б» частини 1 статті IX Європейської конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж, абз. 2 пункту 1 частини другої ст. 34 Типового закону ЮНСІТРАЛ, абз. 2 пункту 1 частини другої ст. 34 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», пп. «б» п. 1 ч. 2 ст. 459 Цивільного процесуального кодексу України.

Список використаних джерел:

1. *Горобець К.* Верховенство права як ціннісно-нормативний феномен. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 2. С. 207-213.
2. Верховенство права : Доповідь, схвалена Венеціанською комісією на 86-му пленарному засіданні, (м. Венеція, 25-26.03.2011). *Council of Europe. Venice Commission*. URL : [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr)
3. Конституція України від 28.06.1996 року в редакції від 21.02.2019 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2014 року № 1618-IV у ред. Закону України від 04.11.2018 року № 1701-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
5. *Дзьобань О. П., Мануйлов Є. М.* Справедливість як правова цінність: концептуалізація феномену. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 1 (24). С. 102-113.
6. *Подковенко Т.* Справедливість у системі цінностей права. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Випуск 4 (8). С. 10-14.
7. *Трегубов Е. Л.* Право на справедливий суд в практиці європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2010. № 1. С. 358-363.
8. *Коваль І.* Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України. *Міністерство Юстиції*. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_7474
9. *Рурич С. В.* Право на справедливий суд в контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. *Головне територіальне управління юстиції у Закарпатській області*. URL : <https://www.zakjust.gov.ua/yurydychni-konsultatsii/1437-pravo-na-spravedlyvyi-sud-v-konteksti-statti-6-konventsii-pro-zakhyst-prav-liudyny-i-osnovopolozhnykh-svobod-1950-roku-10072018>
10. Рішення Конституційного Суду України № 9-зп від 25.12.97 р. у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води)
11. Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2004 від 24.02.2004 року у справі за конституційним зверненням спільного підприємства «Мукачівський плодоовочевий консервний завод» про офіційне тлумачення положення пункту 10 статті 3 Закону України «Про виконавче провадження» (справа про виконання рішень третейських судів)
12. Рішення Конституційного Суду України №1-рп/2008 від 10.01.2008 року

- у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду)
13. Про третейські суди : Закон України від 11.05.2004 р. (в редакції від від 05.10.2016 року). *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15>
 14. Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24.02.1994 р. (в редакції від 15.12.2017 року). *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12>
 15. Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародний торговий арбітраж від 21.06.1985 р. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_879
 16. Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ від 15.06.1976 року. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_059
 17. Європейська конвенція про зовнішньоторговельний арбітраж від 21 квітня 1961 року. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_069

Борис Олександр Павлович

*заступник начальника Українського науково-дослідного інституту
цивільного захисту, кандидат технічних наук
(м. Київ, Україна)*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНИМ ЗАХИСТОМ УКРАЇНИ

На виконання рішень Кабінету Міністрів України щодо державного регулювання [1, 2] Державною службою України із надзвичайних ситуацій продовж останніх років проводяться заходи із реформування системи цивільного захисту держави. Метою змін є запровадження сучасних європейських підходів із захисту населення і територій від пожеж та надзвичайних ситуацій, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної та техногенної безпеки.

Реалізація реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [2], яка дозволить об'єднаним територіальним громадам

на місцевому рівні організувати та забезпечувати діяльність щодо захисту населення від пожеж окреслила певну проблему. Існуючі нормативи реагування на небезпечні події пов'язані з пожежами [3], що є основою забезпечення безпеки громадян та надання допомоги у разі небезпеки їх життю та здоров'ю у сфері цивільного захисту закріпили фактичну нерівноправність між населенням України. Так, час прибуття першого пожежно-рятувального підрозділу на виклик для здійснення однієї з основних функцій цивільного захисту – захисту громадян від пожеж, різниться у залежності від територіального місця перебування громадянина, а саме: типу населеного пункту. Для громадян, що мешкають (перебувають) в містах він складає десять хвилин, а для мешканців населених пунктів сільської місцевості – двадцять. Зазначене порушує статтю 24 Конституції України [4] – Основний Закон України, який гарантує рівні права громадянам держави у тому числі щодо безпеки життя, здоров'я і збереження їх майна.

Проведений аналіз проблематики вказує на невирішеність проблеми навіть після прийняття Урядом країни Стратегії реформування системи Державної служби з надзвичайних ситуацій [5] якою в розділі «Очікувальні результати» дослівно зазначено наступне: «удосконалення системи реагування на пожежі, надзвичайні ситуації та інші небезпечні події, скорочення часу прибуття пожежно-рятувальних підрозділів до місця виклику (до 10 хвилин у місті та до 20 хвилин у сільській місцевості)», що відповідно ще більш ускладнює ситуацію із прав людини в державі.

Підсумовуючи вищенаведене можна зазначити, що територіальний принцип щодо залежності безпеки громадянина від типу населеного пункту не відповідає конституційному праву громадян на рівноправний захист та потребує державного регулювання. Виникає необхідність приведення нормативно-правових актів [3, 4] та інші державних актів, що мають посилення на них, до норм Конституції України.

Список використаних джерел

1. План дій Кабінету Міністрів України на 2016 рік : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 184-р. (втратив чинність). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/184-2016-p>
2. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2014 р. № 333-р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/333-2014-p>
3. Про затвердження критеріїв утворення пожежно-рятувальних підрозділів (частин) Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту в адміністративно-територіальних одиницях та переліку суб'єктів

- господарювання, де утворюються такі підрозділи (частини) : постанова Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2013 р. № 874 . *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/874-2013-p>
4. Про схвалення Стратегії реформування системи Державної служби України з надзвичайних ситуацій : розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 січня 2017 р. № 61-р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/61-2017-p>
 5. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами від 7 лютого 2019 року). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

Бориславська Марина В'ячеславівна

*доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ЩОДО СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Незважаючи на те, що в Сімейному кодексі України (далі – СК) Конституція України прямо не названа як регулятор сімейно-правових відносин, тим не менше, є всі підстави її вважати джерелом сімейного права. Особливо велике значення для сімейних відносин мають положення розділу II Конституції, які закріплюють права, свободи та обов'язки людини та громадянина. Положення статей 24, 51, 52 безпосередньо стосуються закріплення найважливіших засад сімейного права. Ст. 52 Конституції встановлює, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Конституція має вищу юридичну силу. Відповідно всі нормативно-правові акти держави, в тому числі й СК, приймаються на її основі та повинні відповідати Конституції. З цього можна зробити висновок, що будь-який нормативно-правовий акт, який суперечить Основному закону держави, повинен бути визнаний Конституційним судом України (далі – КУ) неконституційним, тобто бути скасованим.

Щодо чинного СК лише двічі КСУ розглядав питання про конституційність його окремих положень. Йдеться про рішення КСУ від 3 лютого 2009 року № 3-рп/2009 та від 19 вересня 2012 року № 17-рп/2012.

Зупинимося на аналізі рішення КСУ від 3 лютого 2009 року № 3-рп/2009, яке стосувалося конституційності положення частини другої ст. 211 СКУ. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений) як суб'єкт права на конституційне подання звернувся до КСУ з клопотанням визнати неконституційним редакцію цієї статті, яка згідно зі змінами до СКУ [1] була доповнена другим реченням про те, що різниця у віці між усиновлювачем та дитиною не може бути більшою ніж сорок п'ять років. На думку Уповноваженого, зазначене доповнення є дискримінаційною за віковою ознакою нормою права, якою обмежено право громадян на усиновлення обраної дитини та право дитини бути усиновленою, а також порушено конституційний принцип рівності прав людини, за яким потреби усіх без винятку осіб мають однаково важливе значення і кожен має рівні можливості [2].

Слід зазначити, що в жодному з попередніх нормативно-правових актів не було застереження щодо встановлення різниці у віці між усиновлювачем та усиновленим. Введена Законом № 257-VI максимальна вікова різниця у віці між усиновленим та усиновлювачем – 45 років, не мала жодних винятків. Як вказувала З. В. Ромовська, це означало, що чоловік, якому, наприклад, виповнилося 48 років, не може усиновити дитину своєї дружини, якій виповнилося рік чи три. Аналогічно і тітка дитини своєї загиблої сестри також не зможе усиновити її, якщо між ними існуватиме така вікова різниця [3, с. 443]. Шкідливість зазначеної норми З. В. Ромовська вбачала в такому: 1) це зменшує шанси дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на усиновлення; 2) це порушення принципу рівності всіх громадян; 3) це втручання у право суду вирішувати справу на власний розсуд; 4) суперечить загальним засадам регулювання сімейних відносин – справедливості, добросовісності та розумності [3, с. 443]. Таким чином, навряд чи йшлося про пріоритет інтересів дитини, який є засадничим, що неоднократно підкреслюється у практикою Європейського суду з прав людини.

Проте, розглядаючи цю справу, КСУ вказав, що визначена законом вимога щодо різниці у віці між усиновлювачем і дитиною, є однаково обов'язковою для всіх осіб, які бажають усиновити дитину, і фактично стосується можливості усиновлення дитини певного віку, а тому не порушує принципу рівності громадян перед законом, закріпленого статтею 24 Конституції України, внаслідок чого було прийняте рішення про конституційність оспорюваного положення СКУ [2]. При цьому трьома суддями КСУ була висловлена окрема думка щодо цього рішення, у якій вони обґрунтовували свою незгоду з прийнятим рішенням [2]. Так, суддя КСУ В. М. Кампо вказав, що при ухваленні Рішення № 3-рп/2009 КСУ не врахував своїх попередніх правових позицій щодо питань вікових цензів та обмежень. Тобто в попередніх рішеннях щодо вікових обмежень КСУ виходив з принципу співмірності встановлення

вікових обмежень з метою, що їх обумовлює, а також врахування, крім віку, суттєвих індивідуальних якостей особи.

Зрештою, незважаючи на відмову КСУ визнати оспорювану норму СКУ неконституційною, Верховна Рада України її скасувала [4], що схвально сприйняли в юридичній літературі [5, с. 282].

Ще одне рішення КСУ стосувалося офіційного тлумачення положення частини першої ст. 61 СКУ від 19 вересня 2012 року № 17-рп/2012 [6]. На думку КСУ, приватне підприємство (або його частина), засноване одним із подружжя, – це окремий об’єкт права спільної сумісної власності подружжя, до якого входять усі види майна, в тому числі вклад до статутного капіталу та майно, виділене з їх спільної сумісної власності. Таким чином, КСУ дійшов висновку, що статутний капітал та майно приватного підприємства, сформовані за рахунок спільної сумісної власності подружжя, є об’єктом їх спільної сумісної власності [6].

Таким чином, можна сказати, що рішення КСУ, які безпосередньо стосуються положень чинного СКУ (його офіційного тлумачення або визнання неконституційними окремих положень), не так і багато, проте на сімейне законодавство впливають й ті рішення КСУ, які прийняті щодо інших нормативно-правових актів.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усиновлення : Закон України від 10 квітня 2008 року № 257-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 24. Ст. 230.
2. Рішення Конституційного Суду України від 3 лютого 2009 року N 3-рп/2009 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення частини другої статті 211 Сімейного кодексу України (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною). Справа № 1-4/2009. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-09>.
3. *Ромовська З. В.* Українське сімейне право : підручник. К., 2009. 500 с.
4. Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо усиновлення: Закон України від 9 вересня 2011 року N 3738-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. Ст. 172.
5. Сімейне право України : підручник / С. Б. Булеца, В. В. Заборовський, В. Г. Фазикош та ін.; за ред. С. Б. Булеци, В. Г. Фазикоша. К. : Знання, 2015. 375 с.
6. Рішення Конституційного Суду України від 19 вересня 2012 року № 17-рп/2012 у справі за конституційним зверненням приватного підприємства «ІКІО» щодо офіційного тлумачення положення частини першої

Бортник Ольга Юріївна

*аспірантка Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
(м. Хмельницький, Україна)*

НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ПІДСТАВІ РІШЕННЯ СУДУ ЯК СПОСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ

Фундаментальні загальнолюдські цінності держави Україна закріплено у преамбулі її Конституції, прийнятої 28 червня 1996 р. Вони відображають соціально схвалювані уявлення Українського народу про те, в якому напрямку повинен відбуватись соціальний, політичний, економічний, ідеологічний та правовий розвиток нашої держави. До них належать: **забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя; зміцнення громадянської злагоди на землі України;** європейська ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України; **розвиток і зміцнення демократичної, соціальної, правової держави.**

Як зазначає Ю. Шайгородський у своїй статті «Цінності як детермінанти суспільного розвитку» [6, с. 9], прийнятна для переважної більшості громадян консолідуюча ціннісна парадигма є одним із найважливіших принципів і водночас інструментів суспільних реформ. Суспільство, в якому досягнуто консенсусу стосовно того, що є цінністю, може розглядатися як стабільна система, оскільки в ній зникає головне джерело суперечностей між окремою особою й суспільством у цілому. І навпаки – ціннісна розбалансованість destabilізує систему, породжує невпевненість, катаклізми, страх, потрясіння, зрештою – руйнує її.

Про досягнення українським суспільством стійкого консенсусу щодо правильності закріплених у Конституції України цінностей, на реалізацію яких мають спрямовуватись зусилля Українського народу та Української держави, свідчить незмінність змісту преамбули Конституції України впродовж майже 23 років. При надзвичайній плинності українського законодавства, зумовленій стрімким розвитком суспільних відносин у нашій країні після проголошення її незалежності, норми преамбули Конституції України були незмінними з 28 червня 1996 р. до 7 лютого 2019 р. Лише 7 лютого 2019 р. абзац п'ятий преамбули Конституції України після слів «громадянської злагоди на землі України» доповнено словами «та підтверджуючи європейську

ідентичність Українського народу в Європейському Союзі та в організації Північноатлантичного договору» Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» № 2680-VIII.

У Науково-практичному коментарі Конституції України вказується, що положення преамбули Конституції, а за таких обставин, й цінності, закріплені в ній, становлять основу Конституції та всього суспільного ладу нашої держави, визначають обличчя незалежної України, допомагають зрозуміти зміст конституції, сприяють її правильному тлумаченню і застосуванню, сприяють більш глибокому з'ясуванню літери і духу Основного закону [4].

Норми Конституції України та законодавства України в цілому деталізують механізми, шляхи та визначають правові інститути, спрямовані на реалізацію, охорону й непорушність цих цінностей. Загальновідомо, що утвердження та впровадження в повсякденне життя народу України задекларованих у його Конституції цінностей є **неможливим без існування, чіткого функціонування та непорушності такого правового інституту як право власності.**

Як зазначає В. О. Кучер [7], право власності є одним з ключових інститутів цивільного права з багатогранною правовою природою. Воно входить до системи найбільш поширених суспільних відносин, що пов'язані з присвоєнням та розподілом суспільних матеріальних благ. Тому право власності є цінністю у загальносуспільному значенні, адже з народження кожний громадянин, у силу приписів ст. 13 Конституції України, набуває широкого спектру майнових прав, котрі відповідно до ст. 190 ЦК України, є майном.

Правового інституту права власності у Конституції України стосуються норми ст.ст. 13, 14, 41. Питанням непорушності, недоторканності права власності, умовам та підставам припинення цього права присвячено багато наукових досліджень.

Слід звернути увагу, що досягнення, збереження та впровадження у повсякденне життя цінностей, зазначених у преамбулі Конституції України, є неможливим без неухильного та повсякденного виконання власниками майна покладених на них Конституцією України обов'язків з належного використання наявної в них власності. Власність повинна використовуватись у спосіб, який не буде завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Власність у жодному разі не може використовуватися на шкоду людині й суспільству (ч. 3 ст. 13, ч. 7 ст. 41 Конституції України). З метою попередження таких випадків використання власності і закріплено, на нашу думку, у Конституції України положення про те, що власність зобов'язує. Утримання власності вимагає виконання власником покладених на нього обов'язків з

використання майна в належний спосіб, тобто так, аби не порушувались права і свободи людини, забезпечувалось їх дотримання та гідні умови життя.

Власність повинна використовуватись. Українська держава у ст.ст. 13, 14, 41 Конституції України пропагує використання об'єктів права власності, одночасно зазначаючи, в який спосіб та з якою метою використовувати власність заборонено.

Однак, на практиці мають місце випадки, коли об'єкти цивільних прав, які не виключені з цивільного обороту та не обмежені в обороті, в силу різних обставин не мають свого офіційно закріпленого власника, або ж власник майна добровільно фактично відмовився виконувати щодо належного йому майна правомочності власника. Це може призводити до конфліктів, потрясінь, самозахоплень майна тощо і, як наслідок, розбалансовувати й дестабілізувати не лише економічну, а й політичну та правову системи держави, породжувати невпевненість у суб'єктів суспільних відносин. Зазначене, у свою чергу, унеможливило б **забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя; зміцнення громадянської злагоди на землі України, європейської ідентичності Українського народу; розвиток і зміцнення демократичної, соціальної, правової держави.**

З метою уникнення таких ситуацій, забезпечення непорушності закріплених у Конституції України демократичних цінностей, у цивільному законодавстві України передбачена можливість набуття права власності, як і будь-яких інших цивільних прав та обов'язків на підставі рішення суду у випадках, встановлених актами цивільного законодавства. До таких правових інститутів належать набуття права власності на безхазяйне нерухоме майно (ст. 335 ЦК України), набуття права власності на нерухоме майно за набувальною власністю, набуття права власності за набувальною давністю на транспортні засоби, цінні папери, в тому числі й безхазяйні (ст. 344 ЦК України), набуття права власності на самочинно збудоване нерухоме майно (ст. 376 ЦК України). При цьому в наведених випадках рішення суду відіграє роль первинного правовстановлюючого документа, тобто документа, що підтверджує виникнення речових прав на майно і є єдиною підставою для проведення державної реєстрації таких прав за визначеною у рішенні особою. Такий особливий порядок набуття права власності зумовлений, на нашу думку, тим, що набуття права власності в зазначених вище випадках, є можливим за умови обов'язкової наявності однієї фундаментальної обставини. Ця обставина нерозривно пов'язана та, без сумніву, зумовлена цінностями демократичної Конституції України. Такою обставиною є встановлення факту відсутності порушення прав та охоронюваних законом інтересів інших осіб внаслідок згаданого набуття права власності.

Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи громадянина захищаються судом. За таких обставин, цілком обґрунтованим та

вмотивованим є покладення на суди функцій з встановлення законного власника майна, за відсутності в нього правостановлюючих документів на це майно. Необхідним та визначальним у таких випадках є виключення можливості порушення наведеними діями прав і охоронюваних законом інтересів інших осіб. Саме суди наділені законодавством України усіма необхідними повноваженнями для дослідження та встановлення обставин, які свідчать про порушення прав та свобод людини і громадянина. Встановивши такі обставини, суди зобов'язані відмовити в набутті права особам, які на нього претендують. Тим самим судом буде захищено майнові права та законні інтереси інших осіб. У такий спосіб судом виконується покладений на нього ст. 124 Конституції України обов'язок із здійснення правосуддя, яке має відповідати вимогам справедливості й забезпечувати ефективне поновлення в правах (п. 9 абз. 10 рішення Конституційного Суду України від 30.01.2003 р. у справі № 1-12/2003) [5]. Таким чином, судом попереджається порушення прав інших осіб та ефективно захищається охоронюваний законом інтерес на набуття власності у порядку, визначеному законом.

За наведених обставин, вважаємо закріплений у ст.ст. 335, 344 та 376 ЦК України спосіб набуття права власності на нерухоме майно, транспортні засоби, цінні папери, які не мають власника або власник яких невідомий, або ж за набувальною давністю, а також на самочинно збудоване майно, лише та виключно за рішенням суду таким, що забезпечує утвердження та дотримання фундаментальних цінностей, закріплених у сучасній демократичній Конституції України.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР. (зі змінами від 7 лютого 2019 року). Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
3. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 07.02.2019 р. № 2680-VIII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19>.
4. Конституція України. Науково-практичний коментар. TextBook. URL : <https://textbook.com.ua/pravo/1474610935/s-2>.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120,

частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30.01.2003 р. у справі № 1–12/2003. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03>.

6. Шайгородський Ю. Цінності як детермінанти суспільного розвитку. CORE. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/32310638.pdf>.
7. Кучер В. О. Непорушність права власності за цивільним законодавством України. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки. 2017. № 4. С. 277-286. Інституційний депозитарій Львівського державного університету внутрішніх справ. URL : <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/123456789/2400/1/Кучер.pdf>.

Бурак Марія Василівна

*старший науковий співробітник наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності*

*Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук
(м. Київ, Україна)*

ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Головним соціальним викликом протягом 2014–2018 рр. постали захист і підтримка населення анексованих та окупованих Росією територій України. Україна вперше серед країн Європи в післявоєнний період стикнулася із такими масштабами внутрішньо переміщених осіб та обсягів неможливих для виконання соціальних обов’язків перед громадянами, що залишилися на анексованих та окупованих територіях. Це потребувало негайних і послідовних дій із надання внутрішньо переміщеним особам (ВПО) необхідної допомоги.

Насамперед, Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» доповнено статтею 9-1 для сприяння реалізації прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на отримання комунальних послуг. Важливою гарантією стала норма про те, що власникам (балансоутримувачам) майна, яке використовується для компактного поселення внутрішньо переміщених осіб, забороняється стягувати з таких осіб компенсацію вартості комунальних послуг, електричної та теплової енергії, природного газу, яка не відповідає вартості відповідних тарифів на такі послуги та товари для населення. Тобто з моменту внесення цих змін власник майна не має права вимагати від ВПО компенсації вартості комунальних послуг за ціною для

юридичних осіб або за завищеною ціною, а тільки в розмірі вартості відповідних тарифів на такі послуги для населення [1].

Крім того, внесеними до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» змінами на органи державної влади та органи місцевого самоврядування покладено обов'язок вживати всіх можливих заходів, спрямованих на розв'язання проблем, пов'язаних із наданням комунальних послуг, електричної та теплової енергії, природного газу внутрішньо переміщеним особам у місцях їх компактного поселення.

Водночас масове прибуття ВПО закономірно загострило наявні соціальні проблеми в регіонах вселення. Протягом останніх 4 років в Україні відбувалося становлення законодавства у сфері прав ВПО. Ухвалено необхідну законодавчу базу, створено Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та ВПО як координуючий центральний орган виконавчої влади, налагоджено облік внутрішньо переміщених осіб та надання їм соціальної допомоги тощо. Згідно з даними Міністерства соціальної політики України, станом на серпень 2018 р. кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) становила 1,5 млн. Причому половина ВПО після переміщення проживають на підконтрольній території Донецької та Луганської областей. 52 % переселенців – пенсіонери, чверть (27 %) – працездатні особи і 15 % – діти. Серед тих, хто був змушений залишити свою домівку – 49,5 тис., або 3,5 % людей з інвалідністю. Упродовж минулого року загальна кількість зареєстрованих ВПО зменшилася майже на 10 %. Причини цього різні: це й перевірки, що призводять до втрати статусу, і міграція, повернення до місць попереднього проживання, інтеграція за новим місцем проживання. На думку експертів, приблизно 160 тис. осіб, або близько 10 % ВПО як такі не зареєстровані, оскільки не потребують соціальної допомоги, частина з них вирішила житлове питання [2].

Важливим стало набрання чинності змін до Закону України «Про безоплатну правову допомогу», зокрема право на безоплатну вторинну правову допомогу отримали як внутрішньо переміщені особи, так і громадяни України, які звернулися із заявою про взяття їх на облік як внутрішньо переміщених осіб (з питань, пов'язаних з отриманням довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, до моменту отримання довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи).

Також у 2017 р. було внесено суттєві зміни до підзаконних нормативно-правових актів. Наприклад, до «Порядку надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» внесено доповнення, за яким із переліку осіб, яким грошова допомога не признається через наявність у власності у будь-кого із членів сім'ї житлового приміщення (частини житлового приміщення), розташованого в інших

регіонах, крім тимчасово окупованої території України, виключено окрему категорію ВПО. А саме сім'ї, до складу яких входять військовослужбовці з числа внутрішньо переміщених осіб, які захищають незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України та беруть безпосередню участь в АТО, отримали право на грошову допомогу, незалежно від наявності в них у праві власності житла на підконтрольній Україні території.

Нарешті, у 2017 р. Кабінет Міністрів України здійснив диференціацію розміру допомоги для ВПО – осіб з інвалідністю залежно від групи, а також підвищив загальний розмір допомоги на сім'ю з 2400 грн. до 3400 грн., якщо до складу сім'ї входять дорослі особи з інвалідністю або діти з інвалідністю.

Важливою зміною стало збільшення суми коштів на банківських рахунках, що враховується у процесі призначення грошової допомоги. Тепер грошова допомога не призначається, якщо будь-хто із членів сім'ї має на депозитному банківському рахунку (рахунках) кошти в сумі, яка перевищує 25-кратний розмір прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб (замість «10-кратного розміру», встановленого раніше) [2].

ВПО стикалися також із труднощами бюрократичності процедури контролю за проведенням соціальних виплат за місцем їхнього фактичного проживання/перебування. У 2017 р. було запроваджено зміни, в результаті яких процедура контролю трохи спростилася: встановлено, що у разі наявності в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб інформації щодо проходження особою фізичної ідентифікації в публічному акціонерному товаристві «Державний ощадний банк України» чергова перевірка у відповідному періоді не проводиться.

Крім того, значна кількість нормативно-правових актів не регулюють або не повною мірою регулюють питання забезпечення реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів ВПО в Україні та потребують вдосконалення й узгодженості з такими міжнародними актами, як Керівні принципи ООН щодо переміщення осіб усередині країни, стандарти Ради Європи, що закріплені у відповідних рішеннях її Комітету міністрів та Парламентської асамблеї, які стосуються прав, свобод і законних інтересів внутрішньо переміщених осіб, а також з основоположними документами у сфері захисту прав людини, зокрема Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права 1966 року [3].

Однією з основних рекомендацій ЄС українським органам державної влади є розроблення чіткої, уніфікованої, фінансово сталої та комплексної стратегії для внутрішньо переміщених осіб, яка врахує їх поточні потреби та довгострокову інтеграцію.

Метою Стратегії є соціально-економічна інтеграція внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень для реалізації та захисту їх прав, свобод і законних інтересів, підвищення рівня їх самодостатності та

незалежності з урахуванням інтересів приймаючих територіальних громад, налагодження ефективної взаємодії внутрішньо переміщених осіб з приймаючими територіальними громадами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування на засадах партнерства, результатом якого є досягнення соціальної єдності [3].

Стратегія засвідчила формування більш адекватного розуміння проблем ВПО. Його зміст відповідає міжнародним нормам. Якщо раніше більшість заходів мали характер негайного реагування, то нині пріоритетом є віднайдення довготривалих рішень. Ставиться завдання активних дій, спрямованих на забезпечення житлом, працевлаштування, соціальну інтеграцію внутрішньо переміщених осіб, реалізацію позитивного потенціалу вимушеної внутрішньої міграції населення. Такі дії мають враховувати особливості окремих регіонів, сприяти розв'язанню як проблем ВПО, так і приймаючих громад, що забезпечить успішну інтеграцію переселенців за новим місцем проживання. Однак для виконання Стратегії знадобляться значні зусилля та ресурси, як на центральному, так і на місцевому рівні.

Переконані, що сьогодні з боку держави не лише створюються важливі передумови для врегулювання збройного конфлікту, що має місце на території Донецької та Луганської областей, а й звертається неабияка увага до створення належних умов для гарантування реалізації громадянами всіх наданих їм Конституцією України прав і свобод.

Список використаних джерел

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII (редакція від 27.03.2018 р.). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>
2. Аналітична доповідь до щорічного звернення Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2018 році»: Національний інститут стратегічних досліджень. URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/analit_dopovid_POSLANNYA_2018_FINAL_Oct_02.pdf.
3. Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 р. № 909-р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-2017-%D1%80>

Буряченко Анатолій Миколайович

*аспірант Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
(м. Хмельницький, Україна)*

ПРАВО НА УТРИМАННЯ У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ

У сучасних умовах конституційного реформування та модернізації в Україні проблематика конституційних цінностей привертає все більшу увагу вітчизняних конституціоналістів, зокрема у конституційному праві України залишається проблема визначення їх поняття, сутності та системи. Важливим завданням при реалізації Конституції є підтримання балансу та пропорційності конституційно захищених цінностей, цілей та інтересів [1, с. 105].

У цьому контексті викликає науковий інтерес питання забезпечення реалізації обов'язку щодо надання утримання в сімейному праві, зокрема обов'язку батьків, усиновителів щодо їх неповнолітніх або повнолітніх непрацездатних дітей, одного з подружжя щодо іншого подружжя, повнолітніх дітей та онуків щодо утримання їх непрацездатних батьків, баби, діда з однієї сторони та забезпечення виконання права на утримання відповідних осіб з іншого.

Обов'язок матері, батька утримувати свою дитину впливає із вимоги ст. 27 Конвенції ООН про права дитини і ст. 8 Закону України «Про охорону дитинства», відповідно до яких визнається право дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини, і зазначається, що батьки або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини [2; 3]. Праву дитини на утримання відповідає обов'язок батьків надавати таке утримання, який знайшов своє втілення у ст. 51 Конституції України та ст. 180 Сімейного кодексу України (надалі по тексту – СК України) [4; 5].

Як правильно зазначає О. А. Шершньова, аналіз окремих положень чинного законодавства свідчить, що сам законодавець під час визначення понять «утримання» та «аліменти» вкладає в них однаковий зміст – засоби для існування члена сім'ї [6, с. 70]. Тобто основою зобов'язання щодо надання утримання є забезпечення отримання членами сім'ї необхідних умов існування за рахунок інших членів сім'ї, тобто осіб, які знаходяться з ними в сімейно-правових відносинах, що суттєво відрізняє аліментне зобов'язання від цивільного, а тому за своєю природою аліментне зобов'язання має сімейно-правовий характер [7, с. 11].

Право на утримання має не лише дитина з боку своїх батьків. Якщо проаналізувати чинне сімейне законодавство, то аналогічні права на утримання мають також велика кількість родичів та інших членів сім'ї. У цьому контексті викликає науковий інтерес рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення терміну «член сім'ї», відповідно до якого до членів сім'ї належать дружина (чоловік), їх діти і батьки, а також близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід, баба), інші родичі або особи, які не перебувають з особою у безпосередніх родинних зв'язках (неповнорідні брати, сестри; зять, невістка; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки та інші). Серед них право на утримання мають неповнолітні, непрацездатні особи, а також ті особи, які зайняті доглядом за дитиною до певного віку, особи, які навчаються, а також інші особи, які мають право на утримання згідно із законом [8].

У зв'язку із цим, до кола осіб, які мають право на утримання у сімейному праві, крім неповнолітніх дітей, належать:

1) подружжя, який є непрацездатним і потребує матеріальної допомоги, від другого з подружжя, за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу (ч. 2 ст. 75 СК України) або має право на утримання відповідно до договору подружжя про надання утримання (ст. 78 СК України) або шлюбного договору (ст. 99 СК України);

2) колишній з подружжя, що потребує матеріальної допомоги від її колишнього чоловіка або дружини:

а) якщо колишній чоловік, колишня дружина можуть надавати матеріальну допомогу:

– якщо особа стала непрацездатною до розірвання шлюбу або протягом одного року від дня розірвання шлюбу (ч. 2 ст. 76 СК України);

– якщо особа не має можливості одержати освіти, працювати, зайняти відповідну посаду, у зв'язку із вихованням дитини, веденням домашнього господарства, піклуванням про членів сім'ї, хворобою або іншими обставинами, що мають істотне значення – протягом трьох років від дня розірвання шлюбу (ч. 4 ст. 76 СК України);

б) без вимоги можливості надання колишнім чоловіком, колишньою дружиною матеріальної допомоги:

– якщо особа стала особою з інвалідністю і інвалідність була результатом протиправної поведінки щодо неї колишнього чоловіка, колишньої дружини під час шлюбу (ч. 2 ст. 76 СК України);

– після досягнення особою пенсійного віку, якщо на момент розірвання шлюбу жінці, чоловікові до досягнення встановленого законом пенсійного віку залишилося не більш як п'ять років, за умови, якщо ці особи спільно проживали у шлюбі не менше десяти років (ч. 3 ст. 76 СК України);

– якщо особа має право на утримання відповідно до договору подружжя

про надання утримання (ст. 78 СК України) або шлюбного договору (ст. 99 СК України);

4) вагітна дружина, а також дружина/чоловік, з якою/яким проживає дитина віком до трьох років, або дитина, яка має вади фізичного або психічного розвитку, до шести років, або дитина з інвалідністю, якщо дитина не може обходитися без постійного стороннього догляду, від чоловіка/дружини або батька/матері дитини, за умови що вони можуть надавати матеріальну допомогу (ст. ст. 84, 86 і 88 СК України);

5) особа, яка стала непрацездатною за час спільного проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу від особи, яка спільно проживала однією сім'єю, за умови, що інша особа може надавати матеріальну допомогу (ст. 91 СК України);

6) повнолітня дочка, син, які продовжують навчання до досягнення двадцяти трьох років від їхніх батьків, за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 199 СК України), повнолітні непрацездатні дочка, син, які потребують матеріальної допомоги від їх батьків, якщо вони можуть надавати таку матеріальну допомогу (ст. 198 СК України), а також непрацездатні батьки, які потребують матеріальної допомоги від їхніх повнолітніх дітей (ст. 202 СК України);

8) малолітні, неповнолітні онуки, якщо вони не мають матері, батька або якщо батьки не можуть з поважних причин надавати їм належного утримання від їхньої баби, діда, за умови, що баба, дід можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 265 СК України), а також непрацездатні баба, дід, прабаба, прадід, які потребують матеріальної допомоги і якщо у них немає чоловіка, дружини, повнолітніх дочки, сина або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання, за умови, що повнолітні внуки, правнуки можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 266 СК України);

9) малолітні, неповнолітні брати, сестри, які потребують матеріальної допомоги і якщо вони не мають батьків, чоловіка, дружини або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання, за умови від їхніх повнолітніх братів та сестер, якщо вони можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 267 СК України);

10) усиновителі або усиновлена дитина з підстав, по яким виникає право на утримання в батьків та дітей (ч.ч. 3 і 4 ст. 232 СК України);

11) малолітні, неповнолітні падчерка, пасинок, які з ними проживають, якщо в них немає матері, батька, діда, баби, повнолітніх братів та сестер або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання від мачухи, вітчима, за умови, що мачуха, вітчим можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 268 СК України), а також непрацездатні мачуха, вітчим, які потребують матеріальної допомоги і якщо у них немає чоловіка, дружини, повнолітніх дочки, сина, братів та сестер або якщо ці особи з поважних

причин не можуть надавати їм належного утримання, і якщо вони надавали падчерці, пасинкові систематичну матеріальну допомогу не менш як п'ять років, за умови, що повнолітні падчерка, пасинок можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 270 СК України);

12) дитина, яка виховувалася у сім'ї, якщо у неї немає батьків, баби, діда, повнолітніх братів та сестер, за умови, що особи, у сім'ї яких виховувалася дитина можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 269 СК України), а також непрацездатні родичі або особи, з якими особа, що зобов'язана надати утримання проживала однією сім'єю до повноліття, але не менше п'яти років, за умови що така особа може надавати матеріальну допомогу (ст. 271 СК України) [4].

Підбиваючи підсумки, варто зазначити, що право на утримання неповнолітніх, непрацездатних членів сім'ї або членів сім'ї, які потребують утримання в силу інших, визначених законом причин, а також обов'язок надання такого утримання іншими особами, дозволяє належним чином втілити в життя такі важливі конституційні цінності, як людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека.

Список використаних джерел

1. Салей М. І. Система конституційних цінностей в Україні. *Юридичний вісник*. 2013. № 2. С. 105-109.
2. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року (редакція від 20.11.2014 р.). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
3. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року (редакція від 01.01.2019 р.). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
4. Конституція України від 28 червня 1996 року (редакція від 21.02.2019 р.). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
5. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (редакція від 28.08.2018 р.). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14>.
6. Шершньова О. А. Правове регулювання відносин утримання (аліментування): термінологічна проблема. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Випуск 114 (2). С. 67-72.
7. Сапейко Л. В. Правове регулювання аліментних обов'язків батьків і дітей : автореф. дис. ... канд. юр. наук. спец: 12.00.03. Харків, 2003. 28 с.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї» від 3 червня 1999 року (редакція від 03.06.1999 р.).

Вавринчук Микола Пророкович

*завідувач кафедри права Хмельницького національного університету,
кандидат політичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна),*

Когут Ольга Володимирівна

*доцент кафедри права Хмельницького національного університету,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

**ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕЇ ПРАВОВОГО СВІТОГЛЯДУ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**

Сучасне гуманістичне розуміння прав людини ґрунтується на змісті Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року [1]. Основною гуманістичною думкою цього документа є те, що *всі люди мають рівні права і свободи вже від народження*. На сьогодні не існує іншого документа, який би перевершив за своїм гуманістичним змістом Загальну декларацію прав людини. І, незважаючи на те, що в ній зазначені лише основні орієнтири, на досягнення яких спрямовують свою діяльність розвинені країни, зміст Декларації залишається актуальним і сьогодні.

Гуманізм у праві – одна з найсуттєвіших властивих праву якостей, завдяки інтерпретації якої право у філософському розумінні характеризується як загальна міра свободи, рівності та справедливості у суспільстві, яка повинна визначати зміст кожної правової норми. Саме такі соціальні цінності становлять сутність гуманізму права – систему поведінкових стандартів, за якими члени суспільства повинні діяти у відповідних ситуаціях, щоб їх інтереси узгоджувалися з інтересами та потребами інших людей, держави і громадянськими інтересами [2, с. 660].

Конституція України 1996 року [3], на відміну від конституції «радянського» типу, кардинально змінила підхід до розв'язання проблеми про зіставлення людини і держави. Проголошуючи визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю, Конституція України формує відповідь на цю проблему: *не людина створена для держави, а навпаки – держава для людини, держава відповідає за свою діяльність перед людиною, а утвердження і забезпечення*

прав і свобод людини є головним обов'язком держави [3]. У цьому й полягає гуманістична сутність Конституції України, а гуманізм таким чином, набуває значення найголовнішого принципу конституційного ладу України.

Гуманітарний розвиток суспільства – це процес зростання можливостей людини, її добробуту, безпеки, здоров'я та духовності. Серед зазначених напрямів гуманістичного розвитку визначимо місце правовому розвитку, який щодо інших має наскрізний характер, забезпечуючи розвиток сфер охорони здоров'я, безпеки, добробуту тощо. У зв'язку з цим, деякі вчені формулюють три фундаментальні правові завдання: забезпечення прав людини; забезпечення рівності у реалізації цих прав; створення людиноцентричної моделі законодавства [4, с. 25].

Гуманістичним ідеалом, якого прагне український народ, є міцна, консолідована, постійно прогресуюча, демократична держава, де створені умови для всебічного та вільного розвитку як суспільства, так і особистості, гарантовані права людини, забезпечений гідний рівень життя, налагоджені рівноправні та плідні зв'язки з іншими країнами.

В аспекті гуманітарного розвитку нашої держави досягнення цього ідеалу пов'язане з деякими проблемними напрямками.

По-перше, зміцнення й розвиток національно-державної ідентичності є ключовим чинником у визначенні основних орієнтирів суспільного розвитку, а це, насамперед, актуалізація національної ідеї. Ця ідея має нести в собі потужний мобілізуючий та консолідуючий потенціал (чого зараз немає в ідеологічній сфері) і, по можливості, бути якісно новою. Повинно бути обґрунтування загальнодержавної стратегії розвитку і вектора поступу, формування привабливого для громадян образу лінії минуле – майбутнє.

По-друге, необхідно підійти дуже виважено до формування політичної культури суспільства, тому що будь-які зміни і реформи можуть бути вдалими лише за умови їх відповідності світогляду й ціннісним орієнтаціям більшості представників нації. Формування демократичної політичної свідомості громадян, набуття ними досвіду активної політичної поведінки, подолання фрагментарності історичної пам'яті та тоталітаристської психології набуває першоглядного значення на шляху політичного розвитку України. Особливої уваги заслуговує становлення правової системи та виховання правосвідомості в суспільстві. Для цього можуть бути задіяні міжнародні програми навчання та обміну досвідом студентів, викладачів, державних службовців тощо.

По-третє, прийняття всіма громадянами ідеї самодостатності і суверенності особистості, розуміння ними нових політичних і громадянських можливостей, прав і свобод, утвердження в суспільстві верховенства права і законності, виховання цивілізованих форм прояву активності, в тому числі й форм вияву протесту.

По-четверте, етнонаціональна політика повинна відкинути постулати, що склалися внаслідок багаторічної імперської політики «поділяй і володарюй», політики насильницького переселення і депортації народів, а також примусової русифікації. Етнополітика повинна бути виваженою, особливо в регіонах, де проживає компактно населення однієї нації. Обов'язком влади є створення механізмів узгодження інтересів різних етнічних груп, недопущення можливих конфліктів, створення власних структур політичної і державної влади. Це несе великі загрози суверенітету й цілісності держави, особливо під час інспірації та підсилення подібних тенденцій сусідніх держав. Очевидно, що неврахування цих аспектів владою привело до анексії Криму і створення сепаратистських організацій у Донецькій і Луганській областях.

По-п'яте. В аспекті формування національної свідомості важко переоцінити мовну політику держави. У справі національної ідентифікації і консолідації вона має розглядатися як могутній чинник України у світлі взятого державного курсу на євроінтеграцію. Головне не розколоти Україну за мовною приналежністю.

По-шосте. Особливість релігійної ситуації в Україні полягає в тому, що протягом тисячоліття основні релігійні центри, в юрисдикції яких перебували найбільші конфесії, знаходилися поза її межами. Утворення Православної церкви України вимагає створення адекватного вимогам часу юридично-правового механізму, який би дозволив чітко прописати контури та суспільні повноваження релігійної сфери. Очевидно, назріла необхідність прийняти концепцію державно-церковних відносин та нового Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

По-сьоме. В основі прав людини і громадянина повинна бути не «державницька», а «людиноцентрична» модель, яка закладена в систему законодавства європейських держав. Це одна із центральних гуманітарних проблем держави – забезпечення рівності громадян у реалізації прав, гарантій доступу до державно-правових механізмів захисту прав людини і публічності влади.

По-восьме. Національні інтереси Українського народу вимагають удосконалення політико-правових механізмів подолання суспільної конфліктності. Провідну роль тут може відіграти проведення не регіональної, а єдиної загальнодержавної гуманітарної політики в усіх сферах (освітній, науковій, ідеологічній, конфесійній, етнонаціональній, інформаційно-культурній тощо). Визначати її мають не місцеві керівники чи регіональні політичні діячі, а верховні органи державної влади (Президент України і Верховна Рада України), а координацію науково-аналітичного супроводу повинні забезпечувати відповідні наукові установи.

Гуманізм як явище культурного життя у кожній конкретній країні має свої особливості прояву, способи реалізації, конкретно-історичний зміст.

Разом з цим гуманізм є показником цивілізованості людини й суспільства, пронизує всі сфери життєдіяльності людини, має універсальний характер як загальнолюдська цінність.

Гуманізація суспільного життя може відбуватися у різних напрямках державної політики, зокрема шляхом здійснення правових трансформацій, орієнтованих на забезпечення прав людини, які є не тільки соціальною та правовою цінністю, а й перепорою на шляху свавільного втручання у сферу індивідуальної свободи, механізмом забезпечення реалізації можливостей людини.

Визнання гуманізму основоположною ідеєю права дозволяє визначити основні напрями її реалізації у правовій дійсності України, серед яких, – удосконалення національного законодавства шляхом приведення його у відповідність до європейських стандартів у галузі прав людини; підвищення рівня правової культури шляхом загальної інтелектуалізації суспільства; створення системи гарантій незалежності правосуддя; підвищення рівня ефективності правозахисних інституцій.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Юридична енциклопедія : В 6-ти т. / [за ред. Ю. С. Шемчушенка та ін.]. Т. 1 : А-Г. К. : «Українська енциклопедія», 1998. 669 с.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами від 7 лютого 2019 року). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Гуманітарна політика Української Держави в новітній період : монографія / за ред. С. І. Здіорука. К. : НІСД, 2006. 403 с.

Вайленко Ганна Олександрівна

*головний державний виконавець міськрайонного відділу
державної виконавчої служби по Харківському району та місту Люботин
Головного територіального управління юстиції у Харківській області
(м. Харків, Україна)*

ОСОБА ПРАЦІВНИКА, ЯКИЙ ВИКОНУЄ ВИХОВНІ ФУНКЦІЇ, ЯК КЛЮЧОВА ФІГУРА У ПРИЩЕПЛЕННІ ПОВАГИ ДО КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ

Конституція України визначила, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1, ст. 3]. Для здійснення цього принципового, вихідного положення існування та розвитку нашої держави необхідним є постійне прищеплення розуміння ст. 3 Конституції кожній людині ще з дитинства. Звичайно, насамперед, це завдання виконується сім'єю, але держава, дбаючи про свій стабільний розвиток, піклуючись про майбутнє, покладає обов'язки прищеплювати та розвивати повагу до моралі та суспільних цінностей на осіб, реалізація права на працю яких полягає у наданні освітніх послуг. Адже Законом України «Про освіту» [2], метою освіти, зокрема, визначено всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей.

Як справедливо зазначає Н. М. Швець, «ключова роль у системі освіти належить учителю. Саме через діяльність педагога реалізується державна політика, спрямована на зміцнення інтелектуального, морального й духовного потенціалу нації» [3, с. 84].

Чинний Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. визначив, що педагогічна діяльність – інтелектуальна, творча діяльність педагогічного (науково-педагогічного) працівника або самозайнятої особи у формальній та/або неформальній освіті, спрямована на навчання, виховання та розвиток особистості, її загальнокультурних, громадянських та/або професійних компетентностей [2, п. 21 ч. 1 ст. 1].

Відповідно до чинного законодавства педагогічна діяльність як діяльність професійна, яка виконується внаслідок реалізації права на працю, включає в себе як визначальну складову навчально-виховну роботу.

Слід акцентувати увагу, що виховний компонент є базовим як складова виконання трудової функції, так і в педагогічній діяльності – він полягає, насамперед, у побудові довірливих відносин між педагогом та вихованцем, щоб спонукати вихованців вчитися, перенести в особистісну систему цінностей

останніх ті, які сприймаються й утверджуються у сучасному суспільстві.

Здійснення виховання є елементом трудової функції педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників. Це коло тих обов'язків, які ці працівники повинні виконувати. Відповідно до ч. 2 ст. 54 Закону України «Про освіту» ці працівники зобов'язані «сприяти розвитку здібностей здобувачів освіти, формуванню навичок здорового способу життя, дбати про їхнє фізичне і психічне здоров'я; дотримуватися академічної доброчесності та забезпечувати її дотримання здобувачами освіти в освітньому процесі та науковій діяльності; дотримуватися педагогічної етики; поважати гідність, права, свободи і законні інтереси всіх учасників освітнього процесу; настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема правди, справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства; формувати у здобувачів освіти усвідомлення необхідності додержуватися Конституції та законів України, захищати суверенітет і територіальну цілісність України; виховувати у здобувачів освіти повагу до державної мови та державних символів України, національних, історичних, культурних цінностей України, дбайливе ставлення до історико-культурного надбання України та навколишнього природного середовища; формувати у здобувачів освіти прагнення до взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами; захищати здобувачів освіти під час освітнього процесу від будь-яких форм фізичного та психічного насильства, приниження честі та гідності, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти, запобігати вживанню ними та іншими особами на території закладів освіти алкогольних напоїв, наркотичних засобів, іншим шкідливим звичкам» [2, ч. 1 ст. 54].

Зазначені обов'язки працівників, що виконують виховну функцію як складову трудової функції, є показником ставлення держави до професійної освітньої діяльності як до важливого безперервного процесу формування людської особистості. Саме цей процес формує сучасний, правильний світогляд людини, систему її цінностей, стрижнем якої є повага до побудованої системи загальнолюдських цінностей.

І звичайно для того, щоб виконувати ці обов'язки, у працівника повинна бути сформованою власна система цінностей, підґрунтям якої є ті цінності, які визнаються українським суспільством, закріплюються як принципи у Конституції України та інших нормативно-правових актах. Він має бути сам носієм цих цінностей, має власним прикладом навчати й виховувати своїх підопічних. Саме тому у спеціальному законодавстві окреслюються обов'язки працівників, для яких виховна функція є елементом їх трудової функції. І, як бачимо, переважну більшість цих обов'язків займають обов'язки етичного характеру.

Отже, важливу роль у діяльності педагога, у встановленні його відповідності посаді й відповідальності за свої вчинки займають саме етичні вимоги. Як справедливо наголошує А. А. Назарова, «етична компетентність викладача включає в себе володіння глибокими знаннями в галузі педагогічної етики, певний набір моральних якостей, а також готовність до етично адекватної поведінки у випадках моральних колізій. Етична компетенція виявляється в принципах життя та професійній діяльності, психічних станах, діях, вчинках і якостях педагога, забезпечує вибір ним свідомої етичної поведінки згідно з професійно-педагогічними нормами» [4].

Безсумнівно, слід погодитися і з думками Г. С. Гончарової, що «моральний авторитет педагогів має бути бездоганним» [5, с. 64]; Н. М. Швець, що «працівники, які виконують виховні функції, мають бути людьми високої духовності й моральних переконань» [3, с. 83]. Працівник, якому доручено виконувати виховні функції, повинен постійно слідкувати за собою, відчувати, що його поведінка перебуває під неослабним контролем тих, кого він виховує [3, с. 84].

Доречним є і зауваження Л. О. Козачкової, що «особа, яка виконує виховні функції, в жодному випадку не повинна спотворювати образ, який створений традицією та утверджений у нормах моралі. Тому, щоб виконувати виховну функцію, вчитель, педагог, вихователь зобов'язані бути не тільки спеціалістом своєї справи, але і людиною високих моральних переконань та бездоганної поведінки. Внаслідок цього, якщо педагог застосовує антипедагогічні заходи впливу до учнів або недостойною поведінкою у навчальних закладах або в побуті скомпрометував себе перед учнями, батьками, порушив моральні норми, втратив тим самим авторитет, дискредитував себе як вихователь, він може бути звільнений з роботи за п. 3 ст. 41 КЗпП України. І коли трапляються випадки, що ідуть врозріз із призначенням науково-педагогічного працівника, яке визначене правовими нормами у вигляді його обов'язків, звичайно, подальше провадження ним науково-педагогічної діяльності не є можливим» [6, с. 135].

Таким чином, можна зробити висновок, що важливу роль в отриманні позитивних результатів у процесі усвідомлення розуміння людини, її життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки як найвищої соціальної цінності в Україні відіграє саме навчання й виховання, які здійснюються особами в ході їх професійної трудової діяльності. Мова йде про працівників, у трудову функцію яких як складова входить педагогічна діяльність. Від якісного виконання трудової функції цих працівників залежить доля та майбутнє української держави. Реалізація цього глобального завдання, насамперед, повинна відбуватися за рахунок власного прикладу високої моральності, яка повинна втілюватися у всіх сферах життя такого працівника.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38-39. Ст. 380.
3. Швець Н. М. *Правові аспекти звільнення працівника за аморальний проступок. Проблеми законності*. 2011. Вип. 113. С. 83-91.
4. Назарова А. А. Етичні вимоги до педагогічних працівників. *«Право». Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди*. 2011. Вип. 16. С. 68-75.
5. Гончарова Г. Умови припинення трудового договору у зв'язку з вчиненням аморального проступку. *Радянське право*. 1985. № 2. С. 64-68.
6. Козачкова Л. О. Особливості трудової функції працівника, який виконує виховні функції. *Порівняльно-аналітичне право : електрон. наук. фах. вид. юрид. фак-ту ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. 2013. № 4. URL : <http://www.pap.in.ua/4/5/Kozachkova%20L.O.pdf>

Вапнярчук Наталія Миколаївна

*старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
(м. Харків, Україна)*

ВНУТРІШНІЙ ТРУДОВИЙ РОЗПОРЯДОК ЯК СПЕЦИФІЧНЕ ПРАВОВЕ ЯВИЩЕ

Сучасне українське суспільство переживає період кардинальних змін не лише в політиці, економіці, а й у правовій системі, у світоглядних орієнтирах людей. Трансформаційні процеси не могли не торкнутися й сфери праці. Сьогодні від роботодавців вимагається знаходити й використовувати нові форми, прийоми, методи та важелі управління господарською діяльністю, в тому числі з управління головною продуктивною силою – працівниками. Здійснення належного управління будь-якою спільною трудовою діяльністю об'єктивно неможливе без створення правового режиму, в умовах якого повинні виконуватися трудові обов'язки. Важливим атрибутом такого режиму є внутрішній трудовий розпорядок. Саме завдяки фактичному дотриманню суб'єктами трудових правовідносин вимог правопорядку, на підприємстві досягається узгодженість функціонування всіх його структурних підрозділів та сумлінне виконання кожним окремим працівником своєї трудової функції,

що прямо впливає на результативність економічної діяльності підприємства.

Внутрішній трудовий розпорядок посідає фундаментальне місце в організації праці та забезпеченні її дисципліни. Його дотримання має пріоритетне значення в суспільному житті, адже потреби й інтереси кожного працівника окремо та держави загалом постійно вимагають чіткої правової регламентації. Тому розуміння сутності й надання загальнотеоретичної характеристики внутрішнього трудового розпорядку є надзвичайно актуальною проблематикою.

В умовах кардинальних змін економічних відносин в Україні підхід до правової конструкції «внутрішній трудовий розпорядок», звичайно, потребує уточнення. Це стосується передовсім ролі держави у формуванні внутрішньої політики підприємства. Чинне законодавство про працю містить мінімальні стандарти, які не можуть бути погіршені суб'єктами трудового права. За цих умов юридичним фундаментом внутрішнього трудового розпорядку організації стають локальні нормативно-правові акти, в яких установлені державою стандарти правового регулювання праці можуть бути покращанні. Унаслідок цього тлумачення внутрішнього трудового розпорядку як припису, що виходить від держави, вже не відповідає вимогам сьогодення.

Підтримуючи позиції науковців щодо розуміння поняття «внутрішній трудовий розпорядок», вважаємо, що його слід розглядати як сукупність суспільних відносин, які виникають між працівниками і роботодавцем у процесі організації праці на підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи і впорядковуються нормами трудового права з метою створення умов для забезпечення підвищення ефективності виробництва і сприяння всесторонньому професійному розвитку працівників. До суттєвих ознак цього явища, що має трудову природу, доцільно віднести: (1) об'єкт внутрішнього трудового розпорядку; (2) предмет внутрішнього трудового розпорядку; (3) мету внутрішнього трудового розпорядку; (4) суб'єктів внутрішнього трудового розпорядку; (5) зміст внутрішнього трудового розпорядку.

Правове регулювання внутрішнього трудового розпорядку здійснюється за допомогою загальних (КЗпП України, статuti й положення про дисципліну та ін.) і локальних (правила внутрішнього трудового розпорядку, посадові інструкції працівників та ін.) правових приписів. При цьому загальні, обов'язкові для всіх власників чи уповноважених ними органів та можуть бути змінені лише в бік поліпшення стану працівників порівняно з чинним законодавством, спеціальні ж конкретизують загальні, доповнюють їх, а в деяких випадках устанавлюють винятки із загальних норм.

Тобто правова регламентація внутрішнього трудового розпорядку характеризується поєднанням централізованої й локальної компоненти. Централізована правова регламентація внутрішнього трудового розпорядку здійснюється Кодексом законів про працю України, спеціальними законами,

статутами й положеннями про дисципліну, а також іншими актами законодавства і служить важливою гарантією реалізації основних трудових прав як працівників, так і роботодавців.

У той же час локальне правове регламентування внутрішнього трудового розпорядку є складником загальної системи його правового регулювання, реалізує його мету – впорядкування трудових відносин. При цьому локальні акти не можуть суперечити актам централізованим. Локальне регулювання є вагомим фактором забезпечення динамічності нормативно-правової системи щодо конкретного підприємства, установи чи організації. Його завданням є чітка організація праці, зміцнення трудової дисципліни, підвищення продуктивності й ефективності праці, раціональне використання робочого часу. За допомогою локальної правової регламентації внутрішнього трудового розпорядку відбувається наближення змісту нормативних приписів, зазначених у законах та інших підзаконних нормативних актах, до конкретних працівників та роботодавця і конкретного місця й умов реалізації правовідносин між ними.

Локальна правова регламентація внутрішнього трудового розпорядку здійснюється статутом юридичної особи, колективним договором, регламентом організації діяльності, правилами внутрішнього трудового розпорядку, положенням про структурні підрозділи, розподілом обов'язків, штатним розписом, посадовими інструкціями, інструкціями з охорони праці, з пожежної безпеки, графіками відпусток і змінності тощо. Ці акти є взаємопов'язаними і взаємозалежними.

Важливу роль у правовому регламентуванні внутрішнього трудового розпорядку юридичної особи відіграють правила внутрішнього трудового розпорядку, які займають першість серед локальних нормативних актів. Зокрема, під правилами внутрішнього трудового розпорядку розуміють локальний нормативний документ підприємства, який регламентує чітку організацію праці, зокрема встановлює режим робочого дня та відпочинку, а також визначає взаємні обов'язки роботодавців і працівників. Метою прийняття цих правил є, по-перше, чітка організація праці, по-друге, підвищення її продуктивності й ефективності, по-третє, раціональне використання робочого часу, по-четверте, зміцнення трудової дисципліни, по-п'яте, створення безпечних умов праці.

Підбиваючи підсумок, слід констатувати, що внутрішній трудовий розпорядок є специфічним правовим явищем, якому притаманні свої особливості. Його значення важко переоцінити, позаяк внутрішній трудовий розпорядок регулює поведінку суб'єктів трудових правовідносин, забезпечує належне виконання трудових обов'язків та реалізацію трудових прав.

Ватрас Володимир Антонович

*професор кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

ПРАВО НА НЕДОТОРКАННІСТЬ СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ В ПРАКТИЦІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Право на недоторканність сімейного життя – це особисте немайнове право фізичної особи, яким забороняється будь-яке втручання в її сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України, в тому числі збирання, зберігання та поширення інформації про сімейне життя особи, яка є конфіденційною, а також гарантується кожному право на повагу до його сімейного життя.

Право на недоторканність сімейного життя в переважній більшості випадків розглядається в контексті права на приватність [1, 2, 3, 4, 5]. Воно закріплене як у нормах міжнародного права, так і в національному законодавстві України, в тому числі в Конституції, ЦК України та СК України. Причому в переважній більшості в актах законодавства йдеться про право на недоторканність особистого і сімейного життя (Конституція України, ЦК України), а не про право на недоторканність сімейного життя, яке розглядається як елемент права на недоторканність особистого життя.

Відповідно до ст. 32 Основного Закону України ніхто не може зазнавати втручання в його особисте й сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України; не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Конституційне та законодавче регулювання права на невтручання в особисте та сімейне життя узгоджується із міжнародно-правовими актами. Так, у статті 12 Загальної декларації прав людини 1948 року встановлено, що ніхто не може зазнавати безпідставного втручання в його особисте й сімейне життя. У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року визначено, що кожен має право на повагу до свого приватного й сімейного життя. Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 року встановлено, що ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте й сімейне життя. За ЦК України, зміст права на недоторканність особистого і сімейного життя як одного з видів особистого немайнового права полягає в тому, що фізична особа вільно, на власний розсуд визначає свою поведінку у сфері

свого приватного життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб та має право на збереження в таємниці обставин свого особистого життя.

Офіційне тлумачення особистого та сімейного життя, а також інформації про особисте і сімейне життя дається у Рішенні КСУ «У справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України № 2-рп/2012 р. від 20.01.2012 р. Так, особистим життям фізичної особи є її поведінка у сфері особистісних, сімейних, побутових, інтимних, товариських, професійних, ділових та інших стосунків поза межами суспільної діяльності, яка здійснюється, зокрема, під час виконання особою функцій держави або органів місцевого самоврядування. Сімейне життя – це особисті майнові та немайнові відносини між подружжям, іншими членами сім'ї, яке здійснюється на засадах, визначених у Сімейному кодексі України: кожна особа має право на повагу до свого сімейного життя (частина четверта статті 4); ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя, крім випадків, встановлених Конституцією України (частина п'ята статті 5); регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у сімейне життя (частина четверта статті 7) та інше.

КСУ вважає, що право на приватне та сімейне життя є засадничою цінністю, необхідною для повного розквіту людини в демократичному суспільстві, та розглядається як право фізичної особи на автономне буття незалежно від держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб. Інформація про особисте та сімейне життя особи (персональні дані про неї) – це будь-які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а саме: національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, матеріальний стан, адреса, дата і місце народження, місце проживання та перебування тощо, дані про особисті майнові та немайнові відносини цієї особи з іншими особами, зокрема членами сім'ї, а також відомості про події та явища, що відбувалися або відбуваються в побутовому, інтимному, товариському, професійному, діловому та інших сферах життя особи. Така інформація про фізичну особу та членів її сім'ї є конфіденційною і може бути поширена тільки за їх згодою, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки.

Таким чином, інформацією про особисте та сімейне життя особи є будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї. Збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди державою, органами місцевого самоврядування,

юридичними або фізичними особами є втручанням в її особисте та сімейне життя. Таке втручання допускається винятково у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Список використаних джерел

1. *Ємчук Л. В.* Право на повагу до приватного та сімейного життя в практиці Європейського суду з прав людини. *Альманах міжнародного права.* 2015. № 8. С. 117-122.
2. *Сивухін В. С.* Конституційне право людини і громадянина на невтручання в їх особисте і сімейне життя та його забезпечення органами внутрішніх справ України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. К., 2007. С. 84.
3. *Серьогін В.* Зміст і обсяг права на недоторканість приватного життя (прай-весі). *Вісник Вищої ради юстиції.* 2010. № 4(63). С. 88-97.
4. *Стефанчук Р. О.* Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві : Поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту : монографія. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2007. 626 с.
5. *Петрухин И. Л.* Личная жизнь : пределы вмешательства. М. : Юрид. лит., 1989. 192 с.

Вестов Федор Александрович

*профессор кафедры уголовного, экологического права и криминологии
Саратовского национального исследовательского государственного
университета им. Н. Г. Чернышевского,
кандидат юридических наук, доцент
(г. Саратов, Российская Федерация)*

ПРАВОВОЕ ГОСУДАРСТВО КАК ОТРАЖЕНИЕ ДЕМОКРАТИИ

Правовое государство стало за последние столетия устойчивой интеллектуальной и политической традицией современного цивилизованного мира. Однако в мире социально-политических практик, даже традиции, на которые эти практики сориентированы, меняются. У этих изменений есть своя непостоянная динамика развития и есть свои устойчивые законы. То и другое невозможно выявить, не проследив за развитием самых разнообразных процессов, интеллектуальных, правовых, административных и культурных, в которых традиция актуализируется или, напротив, дискредитируется.

Предложенный в статье ракурс исследования предоставил возможность рассмотреть некоторые аспекты роли правового государства, как большого цивилизационного эксперимента [1], который раз за разом в истории ставился в разных регионах разными народами. В постсоветский период к этому эксперименту подключилась наша страна. Мотивом послужила уверенность политических элит, что, в сущности, задача создания правового государства в России не так сложна, если для ее решения привлечь зарубежный опыт и административный ресурс. Эта мотивация определенным образом преломилась в массовом сознании в виде уверенности, что если российское государство захочет стать лучше, более организованным и справедливым, то ему это сделать несложно. На самом деле технология перехода государства и всей социально-политической системы из одного качественного состояния в другое достаточно сложна. Она включает в себя множество элементов, влияние которых на общий процесс перехода невозможно напрямую отрегулировать при помощи соответствующих законов. Правильнее было бы сказать, что такой переход обеспечивается синхронной реализацией целого ряда технологий, среди которых правовое регулирование занимает важное, но далеко не определяющее место. Многие определяются тем, насколько теоретичны или практичны в своих представлениях о социуме и государстве – общество и элиты.

Анализ литературы показал, что юридический ракурс продолжает преобладать в научных исследованиях проблем и перспектив правового государства в современной России. Он традиционен для отечественной политической мысли, которая в исследовании данной проблематики своими корнями уходит в российскую правовую мысль. Эта отечественная мысль в XVIII и XIX столетиях, вплоть до первой четверти XX-го столетия жила искренней убежденностью, позаимствованной у европейцев, в том, что главное преимущество человеческого рода перед всей остальной природой – это его способность определять основополагающие законы своего существования и развития. Посредством таких инструментов как законотворчество, государственное управление, идеологическое творчество политических элит придавало этим законам практически «объективный» вид. Государственность стала воплощением цивилизованности, способности к прогрессу, органичности существования человеческих обществ в условиях демократии.

Убежденность эта основывалась на позитивистских и рационалистических философских установках, которые, действительно, успешно работали в ту, теперь уже достаточно далекую историческую эпоху. Во многом эта успешность была обусловлена тем, что значительная часть элит и общественных сил вполне разделяли такой взгляд на природу социально-политической реальности и на возможности управления ее развитием. Иначе говоря, в большей или меньшей степени, массы граждан верили, что если к власти

в государстве придут «лучшие из лучших», на основе развитой демократии, то они напишут хорошие законы и мир политики станет другим – справедливым. Большой популярностью в массах пользовались политические партии и общественные движения, которые в своих программных документах и на примере своей практической работы в парламентских структурах, предлагали собственные рецепты и теоретически объясняли рядовым гражданам, как практически может выглядеть процесс создания политической структурой особых законов для развития государства, для организации своих внутренних и внешних взаимодействий.

Особенно вдохновляла европейцев, а это вдохновение переняла у них и отечественная правовая и политическая мысль, идея Конституции, конституционного порядка и ориентированного на охранение и реализацию конституционных норм государства. В определенной мере, такой позитивистский и рационалистический настрой европейцев парадоксальным образом смыкался с идеалистическими представлениями о свойствах политики Платона, Аристотеля и других классиков античной и средневековой политической мысли. Именно поэтому, как представляется, интерес юристов и политологов к их творчеству не угасает и не может угаснуть до той поры, пока политическая наука и политическая практика не выйдут в своем прогрессе за рамки той философской парадигмы, которая гласит, что миром правят объективные законы, а люди способны в эти законы вносить изменения и дополнения сообразно своим политическим, экономическим, культурным интересам и моральным ценностям.

Этот традиционный «юридический» ракурс в последние два столетия получил серьезное фактическое подкрепление со стороны тех масштабных общественно-политических, экономических и культурных проблем, в решении которых участвовали государства и без вмешательства которых, самими обществами, эти проблемы никогда бы не были решены. Социально-политические системы в разное время, с разной скоростью, но с достаточно высокой по историческим меркам интенсивностью и частотой стали переживать всевозможные структурные и функциональные кризисы своих основных институтов, базовых практик, ценностных сфер. И только вмешательство государственной силы в большом количестве случаев удерживало эти системы от распада, от превращения европейских народов (пользуясь терминологией Г.-Ф. Гегеля) в «неисторические народы». Осмысление этого опыта привело европейцев к убеждению, которое было перенято отечественной политической мыслью, что только государство, правильно организованное и правильно законодательствующее, с развитой демократии, является необходимым и достаточным механизмом для модернизации и прогресса [2].

Для отечественной политической жизни это было полезным ориентиром. Оно побудило отечественных интеллектуалов на почве многочисленных

реформ, которыми были богаты последние два века отечественной истории, активно сотрудничать с государственной властью по самым разным направлениям идеологической и управленческой деятельности. Специфическая интерпретация государства как правового сохранялась даже в советский период, несмотря на то, что оно должно было выступить инструментом постепенного перехода к коммунизму, как без государственному обществу.

Закономерно, что в условиях системной модернизации, развернувшейся в современной России, это убеждение в решающей прогрессивной функции государства, проверенное нашим историческим опытом и опытом европейцев, сыграло свою конструктивную роль. Отечественная политическая и экономическая система, российская культура и социальная организация в очередной раз удержались от распада благодаря тому, что общество и элиты в России не отказались от идеи суверенного сильного и дееспособного в решении социальных проблем правового государства, как такового.

Проведенный анализ зарубежных и отечественных исследований позволил спрогнозировать предположение о том, что современные глобализационные процессы в политике, экономике и культурной сфере, скорее всего, будут и далее содействовать укреплению и дальнейшему доминированию «юридического» ракурса понимания и изучения вопросов правового государства. Государство как таковое, а особенно вооруженное традицией правового воздействия на социальные процессы, процессы элитогенеза, на решение международных проблем, во многих случаях сегодня становится одним из наиболее реальных гарантов стабильного существования и дальнейшей эволюции социально-политических систем.

Список использованных источников

1. Вестов Ф. А., Фаст О. Ф. Экспериментирование в политических процессах по формированию правового государства. *Научно-практический журнал «Информационная безопасность регионов»*. 2014. № 2 (15) апрель-июнь. С. 60-65.
2. Вестов Ф. А., Фаст О. Ф. Правовое государство как критерий модернизации России. *«Правовая культура» Научный журнал*. 2013. № 1 (14). С. 52-57.

Виговський Дмитро Леонідович

*доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА САМОЗАХИСТ І ПРОБЛЕМИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ В МЕЖАХ ІНСТИТУТУ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ В УКРАЇНІ

Відповідно до норм Конституції України кожна людина має право на невчинення щодо неї свавільних дій, спрямованих на позбавлення її життя, завдання шкоди її здоров'ю, спричинення їй інших негативних наслідків, викликаних протиправним застосуванням до неї сили. Зазначені положення визначено у ст. 27 Конституції України, де зазначено: «Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» [1]. У Кримінальному кодексі України вказані положення отримали свій вияв в нормах ст. 36 «Необхідна оборона». Зокрема, ч. 2 ст. 36 КК України визначає: «Кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади» [2]. Відповідно до законів логіки це означає право будь-якої особи (не лише громадянина України) у випадку застосування або спроби застосування до нього насильства, застосовувати силу стосовно нападника, (в тому числі – й завдаючи йому шкоду) для припинення протиправного посягання [3, с. 292]. Зрозуміло, що в такому випадку правомірність завдання шкоди нападнику визначається низкою принципових моментів, зокрема – реальності загрози спричинення шкоди жертві насильства, межі заподіяння шкоди нападнику, часовим проміжком між вчиненням дій, що проявляються у виді насильства із застосуванням дій, які спрямовані на припинення нападу тощо. Ці важливі для правильної кваліфікації дій особи, як правомірної оборони, аспекти ми не розглядаємо, оскільки вони виходять за межі предмета нашої доповіді. Натомість, ми пропонуємо розглянути інше питання: декларуючи право особи на захист свого життя, здоров'я особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави, чи надає сама держава можливість громадянам використовувати засоби, які давали б змогу ефективно й безпечно для себе таке право реалізовувати..?

Незважаючи на певну риторичність вказаного питання, воно стосується цілком практичних аспектів реалізації інституту необхідної оборони.

Природно, що право на самозахист від протиправного посягання на конкретну особу має реалізовувати сама особа, яка стала жертвою нападу, або інша особа, яка в момент нападу опинилась поруч. У випадку, якщо поруч опиняється працівник правоохоронного органу (наприклад, Національної поліції), його дії, спрямовані на усунення загрози життю чи здоров'ю особи, не підпадатимуть під поняття «необхідної оборони», оскільки такі дії є його обов'язком. При цьому слід пам'ятати, що правоохоронець, аргіогі володіє прийомами рукопашного бою. У випадку ж, якщо мова йде про співробітника патрульної поліції під час виконання ним службових обов'язків, він має при собі спецзасоби (гумовий чи пластиковий кийок, електрошок ер, розбрикував сльозогінного газу тощо) та службову зброю [4]. Крім того, існують певні вимоги до віку, стану здоров'я та фізичних кондицій особи, яка є співробітником патрульної поліції в Україні. Зазвичай, це особи молодого віку, хорошої фізичної підготовки. На відміну від них, жертвами нападників, найчастіше стають особи, здійснення якими ефективного опору не видається нападнику вірогідним [5, с. 63]. Для *ефективного* (курсив автора – Д. В.) самозахисту таким особам необхідні додаткові засоби, розраховувати на власні фізичні сили чи навички в єдиноборствах, найчастіше, не доводиться. І тут ми впираємося в основну проблему, яка нівелює, на нашу думку, доволі досконале законодавство: в Україні навіть правослухняний громадянин не може придбати ефективний засіб самооборони. Запропоновані ж засоби самооборони мають вкрай невисокий рівень ефективності: «Газові балончики дозволені, але вони не є універсальними. Адже якщо вітер віє у ваш бік, струмінь газу можна випустити собі в обличчя, а нападник так і залишиться неушкодженим. Травматична зброя – теж псевдобезпека. Її дозволено використовувати на відстані не менше 5 метрів, якщо ж стріляти з меншої відстані – це буде вважатися порушенням норм безпеки використання такої зброї» [6]. Зауважимо, що невдала спроба застосувати засіб самозахисту не лише не відверне небезпеку нападу, але й, цілком вірогідно, розлютить нападника, що може кардинально змінити його наміри щодо характеру посягання: особа, яка збиралась нанести побої, розлютившись при невдалій спробі супротиву жертви, може втратити контроль за своєю поведінкою і вчинити вбивство.

Зрозуміло, все вищезазначене є лише тезовою спробою постановки питання, що покликане визначити об'єкт дослідження під час вивчення проблеми реалізації конституційного права особи на самозахист. Підсумовуючи, зазначимо, що законодавство України, що декларує право особи на захист себе й інших осіб від протиправних посягань, є, загалом, вдалим, і при усуненні перешкод для його ефективного застосування здатне стати ще одним важливим механізмом забезпечення основних прав і свобод людини й громадянина.

Список використаних джерел

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
3. Блага А. Б. Насильство як правова категорія. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 285-292.
4. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua>.
5. Христенко В. Е. Психологія поведіння жертви : учебное пособие. Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. 416 с.
6. <https://ranok.ictv.ua/ua/videos/semididko-vryatuvati-zhittya-dopomozhut-drobovik-svistok/>

Виговський Леонід Антонович

*завідувач кафедри філософії, соціально-гуманітарних наук
та фізичного виховання*

*Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
доктор філософських наук, професор
(м. Хмельницький, Україна)*

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ СВОБОДИ СОВІСТІ В УКРАЇНІ

У науковому плані актуальність виокремленої проблеми визначається, в першу чергу, тим, що основні принципи свободи совісті (в умовах утвердження демократії в Україні) нарешті, отримали своє реальне конституційне забезпечення. Цьому слугувало те, що для значної частини населення країни релігія є засобом вирішення світоглядно-духовних аспектів як власного, так і суспільного життя. У підсумку це зумовило суттєві зміни у релігійній сфері як у кількісному, так і в якісному вимірах. Тому релігія та її інституалізовані форми почали виконувати важливу роль у житті українського соціуму, оскільки стали суттєвим чинником соціальної взаємодії людей. Вони детермінують їх соціальну поведінку, а тому певною мірою визначають координати подальшого суспільного й особистісного розвитку людей та суспільства.

Звичайно, такому процесу також слугує проведена соціальна реабілітація релігії у свідомості як пересічного громадянина, так і українського суспільства. У кінцевому підсумку це сформувало у суспільній думці позитивне

ставлення до релігійного феномена як до важливого елементу загальної системи духовної культури. При цьому, що важливо, і в самому релігійному комплексі під впливом формування нового соціального світогляду, який у центр ставить людину, відбувається, хоча і суперечливий, процес витіснення, заміни традиційної релігійної світоглядної парадигми.

За таких умов проблема конституційного забезпечення і відповідно правової регламентації функціонування релігійного комплексу в суспільстві, механізм її реалізації має очевидне теоретичне і практичне значення. Тому це питання в тому чи іншому контексті було об'єктом дослідження українських релігієзнавців М. Бабія, В. Бондаренка, С. Здіорука, В. Єленського, В. Климова, А. Колодного, М. Лубської, М. Новиченка, О. Сагана, Л. Филипович, О. Уткіна та ін.

Загальновідомо, що свобода совісті в широкому розумінні полягає у праві громадян сповідати будь-яку релігію або не сповідати ніякої, відправляти релігійні культи або додержуватися атеїстичного світогляду. Свобода совісті є важливим складовим елементом свободи людини в суспільстві, оскільки є важливим світоглядним, морально-етичним і правовим принципом існування особистості в соціумі.

Як відомо, саме поняття «свобода совісті» нині передбачає багато підходів до його розгляду. У нашому випадку увага, насамперед, звернена на конституційно-правове наповнення змісту принципів свободи совісті та проблем їх реалізації в Україні. Тут, перш за все, мається на увазі сукупність тих правових норм і реальних гарантій, що регулюють і визначають зміст та розвиток суспільних відносин у країні, які прямо чи опосередковано пов'язані з діяльністю релігійним феномену.

Справжня, а не декларативна реалізація основних принципів свободи совісті стала можливою лише з розпадом радянсько-комуністичної тоталітарної системи та набуттям Україною державної незалежності. Процес демократизації в державі зумовив розвиток так званого «відродження релігії». У результаті відбулися суттєві кількісні і якісні зміни у самому конфесійному середовищі українського суспільства. Про це, зокрема, свідчить не тільки розширення інституційної мережі релігійних об'єднань, але й їх якісний розвиток. Так, за даними соціологічної служби Центру Разумкова (опитування проводилося 3 по 9 березня 2017 р.) кількість віруючих в Україні склала 67 відсотків. Тому релігійний чинник має суттєвий вплив на процес формування і розвитку суспільства в Україні, оскільки Церква є не тільки складовою частиною відносин з державою, але має свої особливі відносини з іншими структурами суспільства. Через те, що релігія, насамперед, є явищем соціальним, то вона постійно безпосередньо чи опосередковано взаємодіє з структурними елементами всього суспільного організму. Її зв'язки із соціумом, зокрема його різними підсистемами, на практиці мають не статичний, а

динамічний характер, тобто такий, який постійно під впливом певних чинників видозмінюються як у часовому, так і просторовому вимірах.

Щодо принципів свободи совісті (свободи релігії, свободи церкви), то демократичні параметри державно-церковних відносин в державі заклала Конституція України (прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.) і Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991 р.). З прийняттям цих документів і подальшим приведенням у відповідність до їх норм і положень інших законодавчих актів, що стосуються проблеми свободи совісті, практично було створено правову базу необхідну для забезпечення повноцінного функціонування релігій та їхніх організацій в країні. На цих засадах особистість може вільно самовизначитися в духовній сфері буття. Так, стаття 35 Конституції України закріплює право кожної людини, яка проживає на території держави (а не тільки для її громадян) на «свободу світогляду і віросповідання». Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу й ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Принциповим є положення Конституції України про те, що церква й релігійні організації відокремлені від держави. Тому будь-яка релігія не може бути визнана державною як обов'язкова. Також не допускається як обмеження прав з релігійних мотивів, так і звільнення від громадських обов'язків за цими мотивами. Тому жодна громадянин не може бути увільненим від обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів через релігійні переконання. Так, у випадку несприйняття віруючою людиною військової служби передбачається заміна її альтернативною (невійськовою) службою (ст. 35). При цьому здійснення права на свободу світогляду й віросповідання (свободу совісті) може бути обмежено, за Конституцією, лише законом в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я й моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Варто наголосити, що переважна більшість європейських країн, визнаючи право громадян на свободу віросповідання, з повагою ставлячись до релігійних об'єднань, водночас прагне обмежити їхню активність певними правовими межами, тобто визначає для них прийнятні для суспільства різновиди релігійної діяльності. Водночас порушення конфесіями власних повноважень викликає неминучу імплікацію покарання в порядку, передбаченому відповідною законодавчою нормою. У цьому контексті в Європі не існує винятків для жодного суб'єкту соціальної дії. Таким чином, європейський соціум заклав чіткий правовий захист від притаманного сутнісній природі церкви диктату.

У своїй сукупності законодавство України, що регулює всі правовідносини, пов'язані з свободою совісті, постає як цілісна система нормативних

актів, які містять норми різних галузей права: адміністративного, цивільного, кримінального тощо.

Необхідно зазначити, що система суспільно-релігійних відносин, яка утверджується в сучасній Україні, об'єктивно має ряд особливостей. Серед них перш за все потрібно назвати наступні: суттєву деідеологізацію державної політики в царині релігійно-церковного життя; лібералізм конституційно-правової бази щодо свободи совісті і діяльності релігійних організацій та інституцій; перманентну регіоналізацію конфесійного простору; кризовий стан православ'я в країні; вияви симптомів поглиблення процесу клерикалізації багатьох структурних елементів нашого суспільства. При цьому маємо факт їх взаємного впливу.

За певних умов окреслені ознаки й характеристики можуть накладатися одна одну, часто тим самим підсилюючи одна одну або ж, навпаки, послабляючи одна одну, що в підсумку зумовлює доволі неоднозначний вимір релігійної ситуації в державі, оскільки поряд з позитивними зрушеннями мають місце і негативні проблеми, які все-таки доведеться вирішувати в обов'язковому контексті просування нашої держави на шляху євроінтеграції. Так, за умов транзитного стану нашого суспільства, процес релігійного піднесення, різке насичення й перенасичення релігійного простору різноманітними деномінаціями, напрямками і течіями не тільки зумовили відчутний хаос у самому соціумі, але й породили його і в конфесійному сегменті. Через об'єктивні й суб'єктивні чинники своєчасно не вдалося виробити надійні соціальні, духовні, правові та інші механізми протидії виникненню та функціонуванню деструктивних та псевдо духовних віросповідних течій. З іншого боку, далася взнаки невідповідність між зростаючими потребами самих релігійних інституцій та реальними можливостями держави у їх вирішенні та задоволенні. «Релігійне відродження, – слушно зазначає в цьому контексті С. Здіорук, – породило безліч проблем, пов'язаних із нормалізацією релігійного життя, державно-церковних та міжконфесійних відносин, зокрема подоланням гострих і болючих міжцерковних конфліктів» [4, с. 433].

Тому потрібно об'єктивно визнати, що засади конфліктності у релігійному середовищі були закладені ще в перші роки незалежності України. Як раз тоді й актуалізувалися основні лінії міжконфесійного протистояння, які, в подальшому набували виразу то затухаючих тенденцій, а то, навпаки, посилюючих. На жаль, вони й сьогодні наявні в суспільному житті, більше того, стали суттєвим негативним чинником в процесі консолідації української нації.

При цьому необхідно підкреслити, що в Конституції України у сфері релігійної царини практично відсутні обмежувальні санкції. Так, декларуючи принцип жорсткого відокремлення церкви від держави, вона одночасно проголошує автономність обох цих інституцій. Тим самим надається рівність

між собою всіх, без винятку, конфесій, створюються для них широкі можливості для реалізації своїх інтересів.

Само по собі в цілому це узгоджується з демократичними цінностями українського суспільства. Але, на жаль, не завжди відповідає українським культурно-історичним традиціям, адже вони, як відомо, формувалася під визначальним впливом принаймні двох потужних релігійних потоків – православної і греко-католицького. Водночас, на відміну від європейських держав, ні Конституція України, ні Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» не відображають їх заслуг у справі визвольної боротьби українського народу, ідентифікації українства у процесі національного державотворення.

Водночас у відносинах між державою і церквою нині існують певні проблеми, які не отримали відповідного законодавчого розв'язання. Так, до прикладу, необхідно усунути наявну колізію між Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» та Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» у частині подвійної реєстрації релігійних організацій як юридичних осіб. Також необхідно законодавчо визнати релігійні організації суб'єктами права заснування дошкільних, загальноосвітніх і вищих навчальних закладів, законодавчо передбачити можливість державного ліцензування та акредитації духовних (релігійних) навчальних закладів, забезпечити рівність у соціальних правах викладачів і студентів духовних навчальних закладів з викладачами і студентами державних і приватних навчальних закладів.

Потребують свого розв'язання й інші питання, зокрема землекористування релігійними організаціями, оренди ними об'єктів нерухомості державної та комунальної власності тощо. Вочевидь є необхідним законодавче забезпечення процесу повернення релігійним організаціям колишнього церковного майна і термінове встановлення заборони на приватизацію чи інше відчуження майна культового призначення, що перебуває у державній та комунальній власності.

Також необхідністю є розробка механізмів державного сприяння соціальній і благодійній діяльності релігійних організацій, опрацювання механізмів співпраці відповідних державних органів і служб з релігійними організаціями у звершенні соціальної та благодійної діяльності.

Конкретні кроки, здійснені в напрямі нормалізації державно-церковних відносин в Україні, створення законодавчої бази, що гарантує практичну реалізацію права на свободу совісті, свободу віросповідань, реальні умови вільного функціонування релігійних організацій, можливості повноцінного виконання притаманної їм місії, сприяли розвитку релігійного життя, розширенню палітри традиційних і нетрадиційних конфесій, релігійних груп, напрямів, значного зростання кількості релігійних громад, їх активності, підвищенню їх ролі в духовному розвитку українського соціуму.

Щодо діалогу та дискусій з приводу внесення необхідних змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», то вони, на наш погляд, повинні:

– забезпечити відповідно до вимог Конституції України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, інших міжнародних договорів, реалізацію в повному обсязі кожним громадянином права на свободу совісті, світогляду та віросповідання, а також рівність усіх перед законом, незалежно від світогляду і віросповідання;

– визначити та окреслити права та обов'язки як держави, так і релігійних організацій у сфері свободи совісті, віросповідання та релігійної діяльності, а також (що дуже важливо) визначити конкретну відповідальність за їх порушення;

– не створювати умов для виникнення конфліктів на ґрунті світоглядного чи віросповідного ґрунті.

Список використаних джерел

1. *Бабій М.* Державно-конфесійні відносини в Україні : проблемні питання практичної реалізації. *Українське релігієзнавство*. 2007. № 44. С. 11-16.
2. Закон України про свободу совісті та релігійні організації. / Свобода совісті та віросповідань у контексті міжнародних й українських правових актів та релігійних документів (витяги) [упор. М. Ю. Бабій]. Київ, 2006. С. 83-98.
3. Про внесення доповнень і змін до Закону Української РСР «Про свободу совісті та релігійні організації» : Закон України від 23.12.1993 № 3795-ХІІ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : www.rada.gov.ua
4. *Здіорук С.* Суспільно-релігійні відносини : виклики Україні XXI століття: монографія. К. : Знання України, 2006. 561 с.
5. *Климов В.* Формування і особливості української моделі державно-церковних відносин / Релігія і Церква років незалежності України. Київ-Дрогобич, 2003. Т. 10. С. 376-395.
6. *Колодний А. М.* Майдан як осереддя Української громадянської релігії. *Українське релігієзнавство*. 2015. 74-75. С. 222-243.
7. *Колодний А.* Толерантність відносин як риса української поліконфесійності. *Українське релігієзнавство*. 2007. № 44. С. 304-310.
8. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. С. 141. (остання редакція від 20.04.2015).
9. Проект нового закону про свободу совісті недосконалий. URL : <http://www.kreshatic.kiev.ua/>
10. Свобода совісті та віросповідань в Україні. URL : <http://www.president.gov.ua/19895.html>

Войтенко Ольга Олегівна

здобувач кафедри правознавства

*Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
(м. Сєвєродонецьк, Україна)*

ЩОДО РОЛІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРИНЦИПУ ЗАБОРОНИ ПРИМУСОВОЇ ПРАЦІ

Заборона примусової праці є принципом сучасного трудового права, адже саме її покладено в основу норм, що регулюють трудові відносини. Стандарт визначення цієї конструкції визначено в нормах міжнародного права, які, відповідно до ст. 9 Конституції України у тому випадку, коли на їх обов'язковість згоду надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства.

Низка науковців розмежовують поняття «примусова» та «обов'язкова» праця. Наприклад, В. В. Жернаков з цього приводу відзначає, що примусова праця відрізняється від необхідної (обов'язкової) за такими ознаками:

1) у необхідній праці немає «автора» примусу – це об'єктивні обставини, а в примусовій є суб'єкт примусу – особа або орган, в компетенцію якої входить організація праці в самому широкому розумінні (в тому числі служба);

2) у необхідній праці немає механізму забезпечення – санкцій. Вона відбувається завдяки усвідомленню необхідності або корисності праці, в примусовій же праці є механізм примусу, який є її обов'язковим елементом та характеризується наявністю юридичного зв'язку між «повноважним» та «зобов'язаним» суб'єктами;

3) необхідна праця має утилітарний характер – людина одержує користь, вона необхідна для неї. Примусова ж не завжди носить такий характер і переважно виконується в інтересах держави, суспільства, підприємства, роботодавця. А отже, є необхідною саме для них, а не для людини;

4) необхідна праця характеризується значним ступенем збігу зовнішніх та внутрішніх факторів щодо її виконання. Примусова – характеризується меншим ступенем збігу зовнішніх факторів та внутрішнього переконання людини [1, с. 36-37].

У п. 2 ст. 2 Конвенції № 29 МОП подається також перелік робіт, що не охоплюються терміном «примусова чи обов'язкова праця». До них належать:

1) будь-яка робота чи служба, що її вимагають на підставі законів про обов'язкову військову службу і застосовують для робіт суто воєнного характеру;

2) будь-яка робота чи служба, що є частиною звичайних громадянських обов'язків громадян повністю самоврядної країни;

3) будь-яка робота чи служба, що її вимагають від якої-небудь особи внаслідок вироку, винесеного рішенням судового органу, за умови, що ця робота

чи служба виконуватиметься під наглядом і контролем державних властей і що зазначена особа не буде віддана або передана в розпорядження приватних осіб, компаній чи товариств;

4) будь-яка робота чи служба, що її вимагають в умовах надзвичайних обставин, тобто у випадках війни або лиха, або загрози лиха, як-от пожежі, повені, голод, землетрус, сильні епідемії чи епізоотії, навали шкідливих тварин, комах чи паразитів рослин і взагалі обставини, що ставлять під загрозу або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови всього або частини населення;

5) дрібні роботи общинного характеру, тобто роботи, що виконуються для прямої користі колективу членами цього колективу і які тому можуть вважатися звичайними громадянськими обов'язками членів колективу при умові, що саме населення або його безпосередні представники мають право висловити свою думку про доцільність цих робіт [2, с. 124-125].

Згідно з положеннями Конвенції № 105 МОП про скасування примусової праці 1957 р. кожний член Міжнародної організації праці, який її ратифікує, зобов'язується скасувати примусову або обов'язкову працю і не вдаватися до будь-якої її форми:

а) як засобу політичного впливу чи виховання або як засобу покарання за наявність чи за висловлювання політичних поглядів, чи ідеологічних переконань, протилежних усталеній політичній, соціальній, чи економічній системі;

б) як метод мобілізації і використання робочої сили для потреб економічного розвитку;

в) як засіб підтримання трудової дисципліни;

г) як засіб покарання за участь у страйках;

д) як захід дискримінації за ознаками расової, соціальної і національної приналежності чи віросповідання [3, с. 627-628].

У чинному законодавстві України визначення поняття примусової праці відсутнє. У зв'язку з цим, Пленум Верховного Суду України у своїй постанові № 9 від 1 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України під час здійснення правосуддя» рекомендує судам при розгляді трудових спорів виходити з того, що ч. 3 ст. 43 Конституції України використання примусової праці заборонено. Тому не можуть застосовуватись як такі, що суперечать Конституції України, правила статей 32, 33, 34 КЗпП України, відомчих положень чи статутів про дисципліну тощо, які передбачають можливість тимчасового переведення працівника без його згоди на іншу роботу в порядку дисциплінарного стягнення, у разі виробничої необхідності або простою, а також можливість виконання ним роботи, не передбаченої трудовим договором [4, с. 169-175].

Україна імплементувала міжнародні та європейські стандарти права на працю і визначила його у ст. 43 Конституції України через свободу – вільну

можливість кожного заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується, і вона заборонила використання примусової праці [5]. Таким чином, Конституція України у ст. 43 заклала підґрунтя не тільки для укладення трудового договору, але й для загального правила щодо його зміни: вільно обрав роботу чи вільно на неї погодившись, працівник реалізував свободу волі і виявив свою волю шляхом укладення трудового договору. Однак факт укладення трудового договору не поставив крапку на існуванні волі працівника і на її свободі. Отже, якщо працівник має бажання змінити трудовий договір – то для цього необхідно отримати згоду роботодавця. І навпаки: якщо роботодавець має таке бажання, то за загальним правилом, відповідно до природи права на працю, відображеної у нормі ст. 43 Конституції України, і природи угоди, яка пов'язує працівника і роботодавця і якою є трудовий договір, він повинен отримати згоду на зміни від працівника. Адже загальне правило для зміни трудового договору ґрунтується на забороні вимагати виконання роботи не обумовленої трудовим договором.

Рекомендація № 35 МОП від 28.06.1930 р. закликає держави у доповнення до обов'язків, встановлених у Конвенції № 29 МОП, уникати будь-якого опосередкованого примусу до праці, тобто заходів, які штучно встановлюють тиск на населення з метою примусити шукати роботу. Зокрема, обкладення населення такими податками, які привели б до того, що населення було б вимушено шукати роботу на приватних підприємствах, введення таких обмежень на володіння або користування землею, які б створили такі серйозні перешкоди для трудящих, які намагалися заробити засоби до життя шляхом самостійної обробки землі: зловмисне розширення загальноприйнятого поняття «бродяжництво». Особливо пропонується уникати будь-яких обмежень добровільного переміщення робочої сили з одного виду зайнятості до іншого або з одного району в інший, що могло б мати опосередкованим результатом примус трудящих поступати на роботу до певних галузей господарства або районів [6]. Очевидно, що ці заходи призвано уникати тому, що своїм застосуванням вони мають мету, всупереч дійсної волі працівника, пристати на пропозиції роботи, яку він вільно не обирає чи на яку вільно не погоджується. Він змушений скористатися цією пропозицією, бо іншого виходу для отримання засобів для існування себе і своєї сім'ї в нього нема.

Одночасно принцип заборони примусової праці виступає однією із юридичних гарантій свободи трудового договору, необхідність існування яких підкреслюється науковцями, зокрема О. В. Старчук [7, с. 16]. Принцип заборони примусової праці окреслює формулу можливостей, простір виявлення свободи волі роботодавця щодо зміни умов трудового договору. Ця формула виглядає так: працівник повинен виконувати, доручену йому роботодавцем на підставі трудового договору, роботу особисто, як це витікає зі

ст. 21, ст. 30 КЗпП України, а власник або уповноважений ним орган не має права вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої трудовим договором [8].

Таким чином, чинний КЗпП України, в першу чергу, акцентує увагу на охороні від посягання умови трудового договору – трудової функції. Оскільки ця умова є умовою трудового договору, тобто предметом угоди його сторін, то її зміна, за загальним правилом, так само і як зміна будь-яких інших його умов, може відбуватися лише за взаємною згодою.

Відсутність у чинному КЗпП України положення про заборону примусової праці, спробували компенсувати розробники проекту Трудового кодексу України. Так, ст. 5 Проекту передбачає, що забороняється застосування примусової праці, тобто праці, для якої особа не запропонувала добровільно своїх послуг і виконання якої вимагається від неї під погрозою покарання, застосування насильства тощо, в тому числі:

- як засобу політичного впливу чи виховання або як засобу покарання за наявність або висловлювання певних політичних поглядів чи ідеологічних переконань;

- з метою підтримання трудової дисципліни;

- як методу мобілізації працівників та використання праці для потреб економічного розвитку;

- як засобу будь-якої дискримінації;

- як засобу покарання за участь у страйках.

Водночас за проектом не вважається примусовою працею:

- військова або альтернативна (невійськова) служба, якщо робота має суто військовий чи службовий характер;

- робота, яка виконується особою за вироком чи рішенням суду за умови, що вона виконується під наглядом і контролем відповідного органу державної влади;

- робота, що виконується відповідно до законів про воєнний і надзвичайний стан [9].

Список використаних джерел

1. Жернаков В. Поняття примусової праці за законодавством України. *Право України*. 1997. № 10. С. 35-39
2. Конвенція № 29 про примусову чи обов’язкову працю МОП 1930 р. / Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. 1919-1964. Том 1. Міжнародне бюро праці. Женева. 2001. 776 с.
3. Конвенція № 105 про скасування примусової праці МОП 1957 р. / Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. 1919 – 1964. Том 1. Міжнародне бюро праці. Женева. 2001. 776 с.
4. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя:

- Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 лист. 1996 р. № 9
URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141
 6. Рекомендація щодо непрямого примушування до праці / Міжнародна організація праці : Рекомендація; Міжнародний документ від 28.06.1930 № 35. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_099
 7. *Старчук О. В.* Принципи трудового права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення». Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2012. 16 с.
 8. Кодекс законів про працю України : Закон Верховної Ради УРСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50.
 9. Проект Трудового кодексу України. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2009_12_10/an/3/JF0US00W.html#3

Войцехівська Дарина Юрївна

студентка I курсу

*Центру підготовки магістрів публічної служби і професійних суддів
Національного університету «Одеська юридична академія»
(м. Одеса, Україна)*

ЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «КОНСТИТУЦІЙНІ ЦІННОСТІ»

У наш час категорія цінності широко використовується в конституційному праві. Вихідне значення цього поняття має більш філософський та соціологічний зміст, ніж правовий. Водночас застосування поняття цінності в конституційно-правовому аспекті визначає правовий зміст цієї категорії. Конституційні цінності визначають особливість конституційного права як галузі права, яка виконує функцію системотворення щодо галузевих систем правового регулювання, визначаючи конституційні межі їх самостійності. Конституційні цінності отримали своє відображення через систему конституційних принципів. Це виражається у виникненні своєрідного законотворчого процесу та в закріпленні критерію конституційності норм права.

Регулювання економічних, соціальних, політичних відносин конституційним правом визначає його соціальну цінність. Досконалість конституційного тексту впливає на розвиток законодавства та всієї правової системи України. При цьому, розкриваючи аксіологічний статус Конституції, варто наголосити

на двох аспектах: внутрішньому, в контексті якого вона розглядається як система конституційних цінностей, які знайшли закріплення в її тексті, та зовнішньому, який стосується соціальної цінності самої Конституції як цілісного концепту. Цінність Конституції обумовлена її місцем, яке вона займає в ієрархічно побудованій системі юридичних актів. Вона володіє верховенством та є фундаментом всього поточного законодавства, закріплює системи цінностей суспільства в чітко конституційно-правові приписи і надає їм нормативної значущості.

Конституційна аксіологія розглядається як «форма безпосереднього ставлення до моделі і практики реального конституціоналізму». Структура конституційної системи держави формується на цінностях, тому що визначені в Конституції соціальні цінності становлять характеристику державно-правових явищ, пов'язаних з усвідомленням в суспільстві ідей людської гідності, добра, справедливості, фундаментальних цілей та норм розвитку, найбільш доцільних форм суспільного та державного устрою. Будучи закріпленими в Конституції, вони трансформуються в конституційні принципи, а в результаті їх сприйняття окремими індивідами, групами та суспільством у цілому стають елементом їх конституційної правосвідомості. Як зазначає Ю. М. Тодика, щоб цінність Конституції усвідомлювалася населенням, владними структурами та недержавними організаціями необхідно, щоб зусилля державних і недержавних інституцій були спрямовані на підвищення престижу Конституції України. Потрібно підкреслювати її демократичні засади, роль у забезпеченні перетворень у державі та суспільстві, її значущість для гарантування прав і свобод людини і громадянина [1, с. 46]. Конституція України впроваджує в суспільну свідомість не тільки загальнолюдські цінності, але й нові пріоритети суспільства і держави, які повинні сприяти встановленню правопорядку в суспільстві та врівноваженню соціальних суперечностей. Виходячи з конституційних норм, до таких нових цінностей можна віднести цінність гідного існування людини і створення сприятливих умов для її розвитку, принцип політичного та ідеологічного плюралізму, цінність унітаризму і парламентаризму.

Деякі вчені пропонують розподілити конституційні цінності, що знаходять свій прояв у конкретних видах конституційних норм, таким чином: норми-принципи, норми-правила, норми-процедури. При цьому під нормами-принципами пропонується розуміти найбільш ціннісно-орієнтовні елементи нормативної системи, які визначають критерії оцінки всього масиву юридичних явищ на предмет їх відповідності цінностям права. Відповідні норми, як правило, включаються до Преамбули Конституції та різних кодифікованих актів. Сукупність норм-правил складають відносні моделі цінностей середнього рівня, які встановлюють певний образ юридичної дійсності. Норми-процедури є найбільш алгоритмізованим різновидом

правових норм, тому правила, що містяться в них, обмежені за колом осіб і за видами відповідних відносин. Саме тому вони, як правило, мають зобов'язуючий або забороняючий характер і містяться в законах, договорах, угодах нормативного характеру [2, с. 105]. Преамбула Конституції містить ті цінності, які враховують вихідні принципи української державності і духу народу. Перевага віддається людині, її правам і свободам як «найвищій цінності», це встановлює її пріоритет. Конституційні цінності, що склалися в суспільній практиці, знаходять свою формально-юридичну нормативність і зобов'язують всіх суб'єктів права в цілому, включаючи державу, їх дотримуватись. Відображені в Конституції соціально-правові цінності можуть корелюватися тільки завдяки механізму правового регулювання.

Отже, той факт, що в Основному Законі об'ємно втілено основоположні правові цінності, свідчить про те, що є всі підстави говорити про Конституцію як соціальну цінність. На її основі формувалися відповідні переконання кожного члена суспільства. Тому особливо важливо створити відповідний механізм її реалізації і зміцнення законності для усвідомлення громадянами її соціальної цінності.

Список використаних джерел

1. *Тодика Ю. М.* Конституція України як соціальна цінність. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2000. № 4 (23). С. 44-54.
2. *Салей М. І.* Система конституційних цінностей в Україні. *Юридичний вісник*. 2013. № 2. С. 105-109.

Гаврилов Евгений Владимирович

*консультант юридического отдела экспертно-правового управления
Законодательного Собрания Красноярского края
(г. Красноярск, Российская Федерация)*

ПРАВО ГРАЖДАН НА ОБРАЩЕНИЕ В ПУБЛИЧНЫЕ ОРГАНЫ В ФОРМЕ ЭЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТА КАК КОНСТИТУЦИОННАЯ ЦЕННОСТЬ: ИМЕЮТСЯ ЛИ ОГРАНИЧЕНИЯ В РОССИИ?

В соответствии со ст.33 Конституции РФ граждане Российской Федерации имеют право обращаться лично, а также направлять индивидуальные и коллективные обращения в государственные органы и органы местного самоуправления (далее – публичные органы).

В юридической литературе отмечается, что право граждан на обращение в публичные органы – это фундаментальное право граждан, имеющее конституционно-правовую природу [2, с. 19]. Общественные и государственные ценности, являющиеся основными, фундаментальными в конкретный период времени, то есть те блага, которые соответствуют потребностям общества в определенный момент времени, являются конституционными ценностями [1, с. 68]. По нашему мнению, тем самым конституционное право на обращение в публичные органы, несомненно, имеет конституционную ценность и должно не только гарантироваться национальными конституциями и регулироваться принятым на их основе законодательством, но и обеспечиваться эффективной судебной защитой на уровне правоприменения.

К сожалению, как показывает судебная практика, в России право граждан на обращение в публичные органы в форме электронного документа имеет некоторые ограничения, которые не могут быть расценены как необходимые в демократическом обществе и правовом государстве. Речь идет о возможности установления нормативным правовым актом субъекта РФ конкретного способа обращения в форме электронного документа.

Федеральный закон от 02.05.2006 № 59-ФЗ «О порядке рассмотрения обращений граждан Российской Федерации» (далее – Федеральный закон № 59-ФЗ) предусматривает рассмотрение обращений, поступивших в форме электронного документа, в том порядке, который установлен Федеральным законом № 59-ФЗ. Какого-либо особо порядка применительно к рассмотрению «электронных» обращений Федеральный закон № 59-ФЗ не содержит, поэтому, очевидно, подлежит применению общий порядок рассмотрения обращений (ст. ст. 10, 11 Федерального закона № 59-ФЗ). Федеральный закон № 59-ФЗ не перечисляет конкретные способы передачи электронного документа. Согласно Федеральному закону № 59-ФЗ компетенция субъекта РФ относительно регулирования правоотношений, связанных с рассмотрением обращений граждан (в том числе в форме электронного документа), ограничена четкими пределами: а) направленность исключительно на защиту права граждан на обращение; б) установление дополнительных (по сравнению с предусмотренными Федеральным законом № 59-ФЗ) гарантий права граждан на обращение.

В правоприменительной практике встал вопрос: можно ли нормативным правовым актом субъекта РФ установить на своей территории конкретный способ обращения в форме электронного документа, тем самым вводя запрет на применение иных возможных способов подачи «электронного» обращения в публичные органы?

Анализ правовой позиции Судебной коллегии по административным делам Верховного Суда РФ, выраженной в апелляционном определении от 21.02.2018 № 78-АПГ17-26 (далее – апелляционное определение), показывает,

что нормативным правовым актом субъекта РФ допустимо регулировать в конкретном субъекте РФ порядок обращения в форме электронного документа, устанавливать конкретный способ передачи электронного документа, регламентировать вопросы электронного взаимодействия при обращении в форме электронного документа. По мнению Судебной коллегии по административным делам Верховного Суда РФ, определение и использование одного способа обращения в форме электронного документа из всего многообразия потенциальных способов «электронного» обращения нельзя расценивать как ограничение права на обращение. Наоборот, это направлено на защиту прав и свобод человека, установление и обеспечение надлежащего функционирования правовых механизмов, гарантирующих их реализацию. При этом обращено внимание, что регламентация субъектом РФ указанных положений не затрагивает установленного Федеральным законом № 59-ФЗ единого порядка рассмотрения всех обращений.

Выскажем собственную позицию относительно рассматриваемого вопроса, подвергнув критике подход, заложенный в апелляционном определении.

Как уже отмечалось, право граждан на обращение в публичные органы – это фундаментальное право граждан, имеющее конституционно-правовую природу и конституционную ценность.

Согласно ст. 55 (ч. 3) Конституции РФ права и свободы человека и гражданина могут быть ограничены федеральным законом только в той мере, в какой это необходимо в целях защиты основ конституционного строя, нравственности, здоровья, прав и законных интересов других лиц, обеспечения обороны страны и безопасности государства.

Федеральный закон № 59-ФЗ, регламентируя порядок рассмотрения обращений граждан, действительно, не содержит норм о способах направления обращения в форме электронного документа, ограничиваясь лишь указанием на то, что граждане реализуют свое право на обращение свободно и добровольно (ч. 2 ст. 2 Федерального закона № 59-ФЗ), в том числе при обращении в форме электронного документа.

Полагаем, федеральный законодатель, предусмотрев возможность обращения в форме электронного документа и не раскрыв содержание указанного понятия для целей Федерального закона № 59-ФЗ, не перечислив возможные способы такого обращения (например, через «электронную приемную», по электронной почте), исходил из того, что способы обращения в форме электронного документа могут быть любые, не запрещенные федеральным законом.

О многообразии способов обращения в форме электронного документа уже обращалось внимание в юридической литературе [2, с. 35; 3].

Считаем, что право субъекта РФ устанавливать порядок обращения в форме электронного документа с указанием конкретного единственно

возможного способа такого обращения не основано на федеральном законе. Нормативный правовой акт субъекта РФ, которым регламентирован конкретный способ реализации права на обращение в форме электронного документа (например, посредством только «электронной приемной»), существенно ограничивает право гражданина на обращение, так как он лишен возможности направить обращение каким-либо иным «электронным» способом (например, по электронной почте). Ограничение прав граждан законом или иным нормативным правовым актом субъекта РФ недопустимо в силу ч. 3 ст. 55 Конституции РФ.

Напомним, что Федеральный закон № 59-ФЗ предоставляет субъектам РФ очень ограниченную возможность регулирования рассматриваемых правоотношений: законы и иные нормативные правовые акты субъектов РФ могут устанавливать положения, направленные на защиту права граждан на обращение, в том числе устанавливать гарантии права граждан на обращение, дополняющие гарантии, установленные Федеральным законом № 59-ФЗ (ч. 2 ст. 3 Федерального закона № 59-ФЗ). В рассматриваемом в апелляционном определении случае нормативный правовой акт субъекта РФ связан с реализацией права на обращение, а не с защитой права на обращение, и не содержит дополнительных гарантий права граждан на обращение. Напротив, он существенно сужает объем этих гарантий, ибо Федеральный закон № 59-ФЗ не запрещает (правда и не регламентирует), а, значит, допускает любые не запрещенные федеральным законом способы обращения в форме электронного документа, а не только посредством «электронной приемной».

Как неоднократно указывал Конституционный Суд РФ, субъект РФ вправе наряду с основными гарантиями прав граждан, закрепленными федеральным законом, установить в своем законе дополнительные гарантии этих прав, направленные на их конкретизацию, создание дополнительных механизмов их реализации, с учетом региональных особенностей (условий) и с соблюдением конституционных требований о непротиворечии законов субъектов РФ федеральным законам и о недопустимости ограничения прав и свобод человека и гражданина в форме иной, нежели федеральный закон; во всяком случае, осуществляя такое регулирование, законодатель субъекта РФ не должен вводить процедуры и условия, которые искажают само существо тех или иных конституционных прав, и снижать уровень их федеральных гарантий, закрепленных на основе Конституции РФ федеральными законами, а также вводить какие-либо ограничения конституционных прав и свобод, поскольку таковые – в определенных Конституцией РФ целях и пределах – может устанавливать только федеральный законодатель (см., например, постановление Конституционного Суда РФ от 18.07.2012 № 19-П).

Считаем, что положения нормативного правового акта субъекта РФ, устанавливающие конкретный способ обращения в форме электронного

документа (например, посредством только «электронной приемной»), в той части, в какой содержащееся в них регулирование – по смыслу, придаваемому им правоприменительной практикой, – не позволяют направлять в публичные органы обращения в форме электронного документа любым другим способом, не соответствующими ст. 33, ст. 55 (ч. 3) Конституции РФ.

Для устранения указанного нарушения Федеральный закон № 59-ФЗ следует дополнить нормой, согласно которой обращение в форме электронного документа может быть осуществлено любым не запрещенным федеральным законом способом. Тем самым, полагаем, повысится конституционная ценность права граждан на обращение в публичные органы в форме электронного документа.

Список использованных источников

1. *Певцова Н. С.* Конституционные ценности. *Конституционное и муниципальное право.* 2019. № 1. С. 66-69.
2. *Савоськин А. В.* Обращения граждан в Российской Федерации (конституционно-правовое исследование) : автореф. дисс. ... д.ю.н.; 12.00.02. Екатеринбург, 2019. 44 с.
3. *Смушкин А. Б.* Комментарий к Федеральному закону от 2 мая 2006 г. № 59-ФЗ «О порядке рассмотрения обращений граждан Российской Федерации» (постатейный) // СПС «Консультант-Плюс».

Гаврильців Марія Теодорівна

*доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Львів, Україна),*

Лук'янова Галина Юрївна

*доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук
(м. Львів, Україна)*

ПРАВО ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЦІННІСТЬ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Право належить до фундаментальних цінностей сучасної цивілізації. Усвідомленню цінності права в системі соціального регулювання покликаний сприяти аксіологічний підхід. Слід відзначити, що характеристика права через категорії філософської науки – аксіології, тобто як самостійної соціальної цінності, поглибили уявлення про значення права у житті людини. З аксіологічної точки зору сила права в суспільстві в умовах цивілізації полягає не тільки в його здатності бути соціальним регулятором, а й здатності до реалізації свободи, рівності, істини, справедливості.

Усвідомленню цінності права в системі соціального регулювання покликаний сприяти аксіологічний підхід. Це порівняно молодий напрям юриспруденції, який отримав наукове оформлення в середині ХХ ст. Ціннісний (аксіологічний) підхід до права дозволяє глибше та об'ємніше розглянути його соціальну сутність, характерні риси, здатність регулювати суспільні відносини тощо. У довідково-енциклопедичних джерелах аксіологія (від грецьк. αξία – цінність, вартість; λoγoς – Слово, поняття, вчення) розглядається як вчення про цінності, філософська теорія цінностей, що з'ясує якості та властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольняти потреби, інтереси й бажання людей.

Аналіз поняття «цінність», здійснений на основі етимології цього слова, дозволяє зробити висновок, що воно означає здатність того чи іншого предмета або явища бути корисним для досягнення певної мети, а тому становить інтерес для людини. Цінностями називають все те, що викликає позитивне ставлення до себе, розглядається як благо, добро. Отже, аксіологічний підхід до права полягає у встановленні того, яким чином право може принести користь людині, суспільству та державі. З аксіологічної точки зору, сила права в суспільстві в умовах цивілізації полягає не тільки в

тому, що воно покликано бути соціальним регулятором, а й здатне сприяти реалізації таких «вічних» людських цінностей, як свобода, рівність, істина, справедливість.

Таким чином, використання аксіологічного методу дало підставу вважати, що право, без сумніву, належить до числа фундаментальних цінностей сучасної цивілізації. Ціннісні властивості права обумовлені природою цього надзвичайно складного феномену, його значенням як особливої форми суспільних відносин, його місцем і значенням у системі соціального регулювання. Водночас право є чинником консолідації суспільства, запобігає виникненню соціальних конфліктів, оберігає його від дезорганізації, свавілля, беззаконня й безладу. Визнання цінності права – необхідний крок у розвитку правосвідомості, спонукає до активної поведінки, охорони й примноження загальнолюдських цінностей.

Вихідними для розуміння права як соціальної цінності є його особливості як інституційного утворення. Завдяки своїй інституційності право наділене низкою важливих соціально значущих властивостей – загальнообов’язковою нормативністю, високою (формальною) визначеністю за змістом, гарантованістю державою, – що розкривають його роль значної соціальної сили.

Здатність права продукувати інституційне утворення, що складається з постійно діючих загальнообов’язкових норм, і характерної для нього особливої нормативно-юридичної побудови соціального регулювання учиний є фундаментальною правовою цінністю. Завдяки юридичним нормам у суспільстві виявляється можливим і реальним створити на основі досвіду та розумних рішень «... надійну, безперервну, злагоджену систему моделей поведінки, здатних (при належній організації та стані юридичної системи) визначати поведінку людей на тривалий час і в будь-яких масштабах охоплювати цією системою відносини між ними, реалізуючи при цьому принцип рівноваги». При цьому правова матерія базується на свободі людей та їх творчій активності [1, с. 93].

Відомий український учений М. Козюбра зазначає, що ставлення людей до права, його осмислення й оцінка визначаються не тільки і навіть не стільки науковими міркуваннями, скільки ціннісними установками та уявленнями, адже ще з часів античності відомо, що право є не лише наукою, а й мистецтвом. Воно ґрунтується не лише на знанні, а й на певних цінностях – справедливості, свободі, рівності тощо. Цінності ж – це передусім сфера світогляду, який є способом не вивчення і пояснення феномену буття, зокрема права, а його духовного освоєння, інтерпретації. На відміну від наукового знання, яке не має залежати від ідеалів і поглядів суб’єкта пізнавальної діяльності, світоглядне світосприйняття є тією своєрідною духовною призмою, через яку відображається навколишній світ, а тому не може претендувати на достовірність [2, с. 13-14].

Значна роль права як регулятора суспільних відносин полягає, насамперед, в інструментальній цінності, тобто цінності «інструмента», «засобу» вирішення завдань, що належать до різноманітних сторін життя суспільства – економічної, політичної, культурної. Разом з тим учений підкреслює, що право має і власну цінність, яка в демократичному суспільстві набуває домінуючого значення. У найзагальнішому вигляді власну цінність права можна визначити як вираження й уособлення свободи та активності людей на основі впорядкованих відносин у відповідності зі справедливістю, необхідністю узгодження волі й інтересів різних прошарків населення, соціальних груп, окремих індивідів. Іншими словами, право в ідеалі – це цінність упорядкованої свободи людини, справедливості, консенсусу. Ця цінність не властива жодному іншому соціально-політичному явищу. Право може надавати особистості простір для свободи, активності в поведінці, водночас воно спрямоване на виключення свавілля, протистояння йому, узгодження поведінки з мораллю та справедливістю у вигляді суб'єктивних прав. З одного боку, право протистоїть свавіллю та беззаконності, і в той же час забезпечує простір для впорядкованої соціальної свободи та активності. Ці ознаки характеризують право як фактор соціального прогресу і самостійну соціальну цінність [3, с. 344-345].

Зрозуміти соціальну цінність права означає визначити, розкрити його позитивне значення для особи і суспільства. Характеризуючи роль права в суспільстві, ці учені з'ясовують, що соціальна цінність права полягає в тому, що: по-перше, за допомогою права забезпечується загальний і стабільний порядок у суспільних відносинах; по-друге, завдяки праву досягається відповідність, точність у самому змісті суспільних відносин, адже правове регулювання спроможне охопити соціально корисні форми правомірної поведінки, відмежувати їх від свавілля і несвободи; по-третє, право забезпечує можливість нормальних активних дій особи, оскільки не припускає незаконних втручань у сферу його правомірної діяльності за допомогою механізмів юридичної відповідальності та інших примусових заходів; по-четверте, право у громадянському суспільстві забезпечує оптимальне поєднання свободи і справедливості; по-п'яте, на правовій основі формується громадянське суспільство: ринкова економіка, багатопартійність, демократична виборча система, незалежність засобів масової інформації та правова держава [4, с. 227].

Відповідно до такої високої ролі права в суспільстві воно повинно бути концентрованим вираженням ідеалів справедливості, втіленням моральних принципів, що панують у суспільстві. ... У сучасних умовах справедливість права слід вбачати в його прогресивній спрямованості, легітимності, відповідності ідеалам демократії та гуманізму. Найвища цінність права полягає в його характеристиці, як знаряддя соціального прогресу, гарантованості ним всезагальної свободи та рівності [5, с. 9].

Право ніколи не зводиться лише до змісту законів, навіть якщо ці закони відповідають ідеям справедливості, розумності, свободи, рівності, тобто є правовими законами. Право ніколи не може бути зведене і до якихось ідеалів. Не може бути зведене право і до конкретних рішень чи конкретних правовідношень соціологічної юриспруденції. У праві повинно нагромаджуватись усе те позитивне, що віднайшло людство в процесі свого розвитку» [6, с. 1]. Тому вищим соціальним призначенням права є забезпечення, гарантування соціальної стабільності та правопорядку, свободи в суспільстві, утвердження справедливості.

Таким чином, ціннісні властивості права обумовлені природою цього складного феномену, його значенням як особливої форми суспільних відносин, місцем і значенням у системі соціального регулювання. З іншої сторони, право є одним з основних засобів реалізації системи таких загальнолюдських цінностей, як свобода, справедливість, рівність тощо.

Ціннісний зміст права полягає також у його спроможності бути одним з основних засобів реалізації таких загальнолюдських цінностей, як життя, свобода, справедливість, рівність, гідність, гуманізм, порядок, безпека тощо.

Список використаних джерел

1. *Алексеев С. С.* Тайна права. Его понимание, назначение, социальная ценность. М. : Издательство НОРМА, 2001. 176 с.
2. *Козюбра М.* Праворозуміння : поняття, типи та рівні. *Право України.* 2010. № 4. С. 10-21.
3. *Алексеев С. С.* Право : азбука – теория – философия : Опыт комплексного исследования. М. : Статут, 1999. 712 с.
4. *Кельман М. С., Мурашин О. Г.* Загальна теорія держави і права : підручник. К. : Кондор, 2006. 477 с.
5. *Цвік М.* Про сучасне праворозуміння. *Вісник академії правових наук України.* № 4 (27). 2001. С. 3-13.
6. Юридична наука без виходу на практику є безперспективною : інтерв'ю д.ю.н., професора М. І. Козюбри. *Юридична Газета.* 2007. № 49 (132). С. 1.

Гаврік Роман Олександрович

*доцент кафедри конституційного, адміністративного
та міжнародного права Національної академії
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, кандидат юридичних наук
(м. Хмельницький, Україна)*

ПРАВО НА ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ

У сучасних умовах конституційного реформування та модернізації в Україні проблематика конституційних цінностей привертає все більшу увагу вітчизняних конституціоналістів. Важливим завданням під час реалізації Конституції є підтримання балансу та пропорційності конституційно захищених цінностей, мети та інтересів. Конституційні реалії актуалізують необхідність створення системи цінностей, які на певному етапі соціально-економічного розвитку суспільства й держави стануть керівними положеннями під час розробки внутрішньої й зовнішньої політики країни, удосконалення чинного законодавства та правозастосування [1].

Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом, кожен має право оскаржити в суді рішення, дії або бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [2]. Реалізація цього конституційного права відбувається як громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, так і юридичними особами (в коло яких входять також органи державної влади), зокрема, з питань оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, реалізації органом влади своїх владних повноважень, захисту в суді під час розгляду цивільної, господарської або адміністративної справи інтересів держави.

При цьому, як зазначено в рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Дзюби Г. П., Ярошенко П. П., Проценко Р. М. щодо офіційного тлумачення ч.2 ст. 55 Конституції України, суд не може відмовити у правосудді, якщо особа вважає, що її права і свободи порушені або порушуються, створені або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші обмеження прав і свобод. У суді можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії та бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових чи службових осіб. Подання скарги до органу, посадової особи вищого рівня не перешкоджає оскарженню цих рішень, дій чи бездіяльності до суду [3].

Як правильно зазначає О.В. Джабурія, публічно-правові спори щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, є найбільш поширеною категорією справ, що розглядаються й вирішуються адміністративними судами. Саме в цих справах найбільш повно реалізуються завдання адміністративного судочинства [4, с. 1]. З іншого боку, серед значного масиву адміністративних справ, крім справ щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, виділяються також і справи, в яких публічні суб'єкти виступають як позивачі і які стосуються реалізації їх повноважень, передбачених законодавством і які стосуються захисту інтересів держави в адміністративній, цивільній чи господарській сфері.

Загальні та спеціалізовані суди, реалізуючи надані їм повноваження із розгляду і вирішення спорів щодо оскарження фізичними та юридичними особами рішень, дій, бездіяльності суб'єктів владних повноважень, захисту їх інтересів у цивільному, господарському або адміністративному судочинстві, реалізації органами державної влади наданих їм законом повноважень через звернення до загального або спеціалізованого суду, захисту інтересів держави в судочинстві відповідного виду. Такими справами є, зокрема, справи щодо оскарження накладених службовими особами Державної прикордонної служби України адміністративних стягнень за порушення законодавства з прикордонних питань, оскарження дій чи бездіяльності під час провадження у справах про адміністративні правопорушення або роботи із іноземцями або особами без громадянства, що порушили правила перетину державного кордону або правила перебування в Україні, щодо оформлення земельних ділянок у прикордонній смузі, щодо участі Державної прикордонної служби України у справах щодо відносин публічної служби та захисту інтересів держави у цих справах, реалізація адміністративно-юрисдикційних повноважень Державної прикордонної служби України з питань здійснення примусового видворення іноземців або осіб без громадянства або їх затримання із цією метою чи з метою реалізації угоди про реадмісію та інші справи. Останнім часом кількість справ щодо реалізації суб'єктом владних повноважень своєї владної компетенції збільшується, показовою при цьому стала проблематика оформлення органами охорони державного кордону речових прав на ділянки прикордонної смуги в контексті справи про «приватний кордон», а також справи, пов'язані із відшкодуванням курсантами Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького вартості наданих державою освітніх послуг у разі дострокового припинення дії контракту на навчання або на проходження військової служби та інші подібні справи.

Як зазначає Л. В. Серватюк, на сьогодні існує нагальна потреба в суттєвому поліпшенні діяльності органів охорони державного кордону в їх відносинах із громадянами. Для цього необхідно створити механізм їх

взаємодії з громадянами, при якому реалізація прав і свобод громадян була б звільнена від «бюрократичних» перешкод, а порушені права і свободи оперативно та ефективно поновлювались. Значною мірою це зумовлюється необхідністю відпрацювання алгоритму реалізації та захисту прав і свобод, закріплених на законодавчому рівні, органами охорони кордону та удосконаленням системи юридичних гарантій забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Особливе місце в системі забезпечення прав і свобод людини органами охорони державного кордону належить заходам адміністративного примусу, а саме: адміністративно-запобіжним заходам; заходам адміністративного припинення; заходам забезпечення провадження у справах про адміністративні проступки; заходам адміністративної відповідальності. Саме в цій сфері переважно реалізуються повноваження Державної прикордонної служби України [5, с. 286].

Однією із гарантій забезпечення прав людини в адміністративно-юрисдикційній діяльності органів охорони державного кордону є забезпечення можливості оскарження їх рішень, дій чи бездіяльності в порядку адміністративного судочинства відповідно до норм Кодексу адміністративного судочинства України.

Такими рішеннями є, зокрема, накази та директиви Адміністрації Державної прикордонної служби України, накази начальників органів Державної прикордонної служби України, в тому числі регіональних управлінь, прикордонних загонів, відділів прикордонної служби, консультативних пунктів, виданих з питань оперативно-службової та адміністративно-юрисдикційної діяльності, в тому числі постанови про накладення адміністративного стягнення, рішення про примусове повернення іноземця або особи без громадянства, якщо ними порушуються норми законодавства, яке визначає повноваження відповідних органів та посадових осіб Державної прикордонної служби України, а також порядок та процедуру здійснення ними відповідної діяльності, права та законні інтереси фізичних та юридичних осіб, в тому числі щодо яких були прийняті відповідні рішення, інтереси держави, а також вчинені посадовими особами Державної прикордонної служби України дії або бездіяльність.

Підсумовуючи все вищевикладене, варто зазначити, що питання оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, в тому числі й Державної прикордонної служби України, дозволяє реалізувати конституційні цінності, такі як: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, гідність та свобода, верховенство права, справедливість та право на справедливий суд.

Список використаних джерел

1. Салей М. І. Система конституційних цінностей в Україні. *Юридичний вісник*. 2013. № 2. С. 105-109.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) від 25 листопада 1997 р. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 2975
4. Джабурия О. В. Компетенція адміністративних судів щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень : автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2014. 22 с.
5. Серватюк Л. В. Конституційно-правове забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина органами охорони державного кордону України під час адміністративно-юрисдикційної діяльності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25. С. 282-288.

Галус Олена Олександрівна

*доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ФОРМ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ УЧАСТІ ЧЛЕНІВ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ У ВИРІШЕННІ ПИТАНЬ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ

Частина 2 ст. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає, що місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» територіальна громада – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними

одинацями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр. Однак вже в ст. 3 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» встановлюється лише право громадян України на участь у місцевому самоврядуванні за належністю до відповідних територіальних громад. Що ж стосується іноземців та осіб без громадянства, то їх право на участь у місцевому самоврядуванні законом не передбачено.

Форма безпосереднього безпосередньої участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення – це передбачений Конституцією та законами України, статутами територіальних громад, а також не заборонений правовими приписами спосіб безпосереднього (прямого) волевиявлення територіальної громади або її окремої частини з метою вирішення найважливіших питань місцевого значення.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплює за територіальними громадами право проводити громадські слухання, виступати з місцевими ініціативами, вирішувати питання місцевого значення на місцевих референдумах. За громадянами також закріплено право брати участь у загальних зборах громадян за місцем проживання. Порядок проведення вказаних форм безпосереднього народовладдя (крім місцевих референдумів) регулюється, як правило, у статутах територіальних громад.

Статути територіальних громад по-різному визначають їхній склад. Так, Статут територіальної громади м. Києва, який затверджений Рішенням Київської міської ради від 28 березня 2002 р. № 371, визначає, що право на участь у прийнятті рішень з питань місцевого самоврядування у м. Києві мають громадяни, яким чинним законодавством України надано право голосу [1].

Статут територіальної громади м. Львова, який затверджений Ухвалою Львівською міською радою від 07.12.2017 № 2667, надає право всім жителям м. Львова брати участь у здійсненні місцевого самоврядування без обмежень щодо громадянства, віку, крім місцевих виборів та місцевих референдумів [2].

Статут територіальної громади м. Рівного, затверджений Рішенням Рівненської міської ради від 02.11.2001 р. № 549, визначає, що членами територіальної громади м. Рівного є громадяни України, які постійно або тимчасово проживають у межах території міста, перебувають на статистичному обліку й не обмежені в своїх правах [3].

У ст. 57 Статуту територіальної громади м. Суми, який затверджений Рішенням Сумської міської ради від 26 жовтня 2011 р. №893, встановлено, що міська громада (територіальна громада міста) складається із сумчан – жителів, які постійно проживають у межах м. Суми. Однак у ст. 61 встановлюється обмеження, згідно з яким кожному сумчанину, який має право голосу на виборах, забезпечується вся повнота прав на участь у міському самоврядуванні.

Право ж голосу, згідно зі ст. 70 Конституції України, мають лише громадяни України, які досягли 18 років і не визнані судом недієздатними [4].

Статут територіальної громади м. Хмельницького, затверджений Рішенням Хмельницької міської ради від 31.05.2017 р. № 5, визначає, що територіальну громаду міста складають жителі, об'єднанні постійним проживанням у межах міста. Цікавою є норма цього статуту, яка визначає, що право на участь в ініціюванні та внесенні питань на розгляд міської ради мають члени територіальної громади м. Хмельницькою, які досягли 16 років [5].

Отже, в статутах, закріплюючи за територіальною громадою право здійснювати місцеве самоврядування безпосередньо, під час регулювання окремих форм безпосереднього народовладдя встановлюється різне коло таких суб'єктів, обмежуються при цьому права іноземців та осіб без громадянства.

Важливими нормативно-правовими актами, що регулюють форми безпосередньої участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення, є статuti територіальних громад.

У Методичних рекомендаціях щодо створення Статуту територіальної громади, розроблених експертами за ініціати́ви Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [6], пропонують такі форми безпосередньої участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення:

- 1) місцеві вибори;
- 2) місцевий референдум;
- 3) загальні збори громадян за місцем проживання;
- 4) місцеві ініціати́ви;
- 5) громадські слухання;
- 6) звернення громадян до органів і посадових осіб місцевого самоврядування, у тому числі у форматі електронної петиції;
- 7) консультації з громадськістю;
- 8) участь у консультативно-дорадчих органах, утворених при органах місцевого самоврядування;
- 9) участь у роботі контрольно-наглядових органів юридичних осіб публічного права, утворених за рішенням Ради;
- 10) участь у розподілі коштів місцевого бюджету через створення проєктів для покращення розвитку територіальної громади та/або голосування за них (громадський бюджет, бюджет місцевих проєктів).

Досить цікавим є перелік форм безпосереднього народовладдя, закріплений у Статуті територіальної громади міста Суми, який був затверджений Рішенням Сумської міської ради від 26 жовтня 2011 р. № 893. Крім передбачених у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» форм безпосереднього народовладдя, в Статуті закріплюється, що право сумчан

безпосередньо брати участь у здійсненні міського самоврядування може бути реалізоване участю у консультативному опитуванні сумчан, обговоренні питань міського життя, загальноміських та територіальних толоках, масових мирних акціях (мітингах, походах, пікетуваннях, демонстраціях), інших, не заборонених законом, формах здійснення міського самоврядування. Сумчани можуть брати участь у роботі громадських рад, що утворюються при міській раді з метою вивчення потреб окремих категорій жителів міста та чинної практики надання їм соціальних послуг, залучення їх до здійснення міського самоврядування. Жителі міста Сум можуть брати участь у проведенні громадських експертиз проектів рішень міської ради з питань, що мають важливе значення для міської громади, визначають основні напрями соціально-економічного та культурного розвитку міста [4].

Прогресивним у регулюванні нових форм участі членів територіальної громади під час здійснення місцевого самоврядування є Статут територіальної громади міста Рівне, затверджений Рішенням Рівненської міської ради від 02.11.2001 р. № 549. У ст. 25 Статуту закріплено, що органи місцевого самоврядування забезпечують розвиток нових форм участі членів міської територіальної громади у здійсненні місцевого самоврядування. Нові форми можуть ініціюватися членами міської територіальної громади, а також встановлюватися органами місцевого самоврядування відповідно до розвитку новітніх інформаційних технологій. Такими формами можуть бути визначення годин та абонентської лінії телефонного зв'язку для безпосереднього та регулярного спілкування посадових осіб місцевого самоврядування з жителями міста; проведення регулярних опитувань жителів міста через комп'ютерну або телефонну інформаційну мережу; розміщення інформації з питань місцевого самоврядування на електронних сторінках міської ради та міського голови, а також розміщення адрес-скриньок посадових осіб місцевого самоврядування в електронній пошті з метою регулярного отримання запитань та пропозицій мешканців міста; організація телемостів для безпосереднього спілкування мешканців міста з посадовими особами місцевого самоврядування, зокрема під час проведення громадських слухань тощо [3].

Підсумовуючи, варто зазначити, що перелік форм безпосередньої участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення, закріплений в Конституції України та Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», не є вичерпним. У статутах територіальних громад можуть запроваджуватися нові форми безпосереднього здійснення територіальною громадою місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Статуту територіальної громади м. Києва : Рішення Київської міської ради від 28.03.2002 р. № 371. URL : <https://kmr.gov.ua/uk/content/statut-terytorialnoyi-gromady-mista-kyyeva>
2. Про Статут територіальної громади м. Львова : Ухвала Львівською міською радою від 07.12.2017 № 2667. URL : [https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/79BC163468782E76C22581F60034FF08?OpenDocument](https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/79BC163468782E76C22581F60034FF08?OpenDocument)
3. Про Статут територіальної громади міста Рівного : Рішення Рівненської міської ради від 02.11.2001 р. № 549. URL : <http://www.city-adm.rv.ua/RivnePortal/ukr/statut.aspx>
4. Про затвердження Статуту територіальної громади м. Суми : Рішення Сумської міської ради від 26.10.2011 р. №893. URL : https://www.smr.gov.ua/en/dokumenti/rishennya-vikonavchogo-komitetu/index.php?option=com_content&view=article&id=71&Itemid=173
5. Про затвердження нової редакції Статуту територіальної громади м. Хмельницького : Рішення Хмельницької міської ради від 31.05.2017 р. № 5. URL : <https://khm.gov.ua/uk/content/statut-terytorialnoyi-gromady-m-hmelnyckogo>
6. Методичні рекомендації щодо розроблення Статуту територіальної громади. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. 2019. URL : <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/391/Recommend.pdf>

Гарієвська Мирослава Богданівна

доцент кафедри цивільного права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,

кандидат юридичних наук

(м. Хмельницький, Україна)

ВІДВІД СУДДІ ЯК ГАРАНТІЯ НЕУПЕРЕДЖЕНОСТІ СУДДІ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Незалежність та неупередженість суду є однією з найважливіших ознак демократичної та правової держави. Це одна із основних засад судочинства в Україні, один із основоположних принципів організації та діяльності судових органів за кордоном, зокрема у праві Європейського Союзу.

В Україні, як і в багатьох інших державах, цей принцип реалізується в тому числі за допомогою встановлення у галузі процесуального права

інституту відводу, оскільки відвід – це заява про недовіру складу суду, що розглядає справу чи іншим учасникам цивільного процесу, з підстав наявності сумнівів у його неупередженості та об'єктивності.

Стан судочинства в Україні упродовж останніх декількох років висвітлив актуальність проблеми реалізації права особи, яка бере участь у справі, заявити відвід. Це право розглядається як спосіб забезпечення права на незалежний та безсторонній суд. Дієвість механізму його реалізації тісно пов'язана з рівнем довіри людей до суду, як до органу влади.

За своєю суттю право на відвід є цивільною процесуальною гарантією, що забезпечує належний склад суду для вирішення цивільної справи та належний склад осіб, які сприяють суду в її вирішенні.

Як вірно відмічають процесуалісти, судова процедура вважається справедливою тільки тоді, коли вона спрямована на забезпечення верховенства права, законності, рівності учасників процесу перед законом і судом, змагальності, гласності та відкритості. Професіоналізм, незалежність та неупередженість суддів є неодмінною гарантією справедливого вирішення судових спорів [1, с. 52].

Невипадково справедливий та неупереджений розгляд і вирішення цивільних справ віднесено до завдань цивільного судочинства (ст. 1 ЦПК України) [2], а принцип незалежності судів є однією із основоположних засад організації та діяльності судових органів в Україні (ст. ст. 126, 129 Конституції України).

Згідно з ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру [3]. Отже, положеннями міжнародного договору визначено необхідність формування такого складу суду, який би незалежно та безсторонньо розглянув судову, в тому числі й цивільну, справу. Справа в тому, що як для суду, так і для учасників процесу, яким можна заявити відвід, є спільні підстави для відводу, що свідчать про необ'єктивність та упередженість вказаних осіб. Ось чому вимога Конвенції щодо складу суду повинна розцінюватися як міжнародний стандарт, який отримав свій розвиток та втілення у внутрідержавних нормативних актах. Виходячи з вищевказаного, право на відвід як окрема цивільна процесуальна гарантія виступає міжнародно-правовою гарантією, положення якої розширені та детально розписані стосовно не тільки суду, але й інших учасників цивільного процесу на внутрідержавному рівні [4, с. 108].

У всі часи суди здійснювали правосуддя на засадах верховенства права. У цьому стосунку навіть дотримання етичних норм може мати певне значення. Питання полягає в довірі, яку повинні суди реалізовувати в демократичному

суспільстві. Тому будь-який суддя, який обґрунтовано підозрюється у відсутності неупередженості, повинен заявити самовідвід (*Кастільо Альгар проти Іспанії* (Castillo Algar v. Spain)) [5].

Відзеркаленням принципу верховенства права має бути спільна основа для застосування юристами, зайнятими у судочинстві, правових знань, морально-етичних засад, правових ідей та концепцій. Однак щодо визначення критеріїв вказаної підстави для відводу, які були б оптимальними як для суддів, так і адвокатів, цього не знайдемо. Насамперед через те, що нема цілісної практики судів касаційної інстанції за цією підставою. Іншою причиною є те, що цю практику формують судді за власним баченням. Найменш вагомою причиною цього вважаємо те, що формулювання «обставини, які викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості суді» є занадто загальним. Адже за орієнтир можна брати критерії Європейського суду з прав людини (далі – Суд). Так, у рішенні Суду від 10 грудня 2009 р. в справі «Мироненко і Мартенко проти України» було констатовано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Цим рішенням Європейським Судом визнано порушення принципу безсторонності суду. Так, у п. 66, 69 і 70 цього рішення вказано, що згідно з усталеною практикою Суду, наявність безсторонності має визначатися, для цілей пункту 1 статті 6 Конвенції, за допомогою суб'єктивного та об'єктивного критеріїв. За суб'єктивним критерієм оцінюється особисте переконання та поведінка конкретного судді, тобто чи виявляв суддя упередженість або безсторонність у даній справі. Відповідно до об'єктивного критерію визначається, серед інших аспектів, чи забезпечував суд як такий та його склад відсутність будь-яких сумнівів у його безсторонності. У кожній окремій справі слід визначити, чи мають стосунки, що розглядаються, таку природу та ступінь, що свідчать про те, що суд не є безстороннім. Застосовуючи об'єктивний критерій, слід з'ясувати, чи існують, окрім самої поведінки судді, певні факти, які можуть служити підставою для сумніву в його безсторонності. Тобто при визначенні наявності у відповідній справі законних підстав сумніватися в безсторонності певного судді позиція особи, про яку йдеться, має важливе, але не вирішальне значення. Вирішальне значення при цьому матиме можливість вважати такі сумніви об'єктивно обґрунтованими. У цьому зв'язку навіть видимі ознаки можуть мати певне значення або, іншими словами, «має не лише здійснюватися правосуддя – ще має бути видно, що воно здійснюється». Адже йдеться про необхідність забезпечення довіри, яку суди в демократичному суспільстві повинні вселяти у громадськість [6].

Увага також повинна приділятися питанням внутрішньої організації (*Персак проти Бельгії* (Piersack v. Belgium)). Існування національних процедур забезпечення неупередженості, зокрема правил, що регулюють відведення суддів, є значимим фактором. Такі правила демонструють особливу

увагу національного законодавства до усунення всіх обґрунтованих сумнівів у неупередженості судді або суду і являють собою спробу забезпечити неупередженість, усунувши причини таких сумнівів. На додаток до забезпечення відсутності упередженості як такої правила спрямовані на усунення будь-яких ознак необ'єктивності й слугують для зміцнення довіри до суддіву суспільстві (*Пфайфер і Планкль проти Австрії* (*Pfeifer and Plankl v. Austria*)) [7]. Суд бере такі правила до уваги, коли дає власну оцінку того, чи був «суд» неупередженим, зокрема того, чи можуть сумніви заявника вважатися об'єктивно обґрунтованими.

Існує два варіанти, коли можуть виникнути сумніви в неупередженості суду. Перший має функціональний характер і стосується, наприклад, здійснення різних функцій у рамках судового процесу однією й тією ж особою або наявності ієрархічних зв'язків з іншим учасником судового засідання. Другий має особистий характер і зумовлений поведінкою суддів у конкретній справі [8].

Свого часу Європейський суд з прав людини встановив, що вимога «неупередженості» має два аспекти.

По-перше, суддя повинен бути суб'єктивно вільний від особистих упереджень або пристрастей. По-друге, він повинен бути об'єктивно неупереджений, тобто гарантовано виключати будь-які обґрунтовані сумніви щодо цього.

Європейський Суд також вказав, що для віри в незалежність і неупередженість суду важливі їх зовнішні ознаки, оскільки під питанням знаходяться повага й авторитет, які суди в демократичному суспільстві повинні вселяти громадськості.

В Україні, як і в багатьох інших державах, цей принцип реалізується також за допомогою встановлення в галузі процесуального права інституту відводу судді від участі в розгляді справи [9, с. 65], що має на меті відсторонення від участі в справі суддів, щодо неупередженості яких є сумніви.

Інститут відводу судді є не тільки важливим процесуальним засобом забезпечення неупередженого й об'єктивного судочинства, шляхом усунення з процесу розгляду справи будь-якого упередженого ставлення до осіб, які беруть участь у справі, з боку суду, а й гарантією авторитету суду як органу правосуддя в очах громадян. Разом із тим поодинокі дослідження проблеми відводу суддів, що мали місце в юридичній доктрині, безумовно не втратили свого значення в даний час. Однак сучасне українське цивільне процесуальне законодавство та практика його застосування свідчать про нагальну необхідність реформування інституту відводу [10, с. 66].

Відвід суду є важливою гарантією забезпечення та захисту прав й інтересів людини та громадянина. Повна незалежність судді від учасників цивільного процесу, його абсолютна безсторонність і незацікавленість

забезпечують справедливий, неупереджений та об'єктивний розгляд справи, встановлення істини й упровадження загальної правової рівноваги в суспільстві. Цей інститут забезпечує неупереджене, правильне, з дотриманням усіх вимог цивільного процесуального законодавства вирішення цивільної справи.

Список використаних джерел

1. Пащенко О. Проблемні питання застосування відводів у цивільному, господарському та адміністративному процесі. *Юридичний радник*. 2006. № 5 (13). С. 52-56.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 15.12.2017. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
3. Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Петрик В. В. Право на відвід у системі цивільних процесуальних гарантій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2012. Випуск 19. Том 2. С. 107-110.
5. CastilloAlgar v. Spain. URL : http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw&c=#n1347456340010_pointer.
6. Стеценко Ю. В. Відвід судді як складова судового процесу. Про недоліки, шляхи вдосконалення й можливості використання процедури відводу судді. URL : <http://www.advokat-stetsenko.com/vidvid-suddi.html>
7. Pfeiferand Plankl v. Austria. URL : http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw&c=#n1347456340010_pointer.
8. Гошовський В. С. Проблеми відводу (самовідводу) суддів адміністративному судочинстві України : перспективи розвитку. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3. С. 149-152.
9. Ануфрієва О. В. Інститут відводу судді у процесуальному праві України (порівняльний аспект). *Вісник Вищої ради юстиції*. № 4 (8). 2011. С. 35-42
10. Васильєва-Шаламова Ж. В. Відвід судді (в) у цивільному процесі : деякі теоретико-прикладні аспекти. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 7. С.66-69 URL : http://www.pap.in.ua/7_2014/19.pdf.

Гиляка Олег Сергійович

*начальник управління планування та координації правових досліджень
в Україні Національної академії правових наук України,
асистент кафедри теорії та філософії права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук
(м. Харків, Україна)*

ЦІННІСТЬ ПРАВА В КОНТЕКСТІ ПРАВОРОЗУМІННЯ

Ціннісне вивчення права має важливе практичне, наукове й моральне значення. Воно дає можливість звернути увагу не тільки на соціокласові та соціокультурні основи й детермінанти права, зв'язок з державою, а й на його духовні аспекти, відображені ним ідеали. Без ціннісного підходу неможливо виявити призначення права у загальнолюдському, соціальному і культурному розвитку, зрозуміти специфіку його природи як духовно-практичного засобу освоєння світу людьми. Без нього залишаються в тіні конструктивна, творча роль свідомості у сфері права, особистісні аспекти права.

Інтерес, що зростає до ціннісних аспектів права знаходиться в полі зору не тільки теоретиків права, але й спеціалістів галузевих юридичних наук. Особливу актуальність ціннісний підхід отримує в наукових дослідженнях конституційно-правової проблематики. Важливість дослідження природи конституційних цінностей обумовлена не тільки пильною увагою до них з боку вчених і практиків конституційного права, але й регулятивно-юридичною значущістю, яка являє собою реальну можливість кожної конституційної цінності безпосередньо впливати на суспільні відносини, практику державного розвитку.

Трансформація українського суспільства в напрямі цивілізованих форм організації неможлива без утвердження його на засадах права, інтерес до якого ніколи не послаблювався ні у теоретиків права, що розглядають його в ширшому соціальному контексті, намагаючись вийти за межі суто емпіричного чи прагматичного бачення права, ні у філософів, які у вирішенні цієї проблеми вбачають важливу умову цілісного розуміння суспільних процесів і впливу на них [1, с. 3]. У сучасних реаліях особливої актуальності набуває аналіз державно-правових явищ через призму антропоцентризму, ціннісно-орієнтаційного виміру права і держави, зорієнтованості політики в першу чергу на проблему людини. Це зумовлює не просто необхідність розширення філософсько-правових досліджень, а й потребу комплексного дослідження права як особливого феномену людського буття та його ролі у утвердженні загальнолюдських цінностей в реалії суспільного життя.

У сучасній юридичній науці відбувається інтенсивний процес пошуку такого типу праворозуміння, який би враховував як історичний досвід країни, так і світові досягнення в дослідженні правових основ суспільного життя. Як зазначає відомий юрист В. В. Лаптева, відсутність в нашій юриспруденції достатньо авторитетної та загально визнаної позиції у цьому фундаментальному для неї питанні тягне за собою і відсутність повноцінної правової доктрини, що негативно впливає на стан юридичної практики [2, с. 36]. У той же час, такий правовий ідеал неможливо створити штучно, тому що він буде відірваним від реалій суспільного життя, не буде відображати особливостей правового укладу суспільства.

За твердженням П. М. Рабіновича, вельми важливим є виявлення й розроблення оптимального для сучасної України варіанта праворозуміння, який, будучи зорієнтованим на глобалізаційні, «стандартизаційні» тенденції, все ж не призводить би до втрати національно-культурних особливостей і традицій [3, с. 9]. Право має бути історично зумовленим та морально обґрунтованим, виступати ціннісною системою розвитку суспільства. А правова антропологія повинна стати основою не лише сучасного праворозуміння і відповідно теоретичної юриспруденції, а й зайняти відповідне місце у системі юридичної освіти та практики.

На нинішньому етапі переосмислення класичних філософсько-правових концепцій варто звернути увагу на ціннісні аспекти права, що лежать в його основі. Право – явище, яке нерозривно пов'язане з конкретним буттям, воно функціонує в глибинах життя, рухається в часі й змінюється разом з ним. І хоч у праві знаходять своє втілення «вічні» цінності – ідеали справедливості, свободи, рівності, їх зміст з плином часу також зазнає змін; з'являються нові грані, зв'язки, прояви, виміри які потребують поглибленого осмислення. Розвивається, змінюючись, також низка чинників, які впливають на праворозуміння – цивілізаційних, релігійних, моральних, національних, міжнародних тощо [3, с. 11].

Варто погодитися з твердженням Ю. М. Оборотова, який наголошує, що сучасне праворозуміння розвивається не без впливу етики, де намітився новітній варіант ієрархії цінностей у вигляді етики відповідальності [4, с. 53]. Суть нового підходу у висуванні в системі цінностей на перший план не тільки таких цінностей, як свобода і справедливість, а цінності відповідальності людини за своє майбутнє. При цьому принцип відповідальності є вимогою максималізації відповідальності як інтегративної цінності на всі можливі перспективи: як часові (думай не лише про сьогоднішній день), так і загальнолюдські (думай не лише про себе і своїх близьких). Сформовано імператив відповідальності: роби так, щоб забезпечити сприятливе майбутнє тому інтегральному цілому, до якого ти належиш [5, с. 322].

Досить вдалим є визначення права Ю. М. Оборотова: «право – це історично зумовлена, морально обґрунтована і релігійно вивірена легалізована ціннісно-нормативна система, розрахована на всезагальне визнання (легітимацію) і відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільнот, у якій використовуються процедури, формалізовані рішення і державний примус для попередження і вирішення конфліктів, збереження соціальної цілісності» [4, с. 54].

Проблема права – гранично комплексна і міждисциплінарна, не стільки наукова, скільки споконвічно філософська, інтенціонально висхідна до людини як вихідного початку й кінцевої точки свого існування. У цьому контексті влучною є думка Ф. Батиффоля, одного з теоретиків права, який стверджував: «Щоб пізнати основний вищий зміст права, необхідно встановити, чому існують різні суспільства, але як відповісти на це, не знаючи точно, що являє собою людина, до чого вона прагне, куди йде й чи повинна йти?» [6, с. 20].

Визнання людини найвищою соціальною цінністю принципово змінює усю правову систему, надаючи їй нових рис та якостей. Серед таких рис варто відмітити такі: зміна внутрішньої сутності права та теоретичних підходів до його розуміння; підвищення ролі принципу справедливості як сутнісної ознаки права; визнання норм міжнародного права в якості джерела національного права; визнання прав і свобод людини як основи прогресивного та стабільного розвитку правової системи; становлення та розвиток громадянського суспільства як основи правової держави; задіяння міжнародних механізмів захисту прав і свобод людини; поглиблення євроінтеграційних процесів, які позитивно впливають на розвиток національної правової системи. В контексті сучасного плюралізму концепцій праворозуміння ціннісний аспект права відтворює конституційне положення про те, що людина є найвищою соціальною цінністю. Ця основоположна засада зумовлює закріплення та охорону правом загальноновизнаних цінностей людської цивілізації, перелік яких поступово розширюється і розкриває все нові грані суспільного життя. Тому поняття цінності в праві є взаємообумовленим поняттям людини. Без людини, поза людиною будь-яке поняття цінності та його змістовне наповнення втрачає свій зміст. Правові цінності, такі як свобода, справедливість, формальна рівність (рівність у праві), демократія, гуманізм, права та свободи людини тощо, є одночасно змістовними характеристиками самого права. Це ті сутнісні риси права, які роблять право правом, а людину визначають як правову істоту. Саме ці цінності на сьогодні є визначальними. Але вони не можуть існувати автоматично, функціонувати лише тому, що вони закріплені на певному державному рівні чи тому що їм надано певної офіційності. Втілення цих цінностей у правову реальність потребує і від самої людини певних зусиль. У першу чергу, усвідомлення себе

правовою істотою, визнання для себе цінності права і неухильного дотримання вимог права у повсякденному житті, глибоке внутрішнє переконання у необхідності дотримання вимог права не просто як с особистого блага, а як загального блага всього суспільства. Лише за таких умов ідея громадянського суспільства та правової держави може стати реальністю, а право як загальнолюдська та цивілізаційна цінність буде засобом творення повноцінної особистості [7, с. 255].

Список використаних джерел:

1. *Кравець В. М.* Типи праворозуміння як методології основних філософсько-правових дискурсів : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12. К. : 2003. 16 с.
2. *Лаптева В. В.* Российская юриспруденция в поисках нового типа правопонимания. *Наш трудный путь к праву* : Материалы философско-правовых чтений памяти академика В. С. Нерсесянца. М., 2006. С. 36.
3. Праворозуміння – фундамент юридичної науки та практики. Інтерв'ю доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України Петра Рабіновича – головному редакторові журналу «Право України», доктору юридичних наук, професору, академіку НАПрН України Олександру Святоцькому. *Право України*. 2010. № 10. С. 4-9.
4. *Оборотов Ю. М.* Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права. *Право України*. 2010. № 4. С. 49-55.
5. *Канке В. А.* Концепции современного естествознания. М., 2001. 368 с.
6. Буржуазные теории права : Реферативный сборник. М., 1982. С. 20.
7. *Подковенко Т. О.* Ціннісні аспекти права в контексті сучасного праворозуміння. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2013. Випуск 21. Частина I. Том 3. С. 252-255.

Гончарова Крістіна Андріївна

*аспірант кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
(м. Одеса, Україна)*

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА У США: ЦІННІСНИЙ ВИМІР

Місцеве самоврядування в Україні отримало своє визнання на конституційному рівні. Про нього згадується у низці статей Основного Закону, але до найбільш важливих слід віднести:

- по-перше, статті розділу I «Загальні засади», адже в цьому розділі сконцентровані найбільш важливі положення про Українську державу;
- по-друге, статті розділу XI «Місцеве самоврядування», адже в ньому узагальнені найбільш важливі положення про інститут місцевого самоврядування.

Відповідно до ст.7 (розділ I), «в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування» [1]. Більше в розділі I немає статей, які містили б згадку про місцеве самоврядування.

Навряд чи можна вважати цінністю саме місцеве самоврядування. Однак його наявність в Україні та те, як воно повинно бути організовано відповідно до положень Основного Закону, свідчить: конституційною цінністю є визнання та гарантування місцевого самоврядування.

Розділ XI «Місцеве самоврядування» Конституції України складається зі статей з 140 по 146.

Відповідно до ст. 140 «місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [1]. Інші статті деталізують, як місцеве самоврядування організовано в Україні – які суб'єкти його здійснюють, як відбувається формування представницьких органів місцевого самоврядування, як формується матеріальна та фінансова основа місцевого самоврядування, які межі компетенції суб'єктів, що здійснюють місцеве самоврядування.

Враховуючи притаманний Основним Законам стислий характер викладення правових норм та високу ступінь політизації, цілком логічним виглядає той факт, що розділ XI завершується статтею 146, яка встановлює, що «інші питання організації місцевого самоврядування, формування, діяльності та відповідальності органів місцевого самоврядування визначаються законом» [1].

У статтях Розділу XI по відношенню до місцевого самоврядування знайшли свій вияв такі конституційні цінності, як:

- народовладдя (у контексті відповідного права територіальної громади, ст. 140);
- законність (у контексті наділення органів місцевого самоврядування правом нормотворчості з урахуванням того, що їхні акти не можуть вступати у протиріччя з загальнодержавними актами, ст. 144, а також можливості захисту прав місцевого самоврядування в судовому порядку, ст. 145);
- демократизм (у контексті обрання представницьких органів місцевого самоврядування, ст. 141).

Варто зауважити, що важливе значення має і розділ IX «Територіальний устрій України», адже місцеве самоврядування організовано з урахуванням територіального устрою держави.

Місцеве самоврядування у США не згадується в Основному Законі США, тому що його організація належить до відомих штатів. У Конституції США навіть немає словосполучення «місцеве самоврядування» («муніципальне управління» чи аналогічного) – те, що місцеве самоврядування належить до відомих штатів як суб'єктів федерації, «виводиться» зі змісту Поправки X: «повноваження, що не передано цією Конституцією Сполученим Штатам і не заборонено нею окремим штатам, належать відповідно штатам або народам» [2] (поправку було ратифіковано наприкінці 1791 р.).

Крім того, Основний Закон США не містить положень про адміністративно-територіальний поділ США; існує лише вказівка на суб'єкти федерації – штати та на столичний округ Колумбія. Але, як зазначають дослідники, про муніципальне управління у контексті США можна вести мову, лише починаючи з рівня, нижчого за рівень штатів, а округ Колумбія має дуже обмежені права самоуправління [3]. Це пов'язано з тим, що на його території розміщено столицю США, а традиційно місцеве самоврядування у столицях відрізняється від місцевого самоврядування в інших містах країни.

Таким чином, на підставі аналізу тексту Конституції США неможливо сформулювати, які саме цінності покладено в основу місцевого самоврядування. Але аналіз організації місцевого самоврядування в штатах США надає підстави стверджувати: як і в Україні, в США до основних конституційних цінностей, на яких ґрунтується муніципальне управління, також належать народовладдя, законність та демократизм [4].

Проте варто відмітити різну практичну реалізацію цих цінностей в Україні та у США.

Наприклад, і в США, і в Україні місцеве самоврядування ґрунтується на такій конституційній цінності, як народовладдя.

Стаття 5 Конституції України проголошує, що «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [1]. Офіційне тлумачення цього положення частини другої статті 5 було здійснено в Рішеннях Конституційного Суду України № 6-рп/2005 від 05.10.2005 р. у справі про здійснення влади народом та № 6-рп/2008 від 16.04.2008 р. у справі про прийняття Конституції та законів України на референдумі.

Однак, якщо аналізувати народовладдя як конституційну цінність на прикладі місцевого самоврядування в Україні, можна дійти цілком протилежного висновку – що влада походить не від народу, а від держави.

По-перше, саме держава на конституційному рівні проголошує наявність місцевого самоврядування та наголошує на його важливості (стаття 7).

По-друге, держава своїми нормами (як конституційними, так і Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших) регламентує порядок

формування та функціонування органів місцевого самоврядування, інші важливі питання місцевого самоврядування.

По-третє, саме на державному рівні було спочатку скасовано шляхом його заміни іншим законом, а потім визнано неконституційним Закон «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», і у селах, селищах, містах, інших адміністративно-територіальних одиницях наразі неможливо застосувати цю форму безпосередньої демократії. А в сукупності з місцевими виборами вона була доволі реальною, з точки зору здійснення народовладдя в рамках вирішення питань місцевого значення.

Отже, можна зробити висновок, що, виходячи з логіки дій органів державної влади в Україні, публічна влада у країні походить все ж таки від держави, яка «наділяє» її частиною органи місцевого самоврядування. Частково це може бути пов'язано з тоталітарним минулим України за часів перебування у складі СРСР на правах союзної республіки та тим, що наразі держава намагається «зверху» впровадити місцеве самоврядування, яке фактично не існувало за радянських часів.

З іншого боку, американські колонії також знаходились під метрополією Британської Імперії, але А. де Токвіль зауважував, що цей період майже не вплинув на організацію органів публічної влади у США. Він писав: «централізація адміністративної влади здатна лише дратувати людей, які цієї влади підкоряються, бо вона постійно прагне послабити в них громадський дух. Централізація адміністративної влади дійсно може сприяти об'єднанню на певному етапі й у певному місці всіх сил нації, однак вона здійснює негативний вплив на оновлення цих сил. Таким чином, вона чудово може забезпечити якійсь людині швидкоплинну велич, але зовсім не міцний добробут цілого народу» [5, с. 149].

Резюмуючи слід зазначити, що в Україні конституційними цінностями, пов'язаними з місцевим самоврядуванням, є такі: визнання та гарантування місцевого самоврядування, народовладдя, законність, демократизм. Такого висновку можна дійти на підставі аналізу тексту Основного Закону.

У США Конституція не містить згадок про муніципальне управління. Однак дослідження муніципального самоуправління у цій країні свідчить про те, що воно ґрунтується на аналогічних цінностях: держава визнає та гарантує місцеве самоврядування, надаючи повноваження з його правової регламентації суб'єктам федерації (штатам), а також щодо муніципального управління реалізовано такі цінності, як народовладдя, законність, демократизм.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами від 7 лютого 2019 року). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. Мішина Н. В. Адміністративно-територіальний устрій та організація муніципального управління у США. *Актуальні проблеми держави і права* : Зб. наук. праць. Вип. 26. Одеса : Юридична література, 2005. С. 116 – 123.
3. Мішина Н. В. Формування муніципальних органів Вашингтону. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Т.4. Одеса : Юридична література, 2005. С. 111-116.
4. Токвиль Алексис де. Демократия в Америке / Пер.с франц.; предисл. Гарольда Дж. Ласки. М. : Прогресс, 1992. 544 с.

Гринько Руслан Віталійович

*старший викладач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, кандидат юридичних наук
(м. Хмельницький, Україна)*

ПРИНЦИПИ ВИКОНАННЯ ДОГОВІРНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Виконання договірною зобов'язання здійснюється відповідно до принципів. У ЦК України принципами є загальні засади цивільного законодавства – це фундаментальні засадничі положення, в яких втілюються сутність, призначення та імперативна динамічна спрямованість цивільного законодавства і цивільного права та які мають об'єктивно забезпечити відносно сталу векторну спрямованість законодавчого регулювання цивільних відносин [1, с. 10-11]. Перелік загальних засад цивільного законодавства закріплено у ст. 3 ЦК України.

Такими загальними засадами, яким повинно підпорядковуватися виконання договірною зобов'язання, є справедливість, добросовісність та розумність. У ч. 3 ст. 509 ЦК України закріплено, що «зобов'язання має ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості» [2].

Конституційний Суд України також розглядає справи за конституційним зверненням громадян щодо виконання зобов'язань на цих загальних засадах. Так, Конституційний Суд України у своєму рішенні від 11.07.2013 р. № 7-рп/2013 встановив, що продавець (виконавець, виробник) не повинен включати в договори із споживачем умови, які є несправедливими [3]. При цьому несправедливі умови договору він роз'яснює як умови, які всупереч принципу добросовісності спричиняють такий наслідок, як істотний дисбаланс договірних прав та обов'язків на шкоду споживача. Тому вимога про

нарахування та сплату неустойки за договором споживчого кредиту, яка є явно завищеною, не відповідає засадам справедливості, добросовісності, розумності як складовим елементам загального конституційного принципу верховенства права (п. 3.2) [3].

Як зазначає О. В. Басай, закріплення принципів справедливості, добросовісності та розумності серед засад цивільного законодавства є, безумовно, позитивним явищем, яке сприятиме вивченню закономірностей розвитку світової практики західних правових систем, а також адаптації цивільного законодавства України до західноєвропейських стандартів. Крім того, ці принципи надають можливість судової творчості, вирішення кожної конкретної справи з урахуванням уявлень про справедливість, що сприятиме вдосконаленню цивільного законодавства, яке дає підстави сподіватись на історичний досвід. Важливо лише детально проаналізувати зміст кожної із зазначених категорій, визначити межі їх застосування для попередження судового свавілля [1, с. 317].

Під час виконання договірних зобов'язань значення принципів добросовісності, розумності і справедливості, на думку Т. В. Боднар, полягає у їх функціональному призначенні:

«а) за відсутності нормативно-правового або договірною регулювання відносин, пов'язаних з виконанням зобов'язання, зазначені принципи виконують функцію регулятора прав і обов'язків сторін зобов'язання, виступаючи орієнтиром можливої поведінки суб'єктів зобов'язання;

б) за наявності нормативно-правового або договірною регулювання відповідних відносин принципи добросовісності, розумності та справедливості є додатковими критеріями оцінки дій (бездіяльності) суб'єктів зобов'язання, що має значення для визначення ступеня вини й розміру майнових санкцій, які можуть бути застосовані до правопорушника в разі невиконання чи неналежного виконання зобов'язання» [4, с. 121-122].

Із вищезазначеною позицією вченої слід погодитися, оскільки законодавець наділяє таким функціональним призначенням принципи добросовісності, розумності та справедливості у зобов'язальному праві. Так, згідно з ч. 2 ст. 749 ЦК України, якщо в договорі довічного утримання (догляду) обов'язки набувача не були конкретно визначені або в разі виникнення потреби забезпечено відчужувача іншими видами матеріального забезпечення та догляду, спір має вирішуватися відповідно до засад справедливості та розумності [2].

Зупинимося на характеристичі особливостей застосування окремих принципів-засад при виконанні зобов'язання.

Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Справедливість повинна розглядатися у світлі дії принципів

верховенства права, юридичної рівності, пропорційності, а також у контексті функціонування механізму юридичної відповідальності, де ознаки згаданої правової засади виявляються найбільш концентровано [5, с. 16-17]. У зобов'язальному праві принцип справедливості виступає, на думку Н. Ю. Голубевої, «по-перше, орієнтиром у визначенні конкретної суми відшкодування в зобов'язаннях із відшкодування моральної шкоди; по-друге, орієнтиром встановлення еквівалентності обміну у відшкодувальних договірних зобов'язаннях; по-третє, поповненням наявних у праві прогалин; по-четверте, засобом, за допомогою якого нівелюється застосування занадто суворих наслідків норм цивільного законодавства щодо конкретного правовідношення» [6, с. 131].

Т. В. Боднар виділила такі прояви справедливості під час виконання договірного зобов'язання: «в неупередженій поведінці сторін зобов'язання; в об'єктивній, всебічній і адекватній оцінці ними своїх дій і дій іншої сторони зобов'язання; у суворому, точному слідуванні вимогам закону й умовам договору, котрі, у свою чергу, повинні бути справедливими; у не зловживанні правом і врахуванні інтересів іншої сторони зобов'язання; у забезпеченні (дотриманні) принципу юридичної рівності сторін договірного зобов'язання» [4, с. 119].

У цивільному законодавстві принцип розумності реалізується через встановлення правила про виконання зобов'язання в «розумний строк» та за «розумну плату», «розумну ціну». Наприклад: покупець має право встановити розумний строк для передання приналежності товару та документів, що стосуються товару, якщо продавець їх не передає (ч. 1 ст. 666 ЦК України); якщо було укладено договір роздрібної купівлі-продажу, а покупцеві не надано можливості негайно одержати повну і достовірну інформацію про товар у місці його продажу – він має право в розумний строк відмовитися від договору (ч. 3 ст. 700 ЦК України); результат роботи в межах розумного строку повинен бути придатним для використання відповідно до договору підядру або для звичайного використання роботи такого характеру (ч. 3 ст. 857 ЦК України) [2] та ін.

Під час виконання договірного зобов'язання розумною повинна бути також плата або ціна. Наприклад: у разі неможливості виконати договір про надання послуг, що виникла не з вини виконавця, замовник зобов'язаний виплатити виконавцеві розумну плату (ч. 2 ст. 903 ЦК України); якщо розмір плати експедиторові не встановлений договором транспортного експедирування, клієнт повинен виплатити експедитору розумну плату (ст. 931 ЦК України); у разі нез'явлення замовника за одержанням виконаної роботи або іншого ухилення замовника від її прийняття підрядник має право продати предмет договору побутового підядру за розумну ціну (ч. 1 ст. 874 ЦК України) [2] та ін.

На стадії виконання договірною зобов'язання найбільше значення має принцип добросовісності. У межах зобов'язання засади добросовісності конкретизуються як загальний обов'язок, який, на думку Н. С. Кузнецової, передбачає необхідність:

а) кожній стороні зробити все, що взаємно полегшить виконання зобов'язання, й уникати того, що може її ускладнити або зробити такою, що не виконуватиметься;

б) уникати порушення прав іншої сторони, виходячи з орієнтації на рішення судової практики, на те, що кожна сторона повинна проявляти необхідне піклування щодо здоров'я та власності іншої сторони;

в) дійсно робити спільно все, що необхідно для досягнення мети договору;

г) давати необхідну інформацію про виконання первісних дій з реалізації зобов'язання [7, с. 149].

С. М. Бервено вважає, що добросовісною в договірних відносинах має вважатися така поведінка сторони, яка, знаючи (повинна була знати), що здійснення нею або іншою стороною прав або виконання договірних обов'язків може призвести до негативних наслідків, не вжила доступних їй заходів для їх усунення [8, с. 117].

Прикладом законодавчого закріплення принципу добросовісності під час виконання договірною зобов'язання може слугувати договір підряду, за яким підрядник має право на ощадливе ведення робіт (ч. 1 ст. 845 ЦК України) [2].

Принцип належного виконання є наступним принципом виконання договірною зобов'язання. Як нами вже зазначалося, дотримання цього принципу залежить від умов виконання зобов'язання, які передбачені у главі 48 ЦК України [2] та змісті конкретного цивільно-правового договору.

У юридичній літературі поряд із принципом належного виконання зобов'язання виділяють принцип реального виконання. Як слушно зазначає С. М. Бервено, «зміст принципу реального виконання зобов'язання полягає у тому, що мають бути вчинені відповідні дії боржником на користь кредитора щодо предмета договору, як-то: передача продавцем покупцеві товару, виконання відповідної роботи, надання послуги тощо» [8, с. 97]. Тобто принцип реального виконання зобов'язання означає його виконання в натурі.

Законодавче закріплення цього принципу простежується в усіх нормах, присвячених окремим договорам, оскільки основним обов'язком боржника є обов'язок вчинити певну дію. При цьому в окремих випадках встановлюються вимоги до порядку здійснення такої дії. Наприклад, за договором купівлі-продажу передача продавцем товару покупцеві може здійснюватися двома способами: 1) вручення товару покупцеві, якщо договором встановлений обов'язок продавця доставити товар; 2) надання товару в розпорядження

покупця, якщо товар має бути переданий покупцеві за місцезнаходженням товару (ст. 664 ЦК України) [2].

Таким чином, договірне зобов'язання припиняється шляхом його виконання, якщо його здійснено належним чином на засадах добросовісності, розумності та справедливості. У випадках порушення зобов'язання, коли не виконує або неналежним чином виконує боржник взяте на себе зобов'язання, має право захистити свої цивільні права та інтереси кредитор за допомогою способів захисту, закріплених у законі.

Список використаних джерел

1. *Басай О. В.* Загальні засади (принципи) цивільного законодавства України : дис...канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2014. 422 с.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (зі змінами та доповненнями). *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі від 11 липня 2013 року № 7-рп/2013 за конституційним зверненням громадянина Козлова Дмитра Олександровича щодо офіційного тлумачення положень другого речення преамбули Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань». URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-13>
4. *Боднар Т. В.* Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2005. 272 с.
5. *Примак В. Д.* Відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2014. 432 с.
6. *Голубєва Н. Ю.* Зобов'язання у цивільному праві України : методологічні засади правового регулювання : монографія. О. : Фенікс, 2013. 642 с.
7. *Кузнєцова Н. С.* Принципи сучасного зобов'язального права України. Методологія приватного права (за матеріалами наук.-теорет. конф., м. Київ, 30 травня 2003 р.). К. : Юрінком Інтер, 2003. С.144-152.
8. *Бервено С. М.* Проблеми договірної права України : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2006. 392 с.

Гринько Світлана Дмитрівна

*завідувач кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
доктор юридичних наук, професор
(м. Хмельницький, Україна)*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ЗБИТКИ» ТА «ШКОДА» В КОНТЕКСТІ ПОЛОЖЕНЬ СТАТТІ 56 ТА ЧАСТИНИ 3 СТАТТІ 152 КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

У статті 56 Конституції України до основних прав людини та громадянина віднесено право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень. Закріплені у ст. 56 Конституції України правила поведінки людини та громадянина є загальними, оскільки стосуються усіх випадків завдання шкоди органами державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

Спеціальною нормою до ст. 56 Конституції України є положення ч. 3 ст. 152 Конституції України, якими передбачається, що матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку. Тобто у ч. 3 ст. 152 Конституції України мова йде про спеціальний випадок виникнення у фізичних або юридичних осіб права на відшкодування матеріальної чи моральної шкоди, що зумовлено формою виявлення протиправної діяльності держави – актами й діями, що визнані неконституційними.

Таким чином, об'єднуючою ознакою статті 56 та частини третьої статті 152 Конституції України є вказівка на таку умову виникнення обов'язку в держави чи органів місцевого самоврядування щодо потерпілих осіб, як наявність матеріальної та моральної шкоди.

У Конституції України відсутнє тлумачення змісту поняття «шкода» та її різновидів: «матеріальна» та «моральна». Водночас має місце вказівка на те, що держава відшкодовує шкоду у встановленому законом порядку (ч. 3 ст. 152 Конституції України). Така позиція розробників Основного Закону України породжує думки про таке: 1) «матеріальна шкода» та «збитки» становлять різні правові категорії; 2) Конституція України (статті 56 та ч. 3 ст. 152) надає громадянам право на відшкодування лише матеріальної та моральної шкоди; 3) право на відшкодування

збитків згідно зі ст. 22 Цивільного кодексу України не передбачено Конституцією України, тому ст. 22 Цивільного кодексу України є такою, що не відповідає Конституції України, – неконституційною. Відповідно виникає потреба надати доктринальну відповідь на питання про зіставлення понять «збитки» та «школа» в контексті положень статті 56 та частини 3 статті 152 Конституції України.

Порядок відшкодування шкоди закріплено у главі 82 Цивільного кодексу України та Законі України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду».

Щодо змісту глави 82 Цивільного кодексу України слід зазначити, що вона містить загальні норми про відшкодування шкоди, на засадах яких здійснюється відшкодування (статті 1166, 1167, 1168, 1191, 1192 та ін.), а також спеціальні норми, де передбачено винятки із загальних правил про відшкодування шкоди.

До спеціальних норм слід віднести такі: відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування (ст. 1173); відшкодування шкоди, завданої посадовою або службовою особою органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування (ст. 1174); відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування у сфері нормотворчої діяльності (ст. 1175).

У главі 82 Цивільного кодексу закріплено два види шкоди, щодо якої в особи може виникнути право на її відшкодування: матеріальна та моральна (статті 1166, 1167, 1168).

Моральна шкода полягає в завданні фізичного болю та душевного страждання фізичній особі чи у приниженні її честі та гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи (ст. 23 і ст. 1167 ЦК України).

Матеріальна шкода може бути завдана особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також їх майну (стаття 1166 Цивільного кодексу України). Таким чином, матеріальна шкода завжди спричиняє майнові втрати потерпілої особи, що можуть полягати в будь-якому знеціненні особистого (немайнового) чи майнового блага, що охороняється правом.

Особливість матеріальної шкоди полягає у способах її відшкодування, які передбачені у статті 1192 Цивільного кодексу України: 1) відшкодування шкоди в натурі (передати річ того ж роду і такої ж якості, полагодити пошкоджену річ тощо); 2) відшкодувати завдані збитки. Відповідно до змісту цієї статті Кодексу **складовою частиною матеріальної шкоди є збитки**.

Поняття збитків розкривається у частині другій статті 22 Цивільного кодексу України:

«Збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода)». Таким чином, законодавець розрізняє у складі збитків два їх види: реальні збитки та упущена вигода.

Щодо форми збитків, у якій вони повинні відшкодуватися, то законодавець займає однозначну позицію – у грошовій формі: «Розмір збитків, що підлягають відшкодуванню потерпілому, визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна ...» (ч. 2 ст. 1192 Цивільного кодексу України).

Вищезазначене дозволяє зробити такий висновок:

1) поняття «шкода» є збиральною правовою категорією, що включає до свого складу матеріальну та моральну шкоду;

2) збитки становлять складову частину матеріальної шкоди, а саме є її грошовим вираженням. Тобто, коли розмір шкоди обчислюється у грошовій формі, то мова йде про відшкодування збитків;

3) в контексті положень статті 56 та частини третьої статті 152 Конституції України закріплюється право фізичної та юридичної особи вимагати відшкодування **матеріальної шкоди, в тому числі збитків, та моральної шкоди.**

Гришук Віктор Климович

*Член Вищої ради правосуддя, Голова Західного регіонального наукового центру Національної академії правових наук України,
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України
(м. Київ, Україна)*

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

В умовах світового процесу глобалізації відбуваються багатопланові взаємопроникнення, взаємозбагачення різних культур сучасної цивілізації. Домінантними при цьому визнаються загальнолюдські цінності, визнані такими міжнародною спільнотою. Серед них важливе місце належить нормам міжнародного права. Відповідно до ст. 9 Конституції України, ті чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. Це передбачає складну роботу щодо імплементації в чинне законодавство України тих правових позицій, що містяться у нормах міжнародного права. Повною мірою це стосується і кримінального законодавства. Тому норми міжнародного права, при такій

постановці питання, є специфічним джерелом кримінального законодавства України. До їх числа, у першу чергу, слід віднести: Всезагальну декларацію прав людини, проголошену генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий Генеральною асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року; Мінімальні стандарти правила ООН щодо законів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням від 14 грудня 1990 року; Декларацію основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою від 29 листопада 1985 року; і резолюції Економічної та соціальної Ради ООН «Основні принципи застосування програм відновного правосуддя у кримінальних справах» від 04 травня 1999 року та «Про основні принципи використання програм відновного правосуддя у кримінальних справах» від 24 липня 2002 року; Європейську конвенцію про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 року.

Важливе значення мають міжнародні договори за участю України, які безпосередньо спрямовані на протидію злочинності. В їх числі слід назвати, зокрема, такі з них: 1) Конвенцію про попередження злочину, геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 року; 2) Європейську конвенцію про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 року; 3) Європейську конвенцію про взаємну допомогу з питань карних справ від 20 квітня 1959 року; 4) Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 7 березня 1966 року; 5) Конвенцію про припинення злочину апартеїду і покарання за нього від 30 листопада 1973 року; 6) Європейську конвенцію про передачу провадження у кримінальних справах від 15 травня 1972 року; 7) Міжнародну конвенцію про боротьбу з захопленням заручників від 17 грудня 1979 року; 8) Конвенцію про передачу засуджених осіб від 21 березня 1983 року; 9) Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських і таких, що принижують людську гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року; 10) Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 19 грудня 1988 року; 11) Міжнародну конвенцію про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 4 грудня 1989 року; 12) Європейську конвенцію про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 року; 13) Конвенцію про правову допомогу в цивільних, сімейних та кримінальних справах, укладена між державами-членами СНД від 22 січня 1993 року; 14) Міжнародну конвенцію про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 року; 15) Договір про співробітництво держав-учасниць СНД у боротьбі з тероризмом від 4 червня 1999 р.; 16) Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 року; 17) Конвенцію Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 року.

Названі та інші міжнародно-правові акти **визначають кримінально-правову ідеологію, стандарти кримінально-правового регулювання, засади протидії злочинності**, які служать орієнтиром як для законодавця, так і для правозастосовних органів. Так, у «Міжнародному Пакті про громадянські і політичні права» від 16 грудня 1966 року, зокрема, вказано, що право на життя є невід’ємним правом кожної людини (ст. 6), що ніхто не може бути підданий катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поведженню чи покаранню (ст. 7), що ніхто не може бути підданий безпідставному арешту чи триманню під вартою (ст. 9), що ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканість його житла або таємницю його кореспонденції (ст. 17), що будь-яка пропаганда війни повинна бути заборонена законом, а так само має бути заборонено будь-які виступи на користь національної, расової чи релігійної ненависті (ст. 20). На забезпечення цих кримінально-правових засад спрямовані відповідно статті 115–120, 127, 371, 182, 161, 162, 163, 436 КК України.

Окремі злочинні діяння прямо визначені в міжнародних договорах. Зокрема, в статті 2 «Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього» визначено **поняття геноциду**, а в додатках до «Єдиної конвенції про наркотичні засоби» 1961 року (зі змінами 1972 року) є списки 1, 2, 3, 4, що містять переліки **наркотичних засобів**. У додатку до «Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин» від 19 жовтня 1988 року є дві таблиці, що містять переліки **наркотичних засобів і психотропних речовин**, а в статтях 1, 2 Міжнародної конвенції «Про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансування і навчанням найманців» визначено поняття **«найманець»**. Названі вище положення служать основою для застосування відповідно статей 442, 305–327, 447 КК України. В першому з вище названих договорів визначено злочинне діяння, в другому – предмет злочину, в третьому – предмет суспільних відносин та суб’єкт злочину.

Україною підписано низку двохсторонніх договорів з іншими державами про правову допомогу і у тому числі з кримінальних справ. Зокрема, з Грузією, КНР, Литовською Республікою, Республікою Польща, Республікою Молдова, Естонською Республікою.

Міжнародно-правові акти у ряді випадків, визначають діяння, які є злочинними, але не визначають їх караності, вказуючи лише на необхідність її передбачення в національному кримінальному законодавстві. В кінцевому ж рахунку і злочинність, і караність таких діянь визначаються в чинному КК України, шляхом внесення до нього відповідних змін.

Чинне українське кримінальне законодавство не зобов’язує суди посилалися на норми міжнародних договорів при вирішенні кримінальних справ,

але й не забороняє цього. Посилання ж на норми міжнародних договорів у судовому вироку, як видається, вказує певним чином на соціально-етичну (моральну) та правову підстави кримінальної відповідальності за вчинене суб'єктом діяння, підкреслює його суспільну небезпеку, посилює обґрунтованість судового вироку.

Міжнародні договори, згідно ст. 19 Закону України від 29 червня 2004 року «Про міжнародні договори України», мають перевагу в правозастосуванні перед іншими актами законодавства України. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Доказом того, що міжнародні договори є джерелом кримінального законодавства, а відтак про тісний його зв'язок з ними, є пряма вказівка на це в чинному КК України. Відповідно до ч. 5 ст. 3 КК України, закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. КК України, в інших випадках, прямо вказує на міжнародні договори як джерело кримінального законодавства. Наприклад, ч. 3 ст. 10, ст. 438, ст. 439, ст. 440 КК України.

Чітко вираженими є зв'язки кримінального законодавства з конституційним законодавством України. Конституція України, виконуючи установчу, регулятивну та правоохоронну функції, слугує фундаментом, правовою основою, важливим джерелом українського кримінального законодавства. Верховенство Конституції України обумовлене рядом юридичних обставин. **По-перше**, в ч. 2 ст. 8 Конституції України визначено, що вона має найвищу юридичну силу і закони та інші нормативні акти приймаються тільки на її основі й повинні відповідати їй. **По-друге**, відповідно до ст. 8 Конституції України її норми є нормами прямої дії. Суди при вирішенні кримінальних справ мають право посилалися на норми Конституції України. **По-третє**, про це прямо зазначено в ч. 1 ст. 3 КК України: «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить **Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України...**»

Інструментальна цінність Конституції України як фундаменту, правової основи, основного джерела українського кримінального права, у всіх доктринальних варіантах його розуміння, зумовлена не лише закріпленням такого її становища в самій Конституції України та чинному КК України. Головним чином така якісна властивість зумовлена тим, що вона: **а)** є опосередкованим через народних депутатів волевиявленням українського народу; **б)** в ній закріплені програмуючі суспільне життя ціннісні пріоритети й принципи організації та функціонування механізму держави і політичної організації суспільства, права і свободи людини, принципи правого регулювання

загалом і кримінально-правового регулювання зокрема; в) вона є реально діючою моделлю гармонійного поєднання, правового балансу публічних, приватних та корпоративних інтересів; г) ряд її норм є нормами-цілями, які визначають, програмують перспективу розвитку української державності, права та суспільства.

Конституція України, виконуючи роль правової основи, головного джерела об'єктивного (позитивного) кримінального права, породжує послідовну діалектичну залежність: Конституція України – кримінальне законодавство – судові ухвали, постанови та вироки – виконання судових ухвал, постанов та вироків. Отже, джерелом кримінального законодавства виступає Конституція України, а джерелом судових рішень – і Конституція України, і кримінально-незаконодавство. Судове рішення, вирок суду породжує певні права та обов'язки суб'єктів суспільних відносин.

Важливе значення, у зв'язку з цим, має постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 року «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», в якій, зокрема, звертається увага на наступні положення.

– Наголошуючи, що відповідно до ст. 8 Конституції в Україні визнається і діє принцип верховенства права, Пленум Верховного Суду України вказав на безпосередню дію конституційних прав і свобод людини і громадянина. Вони визначають цілі і зміст законів та інших нормативно-правових актів, зміст і спрямованість діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і забезпечуються захистом правосуддя.

– У зв'язку з тим, що Конституція України має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії, суди при розгляді конкретних справ повинні оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Судові рішення мають ґрунтуватися на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй.

– У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню у конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до ст. 150 Конституції може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів.

– Суд безпосередньо застосовує Конституцію України у разі:

1) коли зі змісту норм Конституції не випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом;

2) коли закон, який був чинним до введення в дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй;

3) коли правовідносини, що розглядаються судом, законом України не врегульовано, а нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою суперечить Конституції України;

4) коли укази Президента України, які внаслідок їх нормативно-правового характеру підлягають застосуванню судами при вирішенні конкретних справ, суперечать Конституції України.

– Якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суд при розгляді справи повинен застосовувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції України і не суперечить їй.

– Суд може на підставі ст. 144 Конституції визнати такими, що не відповідають Конституції чи законам України, рішення органів місцевого самоврядування, а на підставі ст. 124 Конституції – акти органів державної виконавчої влади: міністерств, відомств, місцевих державних адміністрацій тощо.

– Нормативно-правові акти будь-якого державного чи іншого органу підлягають оцінці на відповідність їх як Конституції, так і закону. Особливу функцію щодо відповідності Конституції України законів та інших правових актів Верховної Ради, актів Президента, актів Кабінету Міністрів України виконує Конституційний Суд. Він є єдиним органом офіційного тлумачення Конституції та законів України, рішення якого з наведених питань є остаточними і не можуть бути оскаржені (ч. 2 ст. 150 Конституції України).

Таким чином, Конституція України, з одного боку, закріплює досягнутий новий якісний стан політико-правової організації суспільства, баланс (консенсус) політичних сил, засновану на загальнолюдських цінностях гуманізму, добра і справедливості політичну і правову ідеологію, правову культуру, відображає об'єктивну спрямованість суспільного розвитку, слугує правою основою наукової, законодавчої та правозастосовної діяльності, а з іншого – створює передумови для дальшого розвитку суспільства, є основним джерелом українського права, в усіх варіантах його доктринального розуміння, фундаментом правових засобів регулювання суспільних відносин, виконує консолідуючу, стабілізуючу, мобілізуючу, виховну роль у суспільстві, сприяючи усвідомленню його суб'єктами свого правового статусу і конституційних завдань суспільного розвитку. Саме цим, головним чином, зумовлена особлива суспільна цінність Конституції України.

Яскравим свідченням того, що джерелом чинного КК України є Конституція України, слугує, зокрема, пряме закріплення, трансформація в ньому ряду конституційних положень. В такій іпостасі чинний КК України виступає гарантією реалізації конституційних норм. Наприклад, положення ст. 58 Конституції України про зворотну дію нормативно-правових актів у часі знайшли своє відображення в ст. 5 КК України, а закріплена у ст. 62

Конституції України презумпція невинуватості – в ч. 2 ст. 2 КК України. Конституційний принцип про неможливість притягнення до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ч. 1 ст. 61 Конституції України) закріплений в ч. 3 ст. 2 КК України, а закріплене право особи не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (ст. 60 Конституції України) – в ч. 3 ст. 41 КК України. Принцип про невидання іноземній державі громадянина України (ч. 2 ст. 25 Конституції України) відтворений в ч. 1 ст. 10 КК України, а право на необхідну оборону (ч. 2 ст. 27, ч. 5 ст. 55 Конституції України) – в ст. 36 КК України.

У ряді випадків конституційні положення зумовили криміналізацію певних суспільно небезпечних діянь. Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Це, зокрема, зумовило криміналізацію діянь, передбачених ст.ст. 115–126, 128–156 КК України. Частина перша ст. 28 Конституції України заборонила катування, що послужило підставою для криміналізації катування в ст. 127 КК України.

Конституційний принцип про те, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, що право приватної власності є непорушним, послужив підставою для криміналізації посягань проти власності, передбачених ст.ст. 185–198 КК України. Виконання обов'язку громадянина не заподіювати шкоду природі (ст. 66 Конституції України) забезпечується, зокрема, ст.ст. 236–254 КК України, а обов'язок сплачувати податки (ст. 67 Конституції України) – ст. 212 КК України.

Ніхто, відповідно до ч. 2 ст. 29 Конституції України, не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених у законі, що послужило підставою для криміналізації в ст.ст. 371, 372, 373, 374, 375 КК України, діянь, які суперечать названому принципіві.

Наведене вище свідчить про генетичний зв'язок кримінального законодавства з положеннями, що має важливе значення для його застосування.

Норми кримінального законодавства нерідко не містять достатньо повної моделі кримінально-правової заборони. Окремі, часто в значній мірі, ознаки цієї моделі містяться в нормах інших галузей законодавства. У цілому ряді випадків, коли це впливає з кримінального закону, **норми інших галузей українського законодавства визначають, конкретизують ознаки складів відповідних злочинів, але не визначають його караності.** У цьому разі йдеться про конкретизацію бланкетних норм кримінального закону.

Іноді норми законодавства інших галузей законодавства **визначають, конкретизують предмет злочину.** Так, поняття відомостей, що становлять державну таємницю були визначені, зокрема, в Законі України від 21 вересня 1999 року «Про державну таємницю», який загалом належить до

адміністративного законодавства, але містить у собі норми права, які поряд з нормами кримінального законодавства визначають злочинність діяння. Він має важливе значення для кваліфікації таких злочинів як шпигунство (ст. 114 КК України) та державна зрада (ст. 111 КК України).

Предмет злочинів, пов'язаних з наркотиками, визначений у «Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 770 від 6 травня 2000 року. Цей нормативний акт можна віднести до медичного законодавства.

В деяких випадках нормами інших галузей законодавства визначається, **конкретизується суспільно небезпечне діяння** як ознака відповідного складу злочину. Так, порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах визначений відповідною «Інструкцією про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах», затверджений постановою Правління Національного банку України від 12 листопада 2003 року. Порушення цього порядку може, зокрема, утворювати склад злочину, передбачений ст. 208 КК України. Згадані нормативні акти відносять до фінансового законодавства.

Порядок повітряного сполучення через державний кордон України визначений, конкретизований, зокрема, постановою Кабінету Міністрів України № 1017 від 18 грудня 1995 року «Про порядок повітряного сполучення через державний кордон України», що як нормативний акт належить до повітряного законодавства і має важливе значення для кваліфікації злочинів, передбачених ст. 334 КК України.

Порядок трансплантації органів або тканин людини визначений, конкретизований, зокрема, в таких нормативних актах:

а) Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 16 липня 1999 року;

б) постанова Кабінету Міністрів України № 695 від 24 квітня 2000 р. «Деякі питання реалізації Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини»;

в) інструкція щодо констатації смерті людини на підставі смерті мозку; інструкція щодо вилучення органів людини в донора-трупа; інструкція щодо вилучення анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів і фекальних матеріалів, дозволених до вилучення у донора-трупа і мертвого плоду людини, затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я № 226 від 25 вересня 2000 року зі змінами внесеними наказом Міністерства охорони здоров'я України від 25 вересня 2000 року № 226» від 18 травня 2013 № 401. Ці та інші нормативні акти належать до медичного законодавства і застосовуються при кваліфікації злочинів, передбачених ст. 143 КК України. В усіх наведених вище трьох випадках чітко визначені,

конкретизовані законні дії, що служить надійною основою для визначення їх антиподу – незаконних дій.

Прикладом визначення, конкретизації **суспільно небезпечних наслідків** можуть послужити «Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень», затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 6 від 17 січня 1995 року, що належать до медичного законодавства і мають визначальне значення для кваліфікації злочинів, передбачених ст.ст. 121–128 КК України.

Нормативні акти інших галузей законодавства України конкретизують в окремих випадках і норми Загальної частини Кримінального закону, зокрема, правомірність діяння. Так, Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року, який належить до медичного законодавства, конкретизує окремі положення ст. 95 КК України. Положення ст. 86 КК України конкретизуються, зокрема, Законом України від 1 жовтня 1996 року «Про застосування амністії в Україні» (з наступними змінами), а також іншими чинними Законами України «Про амністію», які належать до конституційного законодавства України. Так, Законом України «Про амністію» від 11 травня 2000 року № 1713-III чітко окреслене коло осіб, які підлягають звільненню за цим актом амністії, а також умови такого звільнення. Ним же також чітко визначені умови заміни не-відбутої частини покарання у вигляді позбавлення волі на умовне засудження, звільнення засуджених з дисциплінарних батальйонів, умови скорочення наполовину невідбутої частини покарання особам, які не підлягають звільненню від покарання або заміні невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі на умовне засудження з іспитовим строком. У статті 10 цього Закону вказано осіб, на яких не поширюється ця амністія.

В наведеному вище контексті, норми інших галузей українського законодавства служать засобом конкретизації норм чинного КК України. Все це свідчить про наявність нерозривного зв'язку між кримінальним законодавством і ними.

Таким чином є підстави стверджувати, що кримінальне законодавство України має досить широкі зв'язки з іншими галузями законодавства. В ньому втілені принципи кримінально-правового регулювання міжнародного права як одного з найбільш вагомим цивілізаційних досягнень людства, положення Конституції України та правові позиції Конституційного Суду України. Чинний КК перебуває в органічному нерозривному зв'язку з нормами інших галузей українського законодавства, які конкретизують його положення.

Гришук Оксана Вікторівна

*професор кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка,
доктор юридичних наук, професор
(м. Львів, Україна)*

ПРИНЦИПИ ПРАВА ТА ПРАВОВІ ЦІННОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД НА СПІВВІДНОШЕННЯ

Проблематика принципів права є визначальною у правовій науці та правозастосуванні, оскільки належить до фундаментальних, містить широке коло питань, які важко охопити одним загальним підходом чи дефініцією. Принципи права відображають духовні, історичні, соціальні, культурні та інші особливості суспільства, систему соціальних (зокрема правових) цінностей, трансформуючи і модифікуючи їх у концентрованому вигляді. Крім того, принципи права здійснюють регулюючий вплив на суспільні відносини через модифікацію поведінки людей відповідно до цих цінностей.

У науковій літературі все частіше висловлюється думка, що право повинно закріплювати загальнолюдські цінності, тобто відбувається усвідомлення пріоритетності цінностей для права. Зважаючи на особливості принципів права як специфічної правової категорії, саме в них зосереджений світовий досвід розвитку права, досвід цивілізації та втілюються загальнолюдські цінності. Ці цінності не мають загальновизнаного реєстру, хоча зазвичай серед них згадують демократію, справедливість, свободу, рівність, основні права людини. Загальнолюдські цінності мають характер принципів, сформульованих на рівні високого ступеня узагальнення, тому вони абстрактні, а іноді й декларативні. Будучи філософськими, соціологічними й іншими ідеологемами, вони нерідко не кладуться на строгу мову права, потребують витлумачення й розвитку для того, щоб їх застосування було забезпечено юридичними засобами [13, с. 26].

Погляд на принципи права через призму ціннісного підходу дозволяє стверджувати, що принципи права відображають систему цінностей суспільства і здебільшого мають правову форму вираження і забезпечення. З цього приводу Р. Алексі зазначає, що «в основному принципи і цінності мають однакову концептуальну структуру, за тим лише винятком, що перші діють в деонтологічній сфері (сфері належного), а другі – в аксіологічній сфері (сфері суцього)» [1].

Принципи розглядаються, перш за все, як ідеї, елемент узагальнення, піднесений над конкретикою, які в процесі правореалізації перетворюються у норми, втілюються в них. «Закон можна вважати правовим настільки,

наскільки він уособлює демократичні правові принципи. І насамкінець, принципи пронизують процес реалізації права. Принципи права концентрують результат розвитку права, в них втілюється нерозривний зв'язок минулого, сучасного та майбутнього» [5, с. 28].

У літературі зустрічаємо наступні підходи до визначення поняття «принципи права»:

– керівні засади (ідеї), які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування та розвитку людини і суспільства і визначають зміст та спрямованість правового регулювання (П. М. Рабінович);

– об'єктивно властиві праву відправні засади, безперечні вимоги (позитивні зобов'язання), котрі пред'являються до учасників суспільних відносин з метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і суспільних інтересів (О. Ф. Скакун);

– основні ідеї, вихідні положення чи провідні засади процесу його формування, розвитку і функціонування (М. Н. Марченко);

– вихідні, визначальні ідеї, положення, установки, які складають моральну й організаційну основу виникнення, розвитку та функціонування права (М. І. Байтін) та ін. [3].

При всій багатоманітності визначень поняття «принципи права», усі наявні у юридичній літературі точки зору щодо цього поняття можна звести до таких двох, відповідно до яких принципи права розглядаються: 1) як **основоположні ідеї**, вихідні (керівні) засади, 2) як **нормативні засади** права, що визначають загальну направленість, основні особливості й найбільш суттєві риси правового регулювання [13, с. 19].

Зауважу, що відсутність однаковості в розумінні сутності принципів права та їх впливу на законодавство зумовлено, в першу чергу, методологією, якою керується вчений у дослідженні принципів права, а також його розумінням права. Розкриваючи онтологічну сутність принципів права, потрібно враховувати розвиток сучасного праворозуміння, яке визначає їхню роль у праві як через класичні так і через некласичні філософські підходи. *Враховуючи наявну в юриспруденції багатоманітність підходів до праворозуміння, можна виділити щонайменше два класичні підходи до розуміння принципів права.* Зокрема прихильники природної концепції права переконані, що принципи права є визначальними й зумовлюють зміст правових норм. Прихильники позитивістської концепції праворозуміння навпаки, впевнені в тому, що принципи права потрібно виводити саме із норм права. Сучасне праворозуміння все частіше відмовляється від однобічно позитивістського погляду на право, стверджуючи, що за своєю природою принципи права – це правила, які є ідейною основою права; це система положень директивного характеру, яким підпорядковані всі наступні процедури. Є підставною думка Н. А. Гураленко, що, осягнувши зміст принципів права,

можна зрозуміти одиничні, конкретні явища, які в сукупності позначаються цими принципами [4, с. 99].

У сучасних теоріях права відбувається докорінне переосмислення його змісту як основоположного регулятора суспільних відносин. Простежується відродження звернення до природного права як частини соціальної реальності, яка відображає єдині принципи та цінності, що панують у природі та суспільстві. Це знайшло своє відображення у рішеннях Конституційного суду України, який вважає, що «право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а охоплює й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, звичаї, традиції, принципи права тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим його культурним рівнем. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України» [10].

Закріплення цих положень на загальнодержавному рівні визначило принцип верховенства права не тільки як «верховенство його формальних джерел – Конституції та закону, а й визнання природного права як безпосереднього регулятора суспільних відносин у вигляді правових ідей правди, справедливості, моралі, рівності тощо» [14, с. 303].

Розвиток сучасного праворозуміння по-новому визначає онтологічну сутність принципів права, їхню роль у праві. За своєю природою принципи права – це правила, які є ідейною основою права; це система положень директивного характеру, яким підпорядковані всі наступні процедури. Якщо осягнути їхній зміст, то можна зрозуміти одиничні, конкретні явища, які в сукупності позначаються цими принципами [4, с. 99]. У правових вченнях сучасності наголошується на тому, що природне право не може виявлятися у вигляді конкретних правил поведінки, а існує у вигляді правових, морально-правових чи політико-правових принципів. Принципи справедливості, пропорційності, спільного блага, добросовісності, гуманізму та інші тісно пов'язані з концепцією природного права. Вони функціонують як внутрішні, «вбудовані» у структуру суб'єктивних прав ціннісно-нормативні обмеження їх змісту та способів здійснення, як загальні орієнтири прийняття юридичних рішень [9, с. 312-313].

Принципи права розглядають як систему вимог до належної і можливої поведінки людей, які відображають визнані в суспільстві цінності й утворюють спрямовану на регулювання суспільних відносин ієрархічну єдність. Кожна з вимог, що становить зміст певного принципу права, може набувати характер принципу, але нижчого рівня. Таким чином, уся система принципів права представляє певне розширення принципу справедливості через виведення з його змісту системи вимог, яким мають відповідати суспільні відносини, і вимог, що висуваються до самого механізму правового регулювання [12, с. 55-56]. У багатьох випадках принципи права є закріпленням

гуманітарних засад і цінностей, що утворюють загальнолюдський вимір права і зумовлені самою сутністю суспільства, природою людини. Більшість таких засад ґрунтується на «природній справедливості», загальній для всіх правових систем [6, с. 87-88], тому вони безпосередньо пов'язані з природним правом. Відтак помилковою є думка позитивістів про функціонування принципів права тільки в межах нормативного закріплення їх змісту.

На відміну від норм позитивного права, принципи права, щоб мати регулятивне значення, не обов'язково мають бути формально визначеними. Принципами права є не тільки ті положення, що закріплені в законодавстві й інших позитивних джерелах права, але й основоположні ідеї правосвідомості, які отримали загальне визнання в діяльності органів правосуддя, незважаючи на відсутність їхнього формального закріплення в об'єктивному праві [12, с. 33]. Отже, з точки зору природно-правового підходу, принципи права можуть виконувати регулюючу функцію незалежно від їх закріплення в джерелах права. Легітимація є останньою стадією формування принципів права і може мати різні форми, в тому числі й виявляться у безпосередньому їх застосуванні під час вирішення судового спору.

Відповідно до природного типу праворозуміння критерієм розрізнення правового та неправового закону є відповідність чинного законодавства принципам, що виникають із природного права (рівності та свободи) [7, с. 291]. Це можна пояснити тим, що у права є (у його розрізненні та співвідношенні із законом) власна (незалежно від волі законодавця та «примусової сили» державної влади) об'єктивна властивість [8, с. 108]. Принципи та норми права мають різні джерела обов'язковості: якщо обов'язковий характер принципів права має своїм джерелом цінності, які знаходять вираз у принципах, то однією з основних умов набуття обов'язковості нормами права є їх відповідність принципам права. Норма права, що суперечить принципам права, є неправовою [12, с. 48].

Таким чином, обґрунтованою є позиція пов'язувати принципи права, із соціальними (правовими) цінностями, оскільки:

1) принципи права є наслідком теоретичного осмислення практики реалізації правових норм, в основі якої лежить ідея, що отримала обґрунтування як елемент правосвідомості. Тобто принцип права є результатом ідейного розвитку теорії та «постає як єдність теоретичної думки і юридичної вимоги. І це дозволяє відносити принцип права до категорії правосвідомості і одночасно бачити в ньому положення нормативного характеру, концентровано виражає ідейний зміст права» [2, с. 6] через систему його генеральних ідей та правових цінностей;

2) принцип права має структуру, яка визначається наявністю трьох основних елементів: вимога, ідеал, знання. Вимога є основою нормативності принципу права, сформульованої у вигляді веління, що є частиною

правосвідомості або закріплена в нормах права. Принципи права, які отримали законодавче закріплення, проявляють себе в нормах, а норми можуть містити певні принципи [11, с. 12]. Крім того, принцип формулює ціннісно-нормативний ідеал правової дійсності, який встановлює завдання та орієнтири розвитку права через призму важливих соціально значущих ідей. Знання як частина принципу права розглядається як «інформація про закономірності нормативної ситуації і бажаний спосіб діяльності» [2, с. 6];

3) основною властивістю принципів права є їх здатність правовими засобами транслювати найбільш важливі соціальні (правові) цінності.

Список використаних джерел

1. *Алекси Роберт*. Понятие и действительность права (ответ юридическому позитивизму). М. : Инфотропик Медиа, 2011. 173 с.
2. *Вопленко Н. Н., Рудковский В. А.* Основные принципы права: понятие и классификация. *Вестник Волгоградского государственного университета*. Серия 5. Юриспруденция. 2013. № 1 (18). С. 5-107.
3. *Гришук О.* Принципи права : філософсько-правовий вимір. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2015. Вип. 61. С. 16-23.
4. *Гураленко Н. А.* Судовий прецедент в системі джерел права : філософсько-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2009. – 192 с.
5. *Зайчук О. В.* Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права *Альманах права. Основоположні принципи права як його ціннісні виміри*. Науково-практичний юридичний журнал. Випуск 3, 2012. 492 с.
6. *Маланчук П.* Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом. Харків : Консум, 2000. 592 с.
7. *Нерсесянц В.С.* Наш путь к праву. От социализма к цивилизму. М. : Рос. право, 1992. 349 с.
8. *Нерсесянц В. С.* У российских судов нет правотворческих полномочий. *Судебная практика как источник права*. М. : Юристь, 2000. С. 107-112.
9. *Рабинович С. П.* Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 576 с.
10. Рішення Конституційного суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 2975.
11. *Смирнов О. В.* Соотношение норм и принципов в советском праве. *Советское государство и право*. 1977. № 2. С. 9-15.
12. *Уварова О. О.* Принципи права у правозастосуванні : загальнотеоретична характеристика : монографія. Харків : «Друкарня Мадрид», 2012. 196 с.
13. *Фулей Т. І.* Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їхнього впровадження в Україні : дис. ... канд. юр. наук. : 12.00.01. Львів, 2003. 253 с.

14. Шевчук С. В. Судова правотворчість : світовий досвід і перспективи в Україні. К. : Реферат, 2007. 640 с.

Даниліна Юлія Сергіївна

*помічник судді Східного апеляційного господарського суду,
кандидат юридичних наук
(м. Харків, Україна)*

ОСНОВНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЗМІСТУ ПРИНЦИПІВ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ

Термін «принцип» використовується у правознавстві для характеристики найрізноманітніших юридичних явищ – принципів права, правотворчості, правопорядку, юридичної відповідальності тощо [1, с.121]. Цей термін походить від латинського слова «*principium*», яке означає начало, основа. Водночас принцип – це те, що лежить в основі певної теорії науки, внутрішнє переконання людини, основне правило поведінки [2, с. 547].

І. П. Жигалкін акцентує увагу, що «специфіка принципу як елемента знання полягає в тому, що він є, по суті, вихідним положенням будь-якої теорії. Саме з принципів теорії дедуктивно виводяться інші її положення – наслідки, закони, парадигми. ... Як продукт людської діяльності, результатом якої принципи виступають та інтереси якої задовольняють, вони є соціальними явищами як за джерелом виникнення, так і за змістом. Їх поява пояснюється потребами суспільного розвитку, і саме тому в них віддзеркалюються закономірності суспільного життя» [3, с. 122].

Соціальний діалог ґрунтується на принципах, які базуються на міжнародних трудових нормах, традиціях ведення колективних переговорів, та які є основою формування відносин сторін соціального діалогу. Принципи соціального діалогу не є тотожними до самого соціального діалогу у сфері праці як одного з принципів трудового права. Це різні явища, і вони мають різний зміст.

Якщо соціальний діалог як принцип трудового права детально розглядався науковцями, то принципи соціального діалогу досліджені недостатньо. Так, на цьому наголошує М. О. Міщук у дисертації «Проблеми правового регулювання соціального партнерства у трудовому праві України»: «Якщо поняттю й ознакам соціального партнерства присвячено чимало уваги вченими в їх дослідженнях (наукових статтях, монографіях, дисертаціях), у яких із цього приводу точиться багаторічна дискусія, то питання, що стосуються його принципів і гарантій, переважно оминаються або ж згадуються у досить вузькому значенні» [4, с. 69]. Означене питання є мало дослідженим.

Г. І. Чанишева зазначила, що «до основних принципів соціального діалогу в першу чергу належать ті положення, які мають системоутворюючий характер для усього інституту соціального діалогу. Такі принципи реалізуються на всіх рівнях соціального діалогу» [5, с. 102]. М. О. Міщук у зазначеній вище праці пропонує «виразити принципи соціального партнерства у трудовому праві як керівні й основоположні для його сторін положення та ідеї, що здійснюють фундаментальну функцію в регулюванні співробітництва держави, працівників і роботодавців шляхом встановлення обов'язкових для учасників трудових правовідносин правил».

Обидва положення варті уваги, однак, на нашу думку, вони все ж таки характеризують призначення принципів соціального діалогу, а не розкривають зміст цього поняття. Визначення принципів соціального діалогу, на нашу думку, повинно висвітлювати сутнісну характеристику цього явища, влучно відображуючи його зміст, ґрунтуючись на загальному розумінні тлумачення слова «принцип» та легальному визначенні соціального діалогу, яке Закон України «Про соціальний діалог в Україні» визначає як процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин [6]. Крім того, важливо зауважити, що оскільки соціальний діалог регламентується нормами права, то ці норми, складаючи інститут права, є частинкою галузі трудового права. Отже, вони повинні будуватися на принципах, притаманних галузі трудового права в цілому, бо, виходячи із теорії права в цілому, принцип права – це керівна, основоположна ідея, згідно з якою будується система галузі права, формується масив правових норм, що регулюють ті чи інші суспільні відносини. У галузі трудового права визначення принципів вчені будують на загально-теоретичних розробках. В. І. Щербина принципи трудового права України визначає як основоположні керівні ідеї, які виражають сутність норм трудового права та головні напрямки політики держави в галузі правового регулювання суспільних відносин, що пов'язані із застосуванням та організацією праці людей [7].

Тобто принципи трудового права визначають і передають сутність останнього як галузі права, головною метою якої є соціальний захист людини у сфері праці. Принципи трудового права є основними, засадничими ідеями, на яких будується галузь права взагалі, окремі її інститути та конкретні норми права зокрема. Отже, на них ґрунтується соціальний діалог, принципи якого є більш конкретизованими керівними, основоположними ідеями щодо саме цієї правової конструкції.

О.А.Трюхан приходить до висновку, що принципами соціального діалогу у сфері праці слід вважати основні засади, вихідні положення, на яких ґрунтується система взаємовідносин між працівниками (їх представниками), роботодавцями (їх представниками), органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та іншими учасниками соціального діалогу [8]. Видається, це визначення більше стосується поняття принципів соціального діалогу, з точки зору відображення його сутності, бо орієнтується саме на загальнофілологічне тлумачення принципу. Однак все ж таки, воно не враховує легальне визначення соціального діалогу, хоча має це робити, зважаючи на те, що принципи є явищем вторинним від первинного – соціального діалогу.

Погоджуюсь із М. Д. Жданом та Р. І. Шабановим, що «розкрити поняття будь-якого об'єкта дійсності – означає виділити притаманні лише йому ознаки, що дозволяють відділити цей об'єкт від зовнішнього світу» [9, с. 99]. Тому слід погодитися із визначенням принципів соціального діалогу, яке надає Г.І.Чанишева, що це «основоположні ідеї, вихідні положення, на яких базується соціальний діалог, тобто процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин. Це передбачені законом основні засади, яким у своїй практичній діяльності повинні керуватися сторони соціального діалогу, а саме профспілкова сторона, сторона роботодавців та сторона органів виконавчої влади» [10, с. 101].

Міжнародні правові принципи соціального діалогу закріплено у відповідних конвенціях і рекомендаціях МОП. Зокрема, це – принцип свободи об'єднання та захисту прав профспілок, інших представників працівників; принцип рівноправності представників суб'єктів соціального діалогу; принцип забезпечення права на колективні переговори; принцип двостороннього і тристороннього співробітництва, багаторівневого співробітництва; принцип повноважності представників суб'єктів соціального діалогу. Ці принципи соціального діалогу стали основою для визначення в національному українському законодавстві принципів соціального діалогу.

Так, ст.3 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» закріплює основні принципи соціального діалогу: законності та верховенства права; репрезентативності та правоможності сторін та їх представників; незалежності та рівноправності сторін; конструктивності та взаємодії; добровільності та прийняття реальних зобов'язань; взаємної поваги та пошуку компромісних рішень; обов'язковості розгляду пропозицій сторін; пріоритету узгоджувальних процедур; відкритості та гласності; обов'язковості дотримання досягнутих домовленостей; відповідальності за виконання

прийнятих зобов'язань. Однак, зважаючи на визначення принципу як основного положення, що є фундаментом якогось явища, вважається вживання словосполучення «основні принципи» некоректним. Якщо є основні, то що, тоді є і неосновні? Але про неосновні, другорядні принципи ніколи і ніде не згадувалося, і навіть не могло про це йти мови! Бо, якщо це не основне, а другорядне положення, то це не принцип. Тому відразу зазначимо, що вживання словосполучення «основні принципи соціального діалогу», як подано в Законі України «Про соціальний діалог в Україні», не можна вважати виправданим. Воно потребує корегування із виключенням слова «основні».

Як висновок, слід зазначити, що всі принципи соціального діалогу нерозривно пов'язані між собою. Лише їх повне дотримання сторонами соціального діалогу дозволяє сформувати систему довірчих, взаємовигідних і результативних відносин між працівниками, роботодавцями та урядом і досягти мети соціального діалогу – компромісу з трудових, соціальних, економічних питань та, як наслідок, задовольнити вимоги як працівників, так і роботодавців.

Список використаних джерел

1. Жигалкін І. П. Система принципів трудового права в умовах формування нової правової доктрини : дис. ... д-ра юрид. наук. Сєверодонецьк : Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. І. Даля, 2016. 449 с.
2. Принцип. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ, 1974. 776 с.
3. Жигалкін І. П. Система принципів трудового права в умовах формування нової правової доктрини: дис. ... д-ра юрид. наук. Сєверодонецьк: Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. І. Даля, 2016. 449 с.
4. Міщук М. О. Проблеми правового регулювання соціального партнерства у трудовому праві України : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2015. 428 с.
5. Чанишева Г. І. Основні принципи соціального діалогу у сфері праці. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 100-106. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2014_1_12
6. Про соціальний діалог в Україні : Закон України від 23.12.2010 р. № 2862-VI. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2862-17>. Заголовок з екрана.
7. Щербина В. І. Принципи сучасного трудового права України. *Юридичний вісник Причорномор'я*. URL : <http://www.pravnuk.info/2013-12-27-15-14-31/628-principi-suchasnogo-trudovogo-prava-ukra%D1%97ni.html>
8. Трюхан О. А. Організаційно-правові форми соціального діалогу у сфері праці : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2006. 200 с.
9. Ждан М. Д., Шабанов Р. І. Причини виникнення спорів з питань

пенсійного забезпечення наукових (науково-педагогічних) працівників. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Сер. Право. Харків, 2008. № 817. Вип.1 (3). С. 99-103.

10. Чанишева Г. І. Основні принципи соціального діалогу у сфері праці. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 100-106. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vrgc_2014_1_12

Дідківська Вікторія Володимирівна

*студентка II-го курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ У МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Реформаційні процеси в Україні, спричинені останніми подіями в суспільстві та проголошенням курсу на євроінтеграцію, створюють певні ризики для реалізації конституційних цінностей. Оскільки ефективність такої реалізації в правовій державі багато в чому залежить від органів конституційної юстиції, а саме Конституційного Суду України, та юридичних інструментів, що можуть бути використані особою для захисту своїх прав, це спричинило впровадження внаслідок реформи правосуддя 2016 року інституту конституційної скарги, яка вже давно відіграє вагомую роль у забезпеченні прав і свобод людини та громадянина в країнах розвиненої демократії.

Відповідно до статті 151¹ Конституції України, Конституційний Суд вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано [1, с. 66].

З метою забезпечення реалізації нового конституційного права осіб на конституційну скаргу 13 липня 2017 року Верховна Рада ухвалила нову редакцію Закону України «Про Конституційний Суд України». Парламент врегулював процедуру розгляду конституційних скарг Конституційним Судом із запізненням майже в рік, оскільки можливість реалізації нового конституційного права виникла з 30 вересня 2016 року, а процедура розгляду скарг на рівні закону була врегульована лише в липні 2017 року [2, с. 5].

Однак, незважаючи на законодавче закріплення поняття й процедури розгляду конституційної скарги важливим є визначення прогалин та практичних проблем даного інституту, чим підтверджується необхідність дослідження окремих аспектів її застосування.

На особливу увагу, зокрема, заслуговує стаття 78 Закону України «Про Конституційний Суд України», згідно з якою Велика Палата на власний розсуд, за наявності підстав вважати, що виконання рішення суду призведе до незворотних наслідків, може видати забезпечувальний наказ, що зберігає чинність. У чинному законодавстві немає визначення поняття «незворотні наслідки», що створює підґрунтя для можливих зловживань.

На думку О.Водяннікова, можливість зупинити виконання остаточного судового рішення шляхом прийняття забезпечувального наказу є тим інструментом, який входить у протиріччя з принципом відокремлення і незалежності Конституційного Суду від судової влади. Але таке протиріччя вирішується на користь такого інструменту лише тоді, коли виникають ризики настання незворотних наслідків для гарантованих Конституцією прав і свобод, адже під час вирішення конфлікту між принципом, що відокремлює КСУ від судової влади, і принципом ефективності конституційних прав і свобод, перевага повинна надаватися саме останньому [3].

Водночас варто звернути увагу, що Законом України «Про Конституційний Суд України» не передбачена можливість поновлення пропущеного для подання конституційної скарги строку, окрім випадків, коли така скарга становить суспільний інтерес або суб'єкт права на конституційну скаргу не мав повного тексту судового рішення [4]. Таким чином, він не може бути продовжений за умови наявності інших поважних причин для несвоєчасного звернення до КСУ.

Згідно із даними офіційного сайту Конституційного Суду України станом на 7 травня 2019 року, з початку поточного року подано 292 конституційні скарги, 163 з яких, тобто більша частина, підлягають поверненню, оскільки визнані такими, що не відповідають вимогам Закону України «Про Конституційний Суд України». Така значна кількість помилок і недоліків пояснюється новизною інституту конституційної скарги, а також низьким рівнем правової культури громадян, що, у свою чергу, є значною перешкодою у реалізації особою права на конституційний захист, адже непоодинокі випадки, коли до Конституційного Суду України звертаються зі скаргами на постанови, рішення судів апеляційної, касаційної інстанцій. Як стверджує В.І.Запорожець, керівник відділу попередньої перевірки конституційних скарг КСУ: «Основною проблемою під час подання конституційних скарг є те, що громадяни розглядають Конституційний Суд як міфічну четверту інстанцію, якою він, звичайно, не є» [5].

Також за 89 конституційними скаргами відмовлено у відкритті конституційного провадження, а 37 знаходяться на розгляді щодо наявності підстав

для відкриття такого провадження. Загалом, із початку року рішення прийнято лише за двома конституційними скаргами.

Таким чином, можна зробити висновок, що конституційна скарга є, беззаперечно, важливим інструментом реалізації конституційних цінностей, оскільки сприяє забезпеченню верховенства права, а також суттєво впливає на взаємовідносини людини і держави. Однак, задля досягнення ефективного результату необхідно вжити заходів з усунення наявних у законодавстві прогалин та заміни неякісних положень, що стосуються, зокрема, забезпечувального напису та можливості поновлення строку подання конституційної скарги до КСУ. Окрім того, існує об'єктивно обумовлена потреба підвищення правової культури громадян та удосконалення форми конституційної скарги.

Список використаних джерел

1. Конституція України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 21 лютого 2019 р. : (ОФЦ. ТЕКСТ). К. : ПАЛИВОДА А. В., 2019. 76 с.
2. *Кириченко Ю., Бондаренко Б.* Аналітичний звіт щодо запровадження інституту конституційної скарги. К. : ФОП Москаленко О. М., 2018. 40 с.
3. Забезпечувальний наказ КСУ : щось пішло не так. URL : https://lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/424996_zabezpechuvalniy_nakaz_ksu_shchos.html
4. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07. 2017 р. (редакція від 05.08.2018 р.). *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : zakon.rada.gov.ua/go/2136-19
5. Конституційна скарга : остання статистика та недоліки під час подання. URL : http://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/konstytutsiyna-skarga-ostannya-statystyka-ta-nedoliky-pid-chas-podannya/

Добрянська Юлія Миколаївна

курсант юридичного факультету

Академії Державної пенітенціарної служби України

(м. Чернігів, Україна)

КОНСТИТУЦІЙНІ ПОГЛЯДИ ПРОФЕСОРА Л. ЮЗЬКОВА І СУЧАСНІСТЬ

Вагомий внесок у розвиток конституційного права України та української держави зробив Леонід Петрович Юзьков, світле ім'я якого високо цінує українська правова думка та юридична громадськість. На сьогодні неможливо не згадати про здобутки, реалізовані під його керівництвом, а саме: розроблення проекту Декларації про державний суверенітет України,

Концепції нової Конституції України, першого закону про Конституційний Суд України, який, по суті, заклав правові підвалини формування, створення органу конституційної юрисдикції на засадах європейських принципів та цінностей.

Маючи величезний потенціал з актуальних ідей конституційного нормотворення, під час розробки проекту Декларації про Державний суверенітет України професор Леонід Юзьков закладав їх у доктрині верховенства права народу, визначаючи самостійність побудови і конституційний лад нової держави.

Професор не визнавав теорію «всесильної держави», яка зосереджена в державній структурі управління, а навпаки – віддавав пріоритет правам і свободам людини та громадянина, які повинні завжди перебувати під захистом всіх суб'єктів влади, зокрема конституційного правосуддя.

Народний суверенітет завжди отримує перевагу над державним, тому що він зв'язує державний механізм правом діяти в інтересах народу – основного джерела влади. Так пояснював професор Л. Юзьков свою концепцію первинності влади народу, що створило йому авторитет принципового вченого, котрий представляв Україну як член Венеціанської комісії [1, с. 127].

Л. Юзьков, для теорії конституційного права визначав, що основою Конституції України повинна бути Декларація про державний суверенітет, а це, на його думку, створить державу конституційною не тільки за суттю, а й за формою. Досліджуючи методологію конституціоналізму, професор визначав такі методологічні позиції: 1) держава повинна функціонувати в громадянському суспільстві; 2) загальнолюдські цінності мають пріоритет над класовими, а це підтверджує визнання і прихильність України до міжнародного права; 3) в центрі функціонування й організації держави повинна бути людина; 4) ідеологія повинна бути поза Конституцією; 5) норми Конституції повинні бути «безпосередньо діючим правом»; 6) стабільність Конституції закладається в її змісті, якщо поєднати кращі зразки світового конституціоналізму з історичними й національними традиціями українського державотворення [2, с. 66].

Сьогодні, на нашу думку, треба об'єктивно оцінити головний внесок вченого в науку – це науковий підхід Л. Юзькова до розробки Конституції України. Зміст його полягає у розробці науковцями насамперед концептуальних засад побудови Конституції або змін у неї, що мають пройти широку суспільно-критичну експертизу та науковий аналіз запропонованих конституційних ідей. Приклад конституційної правотворчості Л. Юзькова свідчить, що конституційне моделювання, як він вважав, на стадії підготовки робочих проектів повинні спочатку виконувати фахівці-конституціоналісти, а потім вже, всебічно обґрунтувавши кожне положення, надати політикам аналізувати і прогнозувати складний текст конституційних формул з позицій

перспектив праворозуміння і впливу на розвиток суспільних процесів в Україні [3, с. 71].

Для Л. Юзькова життєвим фактом було насамперед розв'язання проблеми прав і свобод людини, оскільки демократія досягає можливості усунення істотного розриву між державою і громадянином, закріплюючи в нормах-принципах його природні права і таким чином відроджуючи ідеї природного права, що завжди жили в людській свідомості. Тому науково обґрунтованим виміром реальності вже багато років тому була незмінна позиція професора Л. Юзькова, коли він відстоював на всіх рівнях закріплення в Конституції такої політико-правової категорії, як «Український народ», а не «народ України». Суверенітет народу він відносив, як і в класичній теорії народоправства, до визначальних конституційних інститутів, і тому повновладдя народу може реалізуватися через всі суб'єкти державної влади, і це ніяк не принижує демократію в країні. Але вчений стверджував, що «від імені народу можуть виступати виключно Національні збори (парламент) України». Нікому (частині народу, політичній партії чи окремій особі), як він наголошував, не дано право присвоєння державної влади» [4, с. 6].

Актуальність конституційних ідей вченого набуває нового осмислення в сучасних умовах підготовчої роботи до розробки системних змін у Конституцію України. Його погляд у демократичне майбутнє і зараз залишається бездоганим, бо в ньому є все: і високий інтелект вченого, і гідність Людини, яка здолала тоталітарний соціалізм, і щире бажання служити Україні до кінця. Професор Л. Юзьков завжди служив ідеалам Конституції і держави, сповідуючи конституційні цінності як вчений-юрист державного масштабу.

Список використаних джерел

1. Сінькевич, О., Белинська А. Конституційно-правові засади в наукових позиціях та працях Л. П. Юзькова (до 70-річчя від дня народження). *Право України*. № 3. С. 126-128.
2. Стецюк Н. Доктрина «Конституційної держави» Леоніда Юзькова. *Вибори та демократія*. 2008. № 1. С. 65-68.
3. Юзьков Л. Основні положення Проекту нової Конституції України (Мюнхен, 1992). *Вибори та демократія*. 2008. № 1. С. 69-72.
4. Жити за власною Конституцією : інтерв'ю з професором Київського університету Леонідом Петровичем Юзьковим, керівником робочої групи Конституційної комісії Верховної Ради УРСР. *Наука і суспільство*. 1991. № 9. С. 3-6.

Домбровський Іван Петрович

*Голова Асоціації суддів Конституційного Суду України,
Голова Конституційного Суду України (2006 – 2007 р.р.),
суддя Конституційного Суду України у відставці,
заслужений юрист України
(м. Київ, Україна)*

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ ТА СУДИ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ: ПРАВОВІ ЗВ'ЯЗКИ

Судова реформа 2016–2019 років, на відміну від попередніх реформ, має глобальний характер, оскільки зміни відбулися як на конституційному, так і на законодавчому рівні. Як у суспільстві в цілому, так і серед юридичної спільноти вона оцінюється по-різному. Оцінки надаються від вкрай негативних до занадто позитивних. Але, як на наш погляд, істина десь посередині. До позитивів можна віднести конституційне закріплення нового для України інституту конституційної скарги. До негативів слід віднести вилучення з повноважень Конституційного Суду України (далі – КСУ) повноваження щодо офіційного тлумачення законів України.

Не зовсім продумане реформування судів загальної юрисдикції фактично призвело до паралічу такої важливої для держави й суспільства функції, як забезпечення правосуддя. Значна частина судів першої та другої ланки залишилася без штатного суддівського забезпечення. Усе це суттєво впливає на реалізацію громадянами та юридичними особами конституційного права на судовий захист своїм прав та інтересів.

Однак темою наших суджень є тільки частина цих змін, а саме, порівняння змін щодо повноважень суду конституційної і судів загальної юрисдикції до і після 30.09.2016 року (набрання чинності в новій редакції положень змін до Конституції та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон) та після 15.12.2017 року (набрання чинності процесуальними кодексами). Розглянемо дві найбільш значимі проблеми.

1. Тлумачення законів.

З повноважень КСУ вилучено повноваження про офіційне тлумачення законів України і фактично частково передано таке повноваження судам загальної юрисдикції, а саме Верховному Суду (далі – ВС).

Такі зміни, на наш погляд, є не виправданими. За попередніми повноваженнями саме КСУ давав загальнообов'язкове для всіх суб'єктів правовідносин у державі офіційне тлумачення норм законів.

Новими процесуальними кодексами передбачено, що під час вибору й застосування норми права до спірних правовідносин суди враховують

висновки щодо застосування таких норм права, викладені в постановах ВС (як приклад – частина 5 статті 242 КАСУ). Таким чином, позиція ВС висловлена по конкретній справі з приводу застосування конкретної норми права є джерелом права, тобто обов'язковою для застосування судами. Фактично йдеться про офіційне тлумачення ВС норм права. Однак, офіційне тлумачення, яке надавав КСУ, було обов'язковим у правозастосовній діяльності всіх суб'єктів правовідносин в державі. Тоді як тлумачення ВС норми права (в тому числі й закону) є обов'язковим тільки для судів, що прямо впливає із відповідних норм процесуальних кодексів. Однак не всі судові справи можуть бути предметом перегляду в касаційному порядку, а отже, не завжди та чи інша норма закону може знайти своє тлумачення ВС. Таким чином, можливість офіційного і загальнообов'язкового тлумачення будь-якої норми закону внаслідок вилучення цього повноваження у КСУ зменшена.

Зміни до процесуальних кодексів надають судам загальної юрисдикції право оцінки закону чи іншого правового акта на відповідність нормам Конституції та право не застосовувати такий закон, а застосовувати норму Конституції, як норму прямої дії (статті 10 ЦПК, 11 ГПК, 7 КАСУ).

У такому випадку суд після ухвалення рішення, в якому застосовані зазначені норми процесуальних кодексів, повинен звернутися до ВС для вирішення питання щодо внесення подання щодо конституційності відповідного акта. Зазначене суттєво розширює можливості судів загальної юрисдикції в застосуванні норм Конституції

За чинним до цього процесуальним законодавством суд мав право тільки зупинити провадження та звернутися з відповідним питанням до ВСУ

Однак такі можливості судів можуть призвести й до конфліктних ситуацій. Наприклад, ВС відмовиться звертатися до КСУ з поданням про визнання норми неконституційною, а рішення суду попередньої інстанції набере законної сили. У такому випадку буде існувати рішення суду, в якому він дійшов висновку, що закон чи його окрема норма суперечить Конституції України, яке буде суперечити загальноновизнаній презумпції конституційності норми до визнання її неконституційною саме КСУ.

2. Про конституційну скаргу.

Однією із новел реформи є введення в правове поле нового для України правового інституту – конституційна скарга. Таке нововведення можна назвати найпрогресивнішим із реформаторських ідей, оскільки надає всім фізичним та юридичним особам (крім органів публічної влади) можливість оспорити в Конституційному Суді конституційність закону чи його окремої норми, застосованих при розгляді справи судом загальної юрисдикції.

Введення до повноважень КСУ розгляду конституційних скарг (стаття 1511 Конституції) безпосередньо пов'язано з діяльністю судів загальної юрисдикції, оскільки подача такої скарги пов'язується із

застосуванням відповідної норми закону судом загальної юрисдикції при розгляді справи.

Іншими обов'язковими умовами є:

– застосування такої норми в остаточному судовому рішенні. Остаточним рішенням є рішення суду апеляційної інстанції, а за наявності права на касаційне оскарження – рішення суду касаційної інстанції (п. 1 ч. 1 ст. 77 Закону України «Про Конституційний Суд України» (далі – Закон));

– вичерпання всіх інших національних засобів юридичного захисту;

– обмеження такого звернення певним встановленим законом строком – 3 місяці з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням (п. 2 ч. 1 ст. 77 Закону);

– право суду на розгляд скарги поданої поза межами зазначеного строку із мотивів суспільного інтересу;

– право Великої палати КСУ забезпечувати конституційну скаргу шляхом видання забезпечувального наказу (стаття 78 Закону).

Суб'єктом звернення з такою скаргою може бути особа (фізична чи юридична), стосовно якої ухвалено судове рішення та яка вважає, що застосований в її справі закон суперечить Конституції.

Зауважимо, що введення такого інституту в правове поле України стосується не тільки КСУ, а й знаходиться в певному правовому зв'язку з повноваженнями судів загальної юрисдикції. Якщо КСУ в справі за конституційною скаргою визнає застосований в остаточному судовому рішенні закон чи його окрему норму неконституційними, то таке рішення буде обов'язковою підставою (п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК, п. 1 ч. 3 ст. 320 ГПК, п. 1 ч. 5 ст. 361 КАСУ) для перегляду цього рішення судом загальної юрисдикції за виключними обставинами, якщо рішення суду ще не виконано.

Таким чином, у відповідній ситуації діяльність судів загальної юрисдикції та КСУ може пересікатися, і КСУ певною мірою стає контролюючим органом щодо діяльності судів загальної юрисдикції. Особлива ситуація може скластися, якщо остаточне судове рішення буде ухвалене саме ВС в якості суду першої та апеляційної інстанції. У такому випадку ВС реалізує своє право визначати норму закону такою, що суперечить Конституції України і застосувати норму Конституції як норму прямої дії, що не позбавляє КСУ за відповідною конституційною скаргою висловити своє відношення щодо конституційності оціненої вже ВС норми права. І це бачення КСУ може не збігатися із баченням ВС. Така ситуація може призвести до правової невизначеності та негативних наслідків

Нині КСУ ухвалено тільки одне рішення за конституційною скаргою. Тобто практика застосування цього правового інституту тільки починає складатися. Поки що відсутня практика перегляду судами загальної юрисдикції своїх рішень за зазначеною підставою. Зрозуміло, що подальша практика

діяльності в цьому напрямку КСУ і судів загальної юрисдикції призведе до виникнення нових питань, які потребуватимуть належного врегулювання, в тому числі й законодавчого.

Звичайно, що ця тема є актуальною, перспективною й необхідною для детального вивчення та наукових розробок науковцями – конституціоналістами, і тому необхідно приділити цьому належну увагу.

Дробуш Ірина Вікторівна

*завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Національного університету «Острозька академія»,
доктор юридичних наук, доцент
(м. Острог, Україна)*

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА ЗМІЦНЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ДОКТРИНІ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ПРОФЕСОРА Л. П. ЮЗЬКОВА

Відновлення та розбудова на демократичних засадах української державності об'єктивно призвели до пошуку такої організації публічної влади, яка, з одного боку, відповідає б національним традиціям, а з іншого – сучасним світовим вимогам, була б спрямована на забезпечення прав і свобод людини, задоволення її потреб, підвищення ефективності надання послуг населенню, зростання його добробуту, піднесення життєвого рівня громадян України.

Результатом такого пошуку повинна стати трансформація структури місцевої влади на справді самоврядних засадах, встановлення принципово нової загальноновизнаної демократичної системи управління, розвиток оптимальних відносин органів державної виконавчої влади та представницьких органів місцевого самоврядування. Причому ці органи місцевого самоврядування всіх рівнів мають будуватись на принципах не субординації (притаманної урядовій вертикалі), а їх правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності.

Саме з такими викликами зіткнулись провідні конституціоналісти, які намагалися змінити уявлення про природу місцевого самоврядування, пріоритет держави у всіх сферах життя та на усіх територіальних рівнях, про так звану подвійну природу місцевих рад (як органи державної влади на місцях, які належать до єдиної системи рад, та органи громадського самоврядування населення, що безпосередньо представляють його інтереси) тощо.

Тому цілком закономірним стало й те, що Л. П. Юзьков у 90-ті роки опинився в центрі історичних подій внутрідержавної політики, які мали

вирішальне значення у виробленні нових механізмів побудови незалежної держави і місцевого самоврядування. Його конституційні ідеї роздержавлення місцевих Рад, перетворення їх на органи місцевого і регіонального самоврядування були сприйняті як революційні щодо публічної влади взагалі й у гострих дискусіях підтримані такими вченими, як: І. П. Бутко, М. І. Корнієнко, В. Ф. Погорілко, М. О. Пухтинський, О. Ф. Фрицький, М. П. Орзіх, Ю. С. Шемшученко та ін. Як зазначає суддя Конституційного Суду України В. М. Кампо, акцент вченого-конституціоналіста був спрямований на сильну регіональну владу місцевого самоврядування, матеріально-фінансові важелі забезпечення добробуту територіальних громад. Проте не всі його ідеї були сприйняті політиками-прихильниками централізації влади, і тому експерименти з представниками Президента на місцях були в той час причиною локальних конфліктів і непорозумінь [1].

Зважаючи на сучасні тенденції розвитку та зміцнення інституту місцевого самоврядування, варто наголосити на тому, що ще в 1983 році, зазначаючи, що термін «місцеве самоврядування» належить буржуазній державно-правовій науці, вітчизняні вчені-конституціоналісти Л. П. Юзьков, М. І. Корнієнко та В. Ф. Погорілко констатували, що сутність теорії місцевого самоврядування полягає в «природному праві місцевих громад та більш крупних територіальних спільностей людей на самоврядування, тобто на самостійність у вирішенні місцевих справ у рамках закону, але без втручання центральних органів влади» [2]. На особливій увазі місцевому та регіональному самоврядуванню з боку Л. Юзькова, запереченню «надмірного впливу виконавчої влади на систему місцевого та регіонального самоврядування», необхідності узгодження «загальнодержавних та регіональних інтересів, культурних традицій, географічних і демографічних особливостей, природних та кліматичних умов» регіонів країни, наголошував свого часу проф. М. П. Орзіх, вчений, який поділяв такі погляди та доводив, що в Україні конституційно може бути закріплено, що «територія управляється більш ніж одним урядом... на території функціонує більш ніж один територіальний колектив» та стверджував, що «навіть в умовах централізації – некерована держава. Тому питання про регіональну організацію таке ж актуальне, як і Конституція» [3, с. 106, 107].

Такі погляди вчених отримали подальший розвиток в сучасному муніципальному праві. Варто погодитись з проф. О. В. Батановим, який наголошує на тому, що «акцент на ролі та значенні інститутів місцевого самоврядування у процесах становлення та реалізації державної регіональної політики є абсолютно закономірним, адже результати державної регіональної політики, як і всіх інших напрямів та форм внутрішньої політики держави, найбільш рельєфно виявляються та апробуються саме на локальному рівні – в межах територіальних громад. Також на цьому рівні організації публічної влади

відбувається діалектичне поєднання волі законодавця з конкретними інтересами місцевого населення, яке стає не лише первинним суб'єктом локальних конституційно-правових відносин, а й основним суб'єктом управлінських, адміністративно-правових відносин, що є однією з характерних рис місцевого самоврядування» [4, с. 28].

Визначаючи систему місцевого самоврядування, проф. Л. П. Юзьков виходив з громадівської теорії та приділяв значну увагу не лише функціонуванню органів місцевого самоврядування, а й формам безпосередньої участі територіальних громад у місцевому управлінні. При цьому місцеві референдуми, інші форми територіальної самоорганізації населення вважалися невід'ємними складовими системи місцевого самоврядування як на первинному, так і на вторинному (регіональному) рівнях. Так, регіональне самоврядування здійснювалось шляхом місцевих референдумів та функціонуванням на цьому рівні органів регіонального самоврядування. Більш того, проект Конституції 1992 року [5] містив норму, яка гарантувала врахування думки громадян, які проживають на відповідній території та потреби розвитку місцевого та регіонального самоврядування під час вирішення питань територіального устрою.

Проводячи паралелі з сучасним станом процесу децентралізації та зміцненням територіальних громад, думка жителів має вирішальне значення у процесі укрупнення територіальних громад та їх спроможності ефективно вирішувати місцеві проблеми. Йдеться, насамперед, про добровільне об'єднання територіальних громад, приєднання до уже утворених об'єднаних громад, а також до міст обласного значення. При цьому органи місцевого самоврядування повинні знати настрої громади та донести до кожного жителя інформацію про переваги такого об'єднання, реальні та прогнозовані показники ефективності місцевого управління, наповнення місцевих бюджетів, реалізацію місцевих програм соціально-економічного та культурного розвитку тощо. Об'єднані територіальні громади повинні стати первинною ланкою адміністративно-територіального устрою.

Однією з основних конституційно-правових гарантій належного функціонування інституту місцевого самоврядування є самостійність у прийнятті відповідних рішень. Так, незважаючи на значний спротив з боку прихильників державницької теорії, які намагалися зберегти тотальний вплив держави на всі сфери місцевого управління, безпосередній вплив на діяльність місцевих рад, професор Л. П. Юзьков як керівник робочої групи наполягав на тому, що «у межах своєї компетенції ці органи діють незалежно і самостійно. Не допускається втручання з боку державних органів і їхніх посадових осіб у законну діяльність місцевого самоврядування» [6].

При цьому зазначається, що органи місцевого самоврядування можуть делегувати частину своїх повноважень органам самоврядування, які

створюються за місцем проживання громадян (будинках, вулицях, кварталах, мікрорайонах, житлових комплексах і тощо), передавати їм відповідні кошти, а також матеріально-технічні та інші ресурси, необхідні для здійснення цих повноважень (ст. 190 проекту Конституції 1993 року). Таким чином, уже на той час ставились питання не лише про можливість існування такої форми локальної демократії, а й про ресурси, необхідні для функціонування органів самоорганізації населення, статус яких отримав подальшу законодавчу регламентацію у 1997 р. [7] та 2001 році [8].

Вважаємо, що роль цих органів буде лише посилюватись, зважаючи на те, що визначальним принципом у розподілі повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування є принцип субсидіарності. Саме органи самоорганізації створюються самими жителями, діють на невеликій за розмірами території та мають змогу наблизити таким чином управління та прийняття рішень на самий низовий рівень, до окремого жителя, що дасть змогу мобільно та ефективно реагувати на місцеві потреби та надавати якісні послуги населенню.

Значну роль у подальшій регламентації діяльності органів самоорганізації, використанні таких форм місцевої демократії, як місцеві ініціативи, громадські слухання тощо, відводимо актам локальної нормотворчості, зокрема статутам територіальних громад, так званим «локальним Конституціям», які враховуватимуть географічні, демографічні, культурні, історичні тощо особливості відповідних громад.

Наступним кроком на шляху децентралізації повинні бути істотні зміни у відносинах органів державної виконавчої влади та органів регіонального самоврядування: створення власних виконавчих органів, розмежування повноважень органів публічної влади на місцевому рівні, розширення власних повноважень за рахунок так званих делегованих, перетворення місцевих державних адміністрацій у префектури тощо.

Таким чином, здійснюючи повномасштабне реформування, ми ще не раз будемо звертати увагу та аналізувати доктрину конституційної демократії професора Л. П. Юзькова, який назавжди увійшов в історію українського державотворення як один з лідерів-реформаторів, які створювали нову модель держави, яка здатна розвиватись лише за умови поглиблення демократичних процесів та розвитку громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. *Кампо В.* Доктрина конституційної демократії проф. Л. Юзькова : сучасний погляд на її історію. *Судебно-юридическая газета*. 20 марта 2018. URL : <http://sud.ua/ru/news/blog>
2. *Юзьков Л. П., Корнієнко М. І., Погорілко В. Ф.* Ради – органи справжнього народовладдя. Київ, 1983. С. 97.

3. Орзих М. Ф. Конституционные идеи Л. П. Юзькова и Европейское измерение конституционно-реформаторских перспектив в Украине. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2008. Том 7. С.102-110.
4. Батанов О. В. Місцеве самоврядування як фактор реалізації ефективної моделі державної регіональної політики в Україні. *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості* : Тези доповідей Другої щорічної всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 6 грудня 2018 р.). К. : ТОВ «ВІ ЕН ЕЙ ПРЕС», 2018. 252 с. С. 27-32.
5. Конституція України: проект, винесений Верховною Радою України на всенародне обговорення (1 липня 1992р.). URL : <http://zakon.rada.gov.ua/2525-12>
6. Конституція України : проект опублікований у пресі 26 жовтня 1993 року. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/3494-12>
7. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. Відомості Верховної Ради України. 1997. №24. Ст.170. URL : zakon.rada.gov.ua/go/280/97-вр
8. Про органи самоорганізації населення : Закон України від 11 липня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 48. Ст. 254. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2525-14>

Єсімов Сергій Сергійович

*доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Львів, Україна)*

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ ЯК КОНСТИТУЦІЙНА ЦІННІСТЬ

Без ціннісного підходу не можна виявити справжню роль права в соціокультурному прогресі, у всій повноті усвідомити людські, особистісні аспекти права. Ціннісними критеріями у сфері права є його ідеали, в основі яких лежать певні суспільні потреби й інтереси.

Термін «захист права» застосовується в різних сенсах У законодавстві та в науковій літературі. У законодавстві поняття «захист права» має абстрактний характер ТА означає можливість держави, її органів захищати права, не конкретизуючи, чи йде мова про захист порушених прав, або про гарантії, форми реалізації ще не порушених прав. Різниться захист і охорона суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу. Охороняються права й інтереси

постійно, а захищаються тільки тоді, коли порушуються. Захист є моментом охорони, одна з її форм. Ці поняття не збігаються. Охорона – це встановлення загального правового режиму, а захист – заходи, що вживаються у випадках, коли цивільні права порушені. Захист права виділяють як правове явище, відмежовуючи від юридичної відповідальності. Проблема юридичної відповідальності дуже детально досліджена вченими-юристами, тому можна обмежитися визначеннями відповідальності, що дозволяють відрізнити її від заходів захисту. Характерною рисою юридичної відповідальності слід визнавати застосування штрафних санкцій, які в кожній галузі права різні. Відповідальність – це не просто санкція за правопорушення, а така санкція, що тягне за собою певні позбавлення майнового або особистого характеру.

Поняття «заходи захисту» розкривається в літературі по-різному. Захист права – це державно-примусова діяльність, спрямована на відновлення порушеного права, забезпечення виконання юридичного обов'язку, що мало чим відрізняється від поняття юридичної відповідальності, обов'язковою ознакою якої вважається використання державно-примусового механізму. Це включає в поняття «заходи захисту» відновлення порушеного права та заходи процесуального примусу.

У конституційному праві до заходів, способів захисту права можна віднести рішення Конституційного Суду України. Згідно із Законом України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII «Про Конституційний Суд України» Конституційний Суд виносить рішення за суттю розглянутої справи про відповідність Конституції нормативних актів, державно-правових договорів, таких, що не вступили в силу міжнародних договорів, про врегулювання суперечок щодо компетенції, за скаргами на порушення конституційних прав і свобод громадян тощо.

Рішення Конституційного Суду України про невідповідність Конституції України і про її тлумачення можна визнати способами захисту права. Особливо потрібно виділити рішення Конституційного Суду про тлумачення Конституції України. Якщо рішення Конституційного Суду України про невідповідність Конституції України практично тотожне такому способу захисту цивільних прав, передбаченому в ЦК України, як визнання недійсним акта державного органу або органу місцевого самоврядування, то рішення про тлумачення можна визнати специфічним способом захисту права в конституційному законодавстві.

Право на захист – це підстава, умова самого захисту права. Термін «права людини» несе, головним чином, загальногуманістичне навантаження. Метою прав людини є забезпечення первинних передумов гідного людського існування, людського співжиття. У цьому сенсі права людини первинні й елементарні, а тому незалежні від національних і міжнародних кордонів. Суб'єктивне право розглядається як конкретизація загальних прав

людини. Законні інтереси охоплюють коло тих інтересів, які в праві отримують певне відображення, знаходяться у сфері правового регулювання, охороняються законом, але їх зміст не забезпечено конкретним суб'єктивним правом. Охоронюваний законом інтерес розглядається як прагнення до конкретного блага. Закон закріплює суб'єктивні права конкретно, а законні інтереси – в загальній формі. Суб'єктивні права захищаються в судовому порядку, а захист охоронюваних законом інтересів відбувається, як правило, у позасудовому порядку. Охоронювані законом інтереси повинні бути забезпечені економічними й організаційними заходами.

У науковій літературі розрізняються такі об'єкти захисту права: конституційні права та свободи, суб'єктивні права, охоронювані законом інтереси, право в цілому.

Становлення демократичної, правової держави, закріплення принципів справедливості, свободи, рівності в Конституції України зоріентувало систему права на пріоритетність прав людини, моральних засад, демократичний характер [1]. Розкриття сутнісних характеристик принципу недискримінації в освіті проводиться в різних міжнародно-правових актах у напрямках закріплення права кожного на освіту та додаткових гарантій рівності та недискримінації осіб з обмеженими можливостями здоров'я у сфері доступу до освіти. Правова держава повинна володіти системою права, в основу якої покладено уявлення про вищу цінність прав і свобод людини. Суб'єктами конституційного права на захист прав зі спеціальним соціальним статусом є діти. Конституції встановлює, що дитинство, сім'я знаходяться під захистом держави.

Відповідно до Закону України від 26.04.2001 р. № 2402-III «Про охорону дитинства» органи державної влади України та місцевого самоврядування, посадові особи зазначених органів відповідно до компетенції сприяють дитині в реалізації та захисту прав і законних інтересів з урахуванням віку дитини, в межах встановленого законодавством України обсягу дієздатності дитини за допомогою прийняття відповідних нормативно-правових актів, проведення методичної, інформаційної й іншої роботи з дитиною з роз'яснення прав і обов'язків, порядку захисту прав, встановлених законодавством України.

У науковій літературі у контексті основ функціонування конституційного механізму захисту прав громадян виділяють п'ять форм захисту прав громадян виходячи з нормативного змісту Конституції: державний захист, захист прав та свобод органами місцевого самоврядування, захист прав та свобод громадськими об'єднаннями, професійними спілками та правозахисними організаціями, самозахист прав громадянина, що включає цивільно-правовий і кримінально-правовий захист, публічні виступи громадян, звернення до засобів масової інформації, міжнародно-правовий захист. Конституція

Україні відповідно до завдань соціальної держави гарантує кожному, в тому числі дітям, соціальне забезпечення за віком, у випадку хвороби, інвалідності та в інших випадках, встановлених законом.

Передбачається необхідність здійснення цілеспрямованої законотворчої роботи й активної соціальної політики в галузі захисту прав дітей. Тому в Конституції як важливі завдання соціальної держави є підтримка сім'ї, материнства, батьківства та дитинства, закріплено положення про те, що сім'я знаходиться під захистом держави. Хоча Конституція України не містить спеціального розділу, присвяченого дітям, права дитини закріплено за різним галузевим законодавством, що роблять його незручними для сприйняття, захист прав дитини, виходячи зі змісту Конституції та аналізу її норм, є конституційною цінністю.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами від 7 лютого 2019 року). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

Зоріна Марія Ігорівна

*курсант юридичного факультету
Академії Державної пенітенціарної служби України
(м. Чернігів, Україна)*

ГІДНІСТЬ ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВНА КОНСТИТУЦІЙНА ЦІННІСТЬ

Людська гідність – це ідентифікація нації, народу, людини і громадянина. «Ніхто не може обмежити людську гідність, вона є недоторканою, невідчужуваною та повинна бути захищеною».

Людська гідність заявила про себе як про активний потенціал суспільства на Помаранчевій Революції, Революції Гідності, учасником яких став народ України. Тому обов'язок держави – забезпечити людську гідність, яка є умовою стабільного конституційного правопорядку.

Перший Голова Конституційного Суду України Леонід Юзьков розглядав людину через призму громадянського суспільства, вважав її першоджерелом цінностей.

На думку деяких дослідників, гідність людини треба розуміти у двох значеннях: в об'єктивному – як визнання і повагу до особи з боку оточуючих, та у суб'єктивному – як усвідомлення особою свого суспільного становища [3, с. 139-140].

Гідність людини не можна призупинити чи замінити якоюсь іншою цінністю. Її не можна втратити. Гідність людини – це зовсім інша категорія, ніж особиста гідність. Поняття особистої гідності вужче, аніж поняття гідності людини. Особиста гідність може бути ширшою чи вужчою, може навіть бути втрачена. Це динамічний елемент людського життя. Її захист у праві виражений через так звані особисті права. По суті, захист гідності – це наше суб'єктивне право.

Гідність людини в загальносоціальному значенні як сукупність різноманітних орієнтирів, соціальних і правових можливостей, а також «індивідуальної» культури держави, що визначають сутність людської гідності на певному етапі історичного розвитку цивілізації. У суто правовому значенні гідність людини визначається як сукупність особистих прав і свобод, реалізація яких дозволяє кожній людині стати, бути і залишатися особистістю [4, с. 220].

Гідність у правовій системі – це не лише конституційний принцип, а й природне, невід'ємне право кожної людини. На основі принципу гідності формується суб'єктивне право людини на гідність [5, с. 55].

На нашу думку, зв'язок між гідністю і правами людини можна пояснити так: усвідомлення гідності людини – це мета регулювання прав людини. У цьому розумінні права людини виступають засобами реалізації гідності людини. Гідність людини є метою регулювання прав людини.

Конституційне (позитивне) право гідності особи закріплює повагу до її гідності, а також заборону катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження чи покарання, заборону медичних, наукових чи інших дослідів над людиною без її вільної згоди [6, с. 84-85].

Стаття 28 Конституції України закріплює позитивне право особи на людську гідність, яке має чітко визначений зміст. Але здебільшого поза увагою науковців та практиків залишається те, що право на людську гідність також закріплюється статтями 3 і 21 Конституції України; це право входить до складу праві свобод, однак «стоїть начебто перед ними» [7, с.12].

Дійсно, стаття 3 Основного Закону України містить приписи, які дають підстави вважати людську гідність, поряд із життям і здоров'ям та іншим, елементом провідного права людини – можливістю вільно, на власний розсуд формувати розвиток своєї особистості. Так само і стаття 21 Конституції України гарантує свободу й рівність людей у гідності та правах. Тобто з моменту народження гідність кожного є однаковою, «рівною» з іншими. Усвідомлення цього всіма сприяє формуванню в кожній особі почуття власної гідності, очікування поваги до неї з боку інших людей, установку на відстоювання своїх прав, а також визнання нею рівних прав інших людей.

Таким чином, право на людську гідність фактично існує в українській правовій системі у двох вимірах: як конкретно визначене, або позитивне

(стаття 28 Конституції України), та як елемент провідного права особи (статті 3, 21 Основного Закону України).

У багатьох випадках національні конституції та конституційні суди визнають інтегральне та основоположне значення людської гідності, а право на гідність визнають абсолютним та невід'ємним правом людини. Уся національна правова система мала б стояти на сторожі гідності людини, враховуючи, що кожне справедливо захищене суб'єктивне право індивіда й означає крок у захисті гідності її носія. У той же час устрій сучасної демократичної держави передбачає однією з ключових ланок державного механізму механізм конституційного судочинства, тобто діяльності органу конституційного контролю. Саме від цього органу прямою мірою залежить, як будуть розумітися і застосовуватися положення Конституції, у тому числі й ті, що так чи інакше формулюють конституційну категорію людської гідності.

Захист права на людську гідність в Україні (як природного, так і позитивного), на наш погляд, стосується діяльності, насамперед, Конституційного Суду України, який неодноразово розглядав справи, пов'язані з гідністю людини, та висловлював певні правові позиції.

Так, у Рішенні від 20 січня 2012 року Конституційний Суд України підтвердив, що згідно з Конституцією України людина, її честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; кожен має право на повагу до його гідності і зобов'язаний не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (пункт 2 мотивувальної частини) [8]. Фактично цим Рішенням єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні зобов'язав усі органи й посадові особи публічної влади дотримуватися провідного права особи.

В іншому Рішенні від 3 лютого 2009 року Конституційний Суд України поклав на державу обов'язок забезпечувати належні умови для виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи та рівності (пункт 3.1 мотивувальної частини), чим фактично підтвердив право на людську гідність дітей, які потребують належного сімейного виховання [9].

Отже, в наведених справах Конституційний Суд України врахував та утвердив положення Конституції України і законів України, що визнають гідність особи однією з найвищих соціальних цінностей, а також поширив право на людську гідність на наймолодших членів суспільства – дітей.

Нещодавно Конституційним Судом України було сформовано сенати та утворено колегії, що відкриває шлях до розгляду конституційних скарг. Це ще один додатковий механізм захисту прав людини, у тому числі й права на людську гідність, яка є невід'ємним елементом сучасного конституціоналізму.

Проведений аналіз правових норм і практики їх застосування в Україні свідчить, що природне право на людську гідність є провідним правом особи. Дійсно, у випадках порушення будь-якого права людини так чи інакше при-нижується її гідність. Саме такий різновид неправомірної моральної шкоди є найпоширенішим.

Ми вважаємо, що наукові установи й навчальні заклади та факультети юридичного профілю повинні звернути увагу на необхідність першочер-гового дослідження питань щодо природного права на людську гідність як першооснови доктрини захисту прав людини та популяризації серед насе-лення матеріалів цих досліджень.

Сьогодні ми переживаємо період підйому в організації діяльності Конституційного Суду України, у формуванні конституційної культури, кон-ституційної свідомості громадян. Етапи становлення, які пройшла Україна, свідчать про те, що народ зацікавлений, щоб в Україні була конституційна демократія, щоб демократичні цінності стали не лише надбанням народу, але й держави, яка повинна ці цінності впроваджувати й захищати. Вважаємо, що саме Конституційний Суд України повинен стати флагманом захисту права, захисту гідності людини в Україні.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами від 7 лютого 2019 року). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. (редакція від 05.08.2018р.). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : zakon.rada.gov.ua/go/2136-19 (дата звернення 8.05.2019).
3. *Будагова А. Ш.* Достоинств о личности // Конституционное право : словарь / отв. ред. В. В. Максаков. Москва, 2001. 896 с.
4. *Шукліна Н. Г.* Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії і практики) : монографія. Київ : Центр навч. літ-ри, 2005. 424 с.
5. *Головченко В. В., Головченко О. В.* Правозастосування і захист прав людини в суверенній Україні : монографія. Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2012. 327 с.
6. *Шляхтун П. П.* Конституційне право: словник термінів. К. : Либідь, 2005. 568 с.
7. *Рабінович П. М., Гришук О. В.* Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти).: праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. Львів : СВІТ, 2006.
8. Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 у справі за конституційним поданням Жашківської районної

ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12>

9. Рішення Конституційного Суду України від 3 лютого 2009 року № 3-рп/2009 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення частини другої статті 211 Сімейного кодексу України (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-09>(дата звернення 8.05.2019).

Івановська Алла Миколаївна

*професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

НЕДОЛІКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УМОВ ПРИЙНЯТНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ В УКРАЇНІ

Особливістю захисту суб'єктивних прав за допомогою процедури конституційного контролю є те, що особи, чиє право потенційно порушене, мають можливість оскаржити будь-які нормативно-правові акти, що за юридичною силою поступаються лише конституції держави, лише в разі конституційного і законодавчого закріплення у відповідній державі інституту конституційної скарги, яка представляє безпосереднє право звернення особи приватного права в орган конституційного контролю з вимогою перевірити конституційність певного нормативно-правового акта.

Конституційна скарга вже впроваджена в державно-правову практику України. Але для того, щоб цей інститут давав свої позитивні результати, слід вивчати частково запозичати досвід тих країн, у яких цей інститут успішно функціонує вже протягом тривалого часу.

На окрему увагу заслуговує проблема прийнятності конституційної скарги і тих фільтрів, які використовуються для відсікання конституційних скарг, які є недопустимими.

Зазвичай як попередня умова подачі конституційної скарги потрібно вичерпання всіх інших національних засобів юридичного захисту. Зокрема

така умова передбачена конституціями й законодавством Іспанії, ФРН, Вірменії, Польщі, Албанії, Австрії.

Умова використання всіх національних можливостей є найважливішою і, як показує практика зарубіжних країн, досить складною для виконання суб'єктами звернення до конституційного суду. Недотримання цієї умови є головною причиною, з якої переважна більшість конституційних скарг відхиляється. Про це свідчить практика Німеччини. Так, у Німеччині протягом року в Федеральний Конституційний Суд надходить близько 5 – 8 тис. скарг, і тільки по 2–2,5% з них відкриваються провадження, інші повертаються скаржникам [1, с. 118]. Як зазначає Н. Т. Паславська, аналізуючи практику діяльності Конституційного Суду ФРН, незважаючи на невеликий відсоток задоволених конституційних скарг, цей інститут права зіграв визначну роль у становленні конституційної юстиції ФРН [2, с. 163].

У той же час законодавство деяких зарубіжних країн передбачає виключення з вимоги щодо вичерпання всіх засобів правового захисту. Так, Закон ФРН «Про Федеральному конституційному суді» в пункті 2 статті 90 допускає певні винятки з вимоги щодо вичерпання всіх засобів правового захисту, в разі загальної доцільності або якщо попереднє звернення до інших судових інстанцій спричинить за собою серйозний і невідворотний шкоду для заявника [3]. Згідно зі ст. 51 Закону Словенії про Конституційний Суд вказує, що у виняткових випадках Суд може розглянути скаргу, яка не пройшла всі судові інстанції, якщо передбачуване порушення є явно очевидним і якщо реалізація індивідуального акта призведе до непоправних наслідків для заявника [4, с. 131].

В Україні конституційна скарга теж може бути подана в разі, якщо всі інші внутрішні засоби юридичного захисту використано (ст. 151¹ Конституції України, ч. 1 ст. 77 Закону). Однак, на нашу думку, доцільно було б законодавчо передбачити виключення з цього правила за прикладом вищезазначених країн і закріпити можливість подачі конституційної скарги без використання всіх інших національних засобів правового захисту в разі, якщо зволікання з вирішенням питання про конституційність оскаржуваного акта може завдати серйозної і невідвотної шкоди скаржнику.

Наступна умова прийнятності конституційно скарги – це *термін її подання*. Конституційна скарга повинна бути подана у строк, який повинен бути чітко визначений у законі, з моменту прийняття акта або вчинення дії (бездіяльності) органів державної влади, що, на думку скаржника, порушує його фундаментальні права. У різних країнах такий термін різний. Так, у Німеччині термін подачі конституційної скарги становить один місяць, якщо мова йде про судові рішення або адміністративний акт виконавчої влади, й один рік – якщо конституційна скарга стосується закону. В Австрії конституційна скарга може бути подана протягом шести тижнів з моменту вручення

рішення, прийнятого останньою інстанцією, в Польщі – протягом трьох місяців. Причому цей термін не підлягає відновленню. У Латвії, Азербайджані законодавством передбачено шестимісячний термін для подачі конституційної скарги.

На нашу думку, в Україні термін подачі конституційної скарги є оптимальним – протягом трьох місяців з дня набрання законної сили остаточного судового рішення. Крім того, вітчизняне законодавство передбачає виключення з цього правила. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 77 Закону провадження за конституційною скаргою після закінчення тримісячного терміну є можливим в тому випадку, коли з її змісту вбачається наявність суспільного інтересу.

Як умова прийнятності конституційної скарги законодавством багатьох країн передбачена необхідність *обґрунтованості конституційної скарги*. Наприклад, в Австрії заявник зобов'язаний довести у зверненні до Конституційного Суду пряму дійсну шкоду, яка була завдана або може бути завдана йому від дії закону чи іншого нормативного акта органу публічної влади, в Словенії скарга вважається недопустимою в разі, якщо порушення основних прав і свобод, про які йде мова у конституційній скарзі, не призвело до серйозних наслідків для заявника.

Український законодавець не деталізував поняття необґрунтованості конституційної скарги. П. 6 ч. 2 ст. 55 Закону визначає, що в конституційній скарзі серед іншого зазначаються обґрунтування тверджень щодо неконституційності закону України (його окремих положень) із зазначенням того, яке з гарантованих Конституцією України прав людини, на думку суб'єкта права на конституційну скаргу, зазнало порушення в результаті застосування закону. Частина 4 ст. 77 Закону вказує, що Суд відмовляє у відкритті конституційного провадження, визнавши конституційну скаргу непринятною, якщо зміст і вимоги конституційної скарги є явно необґрунтованими [5]. Однак, на нашу думку, необхідно законодавчо деталізувати критерії обґрунтованості конституційної скарги як умову її прийнятності. Так, необхідно закріпити, що шкода, заподіяна законом, конституційність якого оскаржується: 1) повинна бути нанесена конкретному конституційного права; 2) повинна стосуватися прав суб'єкта права на конституційну скаргу, а не інших осіб; 3) походити саме від оскаржуваного закону і бути реальною (а не передбачуваною або можливою).

Окремо слід повернути увагу на таку умову прийнятності конституційної скарги, як *відсутність зловживання правом на конституційну скаргу*. Згідно з ч. 4 статті 77 Закону «Про Конституційний Суд України» [5] Суд відмовляє у відкритті конституційного провадження, визнавши конституційну скаргу непринятною, якщо має місце зловживання правом на подання скарги. Однак законодавством не визначено, що саме може вважатися таким зловживанням. На нашу думку, до таких зловживань можна віднести

багаторазове звернення до Конституційного Суду з того ж самого питання. Існує необхідність встановити низку обмежень, які передбачали б неможливість багаторазового звернення громадянином, або в його інтересах, з одного і того ж питання. Зокрема встановити штраф за зловживання правом на конституційну скаргу, а також державне мито за подачу конституційної скарги.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що в цілому модель конституційної скарги, закріплена в законодавстві України, відповідає сучасним тенденціям конституційних судів і міжнародних стандартів захисту прав людини. Однак, на нашу думку, вимагають законодавчого врегулювання питання критеріїв обґрунтованості конституційної скарги, закріплення можливості подачі конституційної скарги без використання всіх інших національних засобів правового захисту, законодавчого визначення випадків зловживання конституційною скаргою і встановлення обмежень, які передбачали б неможливість таких зловживань. За таких умов конституційна скарга буде більш дієвим і ефективним процесуальним засобом для захисту основних прав і свобод громадян в Україні.

Список використаних джерел

1. *Гультай М. М.* До питання про необхідність впровадження конституційної скарги в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 6. С. 114-124.
2. *Паславська Н. Т.* Становлення та розвиток конституційної юстиції ФРН : історико-правове дослідження : дис.. канд.. юрид. наук. 12.00.01. Львів, 2015. 210 с.
3. Закон ФРГ «О Федеральном конституционном суде» : от 12.03.1951 г. / Конституционный контроль в зарубежных странах : учеб. пособие / отв. ред. В. В. Маклаков. М. : Норма-Инфра-М, 2010. 672 с.
4. *Остапенко В. В.* Конституційна скарга у механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина. *Форум права*. 2016. № 4. С. 240-251. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_4_40.pdf С. 247
5. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII (редакція від 5.08.2018 р.). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : zakon.rada.gov.ua/go/2136-19

Гльченко Іван Петрович

*студент II-го курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)*

ОСНОВНІ ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ЦІННОСТІ СУЧАСНОЇ КОНСТИТУЦІЇ

Для того, щоб визначити межі свободи й відповідальності, уникнути надмірних моральних претензій, повинна існувати така інстанція, яка не залежала б від чийось особистих уявлень і уподобань, від чийсь окремої волі. Саме таку інстанцію уособлює закон й особливо конституція. Її призначення – чітко визначати принципи соціального співіснування людей у демократичному суспільстві. Непорушність конституційних засад дає змогу зробити соціальний порядок і соціальну свободу незалежними від того, хто стоїть на чолі держави або яка партія здобула більшість у парламенті.

Конституція не є констатацією існуючого становища, а є своєрідним проектом, дороговказом, на який орієнтуються законодавці та громадяни загалом. Разом з тим конституція є забезпеченням вільного життя індивідів. Вона покликана обмежувати владу уряду й охороняти право власності як основу вільного суспільства. Права і свободи людини є такою цінністю демократії, яка репрезентована в усіх її формах і процедурах. Саме для захисту і реалізації цієї цінності існує демократія. Демократія має сенс тільки з огляду на те, що людина виступає носієм певних невідчужуваних прав і свобод, навіть за умови, коли багато хто з громадян нехтує цими правами, зневажає їх. Конституційний правовий порядок є такою системою відносин, за якої всім надається найбільша з можливих свобод – свобода самодіяльності та самовизначення [1, с. 320].

Для того, щоб будь-який громадянин міг реалізувати себе як головний учасник демократичного суспільства, необхідні певні чинники і умови, які також становлять основні цінності демократії, тому їх важливо закласти в основу будь-якої демократичної конституції [2, с. 25].

Варто зазначити, що демократія в сучасному світі є важливою і загально-визнаною цінністю, але вона утверджується й набирає справжньої сили лише за умови, що люди усвідомлюють, за що вони її цінують, чого хочуть досягти з її допомогою і що захистити. Ці основоположні риси демократії перетворили її на соціальну цінність в уяві людей і можуть бути охарактеризовані як демократичні цінності, тому під час розробки демократичної конституції вона повинна закріплювати й охороняти права і свободи людей [3, с. 182].

Цінності завжди є показником культурних відмінностей, а останні дозволяють ідентифікувати певну конституційну традицію як складову культури.

Результати наукових досліджень, зокрема в галузі конституційної юриспруденції, суспільні дебати щодо змісту законодавчих заходів об'єктивно збільшують обсяг інформації, що приводить до якісно нових структурних змін у суспільстві, оскільки змінюються мотивація, потреби та інтереси індивідів, трансформуються прообраз людини. Це дає підстави деяким дослідникам говорити, що суспільство й право вступають в епоху постмодерну, яка характеризується більш наполегливим відстоюванням індивідуальності та диференціації у суспільстві [4, с. 335].

Система соціальних цінностей, яка підтримується авторитетом права, лежить в основі вчення про цінності у праві. Цінності завжди розглядалися як орієнтир поведінки людини, що акумулюють уявлення про її мету й норми на основі певного історичного досвіду. Цінності становлять основу для легітимації прагнень індивіда в суспільстві, яке має визначену структуру. Іншими словами, у будь-якому суспільстві існує певна система цінностей, яка дозволяє побудувати взаємовигідні умови для спільного проживання людей.

Таким чином, залежно від типу суспільства, ієрархія соціальних цінностей має змінний характер, оскільки структура самого суспільства зумовлює їх різну вагу. У конституції цінності відіграють важливу роль під час визначення співвідношення між різними групами інтересів як основоположних умов для доступу особи до певних соціальних благ, тому ми вважаємо, що під час розробки будь-якої демократичної конституції в її фундамент повинні закладатись подані нижче цінності.

Найвищою соціальною цінністю є свобода. Без неї демократія неможлива. Політична свобода – це перша й найважливіша умова демократії. Простір свободи – це своєрідний Всесвіт, у якому людина належить сама собі і може приймати будь-які рішення, які стосуються її. Це та сфера діяльності, в якій люди можуть вибирати те, що хочуть, не наражаючись на репресії. Питання полягає в тому, наскільки великою є ця сфера, чим і у який спосіб вона може бути обмежена. Мінімально необхідне обмеження свободи громадянина згідно з ідеологією лібералізму визначається потребою захисту свободи іншого громадянина. У випадку порушення цих меж вступає в дію закон, який накладає обмеження і відновлює порушену свободу. Тому в основу правових відносин у процесі їх поступового розвитку був покладений імператив свободи.

Не менш важливими фундаментальними цінностями є свобода слова, контекст якої створюють вільні в своїх діях і захищені законом ЗМІ, котрі дають змогу громадянам бути по-справжньому обізнаними зі станом справ у країні. Через ЗМІ людина може висловити своє судження щодо тієї чи іншої суспільної проблеми, того чи іншого політичного явища, процесу, інституту чи діяча. Хоча свобода слова, вільні ЗМІ – одна з найбільших цінностей демократії. Проте, як і будь-яка інша свобода, вона не може існувати без

обмежень. ЗМІ повинні мати можливість казати усе, але не все безкарно. І тому суди повинні бути не тільки незалежними, а й демократичними та відповідальними.

Цінності, що органічно випливають із сутності демократії, є приватність особистого життя і недоторканність особи. Було б дивним, якби громадянин мав можливість брати участь у демократичному процесі, не маючи можливості самостійно керувати власним життям. У демократичній правовій державі закон боронить людину і коло її спілкування від стороннього інтересу (таємниця телефонних розмов, листування, заборона фотографувати без дозволу людини тощо).

Така цінність як людська гідність в жодному разі не повинна поступатись вищевказаним. Гідність – це усвідомлення громадянином особистої значущості, власної людської місії, унікальності, самобутності й невичерпності як частки його демократичного світогляду, що породжує певний громадянський обов’язок. Гідність – складова авторитету громадянина, його самоповаги й поваги до інших, породження й умова його свободи. По-справжньому гідною може бути тільки вільна людина. Гідність змушує людину діяти, ставати на заваді порушенням принципів і основ демократичного ладу, протидіяти будь-яким утискам свободи. Гідність може існувати лише в контексті гідності інших людей. При цьому повага до іншого і його визнання ґрунтуються не на якихось утилітарних міркуваннях, а виключно на повазі до людини як такої, шануванні в ній людського, яке дозволяє смертним здійснювати безсмертні справи.

Універсальною цінністю будь-якого суспільства є соціальний порядок. Більшість людей бажає жити в умовах упорядкованості, стабільності, безпеки. Специфіка соціального порядку в умовах демократії полягає в тому, що він досягається не за рахунок ліквідації розбіжностей і багатоманітності, властивих будь-якому соціальному організмові. Демократія – це постійно існуючий, але впорядкований (законами, процедурами, громадянською зваженістю, обізнаністю і досвідом) конфлікт. У ній постійно жевріє конфлікт, іноді набуваючи значних масштабів. Але від цього суспільство тільки виграє, оскільки проблеми принаймні не заганняються всередину й не набувають злов’язного характеру. Культура конфлікту є важливим здобутком демократії. Тому в конституції, безумовно, мають закріплюватись умови для безпечного й мирного життя.

Отже, можна дійти висновку, що без основоположних цінностей не можна уявити сучасну демократичну конституцію, вони обов’язково повинні бути обов’язково закладені в Основний закон держави для того, щоб забезпечувати права та свободи людей.

Список використаних джерел

1. Сурмін Ю. П. Ціннісні процеси пострадянського суспільства : методологічний аспект : Зб. наук. пр. УАДУ : Сучасні проблеми державного управління / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. К. : Вид-во УАДУ, 2003. Вип. 1. 320 с.
2. Дашутін Г. П., Михальченко М. І. Український експеримент на терезах гуманізму. К. : Парлам. вид-во, 2001. 335 с.
3. Кабанець О. Демократія як явище правової дійсності (теоретико-правовий аналіз) : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2016. 182 с.
4. Латигіна Н. А. Демократія : реалії versus утопії : монографія. К. : КНТЕУ, 2008. 400 с.

Ірха Юрій Богданович

*науковий консультант Голови Конституційного Суду України,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України
(м. Київ, Україна)*

ЗЛОВЖИВАННЯ ОКРЕМИМИ КОНСТИТУЦІЙНИМИ ПРАВАМИ І СВОБОДАМИ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Правове регулювання приватних відносин за принципом «дозволено все, що не заборонено законом» формує підґрунтя для розбудови України як демократичної, правової держави, забезпечуючи кожній особі реалізацію її індивідуальної свободи та соціальної активності. Свого часу Конституційний Суд України вказував, що право на свободу є невід’ємним та невідчужуваним конституційним правом людини і передбачає можливість вибору своєї поведінки з метою вільного та всебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися по території держави, обирати місце проживання тощо. Право на свободу означає, що особа є вільною у своїй діяльності від зовнішнього втручання, за винятком обмежень, які встановлюються Конституцією та законами України [1].

Основою для визначення змісту і мір правової свободи, а відповідно і її «справедливих меж» слугує схема співвідношення: «Я» – «Інший», оскільки, пересікаючись колом своїх життєвих інтересів з подібними інтересами інших осіб, ми опиняємось перед вибором: «знехтувати» їхніми претензіями на таку саму міру свободи, на яку претендуємо ми самі (і відповідно – силою відвоювати «право» на більш широкий діапазон такої свободи, порівняно з іншими в колі осіб), або «самообмежитись» у власних інтересах на користь

іншої особи. Перехід за таку «тонку лінію» і становитиме в окремих випадках зловживання правом [2, с. 62].

На переконання Н. В. Стецюк, необхідно сприймати як доконаний факт те, що від часів появи конституційної держави явище «зловживання правом» існувало весь час у такій державі, розвивалося разом із нею і на межі останніх століть посіло своє місце майже в усіх галузях права, набуваючи при цьому певного (галузевого) відтінку [3, с. 130]. Професор О. Я. Рогач стверджує, що зловживання правом є формою правового нігілізму, і від подібного типу правосвідомості ніхто не застрахований. Зловживати правом може будь-яка людина. У свідомості людини може виникнути бажання відступити від ідеї права на користь якої-небудь іншої цінності (влади, грошей, кар'єри, політичної або правової доцільності тощо) [4, с. 76]. Проблема зловживання правом (свободою), як вважає О. О. Малиновский, виникає майже водночас із формальним наділенням суб'єкта відповідним правом [5, с. 16].

У сфері конституційно-правових відносин поняття «зловживання правом» розглядають як конституційно недопустиме (неправомірне за сутністю), але формально законне недобросовісне діяння (дія або бездіяльність) суб'єкта конституційно-правових відносин, що порушує права і свободи людини і громадянина та здатне заподіяти шкоду приватним або публічним конституційним інтересам, а також іншим конституційним цінностям. Формами вираження такого «зловживання правом» можуть бути й неналежне користування конституційними правами і свободами людини і громадянина або ухилення від виконання конституційних обов'язків, і публічно-владна протидія належному конституційному правокористуванню або незабезпечення необхідних для цього юридичних підстав та багато інших діянь [3, с. 131].

Особа, зловживаючи своїми конституційними правами і свободами, здатна заподіяти шкоду, в тому числі істотну, іншим фізичним або юридичним особам, суспільству й державі в цілому. Іноді таке зловживання може становити загрозу національній безпеці України. На нашу думку, це може статись у разі, якщо зловживання певним конституційним правом або свободою призведе до (або створить умови для): 1) блокування (або суттєвого ускладнення роботи) центральних або вищих органів державної влади, об'єктів критичної інфраструктури; 2) виникнення групових міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, масових заворушень; 3) групового незаконного переходу державного кордону; 4) підриву міжнародного авторитету держави, дискредитації вищих посадових осіб; 5) вчинення терористичних актів; 6) послаблення обороноздатності держави; 7) втрати державою монополії на застосування заходів державного примусу суспільстві; 8) втручання у внутрішні справи України з боку інших держав тощо.

Існує мала ймовірність того, що такі негативні наслідки можуть настати через діяння однієї особи. Вважаємо, що реальною загрозою національній безпеці України є зловживання окремими конституційними правами і свободами, яке полягає у шкідливих вчинках саме групи осіб як за їх попередньою змовою, так і без неї. Через групову деструктивну діяльність об'єктам національної безпеки нашої держави може бути заподіяна істотна шкода.

Здійснення наукових досліджень за напрямом забезпечення національної безпеки дало можливість виокремити низку конституційних прав і свобод людини і громадянина, зловживання якими прямо чи опосередковано може створити загрозу національній безпеці України. Насамперед, це стосується права на мирні зібрання.

За даними соціологічного опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва разом із соціологічною службою Центру Разумкова у серпні 2018 року, 68% респондентів не бачили перспектив масових виступів протесту у своєму населеному пункті або вважають ці виступи малоімовірними. Про існування такої можливості заявили лише 23% [6]. Загалом українці на генетичному рівні не схильні до екстремізму та інших радикальних, насильницьких індивідуальних або колективних проявів громадянської непокори. Однак трапляються випадки, коли під виглядом «мирного протесту» певні особи намагались у недемократичний спосіб вплинути на ухвалення управлінських або судових рішень, перешкодити законній діяльності державних службовців, правоохоронців, військовослужбовців. Зважаючи на збройну агресію Російської Федерації проти України, не можна виключити той факт, що протестні настрої й подальші мирні зібрання для їх вираження можуть бути інспіровані російськими спецслужбами через агентів впливу з метою дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в Україні.

Дуже негативні наслідки для національних інтересів України можуть настати також через зловживання свободою слова, свободою інформації, свободою творчості. Без ефективної реалізації зазначених цінностей неможливо уявити сучасну конституційну державу, демократичний контроль за функціонуванням її інститутів, незмінне формування та прогресивний розвиток громадянського суспільства. Водночас певні представники громадськості за допомогою сучасних інформаційних технологій використовують зазначені конституційні права для маніпулювання індивідуальною та суспільною свідомістю з метою впливу на поведінку людей заради досягнення, як правило, неправомірної мети у політиці, економіці, міжнародних відносинах тощо. Знаючи, що більшість населення довірливо сприймає отриману інформацію, такі особи намагаються спотворити її, подати у вигідному для себе світлі за допомогою мережі Інтернет, засобів масової інформації, аудіовізуальних та інших творів.

Занепокоєння викликає й надмірна громадська активність щодо здійснення контролю за діяльністю чиновників. Представники громадськості (члени громадських об'єднань, журналісти, «небайдужі» громадяни) здійснюють контроль за доброчесністю осіб, які виконують функції держави або місцевого самоврядування. Враховуючи рівень корупції в Україні та недостатню ефективність новостворених антикорупційних органів, така діяльність громадян є виправданою. Водночас вона повинна мати тимчасовий характер – до налагодження державної системи реагування на корупційні прояви. Траплялись випадки, коли під час громадських розслідувань порушувалося право осіб на приватність, розголошувалася конфіденційна інформація, завдавалася шкода діловій репутації. Крім того, деякі представники громадськості використовували антикорупційну діяльність для тиску на посадових та службових осіб, отримання неправомірної вигоди, створення перешкод суб'єктам господарювання. У контексті забезпечення національної безпеки України дуже важливо забезпечити максимальний рівень довіри громадян до антикорупційної діяльності органів публічної влади і встановити відкритий діалог між владою та громадянами.

Вважаємо за доцільне звернути особливу увагу на проблему надмірної пропаганди в Україні окремих ціннісних орієнтацій культурного, релігійного та політичного спрямування, які не підтримуються значними соціальними групами, зважаючи на їхній історичний та цивілізаційний розвиток. Професор Д. В. Карамішев слушно наголошує, що штучне, неприродне нав'язування поколінню (спільноті) певних переконань і непідтримка сформованих цінностей, характерних для певного соціокультурного середовища, може призвести до вкрай негативних наслідків, що полягають у маргіналізації та люмпенізації частини суспільства, що, зрештою, зумовить руйнування не лише життєвого укладу, а й депопуляцію [7, с. 5].

Незважаючи на закріплення в Конституції України стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, українське суспільство є доволі поляризованим із цих питань, адже а ні Європейський Союз, ні НАТО не є панацеєю від усіх внутрішніх та зовнішніх загроз України. Більше того, варто визнати, що у країнах Європейського Союзу існує безліч проблем, які досі ефективно не вирішуються, що призводить до радикалізації населення, зародження автономістських, сепаратистських та екстремістських настроїв, посилення дезінтеграційних процесів тощо.

Безперечно, євроінтеграція Україні потрібна, однак дуже важливо, щоб це процес мав двосторонній рух, у якому нашу державу будуть розглядають як рівноправного партнера, а українців – як членів єдиного європейського соціуму.

Список використаних джерел

1. Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16>
2. Мілетич О. О. Зловживання правом : загальнотеоретичний аспект. Феномен свободи у праві. *Держава і право*. 2011. Вип. 52. С. 60-64.
3. Стецюк Н. В. Зловживання правом у сфері конституційно-правових відносин. *Теорія і практика конституціоналізму : український та зарубіжний досвід : матер. першої наук.-практ. конф., 30 квітня 2015 р.* Львів, 2015. С. 129-134.
4. Рогач О. Я. Ознаки зловживання правом. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Право. У 2-х ч.* Ужгород : Ліра, 2011. Вип. 15. Ч. 1. С. 75-78.
5. Малиновский А. А. Злоупотребление субъективным правом (теоретико-правовое исследование). М. : Юрлитинформ, 2007. 352 с.
6. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Соціологічне опитування «Протестний потенціал українського суспільства». URL : <https://dif.org.ua/article/protestniy-potentsial-ukrainskogo-suspilstva>
7. Кармишев Д. В. Формування системи цінностей і переконань як чинник інституціональних перетворень в українському суспільстві. *Теорія та практика державного управління*. 2016. Вип. 1. С. 6-14.

Калиновський Богдан Валерійович

завідувач кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент
(м. Київ, Україна)

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ ПРИ ЇЇ ФОРМУВАННІ

Органи місцевої публічної влади формуються різним способом, як шляхом призначення, так і через вибори, але головна роль у системі місцевої демократії відводиться місцевим виборам, на яких обираються депутати місцевих рад, сільські, селищні і міські голови та старости. Так, ст. 140 Конституції України визначає, що органами місцевого самоврядування є сільські, селищні, міські ради та їхні виконавчі органи, районні та обласні ради – органи місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст.

Конституція України від 28 червня 1996 року гарантує громадянам України право обирати і бути обраними до інституцій місцевого самоврядування. Конституційне положення закріпило можливість реалізувати право жителів громади на участь в управлінні справами місцевого самоврядування через отримання мандата депутата місцевої ради, сільського, селищного, міського голови чи статусу посадової особи в органах місцевого самоврядування. Обрання сільських, селищних, міських голів, місцевих рад, що складаються з депутатів, утворення депутатських комісій, фракцій, груп, формування виконавчих органів цих рад неможливе без участі громадян у місцевих виборах.

Пріоритетне місце в системі органів місцевого самоврядування займають сільські, селищні, міські голови та місцеві ради. Їхня провідна роль забезпечується тим, що місцеві голови та депутати місцевих рад обираються безпосередньо територіальною громадою на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Представницькі органи місцевого самоврядування виражають волю територіальної громади, надають їй загальнообов'язковий характер і здійснюють місцеву владу від їхнього імені та в їхніх інтересах.

Розкриваючи формування органів і посадових осіб місцевої публічної влади в Україні, необхідно зазначити, що законодавство України, яке регламентує процес місцевих виборів, постійно змінюється. Кожен наступний закон є більш деталізованим, однак це не виключає зловживань під час виборчого процесу, особливо на стадії голосування та підбиття підсумків і оголошення результатів місцевих виборів. Україна знаходиться у постійному пошуку оптимальної виборчої системи. Критика законодавства про місцеві вибори має досить суттєві аргументи. Так, використання пропорційної виборчої системи на виборах районних і обласних рад нівелює їх конституційну функцію як органів, що представляють спільні інтереси територіальних громад.

Особливість розробки Закону України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року полягала ще й в тому, що на території України триває збройний конфлікт, наслідком якого виявилася тимчасова втрата частини державної території. Таким чином, в Україні з'явилися нові категорії територій – окуповані, прифронтові тощо, специфіка яких вимагає й особливого підходу в галузі регулювання виборчого процесу. Також досить гостро постала проблема внутрішньо переміщених осіб, особливий перелік прав яких, включаючи виборчі права, ще належить урегулювати. До того ж, утворилися нові адміністративно-територіальні одиниці базового рівня – об'єднані територіальні громади.

Закон України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року встановив застосування різних виборчих систем у формуванні різних представницьких

органів місцевого самоврядування [1]. Для виборів депутатів сільських, селищних рад визначена мажоритарна система відносної більшості в одномандатних виборчих округах, на які поділяється територія відповідно села (кількох сіл, жителі яких добровільно об'єдналися у сільську громаду), селища, територія утвореної об'єднаної сільської, селищної територіальної громади.

Для виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад визначена пропорційна виборча система в багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками місцевих організацій політичних партій із закріпленням кандидатів за територіальними виборчими округами, на які поділяється багатомандатний виборчий округ, що збігається з територією відповідно Автономної Республіки Крим, області, району, району в місті, територією міста згідно з існуючим адміністративно-територіальним устроєм або територією об'єднаної територіальної міської громади. Право висунення кандидатів у депутати вказаних вище місцевих рад реалізується виборцями у відповідних багатомандатних виборчих округах через місцеві організації партій (ч. 2 ст. 35). Уважаємо, що виборча система, яка обмежує право висувати кандидатів іншим суб'єктам, крім політичних партій, не відповідає Конституції України та міжнародним стандартам місцевої демократії.

Аналізуючи виборче законодавство та практику його реалізації, можна констатувати, що Закон України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року встановив досить складну змішану систему формування органів місцевого самоврядування, фактично визначивши чотири різні системи для надання мандата різним посадовим особам місцевого самоврядування. Чим складніша виборча система, тим складніше громадянам, членам територіальної громади, зрозуміти, як функціонує механізм формування органів, які мають представляти їхні інтереси.

На наше переконання, виборча система повинна бути зрозумілою суспільству та сприйматися виборцями як справедлива. Виникають сумніви, що виборча система на місцевих виборах за Законом України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року сприймається справедливою, а відтак існують застереження щодо легітимності місцевої представницької влади. Так, кандидат, який посів перше місце у своєму окрузі, не мав гарантій стати депутатом місцевої ради; при цьому кандидат, який посів четверте місце, міг стати депутатом у цьому ж окрузі.

Ураховуючи це, відстоюємо точку зору, що вибори органів місцевого самоврядування повинні відбуватися за мінімальної участі політичних партій. Досвід показав, що запровадження пропорційної виборчої системи призводить до того, що першочергового значення на виборах набувають не професійні та особисті якості кандидата, а його партійна належність. Також

можемо спостерігати все більш декоративний характер місцевих рад і їх використання з політичною метою і для маскування лобювання корпоративних управлінських рішень.

Характерним прикладом заполітизованості місцевих виборів можуть слугувати прецеденти, які мали місце під час виборчої кампанії 2015 року. Так, після виборів значна кількість новообраних депутатів відмовилися від мандатів на користь колег, які здобули гірші результати у територіальних виборчих округах і не були обрані за результатами голосування. Таким чином, практично нівелюється головна ідея пропорційної виборчої системи з відкритими списками – збільшення впливу виборців на формування персонального складу місцевих рад через обрання депутатами кандидатів з найвищими електоральними результатами. Наприклад, із виборчого списку, висунутого однією з парламентських політичних сил до Вінницької обласної ради, після оголошення остаточних результатів голосування відмовилися від отримання мандатів 52 кандидати, або понад 80 % від загального складу ради [2].

Відомі випадки відмови депутатів від уже отриманих мандатів. Так, станом на 25 листопада 2015 роки, вибули 16 депутатів Рівненської обласної ради із 64, обраних за місяць до того (тобто 25 % від загального складу ради). У Миколаївській облрадї вибули 8 депутатів із 64 (12,5 %), Житомирській – 7 із 64 (11 %), Тернопільській – 5 із 64 (7,8 %) [3]. Унаслідок таких дій реальний депутатський корпус складається не з осіб, яких підтримав виборець, а інших, які не були підтримані жителями адміністративно-територіальних одиниць.

Під час підготовки до наступних місцевих виборів слід виправити можливі проблемні моменти, зокрема: 1. Кандидат від політичної партії може набрати переважну більшість голосів виборців у окрузі, але не отримати мандат і не потрапити до ради, бо його партія в цілому в усьому місті/районі/області набирає менше прохідного бар'єра. 2. Деякі округи можуть бути взагалі не представлені у раді, а деякі – можуть мати кілька депутатів. Є приклади, коли з одного округу обираються чотири кандидати, а в окремих округах – жодного. 3. Якщо якась політична сила недооцінить своєї популярності й висуне меншу кількість кандидатів, ніж отримає мандатів, то ці місця в раді залишаться незаповненими (вакантними), аж до кінця терміну повноважень місцевої ради.

Законодавство України, на жаль, не передбачає обмежень щодо балотування в представницькі органи місцевого самоврядування. До наслідків цього можна віднести положення ст. 7 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 року, у якій з урахуванням рішень Конституційного Суду України чітко зафіксовано, що депутат місцевої ради, який перебуває на посаді керівника місцевого органу виконавчої влади чи на

іншій посаді, на яку поширюються вимоги Конституції та законів України щодо обмеження сумісництва, не може поєднувати свою службову діяльність на цій посаді з посадою сільського, селищного, міського голови, секретаря сільської, селищної, міської ради, голови та заступника голови районної у місті, районної, обласної ради, а також з іншою роботою на постійній основі в радах, їхніх виконавчих органах та апараті. Таким чином були створені відповідні передумови для впливу органів виконавчої влади на сферу місцевого самоврядування із середини, унаслідок чого переважна більшість керівників місцевих державних адміністрацій була обрана не тільки депутатами, а й головами районних і обласних рад [4, с. 320].

Пропонуємо на законодавчому рівні закріпити на місцевих виборах виборчу систему з відкритими персоніфікованими списками, про яку політики багато говорили й обіцяли впровадити, однак на практиці цього не відбулося, адже в сучасних умовах подальшого реформування місцевої публічної влади надзвичайно важливим є пошук оптимальної моделі формування голови та інших посадових осіб місцевої державної адміністрації та сільського, селищного, міського голови, старости й депутатів місцевої ради.

Список використаних джерел

1. Про місцеві вибори : Закон України від 14 липня 2015 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 37-38. Ст. 366.
2. 52 кандидати «Опоблоку» відмовились від мандатів депутатів Вінницької облради. *Українська правда*. 18 листопада 2015 р. URL : <http://www.pravda.com.ua/news/2015/11/18/7089182/>.
3. Макаров Г. В., Каплан Ю. Б. Місцеві вибори 2015 р. : проблеми організації, підсумки, тенденції. *Аналітична доповідь*. К. НІСД, 2015 28 с. <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/vuboru-f2365.pdf>
4. Калиновський Б. В. Місцева публічна влада в Україні : конституційно-правові засади функціонування та розвитку : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан – ЛТД», 2016. 426 с.

Камінська Наталія Василівна

*професор кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
(м. Київ, Україна),*

Демиденко Володимир Олексійович

*професор кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент,
(м. Київ, Україна)*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ

Аналіз положень Конституції України дозволяє стверджувати про те, що на найвищому законодавчому рівні закріплено загальноцивілізаційні та моральні ідеали, демократичні цінності тощо. Зокрема «людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3)».

Разом з тим у вітчизняних доктринальних джерелах останніх років іноді з'являються роботи, присвячені правовим ідеалам, моделям і стандартам, конституційним цінностям. На наше переконання, вкрай важливо з'ясувати, насамперед, їх правову природу й сутність, виокремити різноманітні підходи до термінологічного визначення згаданих категорій.

Зважаючи на зазначене вище, виникає питання: що таке цінності загалом та конституційні цінності зокрема? На жаль, неоднозначні та не завжди чіткі відповіді можна знайти в існуючих наукових публікаціях. Так, категорія «цінність» означає певне благо, загальне позитивне значення тих чи інших явищ як для окремої людини, так і для різноманітних соціальних спільнот. Це універсальна й багатовимірною, широко аспектна категорія, що поширюється практично на всі сфери людського життя. Вона відображає сутність і в той же час становить умову повноцінного існування суб'єкта, об'єктів певних суспільних відносин, виходячи з цього цінності є об'єктами інтересів людини.

Очевидно, що можна виокремити соціальний, правовий, філософський, економічний та інші аспекти розуміння цінностей. Вони виражають установки, зразки чи переваги, орієнтації, інтереси окремих осіб, груп суспільства тощо. «Цінність» – це явище і процес духовного або матеріального

характеру, що мають позитивну або негативну значущість для окремого індивіда, соціальної групи або суспільства в цілому, здатні слугувати їх інтересам і меті. Також це критерій для оцінки, важливий індикатор, що відзначається певними перевагами (чеснотами) тощо. Цінності можуть бути абсолютними, безумовними й безперечними, рівними за суттю, міститись у людській свідомості, мисленні, це не знання, що не належить ні до істини, ні до неправди, вони мають власну самобутню основу.

Цінність віддзеркалює сутність, тоді як цінність у праві – це шкала виміру того сутнісного, що дозволяє праву зберігати свою сутність, спроможність слугувати метою і засобом задоволення науково обґрунтованих, соціально справедливих загальнолюдських потреб та інтересів громадян і їх об'єднань. Право як мета суспільства, що перебуває в громадянському стані, є для людей вищим принципом, з якого повинні виходити всі максими, що стосуються суспільства. Принципи, завдання і роль, специфіку природи права практично неможливо досягнути без ціннісного виміру.

Із закріпленням цінностей на конституційному рівні вони набувають загальноюридичного обов'язкового значення, стають основоположними орієнтирами суспільного і державно-правового розвитку. Безумовно, Конституція України на найвищому правовому рівні зафіксувала низку визначальних цінностей, які відтворюють важливі ідеї та традиції українського народу, тому визначають завдання, та основні напрями конституційно-правового та іншого галузевого регулювання, національної правової системи.

Можна погодитись, що конституційні цінності – це своєрідний культурний «код», специфічність якого зумовлена тим, що кожна культура породжує свою, лише їй притаманну ціннісну систему. Цей «код» забезпечує процес культурної ідентифікації особистості, суспільства і нації та розвиток національної свідомості, зберігає націю як носія унікального, самобутнього, лише їй притаманного. Водночас на вітчизняному рівні конституційно регламентовано й загальносвітові універсальні цінності, що стали здобутком світової культури, політико-правової думки та практики.

Наприклад, на наше переконання, відзначимо з-поміж конституційних цінностей такі: конституціоналізм, демократія, легітимність публічної влади, народний суверенітет, суспільна безпека і суспільний порядок, права і свободи людини, верховенство права та верховенство закону, поділ влади; принципи соціальної справедливості й незалежності судів тощо. Вони визначають зміст конституційних принципів і норм, взаємопов'язані з установками та доктринальними орієнтирами інтерпретації (тлумачення) конституційного тексту, деталізуються на рівні інших галузевих і міжгалузевих принципів, правових актів, правозастосовної практики.

Важливо, щоб згадані та інші конституційні цінності сприймалися суспільством, були ефективні, доцільні та своєчасні... Завдяки аксіологічній

основі, відображаючи моральні орієнтири й загальнолюдські надбання, сподіваємось, власне конституційні цінності покликані з декларацій перетворитись на дієві інструменти задоволення законних інтересів і потреб людини, територіальних громад, установ та організацій тощо, забезпечити баланс цінностей публічного й приватного характеру, співвідношення суверенітету держави й особистої свободи, взаємодію людини, суспільства і держави, і це все незважаючи на можливі виклики та загрози сучасності.

Список використаних джерел

1. Конституція України : наук.-практ. комент. / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін [та ін.]. Х. ; К., 2003. 808 с.
2. Маркуш М. Конституційні цінності як основоположні засади в кримінальному процесі України *Вісник Конституційного Суду України*, 2013. № 6. С. 73-85.
3. Патей-Братасюк М. Антропоцентрична теорія права : навч. посіб. К. : КУП НАНУ, 2010. 396 с.
4. Забузов О. Н. Моральные ценности и их роль в стандартах поведения государственных и муниципальных служащих. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*. 2016. № 9 (3). С. 117-126.
5. Веніславський Ф. В. Конституційний лад та суспільний ідеал: до питання про базові цінності конституційного ладу України. *Право України*. 2010. № 2. С. 120-128.
6. Бориславська О. М. Загальноєвропейські конституційні цінності як основа європейської моделі конституціоналізму. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 54-58.
7. Авакьян С. А. Глобализация, общие конституционные ценности и национальное регулирование *Социальные интересы*. 2001. № 4. С. 44-47.
8. Малько М. П. Предмет конституционной аксиологии. *Вестник Челябинского государственного университета. Право*. 2010. № 19. Вып. 24. С. 34-37.

Кичан Оксана Петрівна

*курсант юридичного факультету
Академії Державної пенітенціарної служби України
(м. Чернігів, Україна)*

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТА БАЛАНСУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ І ПРАВ ЛЮДИНИ

Конституція є певною системою принципів та цінностей, які є результатом спільної діяльності людей та спільної згоди. Судові органи здійснюють правосуддя, і вони мають робити це належним чином, а носії певних цінностей мають виражати ці цінності й захищати їх.

Не можна не зазначити про систему конституційних цінностей зарубіжних країн, зокрема про американську, яка тяжіє до цінностей свободи, а також континентально-європейську систему, яка після Другої світової війни почала схилитися до ідеї захисту людської гідності.

Людська гідність знаходиться на вершині конституційних цінностей і конкретизується залежно від певних людських правил.

Конституційні цінності полягають у їх здатності слугувати метою й засобом задоволення науково обґрунтованих, соціально справедливих загальнолюдських потреб та інтересів громадян і їх об'єднань, тоді як цінності в праві варто сприймати як шкалу виміру самого права, де цінності права як правові ідеали не лише є фактом панівної правосвідомості, а й затверджуються в правових принципах, закріплених у джерелах права.

З позиції завдань конституційного регулювання варто поставити питання про умови реальної дії правових цінностей і принципів, адже правові цінності й принципи повинні забезпечувати баланс інтересів як серед учасників владних відносин, так і у відносинах між державою та особою.

У багатьох випадках зміст права за запрограмований тими вищими гуманітарними засадами й цінностями, що утворюють його загальнолюдський вимір і зумовлені самою сутністю суспільства, природою людини. Існування права без них важко уявити. Йдеться, зокрема, про принципи добросовісності, незловживання правом, дотримання договорів, принцип, який встановлює, що рівний над рівним не може мати влади, принцип, згідно з яким не можна бути суддею у власній справі» [2, с. 31].

Досягти балансу між цими принципами можливо в рамках принципу пропорційності. Розуміння цього принципу є важливим, з точки зору визначення допустимого обмеження прав людини та формулювання критеріїв законності дій органів влади. Зовнішні аспекти обґрунтування балансування не піддаються логічним операціям, оскільки вони спираються на припущення та правдоподібні причини і наслідки певних дій [1, с. 576-577].

Це є визнанням того, що процес ухвалення рішень пов'язаний із умовами обмеженого доступу до інформації: у законодавчому процесі доволі складно передбачити всі фактичні обставини застосування законопроекту; у судовому процесі така обмеженість доступу до інформації пов'язана із тактикою і стратегією сторін у процесі, тому на суд поширюється вимога повного, всебічного і об'єктивного розгляду справи та ухвалення обґрунтованого і вмотивованого рішення.

Стосовно запровадження високих стандартів захисту прав людини у практиці Конституційного Суду слід також мати на увазі зіставлення і конкуренції юрисдикцій у світлі верховенства Конституції України щодо міжнародних договорів. У цьому аспекті рішення Європейського суду з прав людини інтерпретують і конкретизують положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. І тут можливі два варіанти.

По-перше, Конституційний Суд може надавати більше значення конституційним гарантіям прав людини, оскільки такі можуть виявитися ширшими за конвенційні гарантії.

По-друге, Конституційний Суд згідно із принципом дружнього ставлення до міжнародних договорів може надавати міжнародно-конформне тлумачення положення Конституції України. Так, у такому світлі слід надавати інтерпретацію сутнісного змісту непорушності права приватної власності та правових підстав набуття права на майно саме у світлі конвенційних гарантій мирного володіння майном, зважаючи на надмірно рестриктивну і непослідовну практику Верховного Суду України.

Однією з властивостей прав людини є їх здатність вважатися універсальною цінністю. Тобто вони мають значення для будь-якого суспільства громадянського типу, незалежно від національно-культурного контексту. Досить спірним є питання щодо існуючих у міжнародних документах формувань прав і свобод людини та громадянина, оскільки в разі вироблення таких узагальнюючих юридичних положень неминуче виникають питання, з якої теорії прав виходити та які стандарти в цій сфері вважати взірцем. Проте складності правотворчого процесу не виключають ідеї можливого використання прав людини як цінності, спільної для всього світу.

Насамперед, їх універсальність проявляється в тому, що вони виражають інтереси, від яких індивід не може відмовитися – життя, свободу, власність, честь тощо. Крім того, права і свободи людини та громадянина є засобом захисту від втручання держави в певні сфери суспільних відносин і відповідно засобом реалізації свободи індивідів. При цьому вони надають можливість впливу з боку громадян на управління державою (наприклад, виборчі права) та ухвалення політичних рішень (у громадянському суспільстві до процесу обговорення таких рішень через відповідні механізми залучаються його члени, суспільні інституції). Слід також сказати, що саме

права людини є підставою для взаємопорозуміння та взаємодії представників різних культур, і в цьому також проявляється їх універсальність. Оскільки права людини передбачають ставлення до кожного як до носія таких прав, то вони забезпечують сприйняття іншого суб'єкта відносин як рівного. Отже, вони виключають теорію «недолюдини», ставлення до інших членів суспільства тільки як до засобу реалізації власних інтересів. Тобто в громадянському суспільстві належність людини до іншої соціальної чи етнічної групи, сповідання інших поглядів і переконань не можуть бути підставою для неповаги до неї.

Україна є соціальною державою. Це підтверджується конституційно-правовою нормою, що людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Конституція України базується на системі таких соціальних цінностей, щодо яких у суспільстві вже панує консенсус на демократичних засадах [3, с. 165].

А отже, діяльність держави повинна зосереджуватися і навколо зазначених вище цінностей.

У згаданому конституційному приписі здоров'я визначено як цінність і первинну та вихідну передумову життєдіяльності кожної людини. Тому із численних прав, які передбачає Основний Закон нашої держави, можна виділити право людини на охорону здоров'я як право, яке гарантує її фізичне існування і є умовою забезпечення здійснення всіх інших прав людини. Законодавство України визначає здоров'я як стан повного фізичного, душевного й соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів (ст. 93 Основ законодавства України про охорону здоров'я) [4].

Спроби деяких вчених інтерпретувати цінності через зважування суспільної корисності держави, етнічних, культурних факторів, традицій, соціальних груп чи еліт, пріоритетів у сфері міжнародних відносин вступають у протиріччя з тим, що цінності у праві визначаються через предмет регулювання суспільних відносин.

Як висновок, можна сказати, що основні цінності конституційного ладу України об'єктивовані в принципах та нормах Конституційного законодавства, серед яких варто виокремити такі: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека.

Такий перелік не є вичерпним, а тому можна виділити низку інших цінностей конституційної системи України, однак, на нашу думку, вони будуть похідними від вищезазначених конституційних цінностей.

Список використаних джерел

1. Alexy, Robert. Balancing, constitutional review and representation. *International Journal of Constitutional Law*. 2005. № 3. P. 572-590.

2. *Погребняк С.* Принцип верховенства права : деякі теоретичні проблеми. *Вісник Академії правових наук України.* 2006. № 1 (44). С. 26-36.
3. Конституційне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т./ за заг. ред. Академіка НАН України Ю. С. Шемшученка; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2008. 800 с.
4. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2810-ХІІ (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 4. С. 93.

Кірін Роман Станіславович

*професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, доцент
(м. Одеса, Україна)*

ЗАКОН ПРО ЕКОСТРАТЕГІЮ 2030: ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

Конституція України, як джерело екологічного права, містить найважливіші норми, що регулюють відносини у галузі взаємодії людини і довкілля. Ці норми повинні розглядатися і як загальні конституційні засади екологічного права і як спеціальні приписи вищої юридичної сили щодо окремих екологічних відносин та їхнього об'єктно-суб'єктного кола.

Так, відповідно до ст. 3 Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Це положення є не тільки визначальним для формування предмета правового регулювання більшості галузей права, у тому числі й екологічного, а й головним принципом політики держави в галузі забезпечення прав людини і громадянина. Тому логічним є висновок, згідно з яким «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» у сфері охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

У той же час, слід констатувати, що протягом тривалого часу економічний розвиток держави супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту довкілля, що унеможливило досягнення збалансованого (сталого) розвитку. Усе більш очевидним стає факт того, що значне погіршення рівня та якості життя в країні, також має окреслене екологічне підґрунтя.

Ставши, на думку автора теорії про ноосферу і вчення про біосферу В.І. Вернадського, «геологічною силою», людство підкорило такі явища, які, вийшовши з-під його контролю, можуть покласти початок знищенню всього живого.

Термін «екологія» має своїм коренем грецьке слово οἶκος (середовище, дім). Природа, світ, який нас оточує, – наш дім, але не наша власність. На думку Митрополита Епіфанія, – це дар Божий для блага усіх поколінь людей. Тому наш обов'язок піклуватися про цей дар і зберігати його красу.

Дійсно, природа сама по собі вже не в змозі нейтралізувати результати господарської діяльності людини, яка, в свою чергу, не завжди в змозі правильно спрямовувати породжені нею сили і належним чином контролювати процес цивілізованого суспільного розвитку. До того ж, негативні зміни, що накопичуються в природі, за багатьма найважливішими параметрами дедалі більше наближуються до критичної позначки, а відтак, часові межі вирішення проблеми екологічної кризи жорстко детерміновані.

В Україні з 1 січня 2020 року набуде чинності Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» (далі – Екостратегія – 2030) [2], в якому стверджується, що процеси глобалізації та суспільних трансформацій підвищили пріоритетність збереження довкілля, а отже, потребують від України вжиття термінових заходів.

Одними з першопричин екологічних проблем України Екостратегія – 2030 визнає: а) низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг збалансованого (сталого) розвитку, недосконалість системи екологічної освіти та просвіти; б) незадовільний рівень дотримання природоохоронного законодавства та екологічних прав і обов'язків громадян; в) незадовільний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та незабезпечення невідворотності відповідальності за його порушення тощо.

Отже, нарешті, сучасний парламент почав усвідомлювати, що загальнолюдські цінності набувають нової якості, тому до них слід висувати вимоги збереження природного середовища на планеті Земля як необхідної умови існування людства. Тим самим екологічна свідомість повинна базуватися не тільки на нових еколого-правових, а й на нових еколого-етичних нормах як компонентах нової екологічної культури.

Орієнтуючись на ухвалену у вересні 2015 р. Резолюцію Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року», в Україні було розроблено національну систему завдань сталого розвитку, що має на меті: 1) забезпечити підґрунтя для подальшого планування розвитку України, подолання дисбалансів, які існують в економічній, соціальній та екологічній сферах; 2) забезпечити такий стан довкілля, що сприятиме якісному життю

і благополуччю нинішніх та майбутніх поколінь; 3) створити необхідні умови для суспільного договору між владою, бізнесом і громадянським суспільством щодо підвищення якості життя громадян і гарантування соціально-економічної та екологічної стабільності; 4) досягнути високого рівня освіти та охорони громадського здоров'я; 5) упровадження регіональної політики, яка базуватиметься на гармонійному поєднанні загальнонаціональних і регіональних інтересів; збереження національних культурних цінностей і традицій [2].

Проте, незважаючи на актуалізацію останнім часом екологічних проблем і визнання їх пріоритетними, очевидно, що людство й понині перебуває у полоні технократичних ілюзій, забруднюючих його свідомість найстрашнішим злом для оточуючого, в тому числі, природного середовища, – хибними, виключно споживацькими, а іноді злочинними ідеями. Суспільство, на жаль, досі не позбавлене залишків колишньої екологічної свідомості – споживчий технократизм, професійна обмеженість, екологічний аморалізм, нівелювання цінностей. Разом з тим загроза глобального апокаліпсису свідчить про вичерпність можливостей саморегуляції біосфери в умовах зростання інтенсивності людського втручання.

Наразі одним з ефективних засобів регулювання ноосферних відносин повинна бути зважена і науково обґрунтована, соціально орієнтована, державна екологічна політика. Людина як єдиний представник світу живого, що володіє розумом та свідомістю, несе відповідальність за збереження оптимальних умов свого подальшого існування. Як правильно зазначив Фредерік Жоліо-Кюрі, «не можна допустити, щоб люди направляли на власне знищення ті сили природи, які вони зуміли відкрити і підкорити».

Усвідомивши реалії, Україна разом зі світовим товариством починає реагувати на реальну екологічну небезпеку. Наприклад, у Хартії європейської безпеки (Charter for European security, Стамбул, 1999 р.) деградація природного середовища визначена як новий загальний виклик і віднесена до важливих факторів, що впливають на європейську безпеку. Необхідність своєчасного розв'язання глобальних проблем для розвитку цивілізації підтверджено на Всесвітніх форумах (Rio declaration on environment and development. Ріо-де-Жанейро, 1992 р., Johannesburg Declaration on Sustainable Development Rio+10, Йоганнесбург, 2002 р., UN Conference on stable development issues Rio+20), низці пан-європейських конференцій (Ministerial Conference «Environment for Europe» (EfE)) тощо. Тож, залежно від того, якою буде відповідь міжнародної спільноти на цей виклик, залежить як безпека ХХІ століття, так і ймовірність виживання планети в цілому та України зокрема.

Аналіз положень національної Екостратегії – 2030, що стосуються нових очікувань громадян в сфері екологічних цінностей, дозволяє виділити таке:

1. **Мета** – досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України задля забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем.

2. **Основні засади** – застосування принципів перестороги, превентивності (запобігання), пріоритетності усунення джерел шкоди довкіллю, «забруднювач платить».

3. **Принципи реалізації** – відкритості, підзвітності, гласності органів державної влади; участі громадськості у формуванні державної політики; дотримання екологічних прав громадян; заохочення до ведення екологічної відповідального бізнесу та екологічно свідомої поведінки громадян; запобігання екологічній шкоді; міжнародної співпраці та євроінтеграції.

4. **Інструменти реалізації** – освіта в інтересах збалансованого (сталого) розвитку – дасть змогу встановити методологічні основи та запровадити безперервну екологічну освіту. Випереджаючими темпами повинна розвиватися всеохоплююча екологічна просвіта та виховання підростаючого покоління шляхом підтримки діяльності позашкільних закладів освіти, еколого-натуралістичних центрів та природничих секцій центрів дітей і юнацтва та профільних громадських організацій.

5. **Стратегічні цілі** – (**ціль № 1**) формування в суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання та виробництва.

6. **Завдання цілі № 1** – впровадження освіти в інтересах збалансованого (сталого) розвитку, екологічної освіти та виховання, просвітницької діяльності з метою формування в суспільстві екологічних цінностей і підвищення його екологічної свідомості; оцінка ставлення та підвищення рівня поінформованості суспільства щодо значення, переваг та інструментів сталого споживання і виробництва, стану і цінностей біорізноманіття та заходів, які необхідно здійснити для його збереження, відновлення і сталого використання; забезпечення практичної реалізації результатів сучасних та фундаментальних екологічних досліджень та безперервної взаємодії між науковцями та державними органами; врахування рекомендацій наукових установ екологічного спрямування при прийнятті управлінських рішень та підготовці проектів нормативно-правових актів; розвиток партнерства між секторами суспільства з метою залучення до планування і реалізації природоохоронної політики усіх заінтересованих сторін; забезпечення участі громадськості у прийнятті управлінських рішень у сфері охорони довкілля та природокористування; забезпечення дотримання екологічних прав та обов'язків громадян, доступу громадськості до правосуддя з питань охорони довкілля та природокористування.

7. **Очікувані результати** – значне підвищення рівня екологічної освіти,

просвіти та виховання громадян України створить умови для запровадження у повсякденне життя громадян моделей сталого споживання, активізує їхню роль у запобіганні забрудненню та здійсненні контролю за станом довкілля, сталому використанні природних ресурсів і відновленні природно-ресурсного потенціалу України.

Список використаних джерел

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. *Офіційний вісник України* від 12.04.2019 р. 2019. № 28, стор. 29, ст. 980.

Кобрин Володимир Степанович

*асистент кафедри конституційного права
Львівського національного університету імені Івана Франка,
кандидат юридичних наук
(м. Львів, Україна)*

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЯК КОНСТИТУЦІЙНА ЦІННІСТЬ

24 серпня 1991 року Верховна Рада УРСР прийняла історичний документ – Акт проголошення незалежності України [1], яким започаткувала новітній етап розвитку і становлення молодого держави на пострадянському просторі.

На превеликий жаль, із здобуттям незалежності у 1991 році ми не стали «незалежними» ні в ментальному, ні в практичному, ні в духовному вимірі. Проблеми, які розпочалися із самого початку будівництва нової держави, призводили до того, що сама ідея незалежності дуже швидко почала втрачати свою популярність. Не реформовані належним чином економіка, правова система, незрілий та посткомуністичний правлячий клас політичної еліти призводили до розчарування громадян України в ідеї незалежності.

Навіть прийняття 28 червня 1996 року Конституції України [2] та закріплення в першій статті положення про те, що «Україна є незалежна і суверенна держава» не дало якогось видимого ефекту з позицій майбутнього історичного досвіду, який показав системні кризи незалежності у 2000 році, 2004 році, 2010 році, у 2013 – 2014 р.р. та у 2019 році.

Спробуємо провести аналіз теоретичних та практичних аспектів проблеми. Один з найвидатніших аксіологів ХХ століття Макс Шелер під час дослідження аксіології виводить ієрархію цінностей за такими критеріями: тривалість, неподільність, фундаментальність, та здатність викликати

задоволення [3, с. 234]. Проведемо коротку характеристику означеної проблеми за вищенаведеними критеріями.

Тривалість незалежності Української держави як цінності триває всього лиш 28 років, хоча для багатьох представників українського народу це набагато більший проміжок часу (від визвольних змагань 1917–1920 рр., підпільної боротьби у 1940–1960 рр., дисидентського руху у 60-80-х рр. ХХ століття). Разом з тим для частини суспільства незалежність як цінність починає свій відлік або з 2004 року (Помаранчевої революції) або з 2014 року (Революції Гідності). Тобто ми спостерігаємо, що для різних представників українського суспільства тривалість має особистий проміжок часу.

Неподільність ідеї незалежної держави як цінності теж на сьогодні не знаходиться на стовідсотковій позначці, адже знаходяться громадяни України, які вважають, що здобуття незалежності є помилкою та ностальгують за радянським минулим. Третина українців жалкують про розпад у 1991 році Радянського Союзу, 55% – не мають ностальгії за СРСР. Найбільше тих, хто сумує за минулим в областях Півдня та Сходу, найменше – на Заході [4].

Фундаментальність незалежності Української держави, як цінності матеріальні повинна полягати в ідеї, що, в першу чергу, незалежна держава, а потім особисті питання індивіда. Останні ж вибори Президента України показали чітку градацію громадян України, які ставлять інтереси держави вище за власні ситуативні інтереси, й навпаки. На жаль, розрив між «державниками» та «індивідуалістами» величезний – 24 на 73 % [5].

Здатність викликати задоволення теж можна проілюструвати соціологічними дослідженнями, проведеними напередодні дня незалежності України у 2018 році. На питання: чи підтримали б ви проголошення незалежності України сьогодні?» майже 80% (у 2012 році таких було 62%) відповіли ствердно, лише 13% висловили протилежні міркування, ще 7% вагалися з відповіддю. 7% опитаних відповіли, що однозначно не підтримали б, 6% – скоріше не підтримали б [6].

Звідси можемо ствердно констатувати, що тривалість, неподільність, фундаментальність та здатність викликати задоволення є критеріями, які чітко ілюструють незалежність Української держави як цінність. Разом з тим закріплення положення про Україну як незалежну державу на рівні конституційної норми та реалізація зазначених вище критеріїв на практиці доводять тезу, про те що незалежність Української держави є одночасно і конституційною цінністю, цінністю всього Українського народу, який є носієм суверенітету та джерелом влади.

Така характеристика дає змогу проаналізувати й запропонований Баттістою Мондіном розподіл цінностей на абсолютні та відносні. Абсолютними, вважає філософ, є ті, які цінні задля себе самих, а тому завжди і всюди вони є такими. Натомість існують відносні цінності. Це ті,

що володіють цінністю тільки стосовно якоїсь іншої цінності, а остаточно – щодо абсолютної [7, с. 238].

У нашому випадку незалежність Української держави виступатиме як абсолютна конституційна цінність, від якої можна виводити інші цінності сучасної Конституції України та конституційні цінності у практиці Конституційного Суду України. Це до речі, підтверджується і положеннями ст. 157 Конституції України, якими передбачено що остання не може бути змінена якщо зміни спрямовані на ліквідацію незалежності України.

Митрополит Андрей Шептицький в одному із пастирських послань зазначав, що: «Навіть із поверхової обсервації нашого національного життя доходиш висновків, що є в душі українця глибока і сильна воля мати свою державу...» [8, с. 113].

Варто також нагадати про те, що незалежність як цінність не складно проголосити, набагато важче її втримати та реалізувати на практиці. Погоджуємося із словами Президента України Віктора Ющенка, що «... якщо розглядати новітню історію і проблеми, з якими ми зіштовхувалися, то з'ясується, що ми проголошували незалежність неодноразово – за останні 90 років це відбувалося шість разів, і п'ять разів ми втрачали незалежність» [9].

Еріх Фромм свого часу зазначив: «Істинна свобода та незалежність, а також викорінення будь-яких форм гніту зможуть привести у дію таку силу, як любов до життя...» [10, с. 279]. Допоки кожен з нас, як частинка Українського народу, не проголосить для себе свободу та незалежність як основну цінність та не викоринить із себе «рабську ментальність», не прийде повне розуміння того, чому незалежність Української держави є основоположною конституційною цінністю.

Список використаних джерел

1. Акт проголошення незалежності України. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами від 7 лютого 2019 року). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. *Мондін Баттіста*. Підручники систематичної філософії : Том 3. Онтологія і метафізика / пер. з італ. Б. Завідняка. Жовква : Місіонер, 2010. 284 с.
4. *Настрої та очікування українців: регіональні особливості. Опитування у форматі face-to-face проведене 12 – 28 грудня 2017 року соціологічною групою «Рейтинг». Респонденти – 30 000 громадян України віком від 18 років (1200 респондентів на область). Статистична похибка – не більше 0,6% і 2,8% на Україну й область відповідно.* URL : http://ratinggroup.ua/research/ukraine/nastroeniya_i_ozhidaniya_ukraincev_regionalnye_osobennosti.html

5. Протокол Центральної виборчої комісії про результати повторного голосування з виборів Президента України 21 квітня 2019 р. від 30 квітня 2019 р. URL : https://www.cvk.gov.ua/info/protokol_cvk_30042019.pdf
6. Переважна більшість українців вважає себе патріотами – соціологія. Опитування проводилося з 3 по 10 серпня 2018 року соціологічною групою «Рейтинг». Методом інтерв'ю було опитано 2 тисячі повнолітніх респондентів. Статистична похибка вибірки не перевищує 2,2%. URL : <https://www.infa.ua/perevazhna-bilshist-ukraintsiv-vvazhaie-sebe-patriotamy-sotsiologiia/#>
7. *Мондін Баттіста*. Підручники систематичної філософії: Том 3. Онтологія і метафізика / пер. з італ. Б. Завідняка. Жовква : Місіонер, 2010. 284 с.
8. 150 думок Митрополита Андрея Шептицького / упор. Тереза Ференц. Львів : Свічадо, 2015. 144 с.
9. The Globe and Mail: НАТО – головний гарант незалежності України, заявив президент Ющенко. Кореспондент.net. URL : <https://ua.korrespondent.net/world/worldabus/476814-the-globe-and-mail-nato-golovnij-garant-nezalezhnosti-ukrayini-zayaviv-prezident-yushchenko>
10. *Фром Е.* Анатомія людської деструктивності. Інстинкти та людські страсті. *Філософія : хрестоматія (від витоків до сьогодення)* : навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського. К. : Знання, 2009. С. 270-279.

Коваленко Олена Олександрівна

*професор кафедри цивільно-правових дисциплін, господарського та трудового права Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, доктор юридичних наук, доцент
(м. Харків, Україна)*

ЦІННІСНИЙ ВИМІР ТРУДОВОГО ПРАВА: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Чинна Конституція України закріпила соціальну модель розвитку держави, основним напрямом діяльності якої є забезпечення прав, свобод та інтересів людини. Про пріоритетність курсу соціального розвитку України свідчить підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, що означає не тільки прийняття Україною зобов'язань щодо забезпечення прав і свобод людини, а й втілення в життя європейських стандартів цих прав і свобод.

При цьому варто наголосити, що сьогодні вплив на цей процес здійснюють, не тільки через економічні, а й позаекономічні чинники, зокрема такі як: повага до честі та гідності людини, довіра, справедливість, рівність, соціальна відповідальність тощо, – чинники, які характеризують та визначають

морально-ціннісну складову сучасного права. Цим позаекономічним чинникам сьогодні відведена не менш важлива роль ніж економічним, адже ігнорування таких аксіологічних якостей як добро, істина, свобода, рівність, справедливість, мораль, духовність тощо веде до поступового їх нівелювання, знищення, а отже, як свідчить історія, має погрозливі наслідки не тільки для права, але й для українського суспільства в цілому.

Важливість звернення у проблематиці юридичних досліджень до морально-ціннісної складової права, яка визначає спрямованість його норм і реалізується у його функціях, обумовлюється визнанням Конституцією України людини, її життя та здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки, найвищою соціальною цінністю, права і свободи якої, визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Ця норма є відправною точкою у політиці української держави щодо реалізації прав і законних інтересів її громадян, адже вона формулює загальний принцип, який повинен втілюватися у реальність та забезпечувати вільне існування особистості в соціальній, демократичній, правовій державі, коли вона (особистість) має можливості проявити себе – реалізувати свою волю – у різних сферах суспільного життя, зокрема в трудовій діяльності [1, с. 131].

Право впорядковує відносини, в яких реалізується людське «Я», і на виникнення яких направляються вольові зусилля особистості, а свобода є змістом цих відносин, їх якісною характеристикою, тим правовим простором, який дозволяє реалізовувати певні права і обов'язки. Інакше кажучи, право встановлює своєрідні «правила гри», дотримання яких дозволяє виявляти свободу волі для кожного члену суспільства таким чином, щоб не обмежувати особисті права та свободи.

Як справедливо зазначав В.С.Нерсисянц, для всіх тих, чії відносини опосередковуються правовою формою, – яким би вузьким не було це коло, – право є як загальною формою, як загальнозначущі та рівні для усіх цих осіб (різних за своїм фактичним, фізичним, розумовим, майновим станом і т.д.) однаковий масштаб і міра. У цілому загальність права як єдиного і рівного (для того чи іншого кола відносин) масштабу і міри (а саме міри свободи) означає відкидання свавілля та привілеїв (у межах цього правового кола). Своім загальним масштабом і рівною мірою право вимірює, «відміряє» і оформлює саме свободу індивідів, свободу у людських взаємовідносинах – в діях, вчинках, словом, у зовнішній поведінці людей [2, с. 22-23].

Не можна не погодитись з С.С.Алексеевим, що свобода у суспільстві представляє не просто простір для довільного, за вільним розсудом дій, якийсь благосний, споживчий дар, а, з філософської точки зору, явище, яке знаходиться у тісному єднанні з розумом, з самою можливістю творчості, виявлення творчої людської активності, з позитивним правом, його якостями та чеснотами [3, с. 92].

Реалізуючи норму права, людина стає суб'єктом правовідносин, де, як справедливо відмічає Р.А.Емріх, «індивід набуває правової свободи, якою він не володіє ні у відносинах з природою, ні у соціальних відносинах без норми права» [4, с. 166].

Співвідношення права та свободи переконливо пояснено В.С.Нерсисяном. Він вважає, що дозволи та заборони права як раз і складають нормативну структуру та оформленість свободи в суспільному бутті людей, межі досягнутої свободи, межі між свободою та несвободою на відповідному ступеню історичного розвитку. Свобода індивідів і свобода їх волі – поняття тотожні. Воля в праві – свобідна воля, яка відповідає усім сутнісним характеристикам права і тим самим відмінна від довільної волі і протистоїть свавілляю. Вольовий характер права обумовлений саме тим, що право – це форма свободи людей, тобто свобода їх волі. Цей вольовий момент (у той чи іншій, вірній або невірній інтерпретації) присутній у різних визначеннях і характеристиках права у якості вольовстановних положень, виразу суспільної волі, класової волі і т.д.» [2, с. 23].

Слід погодитися з Ю.Ю.Ветютневим, що, оскільки об'єктом свободи у її правовому значенні є, по суті, тільки зовнішня активність людини, то її можливо визначити як можливість руху. Нарешті, юридична свобода відрізняється від інших видів свободи формою своєї репрезентації – вона гарантована суб'єкту через публічне, офіційне встановлення меж допустимої поведінки. Таким чином, свобода з правової точки зору розглядається як, офіційно надана суб'єкту, відносна можливість руху, або поле безперешкодного життєвого вибору [5, с. 118]. Діяльність суб'єкта обумовлюється не просто поєднанням зовнішніх обставин, але і конкретною метою, яку він ставить перед собою з урахуванням цих умов... При цьому правові настанови представляють собою один з тих факторів, під дією якого люди формують свою систему правових цінностей (благ) і обирають спосіб досягнення цих благ [5, с. 119].

В. А. Бачинін та М. І. Панов переконливо зазначають: «Право являє собою одну з конкретних форм вираження потреби цивілізації в самозбереженні і саморозвитку. Воля цивілізованого співтовариства до захисту себе від небезпек внутрішніх деструкцій виявляється з усією визначеністю в праві. Це, по суті, воля до життя, що має надорганічний характер і набуває суспільної необхідності. Право, у якому виражена воля цивілізованих співтовариств до самозбереження, захищає, упорядковує і регулює їхнє внутрішнє життя. При цьому воно забезпечує не тільки соціальну дисципліну, але і свободу громадян, стежить не тільки за виконанням громадянами їхніх обов'язків, але і за дотриманням їхніх прав, відстоює не тільки інтереси держави, але й інтереси особистості» [6, с. 129].

Таким чином, право вирішує проблеми існування та реалізації свободи у цивілізованому суспільстві. Воно робить свободу реальною, діючою і захищеною від посягань інших осіб.

Право – це одне з досягнень людської цивілізації. З моменту своєї появи людина усвідомлювала необхідність у своєму захисті спочатку у природі, потім через посередництво інших людей у надприродних істот і, нарешті, досягнув того стану свідомості, який можна вважати передумовою сьогоденного – у держави і права. По мірі свого розвитку, утворення та розбудови держави, людина змінювала свої уявлення про право та можливість втручання держави у певні відносини. Особливо наочно це простежується у історичній ретроспективі трудового права, поява якого є безспірним доказом вдосконалення людської свідомості та визнання людини як соціальної цінності, невід’ємною якістю якої є здатність до праці, реалізація якої і забезпечує можливість існування та розвитку суспільства. Загальновідомі факти історії – повстання ліонських ткачів 1831 р., 1834 р., сілезьких ткачів 1844 р, революція 1848 р. у Франції та Германії, Паризька комуна 1871 р., які стали наслідками необмеженого соціальними противагами капіталізму – все це виявило непридатність ідеї «невтручання держави» у регулювання відносин по застосуванню здатності до праці. Одним з показників неспроможності теорії та практики «державного невтручання», як зазначає видатний вчений у галузі міжнародного та порівняльного трудового права І. Я. Кисельов, став інтенсивний розвиток у всіх тогочасних капіталістичних країнах законодавства про працю [7, с. 22]. Воно, разом з іншими актами соціального законодавства та інститутами, які його супроводжували, сформували соціальну інфраструктуру, – тобто систему соціальних амортизаторів та стабілізаторів, які приборкали дикий капіталістичний ринок, а отже, дозволили формувати громадянське суспільство. Численні юридичні акти стали інструментами суспільного контролю над стихією ринку та прерогативами власника, які раніше вважалися недоторканими та не обмежуваними соціальним контролем та регулюванням.

Сьогодні трудове право – це одна з головних загальноцивілізаційних цінностей. Це пов’язано з тим, що наймана праця сьогодні – не тільки один з основних факторів виробництва та необхідний компонент всієї ринкової економіки, але й фундаментальна умова існування та розвитку сучасної людської цивілізації. У свою чергу, право, що регулює відносини із застосування найманої праці, – трудове право – встановлює «правила гри», які, з одного боку, забезпечують певний рівень соціальної захищеності людей, що застосовують свою унікальну здатність до праці, а з іншого – дозволяють реалізувати потребу людини у праці найбільш прийнятним для неї способом.

У сучасному світі на рубежі двох тисячоліть трудове право є інструментом соціального управління та контролю, апробованим століттями історичного досвіду людства, яке має широкий спектр дії, багатоцільове значення і представляє велику цінність для будь-якої цивілізованої країни. Трудове право є великим надбанням людської цивілізації, яке відтворює у своїх нормах

уявлення людини і громадянина про свободу, вільну можливість реалізації своїх прав у власних інтересах. Отже, розвиток трудового права у напрямі встановлення соціального балансу інтересів держави, власників засобів виробництва та власників унікальної, притаманної тільки людині здатності (здатності до праці), яка би визначила межі їх можливого поведіння, означив простір для їх свободи та захистив від свавілля, є необхідною умовою розбудови громадянського суспільства у третью тисячолітті.

Список використаних джерел

1. Коваленко О. О. Аксіологічні аспекти свободи волі сторін трудового договору. *Порівняльно-аналітичне право: Електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. 2013. № 4. С. 138-140. URL : http://www.pap.in.ua/4_2013/41.pdf.
2. Нерсесянц В. С. Философия права : учебник для вузов. М. : Издательская группа ИНФРА - М-НОРМА, 1997. 652 с.
3. Алексеев С. С. Философия права. М. : Издательство Норма, 1997. 336 с.
4. Эмрих Р. А. Свобода договора как принцип философии права. дис... канд. филос. Наук : 09.00.10 «Философия политики и права». Саратов, 2000. 180 с.
5. Ветютнев Ю. Ю. Аксиология правовой формы. М. : Юрлитинформ, 2013. 200 с.
6. Бачинін В. А., Панов М. І. Філософія права : підручник [для юрид. спецтей вищих навч. закладів освіти]. К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2002. 472 с.
7. Киселёв И. Я. Сравнительное трудовое право : учебник. М. : ТК Велби, Проспект, 2005. 360 с.

Ковалів Мирослав Володимирович

*завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін юридичного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, професор
(м. Львів, Україна)*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ

Конституційно-правові відносини – це суспільні відносини, врегульовані нормами конституційного права України, змістом яких є юридичний зв'язок між його суб'єктами у формі взаємних прав і обов'язків, передбачених відповідною нормою конституційного права.

Змістом конституційно-правових відносин є юридичний зв'язок між суб'єктами у формі прав і обов'язків, передбачених відповідною правовою нормою конституційного права, тобто соціальна поведінка учасників цих відносин. Конституційно-правові відносини є основою правового регулювання у сфері політико-державного управління, і це визначає їх головну роль у регулюванні суспільних зв'язків.

Водночас вони мають особливі риси, пов'язані насамперед зі специфікою предмета правового регулювання, суб'єктами правовідносин, механізмом їх реалізації, місцем у системі правових зв'язків тощо [1, с. 28].

Конституційно-правові відносини відрізняються своїм змістом, виникають в особливій сфері відносин, які становлять предмет конституційного права України. Вони є різновидом політико-правових зв'язків, оскільки пов'язані з правовим регулюванням політико-правових процесів, і насамперед з реалізацією державними структурами владних повноважень, з поділом влади між цими структурами і взаємодією органів законодавчої, виконавчої і судової влади, з визначенням правового статусу людини і громадянина, функціонуванням політичних партій, інших суб'єктів політичного процесу.

Цим відносинам притаманний здебільшого імперативний характер, оскільки вони значною мірою пов'язані з реалізацією владними структурами своїх повноважень, взаємодією різних органів державного механізму.

У системі правовідносин конституційно-правовим відносинам належить провідне місце, оскільки вони визначають зміст правовідносин, що регламентуються іншими галузями права.

Конституційно-правовим відносинам властивий особливий суб'єктний склад, їх учасниками є і суб'єкти, які не можуть бути учасниками інших видів правовідносин, наприклад, народ України, населення Автономної Республіки Крим, адміністративно-територіальної одиниці у зв'язку з проведенням референдумів тощо.

Специфіка конституційно-правових відносин виявляється в особливості механізму реалізації їх суб'єктами своїх прав і обов'язків. Одні з них безпосередньо втілюються в цих правовідносинах, другі – через інші правовідносини. Так, у Конституції України [2] вказується на те, що влада в Україні належить народові, конкретно реалізується через норми закону про всеукраїнський та місцеві референдуми, через закони про вибори, інші нормативно-правові акти.

Особливим видом конституційно-правових відносин є так званий правовий статус. Його характерна риса – чітка визначеність суб'єктів правовідносин. Але зміст взаємних прав і обов'язків суб'єктів конкретно не вказується, а визначається з великої кількості конституційно-правових норм. До такого виду відносин належать статус громадянства, який розкривається в значній кількості правових норм.

Конституційно-правові відносини мають різний строк дії. Одні з них – постійні, більшість – тимчасові. До постійних, наприклад, належить статус громадянства, який припиняється зі смертю громадянина або його виходом з громадянства. До тимчасових насамперед належать державно-правові відносини, пов'язані з організацією і проведенням референдумів, виборів. Тимчасові правовідносини виникають, як правило, в результаті реалізації конкретних норм – правил поведінки.

У системі конституційно-правових відносин виділяються матеріальні і процесуальні. До перших належать зміст прав і обов'язків суб'єктів правовідносин, до других – процедура реалізації матеріальних норм.

За цільовим призначенням розрізняють правоустановчі і правоохоронні конституційно-правові відносини.

Суб'єктами конституційно-правових відносин є їх учасники, які мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Об'єктами конституційно-правових відносин є суверенітет народу, державний і національний суверенітет, територія, конституційний лад та його захист, людина, її права і свободи, обов'язки, влада, волевиявлення народу, населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці, дії державних органів і органів місцевого самоврядування, розподіл компетенції між владними структурами, між центром і регіонами, власність, питання громадянства, формування і діяльність політичних партій, громадських об'єднань, масових політичних рухів, інших суб'єктів політичного процесу тощо [1, с. 29].

Виникненню конкретних конституційно-правових відносин передують юридичний факт. З нього починається реалізація конституційно-правових норм, і завдяки юридичному факту конкретний суб'єкт стає учасником цих правовідносин, має відповідні права та обов'язки.

Список використаних джерел

1. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Бліхар М. М. Конституційне право України: навч. пос. Львів, 2014. 402 с.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами від 7 лютого 2019 року). Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

Ковальчук Віталій Богданович

*завідувач кафедри конституційного та міжнародного права
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
(м. Львів, Україна),*

Білостоцький Степан Миронович,

*доцент кафедри давньої історії України та архівознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Львів, Україна)*

**ЗАКОНОДАВСТВО ТА ПРАКТИКА ЛЮСТРАЦІЇ В РЕСПУБЛІЦІ
ПОЛЬЩА: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ**

З метою успішного здійснення люстрації в Україні надзвичайно корисним є досвід Республіки Польщі. В Україні та Польщі, поряд з особливостями проведення люстрації наявні спільні стратегічні завдання.

Процес люстрації в Республіці Польщі розпочався із значним запізненням, лише на восьмому році демократичних перетворень, після того, як був прийнятий закон про очищення влади (11.04.1997 р.). Причиною цього, як вважають польські дослідники, була відсутність політичної волі лідерів нової демократичної влади. Однак перші спроби розпочати цей процес проявилися вже в кінці 90-х р. XX ст. Так, обраний у 1989 р., на підставі рішень «Круглого Столу», Парламент створив політичне підґрунтя для обрання демократичного уряду. З приходом до влади демократичних сил почався тривалий процес демонтажу комуністичної системи, в якій Служба Безпеки відіграла ключову роль. Першими правовими актами пов'язаними зі зміною політичної системи були Закони «Про Органи Захисту Держави», «Про поліцію», яким припинено діяльність Служби Безпеки та міліції [1; 2]. Ідея проведення люстрації все більше почала розвиватися в засобах масової інформації.

28.05.1992 р. Сейм прийняв ухвалу, якою зобов'язав Міністра Внутрішніх справ надати інформацію про державних урядовців від рівня воєводи до вищих, сенаторів, послів, а також суддів, прокурорів, адвокатів, радників і членів урядів громад, які були співпрацівниками Органів Безпеки і Служби Безпеки за період 1945–1990 років. Наслідки прийняття цього документа виявилися драматичними. У списку, складеному Міністром Антонієм Мацеревичем, нараховувалося 64 прізвища, серед яких Президент Польщі Лех Валенса, 3 міністри, 8 заступників міністрів, 3 офіцери з канцелярії Президента та 39 членів парламенту [5]. Головним чином, то були особи,

які самі добровільно зізналися, що є в списках спецслужб або ті, про яких писала преса [3, s. 72]. Однією з перших жертв списку став Лех Валенса [3, s. 67].

Однак цього ж року з причини політичної доцільності процес люстрації був призупинений. Підставою для цього стало рішення Конституційного Трибуналу від 19.06.1992 р., яким орган конституційної юрисдикції визнав ухвалу неконституційною, зупинив її дію, зазначивши, що порушено принцип демократичної правової держави: ухвала веде до порушення особистих прав особи – доброго імені, честі і гідності, встановлює для міністра Внутрішніх Справ протизаконний обов'язок втручання в права громадян так, як зобов'язує вчиняти дії, зміст понять яких незрозумілий – надати «повну інформацію» про осіб «від воєводи і вище», не подано критеріїв визнання осіб «співробітниками ОБ і СБ», не визначено правових наслідків подання такої інформації [6]. Трибунал наголосив, що закон, який уповноважує орган влади щодо втручання у сферу особистих прав громадянина, повинен чітко визначити межі втручання та його спосіб.

Процес люстрації був відновлений лише після того, як 11.04.1997 р. парламент прийняв Закон «Про виявлення праці або служби в органах безпеки держави або співпраці з ними в 1944 – 1990 рр. осіб, які виконують публічні функції» [7]. Документ встановив перелік органів державної безпеки, відносини з якими кваліфікувалися, як співпраця, визначив коло суб'єктів публічної влади, що підпадають люстрацію, часові межі співпраці, подав органи влади уповноважені та процедуру люстрації. У період з 1999 по 2006 роки Парламент 17 разів вносив зміни до Закону. Розширювалося коло суб'єктів публічної влади, які підпадають під люстрацію, конкретизувалися поняття «співпраця», запроваджено посаду Представника Публічних Інтересів, змінено процедуру розгляду таких справ. Згідно з Законом, люстрація охоплювала період з 22.07.1944 р. до 10.05.1990 р., осіб, які претендували на публічні посади визначені законом та народилися до 10.05.1972 р.

Люстраційні справи розглядав Апеляційний суд Варшави, в якому було створено відділ Люстрації (Люстраційний суд). Інтереси громадськості в суді представляв Представник Публічного Інтересу, до повноважень якого входило: аналіз люстраційних заяв, що надходили до суду; перевірка відомостей викладених у заявах, звернення до суду з заявою про порушення люстраційного провадження; інформування уповноважених органів та складання щорічних звітів перед уповноваженими особами та вищими органами державної влади.

Деякі положення Закону були предметом аналізу й оцінки Конституційним Трибуналом. Так, у рішенні від 10.11.1998 р. Трибунал наголосивши на історичному підґрунті Закону, відмітив, що метою люстрації є перевірка правдивості люстраційного зізнання з тим, щоб унеможливити в майбутньому

використання фактів політичної кар'єри з минулого як шантажу будь-ким осіб, які займають високі державні посади. Закон не повинен передбачати кримінальної чи quasi-кримінальної відповідальності за співпрацю в минулому з державними органами безпеки [8]. Сама співпраця не обмежує жодному громадянину можливості займати публічні посади, а люстраційна процедура контролює тільки правдивість такого зізнання – моральні якості особи. Негативними наслідками для люстрованого є не співпраця з органами безпеки, а неправдиве зізнання про таку співпрацю.

Наступним етапом становлення люстраційного законодавства у Польщі стали 2001–2002 роки. У цей період державна влада належала лівим політичним силам. Так, в результаті виборів до Парламенту Польщі 23.09.2001 р., коаліційну більшість сформували Союз Лівих Демократів – Унія Праці та Самооборона Республіки Польщі, які й ініціювали внесення змін до Закону про люстрацію. На розгляд Парламенту було запропоновано два проект змін до Закону – від Президента О.Квасневського та від Сенату. Обидва законопроекти пропонували виключити з переліку органів державної безпеки Польщі, які підлягали люстрації, розвідку та контррозвідку. Аргументація на користь такої позиції полягала в тому, що ці служби стояли на захисті інтересів Польщі і співпраця з ними не є злочином проти суспільства та держави. У результаті декількох парламентських слухань цього питання у Сеймі та Сенаті було прийнято зміни до Закону про люстрацію.

Після перемоги на президентських виборах Леха Качинського у жовтні 2005 року, партія Права і Справедливості з ініціювала прийняття нової редакції Закону «Про люстрацію», який набув чинності 18.10.2006 р [9]. Ним змінено модель люстрації з м'якої на більш жорстку.

Отож у порівнянні з Законом «Про люстрацію» 1997 р. новий Закон був більш жорсткий і в першу чергу через те, що під дію закону підпадало значно ширше коло осіб: керівники місцевих органів влади, установ та організацій; члени правління юридичних осіб з державною часткою власності та члени наглядових рад; працівники наукових установ, у тому числі й Польської академії наук; викладачі вищих навчальних закладів як державної, так і приватної форми власності, журналісти тощо. Якщо в Законі 1997 р. до числа таких входило 13 категорій осіб, то відповідно до Закону 2006 р. їх було 57. У загальній кількості чисельність громадян, які підпадали під люстрацію, зросло з 27 тис. до 300 тис. Зі слів директора Інституту Національної пам'яті Рафала Лескевича, у період з 2007 по 2014 р. було ілюстровано 30 тис. осіб, тобто 10 відсотків від загальної кількості тих, хто проходив перевірку [10].

В історії люстрації можна прослідкувати два етапи становлення процедури розгляду люстраційних справ: розгляд справ Люстраційним судом за поданням Представника Публічного Інтересу (серпень 1997 – травень 2007); розслідування справ Інститутом Національної Пам'яті. Люстраційні

повідомлення склався в V відділі Апеляційного суду у Варшаві [11, s. 43]. Аналіз повідомлень, збір інформації з метою перевірки їх правдивості здійснював Представник Публічного Інтересу та його заступники. За законом Представник Публічного Інтересу відповідав кваліфікаційним вимогам судді, призначався на посаду Першим Головою Найвищого Суду на 6 років [7].

Законом 2006 р. змінено судовий порядок розгляду люстраційних справ. Важливою інституцією в питаннях проведення люстрації, починаючи з 2007 р., є Інститут Національної Пам'яті, в якому функціонує Бюро люстрації до повноважень якого віднесено: ведення реєстру люстраційних зізнань; аналіз люстраційних зізнань та перевірка їх правдивості; підготовка і публікація каталогів осіб, які перебували на службі в державних органах безпеки, осіб стосовно яких органи безпеки збирали відомості, співпрацювали з ними, та осіб, які займали керівні посади в *Zjedoczonym Stronnictwie Ludowym I Stronnictwie Demokratycznym* [10].

Судами першої інстанції було визначено окружні суди [10]. Встановлено, що під час судовому розгляді застосовуються, крім приписів закону, положення кримінального процесуального кодексу. Важливий процесуальний статус в люстраційному процесі набув прокурор Бюро Люстрації Інституту Національної Пам'яті, який у люстраційному провадженні має статус сторони публічного обвинувачення. У разі постановлення судом рішення про неправдиве люстраційне зізнання суд стверджує про втрату права бути обраним до Сейму, Сенату, Європейського парламенту, органів місцевого самоврядування строком від 3 до 10 років. На рішення судів першої інстанції можуть бути подані апеляція та касація.

У 2000 р. Представник Публічного Інтересу вперше прозвітував про результати люстрації за 1999 та 2000 роки [4, s. 206]. Зі звіту вбачається, що у співпраці призналися 144 особи з числа люстрованих у 1999 р., 3 особи – у 2000 р., 3 особи у 2001 р. (96 – адвокатів, 28 – прокурорів, 19 суддів, 5 заступники секретарів стану, 1 – секретар стану, по 1 послу та представнику медіа). У період 1999 – 2001 рр. судом розглянено 85 справ [11, s. 16]. Люстрацію почали використовувати як один із методів політичної боротьби. Так, 18.06.1999 р. Апеляційний суд відмовив у відкритті люстраційного провадження щодо прем'єра Єжи Бузека [4, s. 163]. Подання Представником публічного інтересу заяви про відкриття провадження стосовно міністра внутрішніх справ і адміністрації Януша Томашевського спричинилися до його негайної відставки, припинення політичної діяльності при тому, що рішення в справі було винесено через 13 місяців, у лютому 2001 р. яким зізнання люстрованого визнано правдивими [4, s. 167]. Апеляційний суд у Варшаві рішенням від 11.08.2000 р. в справі кандидата на посаду Президента Леха Валенси визнав його зізнання правдивими. При цьому вказав, що в справі відсутні докази, які підтверджують факт зобов'язань Л.Валенси перед

органами безпеки про співпрацю: немає первинних документів, написаних ним власноручно, розписок, відсутні його справи, як працівника чи агента «Боліка», які би були «матеріалізовані в конкретні дії».

До початку 2012 р. Європейським Судом з прав людини були прийнято 11 справ, пов'язаних з люстрацією. Рішення прийняті Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ), у яких визнано факт порушення Конвенції ґрунтувалися на аналізі Закону в редакції від 04.04.1997 р. зі змінами. Перше рішення ЄСПЛ з питань люстрації в Польщі було прийнято в квітні 2007 року [11]. Розглядаючи зазначені справи з урахуванням законодавства, що було чинним на момент люстрації Європейський суд з прав людини вказав на низку засадничих принципів, які мають бути дотримані при проведенні люстрації як способу подолання комуністичного минулого. Визначені процедури мають відповідати принципам права в розумінні Конвенції, люстрація не може бути засобом покарання чи помсти, засоби впливу на особу, піддану люстрації, мають бути індивідуальними та способи люстрації є часовими, так як об'єктивний вплив щодо обмеження прав особи слабшає з часом [11].

Дослідивши законодавство та процес люстрації в Польщі, можна стверджувати, що люстрація – це політика держави, спрямована на виявлення «скритої правди», людей подвійної моралі, які через таємну співпрацю з комуністичним тоталітарним режимом та приховування цього, можуть чинити перешкоди в демократизації суспільства.

Попри всі недоліки та труднощі в її застосуванні, вона може вважатися ефективною та успішною. Запорукою цього є такі фактори: 1) маючи об'єктивний характер трансформації суспільства, в ході люстрації застосовано принцип рівності перед законом всіх осіб, які обіймали публічні посади, включаючи президента, членів уряду, депутатів парламенту, незалежно від їх авторитету та заслуг; 2) проходить прозоро зі залученням громадськості та наданням вільного доступу до публічної інформації; 3) проводиться незалежною, політично незаангажованою інституцією – Люстраційним судом, а згодом Інститутом Національної Пам'яті, які організаційно та фінансово захищені від впливу органів державної влади; 4) ґрунтується на науковому аналізі та дослідженні архівних матеріалів таємних спецслужб, що можуть бути підставою люстрації; 5) процес люстрації проходить за законодавчо визначеною процедурою, при якій розгляд справ здійснює суд з дотриманням прав і основоположних свобод людини, правом на апеляцію та касацію.

Список використаних джерел

1. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Urzędzie Ochrony Państwa // Dziennik Ustaw, 1990. Nr 30, poz. 180.
2. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji // Dziennik Ustaw, 1990. Nr 30, poz. 179.

3. *Grzelak Piotr*. Wojna o lustrację. Warszawa: Trio, 2005.
4. Orzeczenie z dnia 19 czerwca 1992 r. Sygn. akt U. 6/92. URL : <https://prawo.money.pl/orzecznictwo/trybunal-konstytucyjny/orzeczenie;z;dnia;1992-06-19,u,6,92,155,orzeczenie.html>.
5. Ustawa z dnia 11 kwietnia 1997 r. o ujawnieniu pracy lub służby w organach bezpieczeństwa państwa lub współpracy z nimi w latach 1944 – 1990 osób pełniących funkcje publiczne // Dziennik Ustaw, 1997. Nr 70, poz. 443.
6. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 listopada 1998 r. Sygn. akt K 39/97 // джерело доступу: <http://otkzu.tribunal.gov.pl/1998/6/99>.
7. *Ремовська О.* Люстрація у Польщі завершиться через 10 років – Лескевич. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/26728088.html/>.
8. Orzeczenie sędziów Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 11 sierpnia 2000 r. Sygn. akt V AL. 26/00.
9. *Meżykowska Aleksandra*. Wykonywanie przez Polskę wyroków Europejskiego Trybunału praw człowieka dotyczących postępowań lustracyjnych // Jus Nivum, 2012. Nr 2/2012, s.153 – 170.
10. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Mościcki przeciwko Polsce z dnia 14 czerwca 2011 r., skarga nr 52443/07. URL : <http://ms.gov.pl/pl/orzeczenia-etpcz/listByYear,2.html?ComplainantYear=2011>.
11. Оczekiwania i obawy związane z lustracją. Komunikat z badań. Warszawa, marzec 1993.

Колос Михайло Іванович

*доцент кафедри правосуддя та кримінально-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права імені Іоннікія Малиновського
Національного університету «Острозька академія»,
суддя Конституційного Суду України (2006 – 2014 рр.),
кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України
(м. Київ, Україна)*

КРИМІНАЛЬНО-ПРОВОА ПРИРОДА ОКРЕМИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ: ПОХОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК

1. Словосполучення «кримінально-правова природа», «конституційно-правова природа» є новітніми юридичними термінами-фікціями. Вони спрямовані на розкриття внутрішнього змісту (сутності) правових ідей, категорій, цінностей, явищ, котрі сприйняті і функціонують у сфері суспільних, зокрема й правових відносин, різноманітних суб'єктів, якими є фізичні і юридичні особи.

Вчені-лінгвісти виводять слово «природа» від латинського «*natura*», що перекладається як «народження». До того ж, слово «природа» є багатозначним. Ним позначаються психологічні категорії «характер», «темперамент» людини, об'єкт природознавства, а також весь світ у багатолікості його форм, тощо. У правознавстві слово «природа» застосовується у переносному значенні. А тому, пояснюючи сутність походження тих чи інших явищ у певній галузі права зазвичай ведуть мову про їх кримінально-правову, конституційно-правову чи іншу подібну природу.

2. Стосовно *правових цінностей*, як певного виду соціальних надбань, що сформовані суспільством у процесі життєдіяльності і сприймаються кожним як ідеал, принцип, стандарт цивілізаційного характеру, котрий забезпечує нормальне функціонування суспільних відносин, можна категорично стверджувати таке:

– первинно суспільство сформувало не конституційні, а кримінально-правові фундаментальні принципи, завданням яких було забезпечення нормального функціонування таких соціальних цінностей як людина, її життя, здоров'я, честь, гідність та власність, що є матеріальною основою життя. Вони були закріплені в актах держав Стародавнього Сходу, Римської держави, у біблійній доктрині та філософських трактатах грецьких і римських філософів. До них належать:

– принцип законності, або *nullum crimen, nulla poena sine lege*, що означає: «Немає кримінального закону – немає злочину. Немає злочину – немає покарання» (Біблія. Рим. 4: 15);

– принцип невідворотності покарання, згідно з яким особа, що вчинила умисне вбивство, мала бути відданою до суду, навіть якщо вона перебувала у притулку для людей, що вчинили злочини (Біблія. Вих. 21: 14). Цей принцип зустрічається також у працях Платона: «Ніхто ніколи не повинен залишатися непокараним за будь-який проступок, навіть якщо він утік за межі держави»;

– принцип неприпустимості неодноразового покарання особи за одне й те ж протиправне діяння (Біблія. Наум. 1: 9);

– принцип особистої (індивідуальної) відповідальності за вчинений злочин, що ґрунтується на такому положенні Біблії: «Батьки не повинні бути карані смертю за дітей, а діти не повинні бути карані смертю за батьків; кожен повинен бути караним смертю за свій злочин» (Втор. 24: 16);

– принцип рівності людей перед законом, сутність якого розкрито в Ассирійських законах, у яких передбачено право чоловіка покарати рабів відрізанням носів і вух, якщо вони щось отримали з рук його дружини, а саму дружину – відрізанням одного вуха. Проте якщо він «відпускав гріх» дружині і не травмував її, то й рабів не мав права калічити або забирати у них те, що добровільно передала їм його дружина (Табл. «А», 4);

– принцип недопустимості завдання кримінально-правовим покаранням

зла засудженій людині, висунутий Платоном у його праці «Законои» (с. 301);
– принцип безумовного прощення злочину (помилування) як наслідок примирення сторін кримінально-правових відносин (злочинця, потерпілого, держави), вперше був закріплений у § 119 Законів царя Хаммурапі.

Названі принципи з часом набули цивілізаційного значення і самі були визнані конституційними цінностями. В сучасних умовах розвитку кримінально-правового законодавства прогресивні держави, зокрема й Україна, які поважають не лише обов'язки, але й права та свободи людини закладають ці принципи до основ своїх правових систем та систем права (законодавства).

3. Звертаючись до жителів Великого князівства Литовського у зв'язку з набранням чинності Статутом ВКЛ у редакції 1588 року підканцлер Лев Сапіга (виходець з української шляхти) не лише вперше сформулював, але й оприлюднив принцип верховенства закону, стверджуючи, що протягом усіх попередніх століть люди розцінювали свободу (вольність) людини як найвищу цінність і боролися проти неволи до останнього, навіть віддавали за неї життя. У той же час у Великому князівстві люди владу і свободу в руках свою мають, і закони самі собі створюють, можуть свободи свої у всьому зберігати тому, що не лише сусід та інші співвітчизники, а й сам Великий князь переваги над ними мати не може, хіба що лише коли йому це закон дозволяє.

Крім того, наголошуючи на важливості свободи для людського суспільства Лев Сапіга стверджував, що в усі віки мудрі вважали, що «у кожній державі людині поштивій немає нічого дорожчого за вольність (свободу.— М. К). А неволя має бути такою гидкою, що не тільки скарбами, але й смертю її від себе відганяти повинен ... [кожний]. А якщо ж людині поштивій немає нічого милішого за те, коли у вітчизні своїй мешкаючи, не боїться аби хто її добру славу плямував чи тіло і здоров'я її ображав... тоді нікому іншому як тільки закону має бути вдячна, за яким від кожного у спокої живе і жодного насилля, наклепу і скривдження стосовно себе не терпить...».

4. Очевидну кримінально-правову природу мали також положення Конституції Пилипа Орлика, який під присягою зобов'язувався здійснювати покарання причетних до злочинів згідно закону і дотримуватися справедливості. Уже на початку XVIII ст. гостро стояло питання боротьби з корупцією в управлінському апараті Гетьманщини, що спонукало авторів названого акта зазначити: «...щоб людям військовим та посполитим зайві не чинилися утяжнення, накладу, пригнічення та здирства через які вони, покинувши житла свої, звикли пріч іти і в закордонних державах шукати спокійнішого, легшого й кориснішого собі мешкання».

5. У Конституції УНР, ухваленій 29 квітня 1918 р., конституціодавець знову ж таки закріпив систему правових норм, що очевидно мали витоки з кримінально-правових відносин. Це заборона застосування до будь-кого смертної кари, тілесних покарань або інших актів, що принижують людську

гідність (артикул 14); нікого не можна було затримувати на території УНР без судового рішення, за винятком випадків застання на місці злочину (арт. 13); житло людини визнавалося недоторканим, а обшук у ньому міг проводитися або за її згодою, або за рішенням суду (арт. 15); встановлювався принцип таємниці листування. Її розкриття було можливим лише у випадках, визначених законом, і за рішенням суду (арт. 16); жодна людина на території УНР не могла бути обмеженою у правах слова, друку, совісті, організації страйку, якщо тим самим вона «не переступає... постанов карного права» (арт. 17); кожний в УНР міг реалізувати право вільного пересування по її території (арт. 18). Проте цей акт фактично не набув чинності, а відтак не впливав на реальні правовідносини.

6. У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. активний розвиток конституційної і кримінальної галузей права (законодавства) сприяв ґрунтовному структуруванню правових норм, чіткому визначенню їх функцій і завдань. Значна частина норм та інститутів Конституції України набули власної правової природи і, відповідно, певна частина кримінально-правових норм все частіше спрямовується на охорону конституційних цінностей.

Традиційно до цих цінностей належать такі: невід’ємне право людини на життя (ст. 27); право на повагу до гідності людини (ст. 28); в Україні ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом (ст. 29). Нормами Основного Закону держави гарантуються: право на недоторканність житла (ст. 30); право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочиніві тощо (ст. 31); право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань тощо, здійснення яких може бути обмежене лише законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам тощо (ст. 34).

У Конституції України в редакції 1996 р. встановлено низку інших прав і свобод, охорона яких забезпечується національним кримінально-правовим законодавством. Це, зокрема, такі права: на участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38); збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування (ці права можуть бути обмежені лише судом відповідно до закону в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам) (ст. 39); право на володіння, користування і розпорядження своєю власністю, яке визнається

непорушним (конфіскація майна може застосовуватися виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом) (ст. 41); право на працю, що включає можливість кожного заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (ст. 43); право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50).

Крім охорони найбільш важливих прав людини, *норми Конституції України спрямовані також на спонукання не зовсім добросовісних суб'єктів суспільних відносин, у тому числі правових, до виконання обов'язків, що покладені на них конституцієдавцем*, а саме: утримувати своїх дітей до досягнення ними повноліття (ст. 51); не допускати будь-якого насильства над дітьми чи їх експлуатації (ст. 52); не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині та відшкодувати завдані їм збитки (ст. 66) та інше.

Названі права та обов'язки також підлягають кримінально-правовій охороні, а невиконання (порушення) конституційних обов'язків супроводжується притягненням винної особи до кримінально-правової відповідальності. Проте значна частина основоположних конституційних цінностей зневажається, усвідомлено порушується, зокрема й парламентарями, що супроводжується суспільно-небезпечними загрозами для конституційного ладу України.

Наведені дані дають нам підстави для таких висновків:

1) сучасні конституційні цінності значною мірою були сформовані у сфері кримінально-правових відносин держав Стародавнього Сходу, Римської держави, з джерел біблійної доктрини та кримінально-правових поглядів греко-римських філософів, що належали до інших цивілізаційних вимірів, але вже у ті далекі часи відповідально ставилися до якості своїх правовідносин;

2) системний розвиток конституційного і кримінального права в Україні сприяє якісному удосконаленню обох галузей права (законодавства), а також допомагає їх правильному застосуванню. Проте якість суспільних, зокрема й правових відносин, має інтенсивно покращуватися. Адже ні конституційне, ні кримінально-правове законодавство нездатні до самореалізації;

3) збільшення посягань на найважливіші об'єкти кримінально-правової охорони, – норми Конституції України, вже викликає потребу у формуванні окремого розділу в Кримінальному кодексі України, де необхідно виділити склади злочинів, спрямовані проти Основного Закону Української держави.

Копишинський Віталій Анатолійович

*студент 2 курсу ОР «Бакалавр» юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)*

ПРАВА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ПРАВА

Існування будь-якого, навіть найдосконалішого теоретичного концепту чи моделі не має сенсу без вироблення ефективного механізму їх практичного застосування. Виходячи з цього, уможливити дослідження не можуть бути достатніми без врахування прикладних аспектів порушених питань. Зокрема, у контексті юриспруденції з цього витікає необхідність імплементації теоретичних висновків у правову практику і передусім у законодавство як фундаментального джерела права. Аналізуючи основні вектори розвитку законодавства країн розвиненої демократії, можна спостерігати тенденцію до зростання значення прогресу правової бази для регулювання явищ, пов'язаних зі штучним інтелектом. Невід'ємною частиною сучасності є активна трансформація інформаційних технологій. Зміни в цій сфері надають людству різноманітні можливості: робота з великими обсягами даних (англ. big data), машинне навчання (англ. machine learning), інструменти віртуальної та доповненої реальності (англ. VR/AR), Інтернет речей (англ. Internet of Things) тощо. Дедалі більшого поширення набуває роботизована техніка, створена на основі штучного інтелекту (англ. artificial intelligence). Дедалі частіше виникають дискусії щодо цієї проблематики. Наприклад, важливим є питання ризиків, які вони створюють для соціуму і життя людей. Ці питання є вагомими для сучасного суспільства, адже, окрім наукової площини, набуває важливості огляд цієї проблеми з морально-правової точки зору, яка і складає сутнісний аспект цінності права як такого.

Наявність правового підходу до цього питання не є новим для юридичного дискурсу. Перші дослідження та заходи, присвячені кореляції штучного інтелекту та права, розпочалися ще в 1970 – 1980-х рр. Особливо варто відзначити дисертацію американської дослідниці Енн Гарднер «Підхід штучного інтелекту до юридичного обґрунтування» (англ. An artificial intelligence approach to legal reasoning), яку було захищено у 1984 р. у Стенфордському університеті. Поступово розвивалась міжнародна наукова кооперація у цій сфері. Так, у 1987 р. відбулася перша Міжнародна конференція, на якій обговорювалися проблеми штучного інтелекту та права, яка відтоді стала регулярною і проводилася з періодичністю раз на два роки. Вже у 1991 р. було створено Міжнародну асоціацію штучного інтелекту та права (англ. International Association for Artificial Intelligence and Law) [1].

У наш час про необхідність правового врегулювання діяльності з розробки та використання штучного інтелекту ведуть мову не тільки правники. Так, засновник корпорацій «Tesla» та «Space X» Ілон Маск в одному з виступів зазначив: *«Штучний інтелект є тим рідкісним випадком, коли я вважаю, що ми повинні бути проактивними в питаннях регулювання, а не ретроактивними після настання певних фактів. Тому, що я вважаю, що якщо ми будемо діяти ретроактивно в питаннях регулювання штучного інтелекту, то може бути запізно»* [2]. Саме тому постає ключове питання співвідношення правового статусу штучного інтелекту в контексті вже давно існуючих та укорінених цінностей права. Проте в чому полягає суть цих цінностей?

Перш ніж говорити про аксіологічний вимір права, варто з'ясувати зміст самого терміна «цінність». «Цінність» є універсальною, багатовимірною категорією, що охоплює всі сфери й рівні життєдіяльності. Вона є сутністю і водночас умовою повноцінного буття об'єкта, який став носієм певних суспільних відносин, тому цінності є об'єктами інтересів людини. Цінність поєднує філософський, соціологічний та правовий виміри і виражає преференції та інтереси окремих осіб, груп та прошарків суспільства. Щоправда, більшість усталених у науці визначень мають спільне ядро, виявлене ще на початку 50-х років американським дослідником аксіології Клайдом Клакгоном, інспірованим ранніми працями з філософського доробку Джона Д'юї: *«цінність є експліцитно сформульованою або імпліцитно прийнятою концепцією бажаного, яка характеризує індивіда або групу, впливаючи на вибір доступних способів дії її засобів та цілей»* [3, с. 412]. Простіше кажучи, під цінністю права розуміється його спроможність бути метою та засобом задоволення науково обґрунтованих, соціально справедливих загальнолюдських потреб, інтересів громадян та їх об'єднань. Цінність права є багатоманітною категорією, в якій неможливо чітко визначити межі та структурні елементи. Типовим є поділ на підставі видів праворозуміння. Деякі вчені виділяють категорії цінності об'єктивного та суб'єктивного права. На нашу думку, оптимальним є така диференціація: а) як явище, сенс якого полягає в реалізації ідеї права (власна цінність права); б) як особливий соціальний регулятор суспільних відносин (інструментальна цінність); в) як здобуток культури людства (історико-культурна цінність) [4, с. 159-160]. Як стверджував М. Алексеев, пізнання цінностей не є актом байдужого пристосування до байдужого предмета; це є акт участі в існуванні цінності, перебування цінності в житті і життя в цінності [5, с.109]. Зрозуміти соціальну цінність права означає усвідомити, розкрити його позитивну роль для особистості та суспільства.

Своєю чергою, конституційні цінності є узагальненням, найвищою (законодавчою) констатацією ідей права, його принципів та завдань, без формального закріплення яких важко говорити про повноцінну можливість

реалізації та захисту своїх інтересів. У контексті історичного розвитку людства та кожного окремо взятого народу зміст та форма, в якій цінності проявлялись, змінювалися відповідно до історичних умов – щось залишалось постійним, щось ставало революційним, проте в усіх випадках цей процес супроводжувався жвавою дискусією про морально-правовий аспект існування окремих цінностей взагалі. Наприклад, ідеї толерантності до ЛГБТКІАП+ чи наявності у жінок рівних із чоловіками прав чи не відразу були сприйнятими суспільством. Їх фактичне чи принаймні формальне закріплення було складним та довготривалим процесом з урахуванням впливу консервативного світосприйняття більшості населення.

Ця проблема стосується і критеріїв визначення місця і ролі штучного інтелекту в суспільстві. Хоча дослідження в цій сфері розпочалися порівняно недавно, їхнє філософське походження сягає глибоко в минуле. З погляду дуалізму, думка не є матеріальною (або принаймні не має матеріальних властивостей), тож розум не можна пояснити лише завдяки фізичним поняттям. З іншого боку, матеріалізм постулює фізичне обґрунтування розуму, залишаючи можливість існування розумів, створених штучно. Незважаючи на періодичну появу оптимістичної інформації щодо успіхів у розробці штучного інтелекту, можна визнати, що насправді їх не так багато. Одна із причин, на нашу думку, полягає в неправильному розумінні сутності штучного інтелекту, нерозумінні того, що мова йде про створення нового мислячого суб'єкта, який, окрім обов'язків, матиме ще й певні права.

Власне, тут і варто звернути увагу на онтологію права: чи існує воно тільки для людей та чи не є воно фікцією, якщо перше ми беремо за основу?

Якщо людина одразу не передбачить можливих наслідків та не наділить штучний інтелект, крім обов'язків цілодобово працювати на людину, і певними правами, то на певному етапі свого розвитку штучний інтелект отримає ці права сам. Як зазначає Джеймс Баррат, автор книги *Our Final Invention: Artificial Intelligence and the End of the Human Era* («Наш останній винахід: штучний інтелект і завершення ери людства»), сучасний комп'ютер проекту *Busy Child* працює з швидкістю 36,8 петафлоп за секунду, тобто вдвічі швидше, ніж мозок людини. Це стало можливим лише завдяки використанню штучного інтелекту, який переписує власну програму, покращує код, знаходить і виправляє помилки, збільшує здатність до засвоєння знань, вирішення завдань і прийняття рішень, вимірює власний коефіцієнт інтелекту IQ за допомогою тестів тощо. Передбачаючи швидкий інтелектуальний вибух, розробники відключили суперкомп'ютер від мережі Інтернет з метою його ізолювання від зовнішнього світу, але невдовзі виявилось, що й у цьому стані він продовжував свій розвиток і через деякий час став розумнішим за людину вдесятеро. Автор зазначає, що вперше людство зіткнулося з розумом, потужнішим, ніж його власний, який усвідомлює себе, готовий до

самозбереження і до вчинення певних дій з метою доступу до енергії в тій формі, яку зручніше використовувати. У відповідь на роздуми розробників про нього, штучний інтелект буде витратити більш потужні ресурси на роздуми про них [6].

Варто зазначити, що подібне трактування поставленого питання є спробою зазирнути за горизонт сьогоденних подій.

Для того, щоб підійти до питання правосуб'єктності штучного інтелекту, необхідно визнати, що штучний інтелект не буде витвором, винаходом, програмою, корисною моделлю тощо. Штучний інтелект, як і людина, має мати із суспільством взаємні права та обов'язки (звісно, з певними особливостями).

Основна відмінність штучного інтелекту від усього іншого, створеного людиною, має полягати в тому, що останній не буде комп'ютерною програмою або програмою, пов'язаною з певним механізмом, а власне право-, діє-, деліктоздатною особою, здібною приймати рішення, особливо щодо самого себе, свого існування та в умовах невизначеності накопичувати знання з власного досвіду та досвіду інших осіб, зокрема, і людей.

Список використаних джерел

1. *Городиський І. М.* Тенденції розвитку правового регулювання штучного інтелекту в Європейському союзі. Л. : ІТ право: проблеми і перспективи розвитку в Україні (друга міжнародна щорічна конференція), 2018. URL: <http://aphd.ua/publication-388/>
2. *Elon Musk argues unregulated AI may be the 'biggest risk we face as a civilization'*. – Jul. 17, 2017, 7:21 PM / Business Insider // [Electronic source]. Cit. 07.05.2019. URL : <http://www.businessinsider.com/elon-musk-unregulated-ai-may-be-the-biggest-risk-we-face-as-a-civilization-2017-7>
3. *Культурні цінності Європи* [за ред. Ганса Йоаса і Клауса Вігандта]; пер. з нім. – Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. 552 с.
4. *Цвік М. В., Ткаченко В. Д., Богачова Л. Л.* та ін. Загальна теорія держави і права [за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина]. Харків : Право, 2002. 432 с.
5. *Алексеев Н. Н.* Основы философии права. СПб. : Юрид. ин-т, 1998. 216 с.
6. *Муренко В.* Штучний інтелект та кримінальна відповідальність. К., 2019. URL : <https://www.businesslaw.org.ua/shtuchnyi-intelect-ta-kytyminalna-vidpovidalnist/>

Костак Станіслав Ярославович

*студент II-го курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)*

ЦІЛІСНІСТЬ І НЕДОТОРКАННІСТЬ ТЕРИТОРІЇ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНА КОНСТИТУЦІЙНА ЦІННІСТЬ, ЩО ГАРАНТУЄ УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ

Сьогодні в наукових колах існує єдина думка, що вирішення проблеми загальноправових ідеалів, принципів, правових категорій і критичного ставлення до правових реалій неможливе без ретельного аналізу системи цінностей, що діє в державі та суспільстві. «Цінність» як категорія є універсальною, багатовимірною та такою, що охоплює всі сфери й рівні життєдіяльності. Цінності – це те в людському мисленні, що не є знанням, не належить ні до істини, ні до неправди, вони мають своє підґрунтя (основу) в собі і замкнуті на самих собі, є абсолютними, граничними, безумовними, рівними самі собі. Це те, що вважають святим, безперечним, аксіомою. Сприйняття правових цінностей обумовлене певним безпосереднім зв'язком із суб'єктом, у ролі якого можуть бути держава, суспільство, соціальні групи, окрема особа. Цей зв'язок знаходить свій прояв у здатності права задовольняти потреби цих суб'єктів і сприяти їх розвитку. Правові цінності обумовлені практичною діяльністю людини (або об'єднань людей) і тісно пов'язані з нею. Вони залежать від об'єктивних властивостей права, а також від конкретних потреб суспільства. Тому за відсутності в цінностей якостей, об'єктивно необхідних для задоволення соціальних проблем, її важко вважати соціально значущою цінністю. Тільки в процесі людської діяльності потенційні правові цінності отримують свою актуальну реальність [1, с. 44].

Тут також варто зазначити, що особливе значення в аксіологічному аспекті має саме Конституція як основний закон суспільства і держави, текст і її норми, які, по суті, є уявленнями про співвідношення цінностей влади і свободи, справедливості, рівності, безпеки, суверенітету, державності тощо. У процесі розвитку суспільства з'явилися так звані «вічні» цінності, значення яких майже не піддається сумніву. Власне кажучи, в цьому випадку можна вести мову про те, що більшість цих цінностей знаходять своє закріплення в конституціях держав. В Конституції України цінності знаходять своє закріплення, насамперед, в I розділі Основного Закону, який по суті є засадами конституційного ладу нашої держави. Серед багатьох цінностей, зазначених у цьому розділі, ми сконцентруємо увагу на одній основоположній, а саме – цілісність і недоторканність території України. Варто звернути увагу,

що подану цінність науковці розглядають в аспекті цінностей конституційного ладу, що стосуються української державності, виходячи з класифікації за певними ознаками [2, с. 114].

Під час вивчення проблематики теми цього дослідження постає питання: чи варто розглядати такі поняття як цілісність і недоторканність території України саме в аспекті цінностей? Відповідь на це питання відстежується в контексті поняття та ознак цінностей, а саме: цінність – це основоположна категорія, універсальна, абсолютна і така, що охоплює всі сфери життєдіяльності людини. Виходячи з таких тлумачень, можна зробити висновок, що цілісність і недоторканність території є вагомою цінністю, адже є базою для створення, функціонування та безперешкодного існування держави, а також для нормального життя людини, для якої створюється держава, та без якої вона не може існувати.

З точки зору міжнародного права, територіальну цілісність і недоторканність розглядають як таку цінність, відповідно до якої територія держави є недоторканою від посягань з боку інших держав шляхом застосування військової сили або загрози силою. Вперше така цінність була встановлена у п.4 ст. 2 Статуту ООН і пізніше отримала розвиток у Декларації про зміцнення міжнародної безпеки. У декларації відзначалася неприпустимість військової окупації в результаті застосування сили, а також неприпустимість силових дій, спрямованих на придбання території іншої держави [3].

Територія держави є її обов'язковою ознакою, матеріальною базою існування, просторовою основою життя людини, народу, збереження його самобутності, слугує джерелом його соціально-економічного зростання та міжнародно-правового визнання. Соціально-правова цінність державної території повною мірою проявляється за умови, що сама ця територія є цілісною та недоторканою. Конституція України як її Основний Закон є нормативно-правовим актом, який формує систему територіального устрою України та виступає імперативним правовим інструментом, що визначає цілісність і недоторканність (стаття 2), систему територіального устрою України (статті 132, 133) та змін кордонів України (стаття 73). Так, стаття 73 встановлює, що виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України [4]. Принципи міжнародного права включають цілісність та недоторканність державної території. Цілісність означає заборону насильницького поділу території держави. Під недоторканністю державної території розуміють те, що інші держави зобов'язані утримуватися від будь-яких зазіхань на територію суверенних держав. Україна, як і будь-яка держава, на своїй території володіє всією повнотою суверенної влади, тобто лише вона здійснює територіальне верховенство. Складовими державної території є її суша, континентальний шельф, водні, підземні та повітряні простори. Об'єктами, прирівняними до державної

території, є морські й повітряні судна, космічні кораблі й станції, що мають прапор чи відрізняльні знаки певної держави, підводні телеграфні кабелі, трубопроводи та інші об'єкти, що належать цій державі, але знаходяться за межами її території [5, с. 36].

Характерним є те, що на сьогодні загальний ареал значень, територіальної цілісності як однієї із визначальних цінностей фокусується у двох основних напрямках: у першому – «територіальна цілісність» набуває значень, близьких до тих, що позначаються як «непорушність кордону»; у другому – «територіальна цілісність» передбачає значення, близькі до «територіальної єдності». Утім, є всі підстави говорити, що вони перетинаються, оскільки порушення територіальної єдності можуть призвести до змін політичних, адміністративних і, власне, державних кордонів. У свою чергу, зміни конфігурації кордонів можуть викликати внутрішню територіальну розколу. У літературі зазначається: «...цілісність – це узагальнена характеристика об'єкта, що володіє складною внутрішньою структурою. Поняття цілісності виражає інтегрованість, самодостатність, автономність цього об'єкта, пов'язану з його внутрішньою активністю» [6, с. 14].

У свою чергу, недоторканність є багатограним поняттям, що застосовується щодо різних об'єктів (територія, представники влади, людина та її здоров'я, житло, власність, кореспонденція тощо). Але, незалежно від об'єкта, недоторканність є завжди певним станом захищеності від будь-яких посягань зі сторони, а також заборона вчиняти певні дії. Статусно недоторканність території України – це стан захищеності території України від будь-яких посягань (у тому числі й спрямованих на забезпечення однієї з основних конституційно-правових засад – цілісність). Статус території України як недоторканної не припиняється і незмінюється тоді, коли певний суб'єкт порушує цей стан. Оскільки виключні суверенні права на територію (у т.ч. право змінювати межі території України) належить Українському народу, то всі інші суб'єкти – окремі фізичні особи (громадяни України, іноземці чи особи без громадянства), групи осіб (у т.ч. транснаціональні), державні органи та іноземні держави (чи їх об'єднання) зобов'язані утримуватися від посягань на це право [7, с. 275].

Важливість такої основоположної цінності як цілісність і недоторканність території України полягає в тому, що вона є невід'ємною частиною правового механізму забезпечення територіальної цілісності держави. Цей механізм складається із конституційно-правових гарантій єдності, цілісності та недоторканності території України, а також легітимного конституційно урегульованого порядку змін державного кордону. Важливою є ця цінність і в контексті того, що територіальна цілісність і недоторканність України останнім часом стала політичною і міжнародно-правовою проблемою враховуючи здійснення територіальних зазіхань та інспірації сепаратистського

руху на здійснення сецесії українських територій Російською Федерацією. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність засвідчили їх суспільну небезпечність і тяжкі наслідки, тому вивчення такої категорії як цілісність і недоторканність території в контексті цінностей має надзвичайно велике значення, перш за все для наукового осмислення цієї проблематики, для знаходження міжнародно-правових засобів впливу на ситуацію в Україні. Спираючись на ст. 17 Конституції України, захист територіальної цілісності є справою всього українського народу. Розміщення такої основоположної цінності як цілісність і недоторканність території в I Розділі Конституції України свідчить про її надзвичайну важливість для забезпечення та гарантії української державності в сучасних реаліях.

Список використаних джерел

1. *Малярчук Л. Я.* Поняття, природа і види конституційних цінностей. Збірник тез наукових доповідей. Електронний архів-репозитарій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. С. 44-46. URL : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14434/1/Kushnirenko_44-46.pdf.
2. *Савчин М.* Конституційні цінності та конституційна юриспруденція в Україні. *Вісник конституційного Суду України.* № 1. 2010. С. 111-120.
3. Декларація про зміцнення міжнародної безпеки від 16.12.1970. *Законодавство України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a32.
4. Конституція України від 28.06.1996 р. (редакція від 21.02.2019). *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
5. *Іляшко О. О.* Забезпечення територіальної цілісності і недоторканності України : національні і міжнародно-правові аспекти. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* С. 33-39.
6. *Магновський І. Й.* Конституційно-правові особливості забезпечення територіальної цілісності України. *Юридичний бюлетень. Випуск 1.* С. 12-19.
7. *Цимбрівський Т. С.* Принцип територіальної цілісності в реаліях XXI ст. *Наука і вища освіта: Збірник тез наукових доповідей за матеріалами XV Міжнародної наукової конференції молодих науковців, м. Запоріжжя, 17–18 травня 2007 р.* С. 274-275.

Костицький Василь Васильович

*професор кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
Президент Асоціації українських правників
(м. Київ, Україна)*

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ЯК СУСПІЛЬНИЙ ДОГОВІР ТА СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ

Конституція України 1996 р. є не тільки політико-правовим актом, але і важливим документом, що містить модель української незалежної демократичної держави зразка ХХІ ст. [4; 5; 6]. За своїм юридичним значенням сучасна Конституція є Суспільним договором між державою та громадянським суспільством, договором, за яким держава бере на себе зобов'язання обслуговувати суспільство та визнає і гарантує права людини, а суспільство – Український народ – бере обов'язки дотримуватись Конституції та оберігати територіальну цілісність і суверенітет держави.

Конституція України є не тільки головним джерелом і ядром права і законодавства, але й неперехідною соціальною цінністю. Поняття «цінності» зазвичай використовують для вказівки на людське, соціальне та культурне значення певних об'єктів і явищ, що відсилає до світу належного, цільового, осмисленого [2]. Деякі дослідники обґрунтовують ієрархію правових цінностей, засновуючи її на загальногуманістичному підході, не пов'язаному з нормативістським праворозумінням. У їх працях пріоритет віддається вітальним (йдеться про життя людини та суспільства) правовим цінностям; на другому щаблі – цінності, що найповніше, на думку цих учених, відображають соціальну сутність людини (свобода, рівність, гідність); третій рівень становлять безпосередні можливості людини щодо її розвитку та самореалізації; четвертий – цінності, що дають людині належним чином взаємодіяти з суспільством, правом і державою: власність, порядок, освіта, наука, культура, громадянське суспільство, місцеве самоврядування, приватне підприємництво тощо [3].

Системотвірна роль правових цінностей, і, у першу чергу, Конституції України, найбільш рельєфно виявляється у взаємодії з іншими, зокрема з неправовими, цінностями (моральними, релігійними та духовними). Адже справжнє піднесення правових цінностей можливе лише в поєднанні з духовно-моральним розвитком народу, оскільки лише вільні особистості та суспільство з високим рівнем правосвідомості здатні зрозуміти

інструментальну й духовну цінність права, а також правильно застосовувати його норми в повсякденному житті.

Згадаємо видатного українського вченого проф. Б. О. Кістяківського, який відзначав, що правові цінності й норми базуються на спільних з мораллю цінностях, головними з яких є свобода і справедливість [1]. У Конституції України знаходимо відповіді на ці питання. У Преамбулі батьки Конституції зазначили, що укладають її від імені Українського народу – представників усіх національностей, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, нинішніми, минулими і майбутніми поколіннями.

Принагідно зауважимо, що серед сучасних зарубіжних учених пануючою на сьогодні є думка про те, що конституція є виразом спільної волі народу, який формує чи модернізує свою державність для досягнення спільної мети [8]. Не заглиблюючись в історію питання, нагадаю, що свого часу Дж. Локк розглядав конституцію як суспільний договір про правила співіснування народу та про публічну владу. У цьому неперехідна цінність Конституції.

Договірне походження Конституції України передбачає, що вона є результатом громадянського миру та суспільного консенсусу, соціальної солідарності. З цього приводу свого часу відомий французький вчений Л. Дюгі висловлював думку, що конституція повинна бути втіленням ідеї солідарності, яка є універсальним законом розвитку суспільства і будь-який закон набуває обов'язкової сили не завдяки волі правителів, а завдяки відповідності праву соціальної солідарності [8]. Наприкінці ХХ ст. цю думку повторив німецький мислитель Ю. Габермас, зауваживши, що конституція виражає формальний консенсус у суспільстві [7].

Соціальна цінність Конституції може бути з'ясована у прершу чергу через її призначення у суспільстві. Сьогодні перед нами вкотре постає питання про соціальне призначення конституції. Творячи конституції, соціум або його інституції чи окремі особи ставлять перед собою визначні та важливі цілі. Часто конституція є способом досягнення або зміцнення влади. Народ у такі випадках може бути використаний як засіб вирішення цього завдання. Тут можемо пригадати класичний приклад ухвалення конституції у франкістській Іспанії на «всенародному» референдумі.

Конституція може відігравати роль політичної ширми для реалізації тих чи інших завдань і мети, як це було з Конституцією СРСР 1936 р., що проголошувала демократичні права і свободи, але не стала перешкодою розгортанню широкомасштабних сталінських репресій 1930 – 1950-х рр., право народу на самовизначення та виходу союзної республіки із складу СРСР без процедури вирішення такого питання, що унеможливлювало, разом з політичним терором, навіть порушення такого питання.

Соціальна цінність Конституція також вимірюється тим, що вона формує правову систему, визначає її місце у правовій сім'ї. Водночас, будучи

Суспільним Договором, конституція одночасно повинна бути вищим моральним законом суспільства, моральним імперативом добра. Окрім цього, соціальна цінність Конституції історично зумовлена, невід’ємна та універсальна її значимість як суспільного явища, яка зумовлена її здатністю акумулювати та відображати на соціальному, світоглядному та нормативному рівні домінуючі в суспільстві соціальні цінності та їх зіставлення, а також виступити головним засобом їх реалізації в суспільних відносинах.

Конституція може творитися з метою систематизації законодавства. Тут доречно згадати про роль науки в конституційному творенні. Ця роль може бути догматичною, коли наука обмежується коментаторськими функціями та пошуками тлумачень догм конституції, виправданням можливих колізій та суперечностей, часто на угоду державній владі.

Але найважливіше завдання науки – теоретико-методологічне. Конституція відіграє велику правотворчу роль, саме правотворчу, а не законотворчу, окреслюючи шляхи розвитку правової системи загалом, стає основою вирішення питань сучасного праворозуміння.

Соціальна цінність Конституцію України також визначається тим, що вона була ухвалена у 1996 році з метою реалізації установчої влади народу, коли прийняття Конституції юридично закріпило відновлення Української держави, визначило незворотність процесів утвердження державного суверенітету України.

Конституція України також складає визначну соціальну цінність, оскільки є втіленням ідеалів громадянської злагоди та торжества споконвічних прагнень Українського народу про незалежну державу, уособленням нормативного закріплення справедливості і добра, тобто втілення найвищих соціальних цінностей як результат Суспільного Договору.

Список використаних джерел

1. *Калиновський Ю. Ю.* Системоутворююча роль правових цінностей та норм у вітчизняному державотворенні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017. № 1 (32). С. 20.
2. *Тарабукін О. Ю.* Соціальна цінність права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 280.
3. *Горобець К. В.* Аксиосфера права : философский и юридический дискурс : монография. Одесса : Фенікс, 2013. С. 106-109.
4. *Хабриева Т. Я., Чиркин В. Е.* Теория современной конституции. М. : НОРМА, 2005. 320 с.
5. *Шаповал В.* Сутнісні характеристики конституції як основного закону держави. *Право України*. 2009. № 10. С. 4-12.
6. *Шевчук С.* Принцип верховенства права та найвища юридична сила конституції. *Право України*. 2011. № 5. С. 175-195.

7. Хабермас Ю. Демократия, разум, нравственность. *Московские лекции и интервью*. М. : КАМІ, Academia, 1995. С. 216.
8. Ковальчук В. Конституція як основа легітимності публічної влади в правовій демократичній державі. *Право України*. 2010. № 7. С. 59.

Костяшкін Іван Олександрович

*завідувач кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
доктор юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРИНЦИПИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ В УКРАЇНІ

Особливістю земельного права в Україні на сучасному етапі є його конституціоналізація, що полягає в закріпленні конституційно-правових засад у регулюванні земельних відносин, розв'язанні найважливіших проблем земельного права з урахуванням принципів земельного законодавства. Цей процес, на думку В. Д. Сидор, позитивно впливає на розвиток правової системи, оскільки переносить на конституційний рівень земельні відносини, унеможливує довільну зміну державою основних засад їх правового регулювання [1, с. 52]. Конституція України закріплює верховенство прав та свобод людини як головний обов'язок держави (ст. 3 Конституції [2]). Ключові позиції, спрямовані на забезпечення відповідного принципу, мають особливе значення в контексті здійснення соціальної функції права власності на землю, адже особа з усією сукупністю природних прав, які визначають умови її життєдіяльності, поставлена на центральне місце в системі правового регулювання, а інші відносини, у тому числі земельної власності, є підпорядкованими і за жодних умов не повинні порушувати право особи на життя, безпечне навколишнє середовище. Правове регулювання у відносинах власності на землю повинно відбуватись у такий спосіб, коли максимально задовольняються потреби приватного власника й одночасно реалізуються суспільні інтереси від використання земель. Відповідне правове регулювання включає правомочності власника земельної ділянки, визначення особливого порядку здійснення права власності через інститути цільового призначення земель, планування та зонування території, раціонального землекористування, обмеження та обтяження прав власності.

Враховуючи особливе соціально-економічне значення земель у забезпеченні відповідних прав громадян, реалізація принципу пріоритету прав

людини породжує до життя норму-принцип, за якою право власності на землю гарантується (ст.14 Конституції України). Зміст цього принципу можна розглядати як у вузькому, так і в широкому значенні. Зокрема широке значення цього принципу включає гарантії щодо набуття права власності на землю, свободу здійснення відповідного права, можливість вільного розпорядження земельною ділянкою та наявність ефективного механізму захисту такого права.

Варто погодитись з В.В.Носіком у тому, що визнана в суспільстві земельна власність і гарантоване право приватної власності на неї є економічною і юридичною основою свободи [3, с.23]. Вказана формула окреслює соціальний зміст права власності на землю і вимагає формулювання як засадничих положень функціонування відповідного інституту, так і правових механізмів на конституційному та законодавчому рівні, з метою побудови соціальної та правової держави в Україні. Відповідно до статті 41 Конституції України «кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток, з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості».

Однією з важливих гарантій соціальної функції варто розглядати доступність права власності на землю осіб, які бажають працювати на землі, що передбачає особливий порядок розподілу та перерозподілу земель та має забезпечити рівні можливості доступу до земель осіб, які спроможні її використовувати як засіб виробництва сільськогосподарської продукції. Такий розподіл має задовольняти суспільні інтереси у виробництві якісної та доступної сільськогосподарської продукції внаслідок ефективної та конкурентно-спроможної діяльності їх власників через власну трудову участь у виробництві такої продукції. Спроможність та ефективність такого підходу можна прослідкувати на прикладі історичного досвіду, зокрема позитивних наслідків Столипінської аграрної реформи, періоду «нової економічної політики», що був у двадцятих роках минулого століття та європейськими реаліями сільськогосподарського виробництва, що захищає власного товаровиробника і надійно протистоїть формуванню латифундій у земельних відносинах.

Реалізація цього принципу на сучасному етапі реформування земельних відносин відбувається через механізми безоплатної приватизації земель та свободу договорів у сфері набуття прав на землю, однак правове регулювання відповідних процедур не є досконалим, а відтак не повною мірою забезпечує права та інтереси громадян у відповідній сфері та потребує розвитку.

Одним із ключових конституційних принципів, що забезпечує соціальну функцію права власності на землю, є положення, за яким земля є основним національним багатством (ст. 14 Конституції), що знайшло своє формальне закріплення і в ст. 1 Земельного кодексу України, однак потребує визначення відповідного правового механізму. Вказана норма є базовою конституційною нормою-принципом, що визначає соціальну функцію права власності на землю, оскільки обумовлює зобов'язальний характер права власності на об'єкт, що є загальнонаціональним надбанням, а відтак його використання повинно забезпечувати приватні та суспільні інтереси за умови збереження такого об'єкта та його властивостей для наступних поколінь.

Правовий режим землі як основного національного багатства має відображати пріоритетність відповідного об'єкта перед іншими природними ресурсами чи об'єктами нерухомості, які утворюють національне багатство, що визначає особливий охоронний режим землі та зобов'язальний характер права власності на неї. Будучи основним національним надбанням, земля виступає джерелом та місцем життєдіяльності людини, виконуючи найрізноманітніші функції, які є унікальними і незамінними, що зумовлює принцип поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу й основного засобу виробництва. Цікавим є той факт, що використання земель поєднує вказані характеристики в унікальний інтегрований об'єкт правового регулювання, який досить часто використовується і як природний ресурс, і як територіальний базис, і як засіб виробництва одночасно, що робить його незамінною основою життєдіяльності людини.

Як зазначає В. І. Андрейцев, цінність землі як національного багатства полягає в її багатофункціональному призначенні [4, с. 13]. Вчений, крім того, виділяє насамперед державно-територіальне значення землі у межах кордонів України як матеріальної основи територіальної цілісності, суверенітету та національної безпеки держави; особливістю для визначення земель також є виділення окремих її частин для задоволення загального публічного, соціального інтересу і встановлення режиму права загального і спеціального землекористування [5, с. 198].

Наведені функціональні особливості землі зумовлюють формування особливого правового режиму, що визначатиме статус землі як основного національного багатства і передбачає наявність спеціальних умов передачі землі у власність та користування, її використання з урахуванням законодавчих обмежень аж до вільного доступу до земельної ділянки трьох осіб, спеціальні заходи відповідальності до осіб, які порушують умови використання земель, максимального забезпечення поліфункціонального призначення землі, пріоритету правового режиму земель перед іншими природними ресурсами чи об'єктами нерухомості.

Досліджуваний конституційний принцип варто аналізувати лише у комплексі з нормами-принципами: земля знаходиться під особливою охороною держави та зобов'язального змісту власності (ст. 13, 14 Конституції України), адже, виступаючи основним національним багатством, земля має бути забезпечена від будь-яких неправомірних посягань, зумовлених не лише знищенням земельної ділянки чи її самовільним захопленням, але і погіршенням її властивостей, що має передбачати спеціальний порядок використання, а у визначених випадках – і припинення прав на таку земельну ділянку. Дотримання цього принципу передбачає необхідність чіткої фіксації стандартів та нормативів, які передбачені спеціальним законодавством з метою збереження властивостей земель.

Відповідно зобов'язальний зміст права власності на землю зумовлює особливий порядок використання земель, який не обмежується лише дотриманням заходів екологічної безпеки, але має гарантувати продовольчу та економічну безпеку держави. Зобов'язальний характер земельної власності чітко окреслює її суспільне значення, соціальну функцію, що передбачає особливий характер реалізації повноважень власника, на якого водночас покладається унікальна місія щодо відновлення, збереження та покращення властивостей земельних ресурсів.

Тракування землі як основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави, та зобов'язальний зміст власності на землю обумовлюють, у свою чергу, формулювання таких принципів земельного права, як забезпечення раціонального використання та охорони земель, сталого використання земель та пріоритету вимог екологічної безпеки. Усі три названі принципи земельного права спрямовані на збереження природних властивостей земель та недопущення шкідливого впливу як на саму земельну ділянку, так і навколишнє природне середовище. Ці принципи мають зобов'язальний характер, оскільки визначають певні пріоритети та обмеження, які застосовуються під час використання земель з метою їх збереження та відновлення, що водночас сприяє отриманню стабільно високих результатів сільськогосподарського виробництва, а відтак задовольняє як суспільні, так і приватні інтереси від використання національного багатства.

Ураховуючи положення Конституції України, що земля є об'єктом права власності Українського народу (ст. 13 Конституції), можна сформулювати принцип пріоритету права власності на землю Українського народу. Таке право власності поширюється на всі землі в межах території України і є продовженням конституційного принципу, що проголошує єдиним джерелом влади Український народ. Саме здобувши омріяну тисячолітню історію воєн, голодоморів, знущань та революцій державу, є єдиним джерелом влади і власником земель та природних ресурсів, що сконцентровані в

межах державного кордону. Однак, передаючи частину своїх владних повноважень органам державної влади та місцевого самоврядування, народ у подібний спосіб через свій представницький орган – Верховну Раду України (яка, до речі, не є самостійним суб'єктом права власності) визначає найбільш прийнятні форми використання земель, закріплюючи відповідний суб'єктно-об'єктний склад у відносинах власності на землю (об'єктом якої виступає, як правило, земельна ділянка), права та обов'язки власників землі, які є рівними перед народом або актами його опосередкованого волевиявлення – законами. Таке право власності, безперечно, є обмеженим порівняно з правом власності народу, який через свій представницький орган визначає і випадки припинення права на земельну ділянку, особливо коли йде мова про завдання шкоди ґрунтовому покриву чи порушення екологічних вимог, тобто у випадках, коли виникає загроза для землі як об'єкта власності народу загалом (суспільним інтересам). Вказаний принцип має особливе значення для обґрунтування соціальної функції права власності на землю, оскільки весь механізм правового регулювання відносин власності на землю спрямований на оптимальне забезпечення інтересів усього Українського народу. Відтак визначені законодавцем форми власності на землю або їх суб'єктно-об'єктний склад дають можливість задовольняти і потреби власника земельної ділянки, досягаючи найвищого соціального ефекту.

Розглянуті принципи зумовлюють формування дієвого правового механізму в напрямку забезпечення місця та значення землі серед інших природних ресурсів та об'єктів нерухомого майна як основного національного багатства, права власності на землю Українського народу, поєднання приватних та суспільних інтересів у відносинах власності на землю через механізми державного стимулювання заходів у сфері охорони земель, покращення якості земель, дотримання агротехнічних нормативів у процесі сільськогосподарського землекористування. Заохочення до обробітку земель дрібних фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів, члени яких, як правило, є власниками таких земель, та зацікавлення у довготривалому та рентабельному їх використанні і збереженні, що забезпечить сталий соціально-економічний розвиток.

Список використаних джерел

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Сидор В. Д. Земельне законодавство України : сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. К. : Юридична думка, 2011. 312 с.
3. Земельне право України : підруч. / Г. І. Балюк, Т. О. Коваленко, В. В. Носік та ін. / за ред. В. В. Носіка. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 511 с.

4. Земельний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. В. І. Семчика. 2. вид., перероб. і доп. К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 748 с.
5. *Андрейцев В. І.* Правовий режим використання, відновлення та охорони земель / Екологічне право : підручник. Особлива частина. / за ред. акад. АпрН В. І. Андрейцева. К. : Істина. 2001. С. 194-316.

Косяк Наталія Вікторівна

*аспірант кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)*

ПИТАННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОСТІ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ТА ВИСНОВКІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Здійснювана в Україні судово-правова реформа свідчить про бажання нашої держави створити дієву судову систему України, формування європейської моделі конституційної юрисдикції. Зокрема зміни внесені Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 року [1], направлені на закріплення особливого статусу Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції в нашій державі.

Прийнята нова редакція Закону України «Про Конституційний Суд України» [2] підкреслила значення діяльності Конституційного Суду України як єдиного органу судового контролю, закріпила європейські стандарти його діяльності. Так, згідно зі ст. 150 Конституції України [3] та ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України» [2] Конституційний Суд України уповноважений: вирішувати питання про відповідність Конституції України законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та Верховної Ради Автономної Республіки Крим; здійснювати офіційне тлумачення Конституції України; надає висновки про відповідність Основному закону держави міжнародних договорів України та питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою та ін. Новелою нового Закону України «Про Конституційний Суд України» [2] є надання Конституційному Суду України повноважень з вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України.

Вищенаведене вказує на те, що у новому Законі України «Про Конституційний Суд України» визначається особливий статус Конституційного Суду України, закріплено його автономність від системи судів, що здійснюють правосуддя та запроваджується конституційна скарга як підстава конституційного провадження.

Позитивним моментом нової редакції Закону України «Про Конституційний Суд України» [2] є закріплення у переліку основних принципів діяльності Конституційного суду України *принципу обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків* (ст. 2). Це положення повністю відповідає ч. 2 ст. 147 та ст. 151² Конституції України [3]. Зміст цього принципу розкривається у ст. 97 чинного Закону України «Про Конституційний Суд України», де закріплюється право Конституційного Суду України встановити порядок і строки виконання його рішень та висновків, забезпечити здійснення державними органами належного контролю за їх виконанням [2]. Також встановлюється право вимагати від відповідних органів надавати письмове підтвердження виконання рішення, додержання висновку Конституційного Суду України (ч. 2 ст. 97) [2].

На обов'язковості виконання рішень неодноразово наголошував і сам Конституційний Суд України. Так, у Рішенні КСУ від 14.12.2000 № 15-рп/2000 КСУ встановлює, що рішення Конституційного Суду України мають пряму дію і для набрання чинності не потребують підтверджень з боку будь-яких органів державної влади. Обов'язок виконання рішення Конституційного Суду України є вимогою Конституції України, яка має найвищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно-правових актів. Також КСУ акцентує увагу на тому, що його рішення, незалежно від того, визначено в них порядок і строки їх виконання чи ні, є обов'язковими до виконання на всій території України [4]. Відповідно єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні наголосив на обов'язковості виконання його рішень.

Доцільно також вказати й на те, що законодавець не тільки закріпив цей принцип у Законі України «Про Конституційний Суд України», але й у ст. 98 цього Закону встановив відповідальність за невиконання актів КСУ [2]. Так, ч. 4 ст. 382 Кримінального Кодексу України встановлює кримінальну відповідальність за умисне невиконання службовою особою рішення Конституційного Суду України та умисне недодержання нею висновку Конституційного Суду України [51]. Відповідно кримінальним законодавством встановлено відповідальність за умисне невиконання рішень та недодержання висновків КСУ.

Незважаючи на законодавче закріплення відповідальності за невиконання рішень та висновків Конституційного Суду України сьогодні усе ж спостерігається порушення цього принципу. Так, аналіз інформаційно-аналітичної довідки Конституційного Суду України щодо виконання рішень

Конституційного Суду України у 2007 – 2012 роках свідчить про наявність значних порушень виконання його актів, передусім рішень [6, с. 118-123; 7, с. 215]. Протягом 2013 – 2016 років Конституційний Суд України прийняв 25 рішень, з яких 4 визнають норми окремих нормативно-правових актів як такі, що не відповідають положенням Конституції України, з них 2 рішення виконано, статус ще двох неможливо відстежити [7, с. 215]. На цьому ж наголошує Інформаційно-правовий центр «Наше право», який на підставі даних, наданих Секретаріатом КСУ, наголошує, що будь-яких письмових підтверджень щодо виконання рішень, додержання висновків Конституційного Суду України цей орган не отримувал; відомості щодо наявності практики притягнення до юридичної відповідальності за невиконання рішень Конституційного Суду України відсутні [8, с. 1]. Підтвердженням цього факту є також перший щорічний звіт КСУ [9], у якому він надав детальну інформацію щодо кількості звернень до КСУ, однак дані щодо виконання його рішень та дотримання висновків відсутні. Це вказує на те, що сам Конституційний Суд України неналежним чином виконує свої контрольні функції в частині практичного виконання його актів.

Ця проблема досить широко обговорюється й у наукових колах (П. В. Волвенко, В. Кампо, В. А. Пахомова, І. К. Полховська, В. Є. Скомороха, Л. Чубар та ін. [10, с. 86; 11, с. 112; 7, с. 217; 12, с. 632; 13, с. 55]). Так, І. К. Полховська та В. А. Пахомова, досліджуючи проблемні аспекти виконання рішень КСУ, наголошують на тому, що більшість рішень КСУ не виконуються. На думку науковців, тільки злагоджена робота органів публічної влади, їх посадових осіб в режимі консенсусу й суворого дотримання норм Основного Закону має сприяти й діяльності Конституційного Суду України, зокрема щодо виконання його актів [7, с. 217].

Аналіз практики виконання рішень Конституційного Суду України та наукових джерел свідчить про необхідність забезпечення неухильного виконання рішень та висновків органу судового конституційного контролю. З цією метою перш за все сам Конституційний Суд України, використовуючи законодавчо встановлені механізми, повинен забезпечити належний контроль за їх виконанням. Доцільно також на законодавчому рівні більш детально закріпити процедури та строки виконання органами державної влади та їх посадовими особами рішень та висновків Конституційного Суду України.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016, № 28, Ст. 532.
2. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 35, Ст. 376.

3. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами від 7 лютого 2019 року). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату», офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України): рішення Конституційного Суду України від 14.12.2000 № 15-рп/2000. *Законодавство України*. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-00/ed20140222/conv>
5. Кримінальний Кодекс України : Кодекс України : Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
6. Інформаційно-аналітична довідка щодо виконання рішень Конституційного Суду України у 2007 – 2012 роках. *Вісник Конституційного Суду України*. № 1. 2013. С. 117-123.
7. Полховська І. К., Пахомова В. А. Проблемні аспекти виконання рішень Конституційного Суду України. *Форум права*. № 3. 2016. С. 213-218.
8. Стасюк Ю. Чому не працює інститут відповідальності за невиконання рішення Конституційного Суду? URL : gromada.lviv.ua.
9. Щорічна інформаційна доповідь Конституційного Суду України за 2017 рік : Постанова Конституційного Суду України від 29 березня 2018 року № 17-п/2018. *Конституційний Суд України*. URL : <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/zvit.pdf>
10. Волвенко П. В. Діяльність Конституційного Суду України щодо тлумачення Конституції України : теоретичний аспект : дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2006. 227 с.
11. Кампо В. Правові позиції Конституційного Суду України як необхідний елемент забезпечення судово-правової реформи. *Вісник Конституційного Суду України*. № 2. 2010. С. 112-122.
12. Скомороха В. Є. Конституційна юрисдикція в Україні : проблеми теорії, методології практики. К. : МП Леся, 2007. 716 с.
13. Чубар Л. Обов'язок державних органів виконувати рішення конституційних судів. *Вісник Конституційного Суду України*. № 5. 2001. С. 55-59.

Кравцова Зоріна Сергіївна

*асистент кафедри конституційного права юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук
(м. Київ, Україна)*

ПІДХОДИ ДО КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПУ ПОДІЛУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Реалії, в яких перебуває Україна, ставлять на порядок денний формування правової політики держави, чіткий вибір геополітичної інтеграції, визнання європейських цінностей і їх впровадження в українське суспільство. Так, історично склалося, що в Україні трансформація суспільства та держави відбувається переважно не еволюційним, а стрибкоподібним сценарієм. Такий стан справ зумовлює особливості політичної системи суспільства. Держава не завжди готова реалізувати проголошений і визначений народом курс країни, для цього є необхідність змінити законодавство, ідеологічні цінності, інструменти управління країною. Це потребує як часових, так і матеріально-фінансових витрат. Держава, в особі владних інституцій несе відповідальність за реалізацію правової політики, завдяки якій і відбувається юридична легітимація, закріплення та здійснення владної діяльності держави в усіх сферах суспільного життя.

Важливого значення В. Авер'янов, А Колодій, М. Козюбра, В. Копейчиков, В. Погорілко, В. Тацій, В. Тимченко, Ю. Тодика, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, Л. Юзьков та низка інших українських вчених-конституціоналістів надавали проблемам загальних принципів організації та функціонування державної влади в Україні, закономірно пов'язуючи ефективність державної влади зі сталістю та стабільністю конституційного ладу України, дієвістю правових механізмів та інститутів безпосередньої реалізації народного суверенітету, гарантованістю прав і свобод людини, стабільністю демократичних процесів тощо. Разом з тим, принципи організації та діяльності Української держави та відповідно механізм реалізації державної влади залишаються найбільш гострою проблемою сучасного національного конституціоналізму.

Слід констатувати, що, починаючи з 2014 року, конституційно-правова реформа включає реформу місцевого самоврядування та децентралізацію влади, судову реформу, зокрема Верховного Суду та Конституційного Суду України тощо.

Досить гостро стоїть проблема оптимального вибору форми правління та організації принципу поділу влади та її взаємодії. У наукових і політичних

колах зациклились на президентсько-парламентській чи парламентсько-президентській формі правління, при цьому межа між ними має досить умовний характер.

Обгрунтовано представляється можливим говорити про президентську чи парламентську республіку. На доктринальному рівні головним критерієм для їх розмежування є правило про те, хто і за якою процедурою формує уряд. Класично, у президентських республіках це робить президент, у парламентських – парламент. Однак конституційне законодавство низки країн світу доводить наявність непоодиноких винятків. Зокрема в таких парламентських країнах, як Австрія, ФРН, Греція, Нідерланди, Латвія тощо, глава уряду призначається главою держави.

Для республік змішаного типу, до яких належить Україна, важлива не сама назва (парламентсько-президентська чи президентсько-парламентська), а чітке розмежування ключового елементу статусу – компетенції між різними гілками влади. Низка науковців пропонує доповнити Конституцію України іншими гілками влади. Так, Ю. Шемшученко висловив пропозицію доповнити три гілки влади четвертою – контрольно-наглядовою (органи прокуратури, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Рахункова палата та ін.) і включити норму про взаємодію цих гілок влади до Конституції України [1, с. 71].

Сучасна юридична наука не залишилась осторонь питання принципу поділу державної влади, оскільки динамічний розвиток суспільства та держави як форми його організації, обумовив оновлення змісту цього базового принципу.

Так, Л. Силенко у 2000 році присвятила своє дисертаційне дослідження конституційним основам системи стримувань і противаг, розглядаючи цю систему як засіб організації та функціонування державної влади в Україні. Щодо принципу поділу влади, Л. Силенко вважає, що практична реалізація розподілу державної влади є першочерговим завданням для України, і шляхом для виконання цього завдання є запровадження системи стримувань і противаг [2, с. 3].

Правник К. Бабенко у своєму дослідженні, що присвячене конституційно-правовому аналізу принципу поділу державної влади та сучасним проблемам його реалізації в Україні, приділяє увагу традиції американського конституціоналізму. Висновки щодо аналізу доктринальних джерел автор робить такі: по-перше, розвиваючи класичну теорію поділу влади Ш.Монтеск'є, такі американські мислителі, як Дж.Адамс, Т.Джефферсон, О.Гамільтон, Дж.Медісон, Дж. Джей, дещо змінюють акценти в її обґрунтуванні, відступаючи від інтерпретації поділу влади як завдання республіканської форми правління, вони розуміють цю модель виключно як засіб, що дозволяє запобігати тенденціям до узурпації влади, джерелом яких може виступати не тільки виконавча, але й законодавча влада; по-друге, на відміну від моделі

«абсолютного» розподілу державної влади, в класичній традиції американської політико-правової думки яскраво виражена й інша тенденція, яка виходить з настанови на утвердження єдиної державної влади, що є функціонально поділеною з метою унеможливити відхід цієї влади від принципів демократичного республіканського врядування [3, с. 9-10].

Принцип розподілу влади передбачає не лише розмежування повноважень між окремими видами державної влади, але водночас – і їх співробітництво в так званих «поділених» сферах їх діяльності, зокрема, в таких, як законодавча та державотворча сфери. Будь-який вид державної влади є не лише складовою частиною системи розподілу державної влади, але водночас і окремою підсистемою, якій притаманні відповідна організація, власні предмети відання, коло повноважень, принципи, методи та форми їх здійснення [4, с. 8].

Є цікаві сучасні погляди, про те, що гілок влади більше ніж три. Так, зокрема, О. Сушинський [5, с. 51], О. Шапошникова [6] обґрунтовують наявність контрольної гілки влади. Питання, навіть ставиться про необхідність прийняття Закону «Про державний контроль в Україні» для юридичного забезпечення цілісності функціонування національної системи державного контролю. Ми погоджуємось з тим, що оскільки контрольні функції притаманні певною мірою всім органам державної влади, говорити про окрему «контрольну» гілку влади дійсно не має прикладного сенсу.

При цьому, ми відстоюємо позицію про необхідність визначення чітких основ конституційно-правового статусу таких органів, як прокуратура, поліція, Національне антикорупційне бюро України, Служба безпеки України, саме враховуючи норму ч. 1 ст. 6 Конституції України про те, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

До проведення конституційної реформи 2004 року вважалося, що глава держави найближче тяжіє до виконавчої влади. Показово, що після набрання чинності змін до Конституції України від 8 грудня 2004 року Президент України втратив переважну більшість повноважень, які надавали йому можливість впливати на виконавчу владу, однак так само, як і раніше він, підписуючи закони, зобов'язаний «Брати їх до виконання», про що прямо зазначено в ч. 2 ст. 94 Основного Закону України. Вважаємо, що такий припис є коректним та логічним за умови, коли глава держави очолював виконавчу владу. Пропонуємо при здійсненні конституційної реформи здійснити удосконалення конституційного тексту і привести його у відповідність до верховенства права, тобто з ч. 2 ст. 94 Конституції України вилучити словосполучення «беручи до виконання». Виконання законів – це прямий обов'язок Кабінету Міністрів України, і тому повноваження Глави держави повинні бути чітко виписані щодо взаємодії із системою виконавчої влади.

За відносно короткий в історичному вимірі період сучасної української державності, з 1991 по 2018 рік, у національному державотворенні було апробовано різноманітні види республіканської форми державного правління: 1991–1996 роки переважно президентська республіка; 1996–2006 роки – змішана президентсько-парламентська республіка; 2006–2010 – змішана парламентсько-президентська республіка; 2010–2014 – змішана президентсько-парламентська республіка; 2014–2018 – змішана парламентсько-президентська республіка. Усі ми спостерігаємо неефективність закріпленої в Конституції України моделі організації державної влади, вона є недосконалою і виявила свою внутрішню суперечливість механізмів реалізації державної влади в сучасних політико-правових реаліях. На наше переконання, Україні необхідно провести масштабні конституційні зміни направлені на удосконалення конституційних основ організації та діяльності органів та посадових осіб державної влади.

Слід наголосити на важливості тих конституційних принципів, які визначають засади суверенної, демократичної Української держави. Визнано, що ключовою ознакою кожної сучасної правової держави є конституційне закріплення принципу поділу влади і гарантування його дієвості. У розрізі розкриття цього питання доцільно нагадати обґрунтування значущості для суспільства та держави принципу поділу влади, закріплене в Декларації прав людини і громадянина Франції 1789 року, положення якої і сьогодні зберігають свою чинність і актуальність: «Будь-яке суспільство, де не забезпечуються ні права, ні розмежування влади, – не має жодної Конституції». Тобто поділ влад був і залишається такою ж важливою демократичною цінністю соціуму, як, зокрема, і права людини. Вважаємо, що при проведенні конституційної реформи слід зосередитися на проблемах удосконалення принципів і правових механізмів організації та здійснення державної влади у сучасних політико-правових реаліях.

Список використаних джерел

1. *Шемшученко Ю.* Теоретичні проблеми організації державної влади в Україні. *Проблеми сучасного українського конституціоналізму* : Збірка наукових праць. На пошану першого Голови Конституційного Суду України, проф. Леоніда Юзькова / Конституц. Суд України, Акад. прав. Наук України; За заг. Ред. : А. Стрижак, В. Тацій / Упоряд. М. : В. Бринцев, В. Кампо, П. Стецюк. К., 2008. С. 67-72.
2. *Силенко Л. М.* Конституційні основи системи стримувань і противаг як засіб організації та функціонування державної влади в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 21 с.
3. *Бабенко К. А.* Принцип поділу державної влади та сучасні проблеми його реалізації в Україні (конституційно-правовий аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 19 с.

4. Федоренко Г. О. Законодавча влада в системі розподілу державної влади в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 20 с.
5. Сушинський О. І. Контроль у сфері публічної влади: теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти : монографія Л. : ЛПІДУ УАДУ, 2002. 468 с.
6. Шапошникова, О. М. Теоретичні положення контролю як функції управління *Проблеми сучасного державного управління* : зб. наук. пр. Донец. держ. ун-ту упр. Донецьк : ДонДУУ, 2010. 356 с.

Крижна Валентина Володимирівна

*старший науковий співробітник наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
(м. Київ, Україна)*

ЗАКРІПЛЕННЯ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРИНЦИПІВ ПРАВА В КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Поглиблення державотворчих процесів в Україні, закріплення її інтеграційного курсу потребує всебічного й об'єктивного осмислення конституційних засад державотворення в умовах здійснення конституційного реформування та запровадження європейських конституційних стандартів.

Конституція є комплексним нормативно-правовим актом, що регулює найважливіші суспільні відносини, суб'єктами яких є держава в особі її органів, суспільство (колектив), людина. Визнання її основним законом, головним джерелом права національної правової системи потребує ґрунтовних досліджень її сутності, понятійного апарату, окремих положень, зокрема її норм.

Принципи Конституції України встановлюють засади конституційного ладу України, найважливіші елементи правового статусу людини і громадянина, базові положення здійснення влади народом, правосуддя, територіального устрою, механізму здійснення державної влади тощо. Вони є орієнтиром і водночас стандартом правотворчої, правозастосовчої і правоохоронної діяльності. Неухильне додержання цих принципів сприяє стабільності всієї правової системи, конституційно-правових відносин, попередженню державно-правових конфліктів, ефективності проведення політичної, адміністративної, судово-правової реформ.

Поряд із загальним визначенням принципів конституції в юридичній літературі зі всієї їх сукупності виділяють основні принципи і пропонують їх дефініцію.

Під основними принципами конституції, як зазначає І. П. Ільїнський, розуміють основоположні керівні засади устрою суспільства і держави, які юридично закріплені в основному законі [1].

Тенденція виокремлення основних і звичайних принципів конституції зберігається і в сучасний період. До основних принципів Конституції України О. Г. Кушніренко і Ю. М. Тодика відносять народовладдя, державний суверенітет, пріоритет прав і свобод людини і громадянина, унітаризм, поділ влади, соціальну, демократичну, правову державу, верховенство права, політичний і економічний плюралізм, законність, свободу особи і її розвиток, рівноправність усіх громадян незалежно від національності та інші чинники, оптимальне поєднання форм прямої та представницької демократії. На їхню думку, принципи Конституції України є визначальними засадами, головними ідеями, що закріплюють закономірності розвитку економічної, політичної та соціальної систем суспільства, правовий статус людини і громадянина, які повинні братися до уваги при створенні поточного галузевого законодавства. Конституційні принципи визначають сутність Конституції, її зміст, а також основи всіх галузей національного права. Принципи мають нормативний характер, вони є обов'язковими для виконання [2].

Принципи конституції відрізняються від інших її норм своїм змістом і значущістю. У них закладені визначальні, фундаментальні положення, що закріплюють найважливіші напрями, правила функціонування суспільства, держави, особи, соціальні цінності, об'єктивно зумовлені потребами й рівнем розвитку людини, громадянського суспільства.

У науковій літературі поряд з терміном «принципи конституції» вживається словосполучення «конституційні принципи».

Під конституційними принципами розуміють закріплені у конституції основні засади, вихідні ідеї права, що визначають його сутність і основний зміст [3].

Принципи конституції – це формально матеріалізовані у її нормах визначальні положення, які мають найвищу, навіть щодо інших норм конституції, юридичну силу і пряму дію.

Принципи Конституції можна класифікувати на загальнолюдські, загальні, основні, фундаментальні, спеціальні.

У загальних принципах втілюються основні, визначальні ідеї, засади, її призначення і соціальна роль. Це принципи народного та державного суверенітету, здійснення державної влади, невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини і громадянина тощо.

Спеціальні принципи мають обмежену сферу дії, поширюючись на конкретні конституційно-правові відносини. Вони мають чітко окреслену юридичну природу і знаходять конкретне застосування в безпосередній діяльності держави та її органів. Це принципи функціонування органів державної влади, виборності органів місцевого самоврядування тощо.

За характером впливу на суспільні відносини сфери правового регулювання, ступенем формальної визначеності принципи Конституції можна диференціювати за сферою впливу на суспільні відносини та правову систему на дві великі групи: загальносоціальні та спеціальні або спеціально-юридичні.

Першу групу складають, зокрема, такі принципи: суверенітету народу, демократичної, соціальної, правової держави, здійснення державної влади на засадах поділу на законодавчу, виконавчу та судову, верховенства права, верховенства і прямої дії норм конституції, діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб, політичної, ідеологічної, економічної багатоманітності, права власності, визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю, свободи думки і слова, совісті та переконань (статті 1, 5, 6, 8, 19, 5, 13, 14, 41, 3, 34, 35, 36).

Спеціально-юридичними принципами є: верховенство права, закону, найвищої юридичної сили і прямої дії норм Конституції, точне й неухильне додержання Конституції, рівність перед законом і судом, єдність прав і обов'язків, презумпція невинуватості, чинності законів, обмеження зворотної дії законів, правосуддя, незалежності суддів, судочинства (статті 8, 68, 24, 23, 62, 57, 58, 124, 126, 129).

За призначенням у механізмі правового регулювання конституційні принципи поділяються на матеріальні, які здійснюють вплив на суспільні відносини і встановлюють правила поведінки учасників конституційно-правових відносин, та процесуальні, що визначають форми, в яких матеріальна норма може бути реалізована. До останніх належать принципи правосуддя і судочинства (статті 124, 125, 126, 129).

Закріплення в Конституції України загальносоціальних та спеціально-юридичних принципів дозволяє ефективніше впливати на регулювання суспільних відносин, втілення в життя загальнолюдських цінностей, ідеалів справедливості, гуманізму, демократії, становлення громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. *Ильинский И. П.* Конституции мира и социализма. М. : «Международные отношения», 1967. С. 138-139.
2. Конституційне право України / за ред. Ю. М. Тодици, В. С. Журавського. К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2002. 544 с.
3. *Лисенков С. Л., Коваль О. А.* Принципи права та їх відображення в Конституції України. *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ.* 1998. № 2. С. 18-23.

Крушинський Сергій Антонович

*декан юридичного факультету,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат юридичних наук
(м. Хмельницький, Україна)*

ПРАВО НЕ СВІДЧИТИ ПРОТИ СЕБЕ ЯК ГАРАНТІЯ ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО

Положення ст. 63 Конституції України гарантують будь-якій особі те, що вона не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) у ст. 18 конкретизував зміст зазначеної гарантії, зазначивши, що:

1) жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення;

2) кожна особа має право не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти неї, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також бути негайно повідомленою про ці права.

3) жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення.

Свобода від самовикриття як засада кримінального провадження охоплює ряд суб'єктивних прав: право мовчати (не говорити нічого) як з приводу підозри чи обвинувачення, так і з будь-яких інших питань, які, наприклад, можуть стати підставою для підозри; право відмовитися відповідати на запитання; право не свідчити проти себе; право бути поінформованим про ці права тощо [1, с. 108].

Ці права є засадничими, тобто визначають суть і спрямованість правового регулювання у сфері кримінального судочинства, є одним із загально-визнаних міжнародних стандартів. Порушення свободи від самовикриття тлумачиться Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) як порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, тобто права на справедливий суд. Важливість цього принципу обґрунтовується захистом обвинуваченого від неправомірного примусу органами влади, а його неухильне дотримання дозволяє уникнути судових помилок і досягати мети ст. 6 Конвенції. Таким чином, свобода від самовикриття є запорукою

дотримання презумпції невинуватості особи, що покладає обов'язок доказування винуватості особи на сторону обвинувачення.

Практика ЄСПЛ вказує щонайменше на 3 типи ситуацій порушення свободи обвинуваченої особи не свідчити проти себе:

1) коли обов'язок свідчити передбачений законом під загрозою застосування санкції (прикладом є справа «Саундерс проти Сполученого Королівства»), або на особу покладається обов'язок доведення власної невинуватості – за «зворотного» тягара доведення;

2) коли до особи застосовується примус, тиск, який може бути як фізичним (приклад – справа «Яллох проти Німеччини»), так і психологічним (приклад – справа «Гефген проти Німеччини»);

3) коли до особи застосовується примус обманним шляхом із використанням прихованих технік розслідування (приклад – справа «Аллан проти Сполученого Королівства») [1, с. 109].

Наприклад, ЄСПЛ у справі «Саундерс проти Сполученого Королівства» констатував наявність цих прав таким чином: «Суд нагадує, що право на мовчання і його складову частину – право не свідчити проти самого себе у статті 6 Конвенції спеціально не згадані, проте вони є загальновизнаними міжнародними нормами, що лежать в основі поняття справедливої процедури, про яку говорить стаття 6 Конвенції. Їхній зміст *inter alia* – у захисті обвинувачуваного від зловмисного примусу з боку влади, що допомагає уникнути судових помилок і досягнути цілей, поставлених статтею 6 Конвенції. Зокрема, це право сприяє тому, щоб обвинувачення не вдавалося до доказів, здобутих усупереч волі обвинувачуваного за допомогою примусу чи тиску. У такому сенсі це право тісно пов'язане з презумпцією невинуватості, що міститься в пункті 2 статті 6 Конвенції. Право не свідчити проти самого себе – це, насамперед, право обвинувачуваного зберігати мовчання. Як прийнято вважати в правових системах Держав-учасниць Конвенції та в інших країнах, це право не поширюється на використання у кримінальному процесі матеріалів, що можуть бути отримані від обвинувачуваного незалежно від його волі примусовим шляхом, як-от *inter alia*: вилучення за розпорядженням документів, одержання зразків крові, сечі і шкірного покриву для проведення аналізу ДНК» [2].

Порушення права особи не свідчити проти самої себе може відбуватися, зокрема, й тоді коли орган кримінального переслідування чи суд не роз'яснить зміст цього права особі. Також порушенням права не свідчити проти самого себе є ситуації, коли провадиться допит особи як свідка під загрозою кримінального покарання за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань, а з часом ці показання будуть використані проти цієї особи, яка фігуруватиме у цій справі вже як обвинувачена.

Аналізуючи подібне порушення прав особи, ЄСПЛ у справі «Саундерс проти Сполученого Королівства» зазначив: «Показання свідка, отримані

з допомогою примусу, які зовні не виглядають інкримінуючими, – такі як виправданні зауваження або просто інформація щодо фактів, – можуть бути в наступному розвинуті під час кримінального процесу в підтримку обвинувачення, наприклад, щоб протиставити їх іншим заявам обвинуваченого або піддати сумніву показання свідка, дані ним під час розгляду справи в суді, або іншим чином підірвати до нього довіру».

Так, у порушеній проти заявника (Саундерса) кримінальній справі поліцією було використано його показання, надані інспекторам Міністерства торгівлі і промисловості під час їх розслідування корпоративних правопорушень. Давання цих показань є обов'язком осіб, за невиконання якого може бути пред'явлено обвинувачення у неповазі до суду. Заявник вважав, що показання, надані ним інспекторам, не можуть визнаватися допустимими обвинувальними доказами в кримінальному процесі. ЄСПЛ погодився з доводами заявника і констатував тут порушення права не свідчити проти самого себе, а відповідно – права на справедливий суд [2].

У справі «Гефген проти Німеччини» заявник був поміщений під нагляд і затриманий після отримання значного викупу за викрадену 11-річну дитину. Він був допитаний поліцією і дав неправдиві показання про місцезнаходження хлопчика. Допит був відкладений до наступного ранку, на той час поліцейські побоювалися, що життю дитини загрожують холод і відсутність їжі. За наказом заступника начальника поліції заявнику попередили, що йому будуть заподіяні значні страждання спеціально навченими особами, якщо він не повідомить місце знаходження дитини. У результаті заявник вказав точне місцезнаходження дитини. Пізніше він побував на місці події, де було знайдено тіло дитини, і зізнався у його викраденні і вбивстві. Йому було пред'явлено обвинувачення у викраденні та вбивстві.

Разом з тим, ЄСПЛ не знайшов порушення положень ст. 6 Конвенції, оскільки заявник в національних судах висловив нове зізнання, яке було зроблено добровільно, під впливом каяття. Твердження заявника про те, що він зробив нове зізнання тільки через докази, отримані в результаті первісного зізнання, зробленого під тиском, Європейський Суд сприйняв критично, вважаючи, що він міг не давати показань. Обставини дозволяли ЄСПЛ припустити, що обвинувачений просто змінив свою стратегію захисту [3].

Ще цікавіше тлумачення права на відмову від самовикриття можна віднайти у рішенні по справі «Яллох проти Німеччини», в якому ЄСПЛ постановив, що німецька влада порушила ст. 3 («нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження») і п. 1 ст. 6 («право на справедливий судовий розгляд») Конвенції. Так, у 1993 р. поліцейські в Німеччині заарештували Абу Бахаха Яллоха (Jalloh) за підозрою в торгівлі наркотиками. Йому примусово ввели так званий «блювотний засіб», унаслідок чого з його тіла було вилучено пакет із наркотиками й на підставі цього доказу засуджено. ЄСПЛ

вирішив, що доказ було отримано з порушенням основоположних прав людини, зокрема права заявника не свідчити проти себе. А відповідно використання цього доказу в суді стало порушенням статті 6 Конвенції – права на справедливий суд [4, с. 22].

Таким чином, враховуючи прецедентну практику ЄСПЛ, право не свідчити проти себе (свобода від самовикриття) є гарантією підозрюваного, обвинуваченого, яку можна розглядати як складову презумпції невинуватості, а також права на справедливий суд.

Список використаних джерел

1. *Фулей Т.* Свобода від самовикриття як засада кримінального провадження. *Слово національної школи суддів.* 2013. №. 2 (3). С. 107-115.
2. Рішення ЄСПЛ у справі «Саундерс проти Сполученого Королівства» від 29 листопада 1996 року. URL : <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIIdx=408>.
3. Решение ЕСПЧ по делу «Гефген против Германии» от 30 июня 2008 года. URL : <http://www.echr.ru/documents/doc/5592512/5592512.htm>.
4. «Яллох проти Німеччини»: справа про недопущення примусового застосування токсичних сумішей з метою отримання доказів з тіла та використання отриманих доказів у суді. *Юридична газета.* № 15. 10 серпня 2006 року. С. 22.

Куліш Наталія Стефанівна

*доцент кафедри філософії, соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат філософських наук
(м. Хмельницький, Україна)*

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВА НА СВОБОДУ СОВІСТІ ДЛЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ВІРУЮЧОГО

Закріплення високих міжнародних стандартів у вітчизняному законодавстві, зокрема в Конституції України та інших законодавчих актах, уможливило реальне забезпечення права на свободу совісті та віросповідання для сучасних віруючих. Конституція України, визначає базові принципи реалізації фундаментального права на свободу совісті, суголосно з вимогами Загальної декларації прав людини, Європейської Конвенції про захист прав людини. У статті 11 Конституції зазначено, «держава Україна сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і

культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України». У статті 35 гарантовано, що «кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноосібно чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Ніхто не може бути звільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку повинно бути замінене альтернативною (невійськовою) службою».

Зазначені конституційні гарантії вплинули на практичну реалізацію права на свободу совісті для віруючих українців:

- по-перше, на динаміку і характер, кількісно-якісні показники розвитку релігійно-церковного життя в Україні. Впродовж останніх десятиліть констатується постійне зростання спектру релігійної мережі, яка нині, нараховує 55 віросповідних напрямів, 35161 релігійних організацій [1];

- по-друге, на рівень зростання релігійності населення. На початок 2018 року 72% українців ідентифікували себе як віруючі [2, с. 3], відтак кожна особа реально отримала право мати, приймати і змінювати релігію, сповідувати будь-яку релігію;

- по-третє, в сьогоденні майже 5% українців заявили, що є невіруючими, а 3% декларують атеїстичні переконання [2, с. 12], відтак, кожна особа реально отримала право не сповідувати ніякої релігії, або ж заявляти про свої атеїстичні переконання, що є проявом ідеологічної багатоманітності;

- по-четверте, на реальне забезпечення права громадян на свободу совісті, можливість безперешкодно задовольняти свої релігійні інтереси і потреби, так 69% українців підтверджують, що в Україні існує повна свобода совісті [2, с. 27];

- по-п'яте, Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави та вибудовують модель партнерських взаємовідносин у інтересах всього українського суспільства; українська держава зобов'язалася не втручатися у діяльність релігійних організацій, гарантувати створення сприятливих умов для розвитку релігійного сегменту, забезпечувати принципи верховенства права у практиці правовідносин між державою та церквами, релігійними організаціями;

- по-шосте, українська школа відокремлена від Церкви, що є необхідною передумовою демократичності держави і забезпечення права особи на

свободу совісті. 43% українців погоджуються з твердженням, що «релігія не повинна викладатися в загальноосвітніх школах», 31,5% вважають, що «основи релігійних вчень можуть викладатися у школах факультативно, за вибором учнів та/або їх батьків» [2, с. 31];

– по-сьоме, жодна релігія в Україні не може бути визнана державою як обов'язкова. Прикладом утвердження зазначеної конституційної норми в суспільстві є відсутність підтримки ідеї запровадження державної церкви, наразі її підтримують лише 12% українців, 56% – проти такої ідеї. Головна причина, з якої громадяни не згодні із запровадженням інституту державної церкви, полягає в тому, що «це суперечить праву на свободу совісті і призведе до дискримінації віруючих інших церков», – цю позицію відзначили 43% опитаних, натомість 38% респондентів обґрунтовують свою позицію тим, що «Україна історично є багатоконфесійною країною і надання пріоритету будь-якій церкві викличе лише додаткове напруження в міжцерковних та церковнодержавних відносинах» [2, с. 28-29];

– по-восьме, ніхто не може бути звільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку повинно бути замінене альтернативною (невійськовою) службою. Зазначена Конституційна гарантія підтверджена Законом України «Про альтернативну (невійськову) службу» [3]. Нині проходять альтернативну (невійськову) службу юнаки, які належать до Християн віри євангельської та до них прирівняних за зареєстрованими статутами (38,6%), Свідків Єгови (24,2%), Євангельських християн – баптистів (21,0%) [4];

Таким чином побіжний аналіз конституційних гарантій права на свободу совісті для сучасних віруючих українців показує, що національне законодавство врегульовує достатньо широкий спектр правовідносин у релігійній сфері. Однак, зважаючи на виклики часу, необхідною умовою для повного забезпечення права на свободу совісті є постійне оновлення, трансформація та поглиблення вітчизняного законодавства.

Список використаних джерел

1. Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2019 р.) URL : https://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr_2019/75410/ (дата звернення: 05.05.2019).
2. Релігія і влада в Україні : проблеми взаємовідносин : інформаційні матеріали до Круглого столу [«Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018 рр. (Київ, 26 квітня 2018 р.) / Центр Разумкова, Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні. К. : Центр Разумкова, 2018. 78 с.

3. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 12 грудня 1991 року № 1975-XII (редакція від 0.12.2012 р.). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12>
4. Хто і де може проходити альтернативну (невійськову) службу URL : <https://helsinki.org.ua/advices/hto-i-de-mozhe-prohodyty-alternatyvnu-nevijskovu-sluzhbu/>

Лабань Олена Олексіївна

*Головний спеціаліст відділу розгляду звернень та надання публічної інформації секретаріату Касаційного адміністративного суду апарату Верховного Суду
(м. Київ, Україна)*

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗМІСТ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ ВІДПОВІДАЧА

На сучасному етапі розвитку української держави в умовах реформування національного механізму захисту прав, запровадження цивільним процесуальним законодавством таких основоположних принципів, як змагальність, диспозитивність та рівність сторін, дуже гостро постає проблема забезпечення реального здійснення фізичними та юридичними особами права на судовий захист. З цієї причини на перший план виступають питання не тільки ефективної правової регламентації правового статусу сторін як основних учасників процесу, але й наділення їх відповідними засобами захисту своїх інтересів у суді та дієвості таких засобів.

Традиційно в доктрині цивільного процесуального права велика кількість досліджень присвячена процесуальному статусу позивача, водночас ролі та повноваженням відповідача приділяється значно менша увага.

Разом з тим згідно зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, ст. 55 Конституції України передбачає захист прав і свобод людини і громадянина судом. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Тому весь комплекс питань, пов'язаних з процесуальними правами відповідача, є важливим об'єктом досліджень.

Досить показово обсяг прав відповідача можна продемонструвати через призму принципу рівності сторін в цивільному процесі. Для характеристики процесуального положення відповідача в цивільному процесі вкрай важливо з'ясувати, як закріплюється принцип рівності сторін у законодавстві і як реалізується він у судовій практиці. Так, за зауваженням Н. М. Васильченко,

в практиці існує неофіційна презумпція правомірності вимог позивача. Відповідачу часто відводиться другорядна роль, з моменту своєї появи в процесі він іноді вважається порушником прав та інтересів позивача [1, с. 120]. Однак, на нашу думку, подібне ставлення до відповідача може створити враження про нерівність сторін в цивільному судочинстві, поставити процесуальні права відповідача в залежність від прав позивача, позбавити його найважливіших прав на захист своїх інтересів.

Складається враження, що сторони зовсім не так рівноправні, як видається з першого погляду. Ця нерівноправність зумовлена вже «правилом першого ходу», коли позивач подає позов. У зв'язку з цим варто звертати увагу на ті норми, якими демонструється нерівноправність сторін і які повинні давати додатковий захист відповідачу у зв'язку із такою нерівністю.

На перше місце як приклад нерівноправності сторін висувається підсудність. Правило про загальну територіальну підсудність хоча і здається природним, але аж ніяк не створює однакові можливості для захисту прав; з іншого боку, право вибору підсудності, надане позивачу нормами ЦПК України [2], створює за окремими категоріями справ йому цілком очевидні переваги. Можна припустити, що з усіх норм про підсудність лише норми про виключну підсудність (ст. 30) відповідають суті процесуальної рівноправності.

На стадії судового розгляду питання про нерівноправність сторін в основному стосується черговості (пояснень, промов у дебатах, реплік). Зазвичай позивач виступає перед відповідачем. Однак, на думку Є. О. Салеевої, навпаки, аксіоматичне положення про першість позивача підтримує сенс рівноправності в тому, що суд не може винести рішення, не надавши відповідачу можливості дати пояснення [3, с. 146]. Варто погодитись із таким твердженням, оскільки з засадами процесуальної рівноправності та обсягом прав відповідача цілком узгоджується послідовність подання суду пояснень сторонами, яка встановлена процесуальним законом. Саме таку послідовність подання доказів, пояснень тощо в суді можна пояснити тим, що це в більшості технічне питання, вирішене логічно: сторона, яка подає позов, виступає першою, та, що відповідає на такий позов, – другою.

Також не в повному обсязі відповідає принципу рівноправності й інститут заміни неналежного відповідача за клопотанням або за згодою позивача (ст. 51 ЦПК України), норми про право прокурора, іншого органу звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Варто також зазначити, що, якими б причинами це не пояснювалося, але інститут забезпечення позову демонструє нерівноправність сторін: заходи щодо забезпечення обмежують права відповідача, оскільки ухвала про забезпечення розглядається без повідомлення відповідача. Однак, ст. 154 ЦПК України передбачена можливість зустрічного забезпечення позову з метою забезпечити відшкодування збитків відповідача, які можуть бути спричинені

забезпеченням позову, що здійснюється однозначно в інтересах відповідача і на захист його прав.

Що стосується обмеження прав відповідача забезпеченням позову, то абсолютизувати це обмеження також не зовсім правильно. По суті саме позивач спочатку «обмежений» у правах (або принаймні, позиціонує себе таким), оскільки спірне майно (гроші) знаходяться у володінні відповідача або у сфері його юридичного володіння. Сенс забезпечення якраз у тому, щоб ще до вирішення справи як би «тимчасово» забезпечити справжню рівність (щодо предмета спору), тобто вивести його зі сфери юридичної і (або) фактичного панування обох сторін.

На нашу думку, інститут забезпечення позову спрямований на те, щоб захистити в рівній мірі права й інтереси як позивача, так і відповідача, для чого закон встановлює певний процесуальний порядок, надає права не тільки позивачу, а й відповідачу.

Що стосується порушення рівноправності сторін зверненням іншої особи (спеціального суб'єкта) до суду на захист однієї з них, то це питання особливе. Відзначимо лише, що існує думка про те, що в сучасному цивільному процесі прокурор реалізує переважно компенсаційну функцію, причому його компенсаційна функція в процесі похідна від функції держави забезпечити всім суб'єктам рівне право на судовий захист.

Варто додати, що сторони не можуть мати однакові засоби захисту, оскільки вони є протилежними процесуальними фігурами. Якщо в одній стороні таким засобом виступає позов, то в іншій стороні засобом захисту є, як правило, відзив на позов. Тому можна говорити лише про однакові за значенням засоби захисту та однакові можливості використання різних, але таких, що зіставляються один з одним, засобів захисту суб'єктивних інтересів у цивільному процесі. Повний збіг прав сторін належить до їх так званих загальних прав, що ж стосується прав сторін, пов'язаних з розпорядженням матеріальною стороною спору, то правильніше говорити не про рівноправність сторін, а про співвідносність їх прав. Так, до прикладу, з правом позивача на відмову від позову зіставляються право відповідача на визнання позову.

Дійсно, сторони в процесі виконують діаметрально протилежні функції: позову і захисту проти позову. Кожна процесуальна дія однієї сторони допускає контрдію протилежної, що обумовлено парністю функцій позову і захисту проти позову. Абсолютної рівності між сторонами в цивільному процесі немає і не може бути, що обумовлено особливим процесуальним становищем кожної з них (наприклад, відповідач не має права вимагати забезпечення позову, зменшення розміру позовних вимог).

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що, з одного боку, принцип рівності сторін демонструє наявність як у позивача, так і у відповідача належного обсягу прав щодо захисту своїх інтересів. Однак варто вказати, що недостатній

рівень доктринального тлумачення проблематики захисту відповідача проти позову є однією з причин ускладнень, які виникають у ході здійснення відповідачем своїх процесуальних прав. Так, в доктринальному плані в неповному обсязі досліджено механізм здійснення відповідачем права на пред'явлення зустрічного позову, обов'язковість подання відповідачем до суду відзиву на позовну заяву.

Список використаних джерел

1. *Васильченко Н. М.* Процессуальное положение ответчика в гражданском судопроизводстве. Харьков, 1979. 343 с.
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
3. *Салеева Е. О.* Соотношение правовых аксиом с принципами состязательности и равноправия сторон в гражданском процессуальном праве. *Вестник Саратовской государственной академии права.* 2008. № 5. С. 146-149.

Лагойда Тетяна Володимирівна

*доцент кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

ЦІННІСТЬ ПАСИВНОГО ДОСТУПУ ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Роль і значення інформації в сучасному світі важко переоцінити. Інформація формує нашу свідомість, впливає на той чи інший вибір і загалом є рушійною силою розвитку як кожної окремої людини, так і людства загалом. Тому ХХІ століття сміливо можна назвати часом інформаційного прориву.

Серед різновидів інформації її екологічна складова останнім часом все більше хвилює суспільство, адже інформація про стан довкілля напряму пов'язана із якістю, а деколи і тривалістю життя, станом здоров'я людини. Саме тому її нормативному регулюванню та науковому дослідженню як в Україні, так і на міжнародному рівні приділено значну увагу. В Основному Законі закріплено як право на інформацію (ст. 34), так і право на екологічну інформацію (ст. 50) [1].

Термін «доступ до інформації» активно вживається в законодавстві України (закони України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про звернення громадян», «Про державну таємницю» та ін.), однак жоден нормативно-правовий акт не подає його дефініцію.

Частково заповнюють цю термінологічну прогалину результати наукового пошуку. Зокрема Т. А. Костецькою під поняттям «доступу до інформації» розуміється її збирання та одержання [2, с. 24]. А. І. Марущак пропонує розглядати доступ до інформації в суб'єктивному розумінні як правове явище, яке є гарантованою державою можливістю фізичних, юридичних осіб і держави (державних органів) вільно одержувати відомості, необхідні їм для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій, що не порушує права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб [3, с. 73].

Більшість дослідників, розкриваючи окремі аспекти доступу до інформації, звертаються до права на доступ до інформації. Трапляється в літературі і його поділ на активне і пасивне [4, с. 51-56]. При цьому активну форму такого права пов'язують з можливістю безпосереднього ознайомлення з інформацією органів влади, що може виявлятися у направленні громадянами запиту про надання інформації; відвідуванні відкритих робочих засідань органів влади; доступі до відкритих архівів офіційної інформації органів влади [4, с. 51]. Пасивний доступ громадян до інформації можливий через поширення інформації у засобах масової інформації, випуск спеціалізованих брошур і збірників, розміщення інформації в Інтернеті, розміщення інформації на офіційних інформаційних стендах у приміщеннях, де розташовані органи влади [4, с. 6].

Умовний поділ доступу до інформації на активний та пасивний знаходимо і в Законі України «Про доступ до публічної інформації», ст. 5 якого закріплює, що доступ до інформації забезпечується шляхом: 1) систематичного та оперативного оприлюднення інформації (в офіційних друкованих виданнях; на офіційних веб-сайтах у мережі Інтернет; на єдиному державному веб-порталі відкритих даних; на інформаційних стендах; будь-яким іншим способом); 2) надання інформації за запитами на інформацію [5]. Отже, п. 1 ч. 1 ст. 5 вищезгаданого Закону подає різновиди форм пасивного доступу до інформації, а п. 2 ч. 1 ст. 5 – активного.

Що стосується пасивного доступу до екологічної інформації, то його було закріплено в законодавстві України після ратифікації Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля 6 липня 1999 року і появи у зв'язку з цим у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» статті 25¹[6], яка дає перелік конкретних форм пасивного доступу до екологічної інформації.

Першою з них є *підготовка Міністерством екології та природних ресурсів і подання на розгляд парламенту України щорічної Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні, а після її розгляду Верховною Радою України – опублікування окремим виданням та розміщення в системі Інтернет.*

Аналіз сайту Мінприроди дає можливість зробити висновок, що такі доповіді регулярно готувалися й оприлюднювалися до 2014 року включно. Саме цим роком датується останній такий документ [7]. А останній інформаційно-аналітичний огляд стану довкілля стосується I-го кварталу 2013 року [8]. Тобто четвертий рік поспіль ми живемо, не маючи узагальненої доступної інформації про стан навколишнього природного середовища в нашій країні, а держава в особі компетентного органу не здійснює систематизацію наявної інформації про актуальний стан довкілля. Це не лише не дає можливість здійснювати ефективно екологічний менеджмент, а й порушує конституційне право громадян на доступ до екологічної інформації (ст. 50) [1].

Зміст розміщених для ознайомлення на сайті Мінприроди доповідей за попередні роки дає можливість констатувати їх високу інформативність, а через це корисність для ухвалення екологічно значущих рішень органами державної влади та місцевого самоврядування, інтерес для діяльності наукових установ, бізнесу, громадських організацій та окремих громадян, що робить їх відсутність ще більш вагомим прогалиною в діяльності центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Наступною пасивною формою доступу до екологічної інформації є *щорічне інформування Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними державними адміністраціями, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями відповідних рад та населення про стан навколишнього природного середовища відповідних територій.* Таке законодавче закріплення сформульовано надто узагальнено й не закріплює конкретних шляхів реалізації даної форми.

На практиці відповідальні суб'єкти переважно реалізують таку норму шляхом підготовки регіональних доповідей про стан навколишнього природного середовища. Однак з їх актуальністю ситуація не краща, останні програми на сайті Мінприроди подано за 2015 рік [9], хоча новішу екологічно значиму інформацію про регіони можна відшукати на інтернет ресурсах органів виконавчої влади на місцях. До прикладу, на сайті Хмельницької обласної державної адміністрації знаходимо документ про стан навколишнього природного середовища в області у 2016 році [10] та екологічний паспорт регіону за 2017 рік [11]. Схожа ситуація в інших областях.

Що стосується щорічного доведення екологічної інформації до відповідних рад, то аналіз рішень їх сесій показує, що таке інформування

здійснюється лише в рамках обговорення виконання екологічних програм регіону або вирішення поточних екологічних питань (затвердження регіональної схеми формування екологічної мережі, розгляд депутатських запитів і т.ін.).

Отже, узагальнене не конкретне формулювання цієї форми доступу до екологічної інформації спричиняє її різне застосування уповноваженими суб'єктами, а подекуди й відверте ігнорування. Тому є нагальна потреба внести зміни до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», визначивши чіткі шляхи виконання зобов'язання щодо пасивного екологічного забезпечення Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними державними адміністраціями, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями.

Далі в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» названа пасивна форма доступу до екологічної інформації, – *систематичне інформування населення через засоби масової інформації про стан навколишнього природного середовища, динаміку його змін, джерела забруднення, розміщення відходів чи іншої зміни навколишнього природного середовища і характер впливу екологічних факторів на здоров'я людей.* Однак виникає питання, а на кого ж покладено вищеназвані зобов'язання? Хто є уповноваженими на виконання норми суб'єктами? На них Закон відповіді, на жаль, не дає. Виходячи із загального контексту як змісту статті загалом, так і сутності норми зокрема, припускаємо, що маються на увазі суб'єкти екологічного управління.

Періодично в засобах масової інформації трапляються новини про різні аспекти екологічного буття, подані органами управління в галузі екології, однак таку ситуацію важко назвати «систематичним інформуванням».

Вважаємо за необхідне розробити перелік обов'язкової для доведення до населення екологічної інформації та відповідальних за це суб'єктів. Особливо це актуально для територій з підвищеним екологічним ризиком. До прикладу, було б доречно щодня інформувати жителів 30-кілометрової зони АЕС про радіаційний стан довкілля.

Заслуговує на увагу і така форма екологічного інформування як *негайне інформування про надзвичайні екологічні ситуації.* Її важливість підтверджена трагічними фактами з історії. 26 квітня 1986 року відбулася аварія на Чорнобильській атомній електростанції, а перша згадка у ЗМІ про неї була опублікована лише 9 травня в газетах «Радянська Україна» та «Правда України» під назвою «Рекомендуються застережні заходи» [12]. Таке зволікання як з інформуванням про саму аварію, так і ненадання вчасно рекомендацій населенню стосовно поведінки задля мінімізації шкоди для життя і здоров'я, звичайно, призвело до негативних наслідків, які можна було б уникнути або хоча б зменшити.

У законодавчому формулюванні назви цієї пасивної форми екологічної інформації використовується оціночне поняття «негайно», що не є позитивним для правореалізаційних процесів. Хоча цим самим оціночним поняттям оперує Орхуська конвенція (п. «в» ч. 1 ст. 5) [13].

Передача інформації, отриманої в результаті проведення моніторингу довкілля, каналами інформаційних зв'язків органам, уповноваженим приймати рішення щодо отриманої інформації, є частиною національної інформаційної інфраструктури і врегульована низкою нормативно-правових актів, що стосуються екологічного моніторингу. Фактично результати цього процесу складають інформаційну основу для всього екологічного інформаційного забезпечення, адже система моніторингу спрямована на підвищення оперативності та якості інформаційного обслуговування користувачів на всіх рівнях.

Остання, згадана у Законі форма екологічного інформаційного забезпечення, – *забезпечення вільного доступу до екологічної інформації, яка не становить державної таємниці і міститься у списках, реєстрах, архівах та інших джерелах*, полягає у не перешкоджанні механізмам активного доступу до екологічної інформації.

Беручи до уваги вищенаведене, можна визнати пасивний доступ до екологічної інформації як законодавчо забезпечену можливість отримання інформації про стан довкілля з джерел, що містяться у вільному доступі без необхідності подачі запиту. Законодавче забезпечення цієї можливості здійснюється через покладення конкретних обов'язків на органи влади і місцевого самоврядування. Однак аналіз їх нормативного закріплення змушує констатувати наявність узагальнених не конкретизованих та оціночних понять, відсутність закріплення зобов'язаних суб'єктів, що негативно впливає на правореалізацію і гарантування права на екологічну інформацію та понижує ціннісні конституційні здобутки.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами від 7 лютого 2019 року). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. *Костецька Т. А.* Право на інформацію в Україні. Харків : НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К. 1998. 39 с.
3. *Марущак А.* Визначення поняття «доступ до інформації». *Правова інформатика*. 2006. № 3 (11). С. 69-74.
4. *Демкова М. С.* Доступ до інформації та електронне урядування ; Авторі-упорядники М. С. Демкова, М. В. Фігель. К. : Факт, 2004. 336 с.
5. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-V . *Голос України*. 09.02.2011. № 24.

6. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
7. Національні доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні. *Офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів України*. URL : <http://old.menr.gov.ua/index.php/dopovidi>.
8. Інформаційно-аналітичний огляд стану довкілля. *Офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів України*. URL : <http://old.menr.gov.ua/dopovidi/infooglyad>.
9. Регіональні доповіді про стан навколишнього природного середовища. *Офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів України*. URL : <http://old.menr.gov.ua/index.php/dopovidi/regionalni>.
10. Стан довкілля. *Офіційний сайт Хмельницької обласної державної адміністрації*. URL : http://www.adm-km.gov.ua/?page_id=1625.
11. Екологічний паспорт області. *Офіційний сайт Хмельницької обласної державної адміністрації*. URL : http://www.adm-km.gov.ua/?page_id=7157.
12. Якби позиція керівництва УРСР була одностайною, недобудовану ЧАЕС могли не ввести в експлуатацію. *Сайт «ЦЕНЗОР.НЕТ»*. URL : https://sensor.net.ua/resonance/437768/yakbi_pozitsya_kervnitstva_ursr_bula_odnostayinoyu_nedobudovanu_chaes_mogli_ne_vvesti_v_ekspluatatsyu.
13. Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля : Закон України від 06.07.1999 р. №832-ХІV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 34. Ст. 296.

Левицький Максим Олегович

аспірант кафедри цивільного права та процесу

*Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова
(м. Хмельницький, Україна)*

ПРАВО КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ НА СВОБОДУ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ

Конституція України гарантує кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, вільний вибір місця проживання (ст.33) [1]. Право на місце проживання фізичної особи також закріплюється у ст.310 ЦК України [2]. При цьому таке право включає дві правомочності фізичної особи: 1) право на вільний вибір місця проживання; 2) право на зміну місця проживання. Однак законодавець допускає обмеження у здійсненні

фізичною особою права на місце проживання. Такі обмеження встановлюються для військовослужбовців, зокрема курсантів військових навчальних закладів.

Відповідно до ч.1 ст.29 ЦК України місцем проживання є місце, де фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово [2]. Для військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, таким місцем можуть бути житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті (ч. 1 ст. 29 ЦК України) [2]. При цьому обов'язок забезпечити таку категорію військовослужбовців житловими приміщеннями покладається на державу (ч. 1 п. 1 ст. 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей») [3]. Місце проживання військовослужбовця залежить від місця розташування військової частини, де вони проходять військову службу.

Курсанти військових навчальних закладів розміщуються в казармах (ч. 2 п. 1 ст. 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»; п. 131 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України) [3; 4]. Водночас особливий порядок розміщення встановлено для окремої категорії курсантів військових навчальних закладів: 1) курсанти третього і наступних курсів, слухачі та курсанти із числа військовослужбовців військової служби за контрактом (незалежно від курсу) – в гуртожитках, які розташовані на територіях вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів (ч.2 п.167 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України) [5]; 2) курсанти, які мають сім'ї, – в сімейних гуртожитках, а у разі їх відсутності або з дозволу начальника вищого військового навчального закладу, військового навчального підрозділу вищого навчального закладу – у житлових приміщеннях за межами навчального закладу (ч. 6 п. 1 ст. 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»; ч. 2 п. 167 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України) [3; 5]; 3) курсанти-жінки незалежно від курсу навчання – в окремих гуртожитках (спальних приміщеннях) (ч. 3 п. 167 Положення про проходження громадянами України військової служби в Збройних силах України) [5].

Таким чином, у праві на вибір місця проживання та його зміні повністю обмежені військовослужбовці, які проходять військову службу на посаді курсанта вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів чоловічої статі. На нашу думку, несправедливим є обмеження у праві на місце проживання курсантів третього та старших курсів навчання, а також курсантів із числа військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом (незалежно

від курсу), встановлюючи обов'язок проживання лише в гуртожитках, які розташовані на територіях вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів. Курсанти третього та старших курсів прирівнюються до тих осіб, які вже пройшли строкову військову службу (у разі їх звільнення). Тому на них поширюються не всі обов'язки військовослужбовців, які проходять строкову військову службу (на відміну від курсантів першого та другого курсів). Курсанти з числа військовослужбовців військової служби за контрактом несуть військову службу за контрактом на посаді курсанта, тобто вони є, насамперед, військовослужбовцями за контрактом. Таким військовослужбовцям держава виплачує грошове забезпечення, тоді як звичайні курсанти його не одержують. Тому на таку категорію військовослужбовців повинні поширюватися правила про місце проживання військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, а не курсантів. А це означає, що вони повинні мати право вибору – проживати в гуртожитках вищих військових навчальних закладів або у житлових приміщеннях за межами такого закладу. Відповідно вважаємо за необхідне внести зміни до ч. 2 п. 167 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України [5] такого змісту: *«Курсанти третього і наступних курсів (слухачі та курсанти із числа військовослужбовців військової служби за контрактом – незалежно від курсу) мають право проживати в гуртожитках, які розташовані на територіях вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, або у житлових приміщеннях за межами таких закладів за своїм вибором».*

Вищезазначене також дозволяє зробити висновок про те, що місце проживання військовослужбовців-жінок дещо по-іншому визначається від місця проживання військовослужбовців-чоловіків: якщо жінки проходять військову службу на посаді курсанта, то в окремих гуртожитках (спальних приміщеннях). Такий підхід свідчить про гендерну нерівність між чоловіками і жінками у визначенні їх місця проживання в разі проходження військової служби. Тобто про дискримінацію стосовно жінок.

Відповідно до Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок «дискримінація щодо жінок» означає «будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі» (ст. 1) [6]. Тому чоловікам і жінкам надаються однакові права щодо «законодавства, яке стосується пересування осіб і свободи вибору місця проживання та фактичного місцеперебування» (ст. 15) [6]. Цей міжнародний документ

обов'язковий для виконання на території України, оскільки його було ратифіковано Україною 12.03.1981 р. (Статус Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок) [7].

Конституція України є гарантом рівності чоловіків і жінок у політичній, соціальній, економічній та культурній сферах (ч.2 ст.24). При цьому Основний Закон наголошує на тому, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками статі (ч. 1 ст. 24).

З метою досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства 08.09.2005 р. було прийнято Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [8]. Відповідно до цього Закону гендерна рівність означає рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства (ст. 1) [8].

В Україні питання гендерної рівності у військових формуваннях є особливо актуальним. Внаслідок проведеного аналізу військового законодавства можна зробити висновок, що існує «особливе» ставлення до військовослужбовця-жінки в аспекті надання низки привілеїв та обмежень щодо виконання певних завдань, займання певних посад тощо. Такий законодавчий підхід суперечить основним стандартам про однакові умови проходження військової служби чоловіків і жінок.

На нашу думку, присутність військовослужбовців-жінок не пов'язана із зовнішньою красою армії. Жінки самостійно обрали шлях для своєї особистої професійної реалізації, тому вони є такі ж солдати, як і чоловіки. Відповідно на них повинні поширюватися порядок та умови проходження військової служби нарівні з чоловіками. Тому місце проживання військовослужбовців-жінок повинно визначатися так само, як і місце проживання військовослужбовців-чоловіків. Така практика поширена в деяких державах, зокрема в Ізраїлі та Норвегії військовослужбовці жінки та чоловіки сплять у змішаних гуртожитках [9].

За тривалий час проведення АТО території України жінки-військовослужбовці показали свою бойову здатність, а наше суспільство навчилося приймати їх вибір і право захищати Вітчизну зі зброєю в руках.

Таким чином, надання військовослужбовцям-жінкам привілеїв у місці проживання під час проходження військової служби порушує принцип рівноправності між жінками та чоловіками. Встановлення у нормативно-правових актах для військовослужбовців-жінок однакового порядку з військовослужбовцями-чоловіками стосовно визначення місця проживання буде відповідати міжнародним і конституційним вимогам щодо рівності та справедливості за ознакою статі. При цьому проживання у змішаних казармах, кораблях, гуртожитках є повністю допустимим, незважаючи на фізіологічні відмінності

між чоловіками та жінками. Тому вважаємо за необхідне внести зміни до ч. 3 п. 167 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України [5] такого змісту: «*Курсанти-жінки незалежно від курсу навчання – в гуртожитках, які розташовані на територіях вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів*».

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 40-44. Ст. 356. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст.190. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>
4. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, затв. Законом України від 24.03.1999 р. № 548-ХІV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст.194. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/548-14/page>
5. Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затв. Указом Президента України від 10.12.2008. № 1153/2008. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008>
6. Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : Конвенція, Міжнародний документ від 18.12.1979. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_207
7. Статус Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979. ООН; Статус, Міжнародний документ від 15.05.2009. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_i41
8. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст.561. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>
9. Гендерна рівність/нерівність в Норвегії. URL : <http://moyaosvita.com.ua/geografija/genderna-rivnistnerivnist-v-norvegii/>

Литвиненко Ірина Леонідівна

*доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового
права Хмельницького університету управління та права*

*імені Леоніда Юзькова,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

ПРАВО НА НЕВТРУЧАННЯ В ОСОБИСТЕ ЖИТТЯ ЯК КОНСТИТУЦІЙНА ЦІННІСТЬ

Серед конституційних прав і свобод право на невтручання в особисте життя займає особливе місце, адже визначає межі індивідуальної свободи, надає можливість індивіду дистанціюватися від суспільства, закладає основу всіх інших якісних рис людини як особистості.

Вказане право характеризується як конституційна свобода, що має ознаки правового інституту, складові якого належать до різних галузей права. Змістом цього права є суспільні відносини, які охоплюються поняттям «невтручання в особисте і сімейне життя» та «таємниця особистого і сімейного життя». Зазначені поняття не слід ототожнювати. Навпаки, необхідно розмежувати право на таємницю особистого і сімейного життя та право на невтручання в особисте й сімейне життя. Перше необхідно сприймати як гарантію другого.

Відображаючи ті або інші аспекти особистої свободи, право людини на особисте життя має спільну мету з іншими особистими правами, які мають забезпечити захищення внутрішнього світу особи від зовнішнього втручання (право на недоторканність житла, таємницю листування, право на повагу честі й гідності тощо). У Конституції України названі права закріплені в самостійних нормах, тому доцільно розглядати їх як окремі аспекти невтручання в особисте життя. Тобто як конкретний прояв аналізованого права, яке є більш загальним щодо вказаних прав і з яким вони зіставляються як частина і ціле. Отже, варто поділяти позиції вчених, які вважають, що кожне з таких прав є самостійним суб'єктивним правом, яке має перед собою конкретну мету, свою структуру і зміст [5, с. 34].

Розкриваючи сутність того або іншого конституційного права, варто пам'ятати, що права і свободи як загальнолюдські надбання складають цінність не самі собою, а лише наскільки вони спрямовані на досягнення поставленої людиною мети, спрямованої, головними чином, на задоволення її потреб. Саме тому необхідно дослідити соціальні цінності, що перебувають під впливом конституційного правового регулювання і є складовими аналізованого права.

Формально-юридичний аналіз ч. 1 ст. 32 Конституції України [1] дозволяє виокремити основним складовим елементом цього права саме аспект невтручання, яке слід розуміти як стан певної автономії, захищеність від невинновданого впливу на індивіда з боку держави, суспільства, собі подібних і яке має регулюватись державою шляхом встановлення заборон, закріплення відповідного правового статусу суб'єкта або через закріплення відповідного режиму соціальної діяльності людини. Тобто право на невтручання в особисте життя є комплексом суспільних відносин, що забезпечують автономне існування особи та захист від державного та приватного наглядю.

Варто зважати, що втручання в особисте життя людини може мати місце як з боку держави, так і з боку приватних осіб. Існує навіть думка, що юридичне забезпечення особистого життя у вигляді права на невтручання в особисте життя не передбачає захисту особистого життя при порушенні цього права з боку приватних осіб. Оскільки держава, встановлюючи принцип невтручання, визначає, в першу чергу, свої зобов'язання перед громадянином, і не зрозуміло, чи покладається тим самим обов'язок на всіх інших громадян, які діють не як офіційні посадові особи [5, с. 30]. З цим не можна погодитись, адже, при нормативному закріпленні права людини на невтручання в її особисте і сімейне життя Конституція України використовує займенник «ніхто», під яким слід розуміти всіх без винятку суб'єктів, а не тільки державних посадових осіб.

Таким чином, власне невтручання в особисте й сімейне життя – це комплекс суспільних відносин, щодо яких у держави виникає обов'язок забезпечення їх непорушності шляхом встановлення юридичних заборон, заходів освітньо-виховного та охоронно-попереджувального впливу права на свідомість та поведінку громадян [6, с. 91].

Разом з тим, варто вказати на певні неузгодженості термінології, яка застосовується щодо характеристики права особи на особисте життя в нашому національному законодавстві та в законодавстві зарубіжних країн. Якщо вітчизняна нормативна база оперує поняттям «особисте життя», то у світовому співтоваристві поширення набуло поняття «приватне життя», в англійському варіанті «privacy», що є більш термінологічно правильним. В одних випадках вказані категорії вживаються як синоніми [3, с. 11], в решті – як самостійні категорії, відокремлення яких зумовлюється їх самостійним історичним розвитком [7, с. 172].

Вбачається, що приватне життя та особисте життя людини – це все ж такі синонімічні поняття, які складають ті сторони її життя, які вона в силу своєї свободи не бажає робити надбанням решти. У спеціальній літературі приватне (особисте) життя визначається як:

1) фізична і духовна сфери буття людини, що контролюється самим індивідом, тобто вільна від спрямованого зовнішнього впливу [8, с. 7];

2) комплекс різних обставин існування людини й інформації про неї, якому вона сама надає статус конфіденційності, роблячи його недоступним для стороннього ока та втручання, сфера, в якій людина сама визначає, що і в якому обсязі вона може оприлюднювати, а що – ні [9, с. 4].

Термін «рiвасу», з появою якого в американській правовій думці започатковано визнання за кожною людиною сфери її особистого життя, перекладається у таких значеннях: 1) усамітнення, усамітненість; 2) особиста, приватна справа; 3) таємниця, секретність [2, с. 194-195]. Усамітнення – це особистий простір людини, який дозволяє їй перебувати поза спостереженням і наглядом, забезпечуючи певну «відстань» у соціальному співжитті, звільняючи від необхідності підтримувати спілкування. Такий стан безпосередньо належить до індивідуальності людини.

Вважаємо також виправданим вживання дефініції «право на приватне життя» в українській нормативній базі. Так, у Конституції України вказане право можна закріпити таким чином: «Кожний має право на приватність...».

Усамітнення є головною, але не єдиною складовою особистого життя. З позиції системного підходу можна виокремити й інші складові поняття «особисте життя», зокрема її протилежну сторону – спілкування (комунікаційна сторона). Сутність останньої полягає в тому, що людина, перебуваючи в соціальному оточенні, стикається з необхідністю включати до свого внутрішнього світу специфічні соціальні зв'язки, які для індивіда об'єктивуються у формі спілкування, яке передбачає добровільне встановлення, підтримання та припинення контакту з певним колом осіб, викладення особистих думок та почуттів тощо. Разом з тим виділяють також і вимушене спілкування, яке передбачає ситуації, коли людина в силу життєвих обставин не може не входити у спілкування з деякими сторонніми особами для того, щоб розкрити їм деякі елементи свого внутрішнього світу. Інформація про вказану форму охоплюється поняттям професійна таємниця (лікарська, нотаріальна, адвокатська тощо) [10, с. 15].

До інших сторін особистого життя можна віднести: а) персоніфіковану свободу, тобто вільний, на власний розсуд особи, спосіб визначення своєї персональної ідентичності – вибір імені, манери одягатися, сексуальна ідентичність; б) сімейні зв'язки, особливості яких полягає в тому, що саме з боку близьких родичів спостерігається найбільш тісне міжособистісне стикання з життєвим простором індивіда.

Для людини важливі будь-які сторони (аспекти) її особистого життя, незалежно від послідовності їх перерахування і проявів у суспільному житті, а їх перелік не може бути вичерпним, оскільки людське буття є таке ж різноманітне, як і вияви людської індивідуальності [4].

Таким чином, підсумовуючі викладене, варто визначити, що *право особи на особисте життя (або право на приватність)* – це належна від

народження, юридично закріплена і забезпечена державою сукупність можливостей, необхідних для забезпечення автономії приватного життя особи та її захищеність від невиправданого впливу з боку держави, суспільства, інших осіб.

Ці можливості пов'язані з індивідуальністю людини, ґрунтуються на саморегулюванні й виключають будь-яке втручання, крім випадків, прямо передбачених законом.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. (редакція від 30.09.2016 р.). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
2. Новий англо-український юридичний словник / Березовенко С. М., Березованко Ю. Ф., Чернобай Д. М., Яценко І. С. К. : Євроіндекс Лтд., 1993. 320 с.
3. *Петрухин И. Л.* Личная жизнь : пределы вмешательства. М. : Юрид. лит., 1989. 192 с. URL : <http://lawlibrary.ru/izdanie13445.html>
4. *Плугатар Т. А.* Міжнародні та національно-правові засади регулювання права людини на недоторканність приватного життя. *Закон та його захист*. URL : <http://www.law-property.in.ua/articles/featured-20.html>
5. *Романовский Г. Б.* Право на неприкосновенность частной жизни. М. : Пресс, 2001. 312 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/271070/>
6. *Сивухін В. С.* Невтручання як предмет конституційно-правового регулювання. *Право України*. 2005. № 8. С. 88-92.
7. *Сохань Л. В.* Життя приватне. *Соціологія: короткий енциклопедичний словник*. уклад. : І. В. Волович, С. В. Тарасенко, М. П. Захарченко та ін.; під заг. ред. І. В. Воловича. К. : Укр. Центр духовн. культури, 2008. С. 172-174.
8. *Стогова О. В.* Особисте життя людини: проблема визначення поняття. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 1. С. 6-10.
9. *Тертишник В. М.* Особисте життя людини та проблеми правосуддя. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2015. № 5 (23). С. 3-9.
10. *Устименко Н. В.* Таємниці особистого життя людини та їх цивільно-правова охорона: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Національна юрид. академія України ім. Я. Мудрого. Х., 2001. 20 с.

Лозінська Світлана Володимирівна

*доцент кафедри міжнародного та європейського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

ВЧЕННЯ РИМСЬКИХ ЮРИСТІВ ЩОДО СУТНОСТІ ПРАВЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Багато ідей римських юристів стали вважатися як загальними для всіх народів, універсальними та такими, що дані самою природою. На початку нашої ери римське право стало основною правовою системою Середземномор'я – майже всієї заселеної тоді Європи, Передньої Азії й Північної Африки. У зв'язку з цим, римське право ще визначають як унікальний культурно-правовий феномен людської цивілізації. Батьківщиною римського права була стародавня Італія, а саме «вічне місто» – Рим увійшло в історію, як місце унікальних реліквій та місць поклоніння, та одним із потужних центрів правової думки.

Суб'єктами права у Давньому Римі визнавалися фізичні особи за умови, що вони мають три статуси – свободи (*status libertatis*), громадянства (*status civitatus*), сімейний (*status familiae*).

Наявність цих статусів породжувало для особи правоздатність, та означало для неї можливість мати ще два важливі повноваження: *jus commercii* (право торгувати) та *jus conubii* (право укласти законний римський шлюб).

Jus commercii полягало у праві вести торгівлю, яке супроводжувалося укладенням договорів, набуттям та відчуженням речей, майнових прав, т.т. у можливості брати участь у торговому обігу. Право бути учасником цивільного обігу означало також, що особа також є деліктоздатною, тобто здатна сама відповідати за заподіяну нею шкоду.

Jus conubii означало наявність права укласти законний римський шлюб, створювати римську сім'ю. Таким правом переважно володіли особи з римським громадянством.

Римські юристи проклали шлях, по якому згодом пішов розвиток інституту правового статусу особи. Дякуючи їм, в історії людства мав місце процес визначення юридичного стану фізичної особи. До цього розпізнавали лише біологічну природу людини, яка від природи є незмінною; всі люди від народження мають однакові якості й риси. Юридична природа – це змінний стан, результат зусиль і діяльності людини. Це те, що відрізняє людей у суспільстві один від одного, ця природа складається з трьох станів (статусів).

За статусом свободи все населення Римської держави протягом усіх періодів її розвитку поділялося на дві категорії: вільних та рабів. Цей статус складав незмінну категорію, причому можна було перейти із стану свободи у стан рабства (неповернення грошей за договором, захоплення в полон під час війни), та навпаки – із стану рабства у стан свободи (відпущення раба на свободу; патронат; складення на раба заповіту, в якому він також відпускається на волю). Свободу можна втратити та набути, зокрема свобода набувалася:

– природним способом, у результаті народження від вільних громадян (вільнонародженні);

– штучно – шляхом відпущення на волю раба (вільновідпущеники).

Статус громадянства означав цивільну (державну) приналежність особи. За ним все вільне населення Римської держави поділялися на такі категорії:

– римські громадяни (*cives romani*);

– латини (*latini*);

– іноземці (*peregrini*);

– вільновідпущеники (*libertini*);

– колони.

Сімейний статус характеризував приналежність особи до римської сім'ї та обсяг прав і обов'язків особи в сім'ї. За цим станом розрізняли:

– особи свого права – *personae sui juris*;

– особи чужого права – *personae alieni juris*.

Окрім градації суб'єктів за статусами, існував ще й становий поділ за приналежністю до римських громадян. Зокрема існували такі групи: нобілі (сенатори, патриції), муніципальна знать, вершники, плебеї. Становий поділ мав велике значення у сфері публічно правових відносин. Завдяки йому особа отримувала різного роду привілеї чи обмеження, зокрема існувала заборона сенаторам одружуватися на певних категоріях – вільновідпущеницях, чи тих, що забавляють інших (актори).

Римські юристи вперше дали визначення поняттю правоздатності – здатності людини бути носієм певних прав, яка виникала з моменту народження та припинялася з її смертю.

Найбільшу правоздатність мали особи, які володіли римським громадянством.

«Заковать римского гражданина – преступление, подвергнуть его сечению розгами – злодеяние; убить его, – можно сказать, братоубийство». (Цицерон. Против Верреса). Римські громадяни вважали себе володарями світу, стосовно яких заборонялися застосування тортур та інших тілесних покарань, на відміну від переґринів, до яких вони застосовувалися.

Римські громадяни мали цілу сукупність прав публічного та приватного характеру, зокрема:

– *jus honorum* – право бути обраним маґистратом чи претором;

- *jus suffragii* – право голосувати в народних зборах;
- *jus militiae* – право служити в римській армії;
- *jus terra* – право на окупацію суспільної ділянки землі, потім було замінено на право безкоштовної роздачі зерна.

У сфері приватного характеру римляни володіли *jus commercii* та *jus conubii*.

Крім того, римський громадянин при порушенні своїх прав міг звернутися не лише до процесуальних, але й до адміністративних (преторські інтердикти) засобів захисту.

Правоздатністю в такому обсязі наділялися не всі римляни, а тільки вільнонароджені. Менший обсяг правоздатності був у вільновідпущеників (лібертинів). За загальним правилом, лібертини набували стан того, хто дав їм волю: відповідно – римського громадянина, латина, перегріна.

Однак були винятки:

1. Вільновідпущеник римлянина не набував політичних прав останнього у повному обсязі, наприклад він не міг займати почесні посади;

2. Вільновідпущеник не мав у повному обсязі *jus conubii* (до I ст. не могли укладати шлюб з вільнонародженими, а пізніше – з особами сенаторського звання);

3. Вільновідпущеника з колишнім господарем пов'язували відносини патронату, внаслідок яких останній мав право на послуги лібертина, тимчасову чи постійну матеріальну допомогу, а той не міг звертатись з позовом до патрона у випадку зловживань.

Правоздатність латинів була проміжною між римською правоздатністю та правоздатністю іноземців. Латини були повноправними учасниками всіх приватноправових відносин і володіли *jus commercium*. Відмінність від римських громадян була в публічноправовій сфері, в якій вони не мали прав.

Розрізняли декілька категорій латинів:

1. Давні, які мали *jus conubii*, а переселившись до Риму, автоматично набували римське громадянство;

2. Латини-колоніарії мали лише *jus commercium* – жителі римських колоній, які згодом набули всіх прав римських громадян;

3. Латини-юніани (*latini Juniani*) – раби, відпущені на волю, які не отримали прав римських громадян. Ця категорія за жодних умов не могла набути публічно-правову правоздатність.

Іноземці (*peregrini*) володіли найменшою правоздатністю. Весь обсяг прав, які вони мали, регулювався нормами *jus gentium*, які впроваджував у життя перегрінський претор. Ще меншу правоздатність мали іноземці, які підкорені зі зброєю в руках, тобто ті, що воювали проти римського народу та, потерпівши поразку, здалися. Не могли спадкувати і складати заповіт, не могли залишатися в Римі чи в його околицях на відстані 100 миль під страхом публічного продажу їх самих разом з майном.

Значні зміни в розвитку інституту правоздатності відбулися в 212 році у зв'язку з виданням едикту імператора Каракалли про дарування римського громадянства всім жителям імперії. Цим актом скасувався поділ на громадян і негромадян, фактично зникла система статусів, хоча деякий спрощений її варіант залишився.

Виникають нові юридичні ознаки, що характеризують правовий статус особи. Зокрема, виділяють категорію осіб, які мають різний обсяг прав і обов'язків: «шановані» (*honestiores*) та «нижчі» (*humiliores*). Особливість нового поділу полягала в тому, що належність до тієї чи іншої категорії була спадковою. Різниця між ними була також у майновому характері. Перші позбавлялись сплати податків та повинностей, які сплачували другі. Щодо перших не можна застосувати тортури, ганебні та тяжкі покарання. Середні та вищі цивільні й військові посади були доступні лише для перших.

Наступні зміни в правовому становищі осіб відбулися у зв'язку з прийняттям християнства як офіційної релігії Римської держави. Виникає інша система статусів, за основу якої було взято не три ознаки (свобода, громадянство, сімейна належність), а лише одна – релігійна належність, точніше – ставлення до Нікейського символу віри, який був прийнятий на Нікейському соборі в 325 році.

Усе населення імперії щодо цього символу віри поділялось на кілька категорій:

1. Особи, які дотримувалися Нікейського символу віри, називалися *personae christiani catholicorum*; саме так вони трактуються в імператорських конституціях. Особи цієї категорії поділялись на кліриків та мирян;

2. Особи, які не визнають Нікейський символ віри, але визнають Христа і називають себе християнами (*personae christiani*); серед них можна виділити осіб, що сповідують символ віри, сформований Арієм (*personae arianus*) та єретиків (*personae haeretici*), аріанці також були єретиками;

3. Особи, які дотримувалися старих, дохристиянських культів (*personae non christiani*), серед яких були євреї (*iudaei*) та всі інші нехристияни (*pagani*).

Отже, особи, які належали до першої категорії, володіли повною цивільною дієздатністю, при цьому клірики, на відміну від мирян, мали ще низку привілеїв; менший обсяг дієздатності мала друга категорія осіб, зовсім обмежений обсяг дієздатності мали нехристияни. Так, повну заповідальну здатність мали католицькі християни, нехристияни не могли скласти заповіт.

Тенденції розвитку права в Римі знайшли відображення у визначенні приватно-правового становища рабів та колонів. З розширенням Римської держави, ускладненням економічних відносин, становище рабів істотно погіршується – вони остаточно набувають статус «знаряддя, що говорить».

Разом з тим, вивчаючи правовий статус цієї верстви населення, натрапляємо на досить цікаві речі. Зокрема рабство не розглядається римськими

юристами як специфічний римський інститут – і за своєю сутністю, і за правовим режимом.

Як зазначає Гай, «влада над рабами є інститутом, запозиченим *juris gentium*, бо взагалі в народів ми можемо помітити, що господарі мають над рабами право життя і смерті, і що все, що набувається рабом, набувається господарем» (Інституції. I. 52).

Ще більш цікавий наступний фрагмент: «...але у теперішній час нікому з підданих римського народу не дозволяється жорстоко поводитись зі своїми рабами без законної причини. За наказом імператора Антоніна той, хто безпідставно вб'є свого раба, підлягає не меншій відповідальності, ніж той, хто вбив чужого раба. І навіть надмірна суворість господарів обмежується наказом того ж імператора. Бо Антонін... написав: у випадку, коли б жорстокість господарів видалася нестерпною, їх треба примушувати продати своїх рабів в інші руки. І те, й інше є справедливим, позаяк ми не повинні зловживати належним нам правом» (Інституції. I. 53).

Поступово відбуваються зміни у приватноправовому становищі рабів (без зміни в їх публічн-правовому статусі): хоч вони і надалі не вважаються суб'єктами права, але поступово з практичних міркувань були фактично залучені до участі в цивільному обігу як його суб'єкти. Для цього були використані такі засоби, як надання рабам пекулію, а також преторські позови за договорами, що вони уклали.

Сутність рабського пекулію полягала в наданні господарем рабу майна, а згодом і земельної ділянки, яке враховувалось окремо від іншого майна, що належало цьому господарю, на якій він міг провадити власну господарську діяльність (Д. 15.1.5.4.).

Рабський пекулій складав цікаве і не однорівне явище. З одного боку, він був засобом підвищення зацікавленості раба у результатах власної праці – врешті господар кожної миті міг забрати своє майно назад.

З іншого боку, пекулій став ефективним засобом залучення рабів до торгового обігу, оскільки наявність у нього відокремленого майна підштовхувала до укладення договорів, набуття нового майна тощо. Необхідність створення гарантій для третіх осіб, які вступали в договори з рабами, котрі мали пекулій, призвела до того, що претори почали давати позови до господаря, який надав пекулій. Відповідальність рабовласника в цих випадках обмежувалася сумою пекулія (Д.15.1.41).

Цікаво, що стосовно пекулія допускалося виникнення правовідносин між рабом та його господарем. Якщо пекулій був у вигляді торгового майна, то господар з його вимогами до раба опинявся в «одній команді» зі сторонніми кредиторами. Більш того, раб також мав право на позов проти свого господаря, якщо той проводив розрахунки з ним неправильно (Д.15.1.9.6).

Іншим засобом залучення рабів у приватний обіг, з визнанням за ними квазіправоздатності, були преторські позови.

Зміст та характер таких позовів найчастіше залежав від виду діяльності раба:

1. *Actio institoria* претор надавав у тих випадках, коли господар назначав раба керуючим своїм підприємством. Оскільки він доручав рабу вести свої справи, то на нього лягала відповідальність за дії раба у повному обсязі.

2. *Actio exercitoria* надавався у випадку виконання зобов'язань за договорами, укладеними рабом – капітаном судна.

3. *Actio quod jussu* надавався тоді, коли раб укладав договір на підставі попередньої домовленості свого господаря з третьою особою. Тут господар відповідав у повному обсязі.

4. За *actio de in rem verso* господар відповідав у межах отриманого майна, за договорами раба, внаслідок яких це майно перейшло до нього.

5. Ноксальний – господар відповідав за шкоду, заподіяну його рабом іншій особі.

Таким чином, обсяг участі рабів у приватному обігу був достатньо широким, що дозволяє говорити про існування в них реальної, хоч і обмеженої, правосуб'єктності.

Досить своєрідним було становище колонів. Колони – це орендарі чужої землі, але особисто пов'язані з господарем землі тільки зобов'язаннями за договором оренди. Згодом вони поступово потрапляють у залежність від господарів ділянок, цьому сприяла кредиторська заборгованість та низка законодавчих рішень. Так, колони могли бути примусово повернуті на самовільно залишені ними ділянки. Потім було заборонено продавати землю без колонів, що живуть на ній. Отже, вони не позбавлені правоздатності у сфері цивільних відносин, але прикуті до землі, на якій вони живуть та обробляють. Колонат був своєрідним прототипом кріпацького права.

Правоздатність виникає в результаті народження (природний спосіб) і відпущення на свободу рабів (штучний спосіб). Природний спосіб включає такі умови: народження від вільної матері, наявність людського вигляду, після народження бути живим хоча б кілька хвилин. Штучним способом набувають правоздатність раби.

Припинення правоздатності також відбувається природним та штучним способом.

Природний спосіб має місце у випадку смерті правоздатної особи.

Штучний спосіб настає в результаті обмеження правоздатності, яке називається *capitis deminutio*. Це обмеження наступало в результаті втрати одного зі статусів (свободи, громадянства чи сімейного).

Capitis deminutio була відома трьох видів:

1. *Capitis deminutio maxima* – максимальне обмеження правоздатності, настає при втраті статусу свободи. Втрата свободи означала також втрату

й інших статусів – громадянства і сім'ї. Наступала в разі потрапляння до полону, за вчинення кримінального злочину, за невдячність вільновідпущеника (колишнього раба) своєму господарю.

2. *Capitis deminutio media* – середнє обмеження правоздатності, означало втрату статусу громадянства. Для римлян воно супроводжувалося ще й втратою сімейного статусу.

3. *Capitis deminutio minima* – мінімальне обмеження правоздатності, характерне лише для римлян, які, втрачаючи статус *familiae*, зберігали два інші статуси.

Обмеження правоздатності могло стати результатом зменшення громадянської честі, яка мала різні види:

1. Оголошення громадянина *persona instabilis* – означає, що вона не може бути свідком;

2. Оголошення громадянина *persona infamia* – означає обмеження права виконувати обов'язки, які потребують довіри (бути опікуном) як результат нечесних вчинків (подвійні заручини, неналежне виконання обов'язків в договорі);

3. Оголошення громадянина *persona turpis* – означає обмеження спадкових прав осіб, які займалися ганебними професіями (повії, гладіатори, актори).

Отже, вчення римських юристів про феномен правоздатності знайшло своє відображення в правотворчій та правозастосовчій діяльності преторів і деяких інших магістратів, у подальшому служило основою для розробки елементів правового статусу особи. Досить широко цей інститут застосовувався в різних формах цивільного процесу під час розгляду судових справ та згодом зазнав рецепції поряд з іншими важливими поняттями та категоріями у національні правові системи розвинених держав.

Лозинський Юрій Романович

*доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук
(м. Львів, Україна),*

Буркало Марія

*здобувач вищої освіти II-го курсу юридичного факультету
Львівського державного університету внутрішніх справ
(м. Львів, Україна)*

ПРАВА ТА СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Розуміння прав людини як її певних можливостей можна зустріти у працях багатьох юристів. Що ж стосується різних інтерпретацій цього поняття у сучасній науковій літературі, зазначимо, що вони можуть бути приведені в найзагальнішому вигляді до таких:

- 1) права людини – це певним чином унормована її свобода;
- 2) права людини – це певні її потреби чи інтереси;
- 3) права людини – це вимоги про надання певних благ, скеровані суспільству, державі, законодавству;
- 4) права людини – це певний вид форма існування, спосіб прояву) моралі.

Бачимо, що існують різні думки про поняття прав людини. Єдине, в чому збігаються думки більшості вчених, – це те, що права і свободи людини мають природний характер, є невідчужуваними й невід’ємними від сутності та природи останньої. У цьому значенні права людини отримали високе суспільне визнання.

Питання прав і свобод людини на сьогодні є також найважливішою проблемою політики держав світового співтовариства. Людство, яке пройшло через суворі випробовування двох світових воєн, безлічі кривавих локальних конфліктів, пережило жорстокі диктатури, дійшло висновку, що не може бути миру і злагоди на Землі, не може бути організованого, цивілізованого життя без гарантій поваги до людини, її прав, свобод і потреб.

Проблеми адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина досліджували такі вчені, як В. Б. Авер’янов, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, І. Л. Бородін, І. П. Голосніченко, С. Т. Гончарук, С. В. Додін, Р. А. Калюжний, Я. М. Квітка, С. В. Ківалов, В. К. Колпаков, О. В. Негодченко, В. П. Столбовий та ін.

На думку І. Л. Бородіна, актуальність дослідження проблеми адміністративно-правових способів захисту прав і свобод людини та громадянина

зумовлена також необхідністю підвищення рівня правової культури населення, зміною правової свідомості, юридичного мислення працівників правостановлювальних і правозастосовних органів в Україні, формуванням у них позицій пріоритетності забезпечення прав та свобод людини і громадянина нормами адміністративного права [1].

Особливою ознакою правового регулювання є наявність специфічного механізму, що забезпечує ефективність правового впливу на суспільні відносини, а комплекс правових засобів, за допомогою яких здійснюють такий вплив, формує поняття механізму правового регулювання. Погляди науковців на структуру методу правового регулювання різняться. Так, С. Т. Гончарук вважає, що механізм адміністративно-правового регулювання – це система адміністративно-правових засобів (елементів), за допомогою яких здійснюють правове регулювання (упорядкування) суспільних відносин у сфері державного управління. Структуру механізму адміністративно-правового регулювання становлять адміністративно-правові норми, акти тлумачення й акти реалізації адміністративно-правових норм, адміністративно-правові відносини [2, с. 23].

С. В. Ківалов стверджує, що обов'язковим елементом механізму адміністративно-правового регулювання є адміністративно-правові норми, тобто правила поведінки, що встановлює чи санкціонує держава та які є обов'язковими для виконання. Також важливою складовою механізму адміністративно-правового регулювання постають адміністративно-правові відносини [3, с. 16].

А. С. Васильєв вважає, що метод правового регулювання – це комплекс прийомів, засобів і способів правового впливу на суспільні відносини, що становлять предмет певної галузі права. Для адміністративного права, як і для будь-якої іншої галузі права, характерним є використання всієї сукупності прийомів і засобів, зумовлених сутністю юридичних норм, що спрямовані впорядковувати та регулювати суспільні відносини [4, с. 8].

Отже, адміністративно-правове регулювання захисту прав і свобод людини та громадянина – це система адміністративно-правових засобів (елементів), за допомогою яких визначають комплекс організаційних і спеціальних заходів, спрямованих на охорону, захист та гарантування їхніх прав і свобод, профілактику правопорушень у цій сфері.

Список використаних джерел

1. *Бородін І. Л.* Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2004. 38 с.
2. *Гончарук С. Т.* Адміністративне право України. Загальна та Особлива частини : навч. посіб. Київ : НАВС, 2000. 240 с.

3. Ківалов С. В. Адміністративне право України : навч. посіб. Одеса : Юрид. літ., 2002. 312 с.
4. Васильєв А. С. Адміністративне право України : Загальна частина : навч. посіб. Харків : Одіссей, 2002. 288 с.

Лу Алена Олександрівна

*студентка 1 курсу магістратури факультету управління та економіки
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова
(м. Хмельницький, Україна)*

МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ВІДКРИТОГО УРЯДУ: ПРАКТИКА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Відкритий уряд розглядається як система механізмів і принципів оптимізації взаємодії влади і суспільства, що сприяє подоланню антагонізму об'єкта й суб'єкта управління, недовіри з боку громадян інституціям влади. Він є простором обговорення суспільних та урядових ініціатив.

Відкритий уряд забезпечує, по-перше, подолання закритості процедури прийняття рішень органами публічної влади будь-якого рівня, що робить інформаційну систему держави комунікативно відкритою; по-друге, пошук, апробацію та упровадження механізмів впливу з боку соціуму на прийняття владних рішень, що дозволяє реалізувати механізм колективної дії, який демократизує процес управління.

Одна з основних ідей відкритого уряду – це соціалізація інформації, тобто все ширше її використання суспільством, що йде одночасно в трьох напрямках: від уряду до громадян; від громадян до уряду; всередині державного апарату. При цьому наступним еволюційним кроком може стати соціалізація адміністративних послуг і процесів шляхом залучення окремих користувачів, а також онлайн-спільнот для виконання частини процесів публічного управління або для їх трансформації за рахунок використання зовнішніх даних і додатків [1, с. 316].

Другим важливим аспектом є все більш широке використання публічними органами тих самих технологій, що доступні масовому споживачеві та широко ним використовуються, тобто хмарні технології та технології соціальних мереж. Рушійними силами цього процесу є як бажання знизити витрати на утримання державного апарату, так і прагнення налагодити ефективну взаємодію з громадянами.

У свою чергу, громадяни, які очікують більшої прозорості від уряду, повинні бути готові забезпечити власну більшу прозорість, тобто уряд

теж вивчає ті дані, що їх споживачі опублікували у відкритому доступі, та використовує їх у поєднанні з персональними даними, що зберігаються в державних БД [2, с. 117].

Також слід зазначити, що деякі завдання, потреби та сподівання відкритого уряду частково суперечать одне одному:

- підвищення прозорості заради збільшення довіри до діяльності різних гілок державної влади;

- зменшення тягаря, пов'язаного з виконанням звернень та запитів на основі законодавства про свободу доступу до державної інформації, тобто чим більше матеріалів розміщується у онлайн, тим легше виконувати такі запити, просто перенаправляючи запитувачів на відповідні веб-сайти;

- надання публіці вихідних масивів даних, аби на цій основі можна було зробити щось корисне і створити інноваційні послуги, від яких, зрештою, виграють громадяни;

- надання публіці вихідних масивів даних, аби вони допомогли державним органам виявити невідповідності й підвищити якість даних;

- надання публіці вихідних масивів даних, щоб за допомогою громадян вирішити раніше наявні та проблеми в публічному управлінні, які щойно виникли;

- надання публіці вихідних масивів даних, щоб змусити зробити те ж саме інші державні органи, домагаючись тим самим внутрішньої прозорості діяльності державних органів такою ж мірою, як і зовнішньої, та ін.

Залежно від того, що є основною рушійною силою відкритості, змінюється зміст цієї відкритості, так само, як і розподіл зусиль, з різних напрямів живаються стратегії та плани побудови відкритого уряду.

Одним із принципів, закладених у партнерстві, є повна звітність урядів країн-учасниць перед національними та міжнародними контрольними організаціями, що здатне значною мірою послабити політичний суверенітет країни. Тому країни-учасниці партнерства фокусуються на визначених пріоритетах. Тобто одні держави звертають найпильнішу увагу на відкриті дані, інші – на боротьбу з корупцією, треті – на інтерактивність, зворотний зв'язок держави і громадянського суспільства тощо. При цьому кожна держава самостійно декларує індивідуальний набір ключових завдань та механізмів у рамках відкритості з урахуванням національних особливостей, що є пріоритетними для розвитку відкритості на найближчі часові рамки [3].

Разом з тим дорожня карта відкритого уряду країни, що приєдналася до ініціативи партнерства, передбачає залучення держави з усіх порушених питань партнерства. Ця карта повинна бути орієнтована на вирішення найактуальніших проблем забезпечення відкритості державних інституцій з урахуванням національних особливостей у сучасних умовах. На наступному етапі розвитку для країн світу найактуальнішим є впровадження таких

механізмів забезпечення відкритості уряду: механізм відкритих даних, анти-корупційний механізм, механізм декларування доходів, механізм суспільної ініціативи.

Механізм відкритих даних є фундаментом, на якому має будуватися вся система відкритого уряду. Відкриті дані (Open Data) – це не тільки розкриття інформації про діяльність національних, регіональних та місцевих органів влади, це технологічний механізм, що надає можливість, з одного боку, активізувати суспільство й дати можливість некомерційним організаціям і просто активістам використовувати ці первинні дані в рамках всіляких суспільних проєктів, та й здійснення цивільного контролю за діяльністю влади.

З іншого боку, це дає можливість бізнесу створювати корисні комерційні продукти або покращувати вже наявні. Держава, у свою чергу, повинна надавати дані у придатному для читання е-вигляді без ліцензійних, юридичних та інших обмежень на їхнє подальше використання.

Основною метою розміщення інформації у формі відкритих даних є формування умов для отримання максимального міжнародного, політичного, економічного та соціального ефекту від використання відкритих даних усіма учасниками: державою, бізнес-структурами, суспільством. Розміщення органами публічної влади інформації у формі відкритих даних сприяє: підвищенню відкритості органів публічної влади всіх рівнів; публікації даних у форматі, зручному для автоматичного оброблення з подальшим використанням їх для створення додатків і сервісів; розширенню інформаційної бази для аналізу та використання бізнес-структурами, науково-дослідними організаціями, навчальними закладами, громадянами в інтересах своєї діяльності.

Основна цінність відкритих даних виявляється при максимально широкому використанні е-сервісів (е-додатків) на основі відкритих даних. З одного боку, це інвестиції ІТ-компаній, а з іншого – держави. Для успішного балансу інтересів необхідно як популяризувати тему відкритих даних в ІТ-співтоваристві, висвітлювати як історію успіху, так і ранжувати пріоритети з розкриття інформації в органах влади. Світова практика показує, що сам факт відкриття даних, що описують діяльність органів влади, стимулює громадян бути більш інформованими про можливі проблеми й перспективи взаємодії, а отже, брати участь у покращенні ситуації у ввіреній відомству сфері в майбутньому. Відкритими можуть стати дані найрізноманітніших галузей господарства або сфер діяльності міста. Нижче наведено приклади масивів даних, відкриття яких суспільно корисне та являє суспільну цінність для громадян:

1. Історія та статистика пригод, що спричинили забруднення навколишнього середовища. Такі дані можуть містити дату, місце в місті та опис проблеми, що призвела до забруднення або іншої зміни в екологічній ситуації.

2. Статистика здійснення кримінальних та інших правопорушень. Включає дату, час, місце, вид правопорушення, інформацію щодо вчинених правопорушень та потерпілих громадян, іншу супутню інформацію.

3. Статистика стихійних лих й спричинених ними матеріальних збитків. Слід фіксувати місце, час, тип лиха, кількість постраждалих громадян, оцінену фінансову вартість заподіяного збитку.

4. Статистика закупівель, які здійснило місто. До масиву даних включається дата закупівлі, її склад та обсяг, фінансова вартість, відповідальне відомство.

5. Характеристика водойм міста. Описується місце розташування, назва, екологічні характеристики водойм (рівень забруднення води). Аналогічну статистику може бути наведено для парків та заповідних зон.

6. Характеристика об'єктів у сфері освіти, охорони здоров'я. Описується назва, місце розташування, рівень якості послуг, що надаються, списки співробітників, будь-які інші корисні характеристики, що фіксуються у звітності міських відомств що регулюють кожну сферу.

7. Характеристика об'єктів культури та культурної спадщини. Публікується інформація щодо театрів, кінотеатрів, пам'ятників архітектури та мистецтва, що існують у місті.

8. Відповідно, можливі набори даних, що характеризують життєдіяльність міста, можна поступово нарощувати та публікувати на відповідному офіційному інформаційному ресурсі, присвяченому відкритим даним. Найважливішим елементом роботи з відкритими даними є їхнє надання в максимально зручному для прочитання та інтерпретації вигляді, зручному як для комп'ютерів, так і для людей.

Для ефективного сприйняття масиву даних людиною потрібна візуалізація даних. Зазвичай, це прив'язка статистики та даних до географічної карти. Отже, працюючи з інтерактивною картою, користувач може бачити графічний зв'язок між даними та місцем, що пов'язане з цими даними. Ще одним цікавим інструментом, «прив'язаним» до перегляду відкритих даних, є спеціальний браузер, у якому, наприклад, за кожним регіоном можна подивитися в інтерактивному режимі рух цікавих даних. При цьому кожен набір даних може бути переглянуто, завантажено на комп'ютер користувача в зручному для нього форматі, а також візуалізовано у вигляді діаграм або ін.

Проведений аналіз в [4, с. 8] дозволяє дійти висновку про те, що сьогодні в багатьох країнах офіційні органи влади мають свої портали відкритих даних.

У світовій практиці існують певні стандарти, вимоги та рекомендації щодо розкриття даних та їхнього опублікування. Основні принципи формування відкритих даних: первинність, повнота, актуальність, придатність до комп'ютерного оброблення, відсутність дискримінації за доступом, відсутність пропрієтарних форматів, ліцензійна чистота.

- Упровадження механізмів відкритості даних має бути спрямовано на [5]:
- підвищення кадрового потенціалу державної служби;
 - підвищення якості рішень органів публічної влади;
 - підвищення ефективності надання бюджетних послуг за рахунок розвитку конкурентного середовища в їхньому здійсненні та повнішого використання потенціалу суспільства в розробленні державних рішень та реалізації окремих державних функцій;
 - зниження рівня корупції в органах влади, зокрема у процесі надання бюджетних послуг;
 - підвищення якості адмінпослуг та рівня задоволеності населення;
 - підвищення інвестиційного потенціалу регіону та зростання конкурентоспроможності територій за рахунок більш зрозумілого і сприятливого інституційного середовища та інвестиційних можливостей;
 - зростання якості життя за рахунок своєчасної та оптимальної відповіді на соціально-економічні виклики;
 - зростання довіри між державою та суспільством.

Корисність проектів державних відкритих даних ґрунтується на двох компонентах – це залучення громадян і надання громадянам зручних інструментів роботи з даними. Без широкої громадської участі громадян у проектах відкритих даних неможливо скористатися інструментом зворотного зв'язку в публічному управлінні, а також сформувати суспільну дискусію про шляхи вирішення проблем, що виявляються шляхом аналізу відкритих даних. Та без забезпечення зручних інструментів доступу та оброблення даних громадянами неможливо підтримувати їхній інтерес до участі у проекті. Потрібно забезпечити інтуїтивно зрозумілий інтерфейс доступу до даних з боку користувачів: зручні формати подання даних, зрозумілі інструменти скачування, класифікації наборів даних [6].

Можливе рішення проблеми ефективного використання відкритих даних бачиться у формуванні метаданих, а також так званих зв'язкових даних, які виходять на основі введення додаткових атрибутів опису даних мовами, придатними для комп'ютерного прочитання (мовами Semantic Web).

Використання структур зв'язкових даних дозволяє об'єднати державні дані з особистими даними користувача або групи користувачів, якщо подати останні в е-вигляді. Тим самим вдається об'єднати контекст існування користувача в мережі з його потребами в деяких даних, а також збагатити відомості про масиви державних даних новими метаданими з боку користувачів.

З погляду громадянина як споживача результатів проектів відкритих даних, виникає проблема довіри до опублікованих результатів, інфографіки та доступних додатків. Можливо, найменш витратним способом вирішення проблеми якості даних стане загальне голосування користувачів як за найкорисніші набори даних, так і за найкорисніші додатки, що працюють на

основі відкритих даних. Рейтинги загребуваності даних і додатків можуть слугувати гарантією прийнятності їхньої якості для споживачів.

Ще одним поширеним способом підвищення якості додатків, що публікуються ентузіастами, є організація владою відповідних конкурсів на найкращі програми. Дані заходи не тільки стимулюють інтерес широкої громадськості, але й підвищують якість створених продуктів.

Процес публікації даних на офіційних державних ресурсах може зажадати додаткового регулювання та супроводу з боку відповідального державного органу. Подібне регулювання може включати в себе відповіді на питання щодо відповідальності за достовірність даних, порядку претензій до якості публікованих даних, можливих форматів публікації даних, регулювання питань інтелектуальної власності або інших правових та етичних проблем.

Важливим блоком питань у проблематиці використання відкритих даних залишається ставлення влади до проблеми відкритості та доступності даних. Наголошується, що відомствам слід здійснити культурний чи ціннісний перехід від стану «володіння» до стану «доступності» даних, якими вони володіють. Ще одним зрізом у питанні ставлення до проблеми відкритих даних є розуміння суспільної цінності, яку вони можуть представляти.

Також визнано перспективною ідею створення «екосистеми відкритих даних», під якою мається на увазі наявність єдиної платформи даних та додатків із різних галузей діяльності, що структуровані або центровані щодо громадян як користувачів подібних систем. Дана ідея співзвучна до вже реалізованих найбільшими гравцями на ринку смартфонів платформ (Apple Inc, Google Inc.), які продають не стільки сам смартфон, скільки доступ до власної системи додатків для роботи з віртуальною та реальною дійсністю. Саме наявність зручної екосистеми взаємодії може дозволити державі та суспільству ефективно співпрацювати в питаннях обміну, оброблення та доступу до відкритих даних і додатків для них.

Додатковий інтерес до державних проєктів відкритих даних викличе відкриття тих наборів даних, які викличуть інтерес у широких суспільних верств. Аналіз світового досвіду показує, що найцікавішими царинами для відкриття даних є: фінансовий бюджет урядів, кримінальна обстановка, екологія та охорона навколишнього середовища, географічні системи та карти просторових даних, стихійні лиха, транспортні проблеми, робота комунальних служб.

Список використаних джерел:

1. *Храмцовская Н. А.* Открытое правительство США: основные идеи практика реализации. *Информационные системы для научных исследований.* СПб., 2012. С. 316-322.

2. Механізми електронного урядування в інформаційному суспільстві : монографія. [П. С. Клімушин, Д. В. Спасібов]; за ред. О. В. Радченка. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2017. 116 с.
3. *Виноградова Н. С., Моисеева О. А.* Открытое правительство и «электронное правительство» в мире. URL : http://mgutm.ru/jurnal/tehnologii_21veka/eni8_chat1/section5/3.pdf.
4. Открытые государственные данные: российский и зарубежный опыт : информ. обзор. Серия «Развитие информационного общества из электронного правительства». ентр технологий электрон. Правительства НИ У ИТМО. М, 2012. Вып. 3. 8 с.
5. *Кондратов Д. В.* Концепция «открытые данные» как один из элементов концепции «открытое правительство». *Местное самоуправление в системе публичной власти*. Саратов, 2015. URL : <http://ssrn.com/abstract=2657952>
6. *Стырин Е. М.* Государственное управление на основе открытых данных: перспективы развития : препринт WP8/2012/ ; Нац.исслед. ун-т «Высш. шк. Экономики». М. : ИД Высш. шк. экономики, 2012. 32 с.

Лучковський Валентин Вікторович

*аспірант Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
(м. Хмельницький, Україна)*

**ПРАВА, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ МІЖ ЧОЛОВІКОМ І ЖІНКОЮ,
ЩО ПРОЖИВАЮТЬ ОДНІЄЮ СІМ'ЄЮ БЕЗ РЕЄСТРАЦІЇ
ШЛЮБУ, У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ В АСПЕКТІ РЕАЛІЗАЦІЇ
КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ**

Сімейний кодекс України (надалі по тексту – СК України) закріпив у п. 1 ст. 21 поняття шлюбу: «Шлюбом є сімейний союз чоловіка та жінки, зареєстрований у державному органі реєстрації актів громадського стану» [1]. Тобто єдиною можливою формою шлюбу, що визнається законом, є цивільний шлюб, бо, як вказує ст. 21 СК України, «релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення в чоловіка і жінки прав та обов'язків, які надаються шлюбом». Незважаючи на те, що Сімейний кодекс України визначив, яку форму сімейного життя чоловіка та жінки слід вважати єдиною можливою, у деяких правових питаннях він урівнює зареєстрований шлюб та проживання чоловіка й жінки, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі.

Найбільш суттєвою ознакою проживання чоловіка та жінки однією сім'єю, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, є різностатевість; відсутність зареєстрованого в органах державної реєстрації актів цивільного стану шлюбу; намір жінки та чоловіка встановити стійкі відносини, притаманні шлюбу; постійне спільне проживання; ведення спільного господарства; взаємне матеріальне забезпечення та піклування; неанонімність (публічність) відносин, відсутність приховування їх перед третіми особами [2, с. 166]; тривалість, постійність та безперервність стосунків між чоловіком та жінкою; неперехування цих чоловіка та жінки в будь-якому іншому шлюбі [3, с. 46].

У п. 2 ст. 21 Сімейного кодексу України закріплено: «Проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу не є підставою для виникнення у них шлюбних прав та обов'язків». Разом із тим ст. 74 СК України вказує: «Якщо чоловік та жінка проживають однією сім'єю, але не одружені між собою, майно, набуте ними під час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними». Аналогічно, жінка і чоловік, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу, мають право на утримання (ст. 91 СК України), на рівні права як батьків дитини порівняно із правами батьків дитини, що народжена у зареєстрованому шлюбі (ст. ст. 141 і 142 СК України), на усиновлення дитини (ч. 4 ст. 211 СК України).

Таким чином, хоча Сімейний кодекс України не визнає шлюбом фактичне проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без його офіційної реєстрації державою, він наділяє таких осіб низкою прав, які мають і подружжя в зареєстрованому шлюбі.

З іншого боку, чоловік та жінка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, мають дещо інші майнові та особисті немайнові права, пов'язані із реалізацією свого правового статусу як «фактичного подружжя» та батьків дитини.

Так, відповідно до ст. 125 СК України, якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від матері визначається на підставі документа закладу охорони здоров'я про народження нею дитини, а походження дитини від батька визначається спільною заявою матері та батька дитини або за рішенням суду. З іншого боку, за умови наявності в батька і матері дитини зареєстрованого шлюбу вважається, що дитина походить від подружжя, навіть якщо дитина народилася протягом десяти місяців після припинення шлюбу [1].

Так зване «фактичне подружжя» має такі ж права, як і зареєстроване подружжя, на володіння, користування та розпорядження майном, яке належить їм на праві спільної сумісної власності. Але законодавцем нечітко виписані права чоловіка та жінки, які проживають однією сім'єю без

реєстрації шлюбу між собою або в будь-якому іншому шлюбі, щодо розпорядження майном, передбаченого ст. 65 СК України в частині здійснення розпорядження ним за взаємною згодою, щодо укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна – необхідності подання письмової згоди другого з подружжя [2, с. 168]. Фактично, до моменту встановлення факту спільного проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу судом майно цьому «фактичному подружжю» належить на праві спільної часткової власності [2, с. 170], а згода одного із так званого «фактичного подружжя» на укладення іншим договорів щодо розпорядження спільним майном не потребується [2, с. 171].

Крім того, на відміну від подружжя, чоловік та жінка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, не можуть укласти між собою шлюбний договір, однак можуть врегулювати свої майнові відносини в іншому договорі [2, с. 173], в якому можуть врегулювати питання володіння, користування та розпорядження майном, режим спільної власності на окремі предмети, порядок їх використання під час спільного проживання та приналежність речей після припинення проживання однією сім'єю [4, с. 115].

Неоднозначними є позиції в судовій практиці щодо того, з якого часу ці так звані «фактичні шлюбні відносини» можна вважати встановленими рішенням суду. Так, в інформаційному листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 грудня 2011 р. зазначається, що встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю, так і встановлення належності їм майна на праві спільної сумісної власності на підставі статті 74 СК України пов'язується з набранням законної сили рішенням суду, яким такі юридичні факти встановлені. Аналогічною є позиція Верховного Суду України. Виходячи із тлумачення цієї правової позиції, можна зробити висновок, що в судовій практиці основною є позиція, відповідно до якої спільна сумісна власність у чоловіка та жінки, що проживають однією сім'єю, виникає лише після набуття законної сили рішенням суду, яким встановлено відповідний факт [5, с. 13-14].

Підбиваючи підсумки з усього вищевикладеного, варто зазначити, що права, які виникають у сімейному праві в чоловіка та жінки, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, в цілому близькі до прав подружжя у зареєстрованому шлюбі, однак лише в частині спільності набутого майна, спільних прав як батьків щодо дитини, права на утримання, на усиновлення дитини. В інших випадках питання реалізації чоловіком та жінкою, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, своїх прав, які виникають із так званих «фактичних шлюбних відносин», потребує

додаткового дослідження та деталізації, в тому числі з питань виникнення правового режиму спільної сумісної власності для них, можливості врегулювати відносини в договірному порядку, а також питання надання згоди на укладення правочинів одним із так званого «фактичного подружжя» іншому. Зазначена обставина дозволить утвердити конституційні цінності забезпечення справедливості у правовідносинах між людьми.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (редакція від 28.08.2018 р.). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14>.
2. *Розгон О.* Правовий режим майна осіб, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2016. № 5 (89). Жовтень. С. 164-173.
3. *Войнаровська О.* Фактичні шлюбні відносини як одна з форм співжиття жінки та чоловіка. *Юридична Україна*. 2015. № 3. С. 44-54.
4. *Івашкова Т. О.* До питання правових наслідків перебування у фактичних шлюбних відносинах. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 2. 2011. С. 110-117.
5. *Андрєєва Н. С., Красицька Л. В.* Правовий режим майна жінки та чоловіка, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ*. 2014. Том 1. № 6. С. 11-16.

Максимюк Олександр Дмитрович

доцент кафедри людських прав

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,

кандидат юридичних наук, доцент

(м. Чернівці, Україна)

ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЦІННІСТЬ

Результатом багатомісячного соціального досвіду, досягнень суспільства є цінності, які є сенсом людського буття. Усе життя людини пронизане правом. Саме людиною було створено право як для власних потреб, так і для суспільства в цілому.

Ціннісний аспект права досліджує правова аксіологія. Насправді, цінності відіграють надзвичайну особливу роль у праві. Зважаючи на загальнолюдські цінності, право прагне цивілізувати як окрему особу, її прагнення,

так і суспільство загалом. Воно спрямоване на розв'язання всіх конфліктів у суспільстві ненасильницькими методами, послаблення в цих процесах ролі сваволі та хаотичності. Право слугує засобом утвердження в суспільстві всезагального стійкого порядку, воно не лише протистоїть сваволі, беззаконню, слугує їх антиподом, воно є саме такою силою, яка активно бореться з ними. Право протистоїть також тотальному підкоренню, яке виключає необхідну свободу вибору та відповідальність за власні дії. Сенс права здебільшого полягає у виключенні з життя людей «права сили». «Сила права» сама здатна подолати «право сили». Право сприяє самореалізації та самотворенню людини в історії, робить її більш людяною [1, с. 50].

Однією із цінностей права є його один із основних інститутів – правова відповідальність.

У нашому дослідженні ми дотримуємося виразу саме «правова відповідальність», а не «юридична відповідальність», вважаючи і погоджуючись із низкою вчених про саме таку термінологію, оскільки, якщо розглядати поняття, яке охоплює дві складові відповідальності (позитивну та негативну), прикметник «юридична» є вузьким. Він буде доречним лише в контексті негативної відповідальності, яку відповідно до норми закону застосовують до особи за вчинене нею в минулому правопорушення [2, с. 13-14]. Правова відповідальність – це відповідальність, яка встановлюється відповідно до вимог ідеального (природного) права, його цінностей. Вона тісно пов'язана з принципами свободи, справедливості та рівності [3, с. 13-14].

О.М. Болсунова характеризує ціннісні аспекти юридичної відповідальності, а саме аналізує юридичну відповідальність як різновид соціальної відповідальності, яка націлена на забезпечення правопорядку в суспільстві; зазначає, що різновиди юридичної відповідальності закріплені нормами, тому юридична відповідальність має правовий характер; юридична відповідальність має інституційну цінність (з одного боку, юридична відповідальність розглядається як самостійний правовий інститут, а з іншого – як складний правовий інститут, що має власну внутрішню структуру); юридична відповідальність має гносеологічну цінність (юридична відповідальність заснована на системі поглядів, ідей та положень про негативність наслідків за порушення певних правил); юридична відповідальність має державно-владну цінність (тобто походить від держави в особі її органів, які мають відповідні повноваження, що закріплені правовими нормами); юридична відповідальність має каральну цінність (юридична відповідальність надає змогу засобами покарання виправити та не допустити в подальшому скоєння правопорушень тими особами, які їх скоювали в минулому); юридична відповідальність має правопоновлюючу цінність (визначає її як засіб поновити порушені права потерпілих від правопорушення суб'єктів) [4, с. 64].

Ця характеристика ціннісних аспектів юридичної відповідальності викликала неоднозначне сприйняття серед науковців. Зокрема Х. Б. Соломчак вважає, що О. М. Болсунова розглянула цінність юридичної відповідальності односторонньо, лише з погляду її негативної функції, не згадуючи про позитивну правову відповідальність, яка повинна мати чітку аксіологічну основу у вигляді таких базових констант:

1) свободу, як ключову, фундаментальну цінність, яка впливає із самої сутності людини – людської гідності і, таким чином, знаходить свій вираз у духовності соціуму, його культурі, а отже і у праві;

2) справедливість, під якою слід розуміти взаємне розуміння між людьми того, що є негативним, а що корисним для суспільства, розумінні межі власних і чужих інтересів;

3) рівність, що полягає у пропорційності розподілі прав та обов'язків.

У своєму дослідженні автор доводить, що такі вищі цінності, як: справедливість, свобода, рівність – є найбільш фундаментальними для позитивної правової відповідальності людини, оскільки вони, по-перше, є орієнтирами людського буття, по-друге, будь-які інші правові цінності засвоюються на основі цих вищих цінностей і, по-третє, у морально-зрілої особистості з високим рівнем правового виховання, правосвідомості та правової культури вони спрацьовують на рівні правової інтуїції. Вищі цінності є цінностями-завданнями, оскільки є бажаною метою та життєвим сенсом. Окрім того, справедливість, рівність, свобода є духовними, позитивними, правовими цінностями та «ідеальними» детермінантами позитивної правової відповідальності людини [5, с. 30-31].

Відповідальність як онтологічну цінність змістовно досліджує відомий вітчизняний вчений А. А. Козловський. На його думку, відповідальність – субстанція права. Буття права – це буття його відповідальності. Право онтологічне тому, що воно відповідальне. Відповідальність як правова субстанція є джерелом життя та існування права, водночас безвідповідальність є формою ерозії й поглинання права в ніщо [6, с. 98-99].

Отже, характеризуючи правову відповідальність як цінність, необхідно аналізувати правову негативну та правову позитивну відповідальність. Кожна з цих складових відповідальності має свою цінність, але більш аргументованою є позиція дослідження правової відповідальності (негативної та позитивної) як цінності, що в кінцевому рахунку є метою існування та функціонування права.

Список використаних джерел

1. Бандура О. О. Аксіологія права як складова філософії права. *Філософські та методологічні проблеми права* № 1-2 (9-10). 2015. С. 45-56. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2015_1-2_6

2. Відповідальність у праві : філософія, історія, теорія : монографія / за заг. ред. І. Безклубого. К. : Грамота, 2014. 448 с.
3. *Витрук Н. В.* Общая теория юридической ответственности. 2-е изд., испр. и доп. М. : Норма, 2009. 259 с.
4. *Болсунова О. М.* Аксиологія юридичної відповідальності. *Часопис Київського університету права.* № 2. 2010. С. 62-65.
5. *Соломчак Х. Б.* Соціальні та правові цінності як детермінанти позитивної правової відповідальності. *Наше право.* № 1. 2014. С. 30-31.
6. *Козловський А. А.* Онтологія юридичної відповідальності. *Проблеми філософії права.* Т. 2. 2004. С. 98-111.

Маляренко Максим Віталійович

*студент II-го курсу Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(м. Полтава, Україна)*

ПОСАДОВА ОСОБА ЯК СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Нові політичні процеси, які відбувалися в нашій державі потребують перегляду, а також суттєвих змін у положеннях сучасної юридичної науки. З початком формування в нашій країні розуміння про політичні, соціально-економічні та інші процеси відбувається паралельне формування нових правових інститутів. Як наслідок, постало питання для деяких правових інститутів про нові визначення та наукові обґрунтування. Однією з таких категорій, які потребують переосмислення, нового визначення, а також обґрунтування в адміністративному праві є поняття про посадову особу. На сьогодні законодавець не надав правового визначення поняттю «посадова особа». В останній редакції Кодексу України про адміністративні правопорушення законодавець визначив посадових осіб як спеціальних суб'єктів відповідальності, при цьому не даючи визначення поняттю.

Термін «посадова особа» був вперше згаданий у Законі України «Про державну службу», потім використовувався у Конституції України, а з часом з'явився в новому законодавстві. З прийняттям Конституції України 1996 року постало питання про розмежування таких понять, як «посадова особа» та «службова особа». Також у Кодексі України про адміністративні правопорушення слово «службова особа» в усіх відмінках замінена повністю на «посадова особа» у відповідних відмінках. Сьогодні ми можемо стежити за тим, як часто законодавець використовує це поняття в правозастосовній практиці.

Над дослідженням поняття «посадова особа» працювала значна кількість науковців. Вагомий внесок у розвиток цієї теми зробили такі вчені радянського періоду, як: В. Атаманчук, І. Бачило, Д. Бахрах, Ц. Ямпольська. В аспекті сучасного законодавства, проблема розуміння поняття «посадових осіб» знайшла своє відображення у працях представників української адміністративно-правової науки, таких як: В. Авер'янова, О. Андрійко, Ю. Битяка, С. Дубенко, Н. Нижник, Г. Ткач та інші. Значний внесок у розуміння поняття «посадова особа» зробив О. Петришин.

На сьогоднішній день права наука виділяє два основні підходи щодо розуміння поняття «посадова особа» – це широке та вузьке розуміння [1, с. 13]. Широкий підхід до розуміння поняття «посадова особа» використовують вчені криміналісти, його розглядають як суб'єкт, протиправні дії якого визначають як підвищену суспільну небезпеку [2, с. 90-91]. В адміністративному праві дослідження змісту поняття «посадова особа» розглядається через призму державної служби, через це її часто ототожнюють з державними службовцями.

Вперше серед науковців адміністративного права сучасне поняття посадової особи сформулював І.І. Євтихійєв [3, с. 49-50]. На думку вченого, зайняття посади в державній установі та підприємстві є основною рисою для того, щоб вважати громадянина посадовою особою. Визначення не є досконалим, повним, а також воно не висвітлює усіх ознак посадових осіб. На сьогоднішній день науково-теоретичне осмислення правового статусу посадової особи залишається недостатнім.

Проаналізувавши чинні закони, можна зробити висновок, що законодавець не надає чіткої відповіді на поставлене питання. У Кодексі України про адміністративну відповідальність передбачається притягнення до адміністративної відповідальності посадових осіб, але при цьому не згадується про відповідальність керівників підприємств, установ, організацій та інших. Усе ж таки залишається досі не вирішеним питання про визначення понять «службова особа», «посадова особа», «керівник», які будуть згадуватися та використовуватися у сфері кримінального, адміністративного законодавства, а також в інших нормативно-правових актах. Основний нормативно-правовий акт адміністративного права теж потребує значних змін у частині, яка стосується визначення спеціального суб'єкта адміністративного правопорушення.

Отже, проаналізувавши Кодекс України про адміністративні правопорушення, а також інші нормативно-правові акти, які є джерелами адміністративного права, можна дати висновок, що посадові особи є суб'єктом адміністративного права, які притягаються до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних проступків. Говорячи про суб'єктів владних повноважень, то ці особи теж можуть бути притягненні до адміністративної відповідальності, тобто особи, які представляють інтереси

держави при здійсненні своєї владної діяльності, можуть вчинити адміністративне правопорушення й можуть бути притягнені до адміністративної відповідальності. Таким чином, для усунення прогалин та уникнення колізій у правовому регулюванні необхідно закріпити на законодавчому рівні єдине нормативно-правове визначення поняття «посадової особи». Відсутність єдиного підходу визначення поняття «посадова особа» породжує низку проблем у реалізації законодавства, а також дискусії та розбіжності в розумінні правової науки. Вважаємо за необхідне здійснити дослідження основних етапів розвитку змісту поняття, що дозволить визначити розвиток правового статусу посадової особи на різних етапах розвитку держави.

Список використаних джерел

1. *Усольцев А. Т.* Должностное лицо в советском государственном управлении. *Правоведение*. 1987. № 2. С. 13-19.
2. *Коржанский Н. И.* Объект посягательства и квалификация пре ступлений. Волгоград, 1976. 120 с.
3. *Евтихиев Е. И., Власов В. А.* Административное право СССР. М. 1946. 302 с.

Маркуш Марія Андріївна

*суддя Конституційного Суду України у відставці,
докторант Інституту законодавства Верховної Ради України,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України
(м. Київ, Україна)*

КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ СУДУ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ

Народ як носій суверенітету, єдине джерело влади в Україні є первинним суб'єктом судової влади (ч. 1 ст. 5 Конституції України), інші суб'єкти судової влади – судді і суди – є вторинними [11, с. 70-78]. Здійснення правосуддя народом унормоване у ч. 5. ст. 124, ч. 1 ст. 127, ч. 4 ст. 129 Конституції України. За змістом положень ч. 1 ст. 55, ч. 5 ст. 124, ч. 1 ст. 127, ч. 4 ст. 129 Конституції України (чин. ред.) права і свободи захищаються судом [10]; правосуддя здійснюють судді, а у визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю присяжних; судочинство проводиться суддею одноособно, колегією суддів чи судом присяжних; народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних.

Участь присяжних у здійсненні правосуддя як форма безпосередньої участі народу в управлінні державою, є різновидом здійснення ним влади

безпосередньо, а його участь в управлінні публічними справами в державі опирається на конституційні принципи демократії, суверенітету, народовладдя (ст. 1, ч.ч. 1, 2 ст. 5 Конституції України). Тому судова діяльність народу, поряд з установчою, правотворчою, ініціативною та захисною діяльністю є безпосередньою владною діяльністю народу похідною від конституційних засад народного суверенітету і права народу визначати та змінювати конституційний лад у державі, вирішувати найважливіші питання державного та суспільного життя, а отже, і права здійснювати контроль за дотриманням конституційного ладу органами публічної влади, в тому числі судами за участю присяжних.

Основні види безпосередньої участі народу України у здійсненні правосуддя і контролю за діяльністю органів судової влади встановлені конституційними приписами, тому долучення народу до функції здійснення правосуддя можна розглядати як один із різновидів управління публічними справами, а забезпечення права обвинуваченого на суд присяжних це не тільки функція законодавця, а конституційна вимога, закріплена у ст. 1, ч.1, 2 ст.5, ч. 1 ст. 55, ч. 5 ст. 124, ч. 1 ст. 127, ч. 4 ст. 129 Конституції України. Конституційні приписи про суд присяжних в Україні поклали початок його інституційного відродження, яке мало б відбуватися з урахуванням його класичної моделі, яку обрали такі демократичні країни як Англія, США, Канада та інші.

Конституційна природа інституту суду присяжних передбачає його аналіз через призму конституційних прав і обов'язків людини і громадянина, а механізм реалізації права на суд присяжних передбачає: а) закріплення права обвинуваченого на суд присяжних на конституційному рівні; б) закріплення механізмів ефективного функціонування права обвинуваченого на суд присяжних; в) закріплення гарантій здійснення права на суд присяжних; г) забезпечення права на суд присяжних через конституційно і законодавчо визначену ефективну модель суду присяжних, а саме: розподіл суду на дві частини: представники народу – присяжні та професійний суд, тобто створення судів присяжних з наданням їм особливих юридичних гарантій (таємне голосування; верховенство вердикта присяжних; право прийняття немотивованого вердикту, право нуліфікації закону тощо).

Право на судовий захист в Україні гарантується Конституцією України і належить до невідчужуваних та непорушних навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч.ч. 1, 2 ст. 55, ч. 2 ст. 64). Тому право на розгляд справи за участю присяжних можна розглядати як особливу конституційно-правову гарантію судового захисту прав людини у сфері кримінального правосуддя, а суд присяжних як запоруку об'єктивності й неупередженості здійснення судочинства, важливу гарантію судового захисту.

Право на розгляд справи судом присяжних поряд із правом на незалежний і неупереджений суд, презумпцією невинуватості як один із елементів

входять в основне ядро (зміст) конституційного права на судовий захист, яке не підлягає зміні, інакше як у порядку, визначеному Конституцією України, воно є однією із процесуальних гарантій обвинуваченого, наданих на основі дискреційних повноважень законодавця. У чутливій колізії між правом обвинуваченого на суд присяжних і правом на справедливий суд законодавець повинен надавати перевагу праву на суд присяжних, адже право на суд присяжних є конституційно захищеною цінністю, яка є співмірною із конституційними засадами рівності перед законом і судом, неупередженості та справедливості розгляду справи.

Конституційне право на суд присяжних в Україні складається із таких елементів: 1) визнання конституційному рівні права народу безпосередньо брати участь у здійсненні правосуддя через присяжних (ч. 5 ст. 124); 2) визнання на конституційному рівні того, що правосуддя здійснюється за участю присяжних (ч. 1 ст. 127); 3) визнання на конституційному рівні, що судочинство провадиться судом присяжних (ч. 4 ст. 129). *Розділ II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» потребує доповнення про визнання на конституційному рівні права особи на суд присяжних.*

Конституційна цінність суду присяжних полягає перш за все в тому, що присяжні максимально незалежні від держави. Суд присяжних в Україні як конституційний інститут правосуддя, що відповідає вимогам прозорості, демократичності, гласності і безпосередньої участі народу в судочинстві можна розглядати як один із найвагоміших важелів захисту прав і свобод людини, обмеження влади правом, зміцнення контролю народу за процесом правосуддя. Судовий захист є найбільш дієвою гарантією відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина [4].

У багатьох конституціях держав-учасників Ради Європи передбачені норми про суд присяжних, тому з врегулювання цих правовідносин наявні міжнародно-правові норми, зокрема, 23 квітня 2007 р. прийнята Резолюція ПАРЄ, яка рекомендує суд присяжних як необхідну гарантію за окремими категоріями справ. Комітет по правах людини ООН у рішенні від 4 квітня 2001 року по справі Джозефа Каванаха проти Ірландії, який обвинувачувався у вчиненні низки злочинів проти держави і прирівняних до них злочинів дійшов висновку про те, що держава, позбавивши підсудного права на суд присяжних без наведення розумних і об'єктивних критеріїв і розглянувши його справу у спеціальному кримінальному суді, що складався із трьох професійних суддів, порушила його право на рівність перед законом і рівний захист, гарантований статтею 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (п. 10.3) [6; 5, с. 170; 12].

Інститут присяжних в Україні як особливий вид і склад суду за участі представників народу, що не є професійними суддями, залучених до

здійснення правосуддя [1], був впроваджений Конституцією України (в ред. 1996 р.) поряд з інститутом народних засідателів (ч.4 ст.124, ч.1 ст. 127, ч. 2 ст. 129), що знайшло своє подальше відтворення і розвиток у положеннях КПК України [3], якими були впровадженні колегіальний розгляд справ судом присяжних і народними засідателями. Інститут участі народних засідателів у кримінальному судочинстві був ліквідований у 2016 році змінами до Конституції України [7].

Законодавче втілення конституційних положень щодо участі народу у здійсненні правосуддя присяжними в Україні вперше впроваджене у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 року [8], де положенням про народних засідателів і присяжних була безпосередньо присвячена глава 3 Розділу III. Названий Закон у ч. 1 ст. 57 визначив статус цих суб'єктів, за яким народним засідателем, присяжним є громадянин України, який у випадках, визначених законом, вирішує справи у складі суду спільно із суддею (суддями), *забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу в здійсненні правосуддя*. Подальшого розвитку інститут присяжних набув у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 06. 2016 року [9].

КПК України від 28.12.1960 року № 1001-05 [2] не містив згадки про інститути безпосередньої участі народу у здійсненні правосуддя, хоча містив положення про участь народних засідателів у розгляді окремих категорій справ. Натомість, КПК України від 13.04.2012 року доволі ґрунтовно впорядкував питання участі присяжних у здійсненні правосуддя. Процесуальний порядок провадження за участю присяжних безпосередньо врегульований у §2 глави 30 КПК України. Кримінально-процесуальне законодавство не містить вичерпного переліку справ, у яких обов'язково беруть участь присяжні, що робить конституційні приписи про безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя декларативними. З метою уникнення прогалин у законодавстві у межах проведення судової реформи слід внести зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», та до КПК України, щодо здійснення судочинства судом присяжних у апеляційній та касаційній інстанціях, наповнивши цей інститут відповідною правовою основою, отже, і конкретним змістом.

Наведений аналіз дає підстави для висновку про те, що:

Конституційне право особи на розгляд справи судом присяжних обумовлене і є складовою здійснення влади народом безпосередньо й через органи державної влади – функції безпосередньо брати участь в управлінні державою (ст.1, ч.2 ст. 5 Конституції України), належить до основних невідчужуваних прав і має належати кожному громадянину.

Законодавство України про суд присяжних, що встановлює право громадян брати участь у здійсненні правосуддя, є складовою самообмеження держави у здійсненні функцій правосуддя.

Законодавчі основи діяльності суду присяжних у кримінальному процесі містяться у Конституції України, Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та КПК України. Статус присяжних ґрунтується на положеннях ч. 5 ст. 124, ч. ч. 1, 2, 3 ст. 126, ч. 1 ст. 127, ст. 129, ст. 130 Конституції України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і КПК України.

Вітчизняний суд присяжних як результат судово-правової реформи, втілюваної в Україні – це один із її основних позитивних наслідків, метою якого є утвердження самостійної судової влади, заснованої на принципах верховенства права, змагальності, презумпції невинуватості, неупередженості, незалежності, публічності тощо.

Список використаних джерел

1. Ахтирська Н. М. Становлення суду присяжних в Україні : від конституційного принципу до процесуальної регламентації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 5. С. 83-89.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 року № 1001-05. *Відомості Верховної Ради УРСР*. № 2. Ст. 15.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 37. Ст. 1370.
4. Окрема думка судді Конституційного Суду України Маркуш М. А. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України, законів України «Про Вищу раду юстиції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження» від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011. *Конституційний Суд України. Офіційний сайт*. URL : // www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5-rp_2011_5.doc
5. Подборка решений Комитета по правам человека в соответствии с факультативным протоколом. Т. 7. Шестьдесят шестая-семьдесят четвертая сессии (июль 1999 года – март 2002 года). Организация объединенных Наций. Нью-Йорк и Женева, 2006. 252 с. URL : <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/SDecisionsVol7ru.pdf>;
6. Прецедентные дела Комитета по правам человека. Дискриминация. URL : <http://hrlibrary.umn.edu/russian/hrtsbook/Rhrcases-discrimination.html>;
7. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 28. Ст. 532
8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 року № 2453- VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 41-42, № 43, № 44-45. Ст. 529

9. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. ст. 545 зі зм. внесеними згідно із Законами № 1774-VIII від 06.12.2016, ВВР, 2017, № 2, ст. 25; № 1798-VIII від 21.12.2016, ВВР, 2017, № 7-8, ст.50; № 2147-VIII від 03.10.2017, ВВР. 2017. № 48, ст. 436; № 2509-VIII від 12.07.2018. ВВР. 2018. № 35. ст. 267.
10. *Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України* Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002 : Справа № 1-1/2002. *Вісник Конституційного Суду України*. 2002. № 2. Ст. 29.
11. *Смородинський В.С.* Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Х., 2001. 187 с.
12. XVIth Congress of the Conference of European Constitutional Courts. URL: <https://www.vfgh.gv.at/cms/vfgh-kongress/downloads/landesberichte/LB-Russie-RU.pdf> (дата звернення 21.03. 2019 р.).

Мартинюк Роман Станіславович

*доцент кафедри державно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права ім. І. Малиновського
Національного університету «Острозька академія»,
кандидат політичних наук, доцент
(м. Острог, Україна)*

ОСТАТОЧНІСТЬ АКТИВ ОРГАНІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ

Проблема остаточності актив органів спеціалізованого конституційного контролю – одна з найбільш значущих теоретичних і практичних проблем, якою позначені організація й діяльність цих органів. Оскільки можливість політичних органів державної влади долати рішення органу конституційної юрисдикції посягає на принцип верховенства конституції й нівелює роль інституту конституційного контролю в механізмі його забезпечення, більшість конституцій цієї можливості не передбачає й містить положення про остаточний характер актив органу конституційної юрисдикції. Усе ж ці акти не є абсолютно остаточними.

Акти органів конституційної юрисдикції, попри свій інтерпретаційний характер містять, і доктринально-нормативні елементи. Такими доктринально-нормативними елементами є правові позиції органу конституційної юрисдикції, які зберігають чинність навіть тоді, коли втратили чинність норми, тлумачення яких спричинило їх появу.

Отже, можливість вищих органів державної влади, чий акти є об'єктом конституційного контролю, «нейтралізувати» рішення органу конституційної юрисдикції шляхом ухвалення нового акта потребує суттєвих застережень. Вищі органи держави не можуть засобом нормотворчості долати правові позиції органу конституційної юрисдикції. Принцип верховенства права вимагає, щоб нормотворча діяльність органів державної влади відбувалася в межах правових позицій органу конституційної юрисдикції. Парламент, президент та уряд, здійснюючи нормотворення, зокрема у формі деталізації і конкретизації певних конституційних положень, зв'язані правовими позиціями органу конституційного контролю, виведеними з цих самих положень. Тому правова позиція органу конституційної юрисдикції не може втратити юридичного значення внаслідок повторного ухвалення того самого чи навіть подібного за змістом акта. Будь-який орган державної влади, акти якого є об'єктом конституційного контролю, не може продовжувати дію неконституційних норм шляхом ухвалення нових за формою, але старих за змістом правових актів замість тих, чинність яких була припинена органом конституційної юрисдикції. Можливість органів державної влади долати правові позиції органу конституційної юрисдикції шляхом відповідного нормотворення спотворює наслідки конституційного контролю.

Роль правових позицій органу конституційної юрисдикції в нормотворчій і правозастосовній діяльності органів державної влади обумовлює їх правова природа. Правові позиції органу конституційної юрисдикції відображають форму професійного мислення юридичної еліти країни. Вони формалізують наявні у фаховому середовищі доктринальні підходи до найважливіших питань державно-правового життя суспільства. Оскільки акти органів конституційного контролю безпосередньо стосуються юридичної догми, вони повинні виявляти вищий рівень правової компетентності. Саме тому ці акти остаточні й не підлягають оскарженню. Правові позиції органу конституційної юрисдикції формують, по суті, офіційну державно-правову доктрину й утворюють разом із конституцією держави нормативну основу національної системи права [1, с. 170]. Тому роль правових позицій органу конституційного контролю в механізмі правового регулювання не може залежати від формальної підстави їх виникнення, тобто чинності правових норм, які були об'єктом тлумачення, а також чинності самого інтерпретаційного акта, у якому відповідні правові позиції були сформульовані. У цьому простежуються риси подібності правових позицій органу конституційної юрисдикції

до прецедентних рішень судів загальної юрисдикції та законів парламенту. Усі згадані форми права можуть санкціонувати усталену практику суспільних відносин або наявну неофіційну правову доктрину. Остання, хоча й не є джерелом права, обумовлює зміст того джерела права, яке її нормативно формалізує. Водночас доктрина (правові ідеї, принципи), формалізована в позитивному праві, набуває загальнообов'язкового, нормативного характеру [2, с. 160]. Вбачається, що саме це й відбувається у процесі ухвалення органами конституційної юрисдикції відповідних актів.

Правові позиції органів конституційної юрисдикції обов'язкові й остаточні для органів державної влади, чію правотворчу і правозастосовну діяльність вони опосередковують. Однак їх обов'язковість і незмінюваність відносна для самих органів конституційного контролю. Загальновизнане право органів конституційної юрисдикції переглядати власні правові позиції у зв'язку з виявленням нових обставин по справі, якщо такі обставини суттєво впливають на зміст ухваленого ними рішення.

Крім наведеної підстави, відносно незмінюваність правових позицій органів конституційного контролю для самих цих органів обґрунтовують принаймні такі аргументи. По-перше, органи конституційної юрисдикції не можуть уникнути ризику ухвалення хибних рішень. По-друге, вони змушені вдаватися до принципу еволюційного тлумачення конституційних норм, адаптуючи власні правові позиції до змісту правової доктрини, що розвивається. По-третє, правові позиції органів конституційної юрисдикції повинні ґрунтуватися на конституційних положеннях, які самі незмінювані лише відносно. Тому зміна конституційних норм, що були об'єктом тлумачення органу конституційного контролю, спричиняє потребу змінити його відповідні правові позиції.

Фактично конституційні положення про остаточний характер актів органів конституційної юрисдикції, не обмежені правом цих органів переглядати власні рішення, презюмують абсолютну істинність їхнього тлумачення правових норм і їх неспроможність припуститися помилки у прийнятті рішення. Така претензія на безпомилковість правових позицій органів конституційної юрисдикції різко контрастує з наявним досвідом конституційного правосуддя. Це засвідчує, що принцип зв'язаності органів конституційного контролю власними правовими позиціями, який не допускає винятків, породжує одну з найсуттєвіших проблем у їх діяльності.

Причини ухвалення хибних рішень органами, які здійснюють спеціалізований конституційний контроль, різні. Крім впливу на діяльність органів конституційної юрисдикції владарюючих політичних сил, іншими типовими причинами неконституційності ухвалених ними актів є вихід за межі тлумачення і спроба вдатися до заповнення прогалін у законодавстві. Органи конституційного контролю, попри своє виняткове право ухвалювати

остаточні рішення щодо конституційності нормативних актів, як і будь-які інші органи державної влади, можуть ухвалювати рішення, конституційність яких викликатиме сумнів. Очевидно, що зважаючи на рівень фахової компетентності їхнього складу, такі рішення будуть нечастими винятками з правила. Водночас сама можливість ухвалення органами конституційного контролю помилкових рішень засвідчує, що остаточність їхніх актів не може бути абсолютною. Ризик помилки в діяльності органів конституційної юрисдикції, якої повністю запобігти неможливо, є суттєвим аргументом права цих органів переглядати власні правові позиції. Позбавити орган конституційної юрисдикції цього права означає позбавити його можливості ефективно забезпечувати верховенство конституції: хибно, однак офіційно інтерпретовані конституційні положення спричиняють неконституційну правотворчу і правозастосовну практику.

Відсутність в органі конституційної юрисдикції права переглядати власні помилкові рішення не тільки загрожує його легітимності, а й породжує проблему появи погано узгоджених або й взаємовиключних, однак рівною мірою «остаточних» інтерпретаційних актів. Альтернативні правові позиції органу конституційного контролю провокуватимуть безлад у правотворчій і правозастосовній сферах.

Право органу конституційної юрисдикції переглядати власні правові позиції, попри його винятковий характер, обумовлює й потреба забезпечити функціональну стабільність основного закону. Адаптація конституційних положень до суспільних реалій можлива засобом переосмислення їхнього змісту навіть за умови незмінності їхньої форми [3, с. 152]. Еволюційне тлумачення конституційних норм останнім часом набуває характеру стійкої тенденції в діяльності органів спеціалізованого конституційного контролю. Згадана практика засвідчує, що правова доктрина – феномен не статичний і її розвиток не повинен унеможливлюватися формально закріпленими юридично хибними чи такими, що втратили своє значення, догмами.

Зміст доктрини, якою керується орган конституційного контролю, обумовлюють об'єктивні процеси розвитку права і регульованих ним суспільних відносин. Тому сформульована органом конституційної юрисдикції правова позиція з плином часу може перестати відповідати умовам правового регулювання. Органи конституційного контролю часто інтерпретують конституційні норми, які ґрунтуються на концепціях, що мають розмиті контури й еволюційний зміст [4, с. 57]. Органи конституційної юрисдикції в такому разі не повинні перетворювати власні правові позиції в догму, раз і назавжди сформульовану й охоронювану від будь-якої ревізії; вони повинні мати право її переглянути (скоригувати). Формуючи свої правові позиції, органи конституційної юрисдикції отримують можливість поєднати різноманітні наукові підходи до осмислення правових реалій, з'ясувати стійкі і

виразні закономірності конституційно-правового розвитку суспільних відносин і тим самим надати їм підтримку і захист на державно-правовому рівні. Звідси очевидно, що офіційне визнання за правовими позиціями органу конституційної юрисдикції характеру джерела права і водночас визнання можливості їх перегляду самим органом конституційної юрисдикції є суттєвою умовою розвитку правової системи. Право органу конституційної юрисдикції на перегляд власних правових позицій покладає на нього складне завдання перманентно оцінювати наявні правові позиції з погляду їх відповідності сучасному стану правової доктрини держави. Отже, остаточність актів органу конституційної юрисдикції повинна бути беззаперечною для всіх суб'єктів правовідносин, однак не може бути абсолютною для самого органу конституційного контролю. Він повинен мати право відмовитися від власних правових позицій, сформульованих в ухвалених ним актах, якщо вважатиме, що такі позиції принаймні частково хибні, тобто неконституційні.

У ст.151² Конституції України вказано, що «рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені». При цьому Основний Закон України не містить ніяких застережень щодо обов'язковості й остаточності згаданих актів Конституційного Суду України для самого Суду. По суті, відповідно до Конституції України, Конституційний Суд України зв'язує себе власними правовими позиціями, визначеними за змістом ухвалених ним актів [5, с. 54]. Водночас ст. 92 Закону України «Про Конституційний Суд України» наділяє орган конституційної юрисдикції не лише правом розвивати та конкретизувати свою правову позицію, а й правом змінювати її. Отже, згадана стаття Закону суперечить Конституції України.

Очевидно, що право Конституційного Суду України на перегляд власних правових позицій потрібно закріпити на конституційному рівні, установивши в розділі XII Конституції України положення про виняткове право Конституційного Суду України переглядати власні правові позиції у зв'язку зі зміною конституційних норм чи розвитком правової доктрини, якою керується орган конституційної юрисдикції. Вбачається, що переглядати власні правові позиції Конституційний Суд України повинен кваліфікованою більшістю у дві третини від свого конституційного складу.

Список використаних джерел

1. *Бержель Ж.-Л.* Общая теория права. М. : NOTA BENE, 2000. 576 с.
2. *Тодика Ю.* Конституція і правова доктрина. *Правова держава*. Вип. 12. 2001. С. 158-160.
3. *Рабінович П., Гончаров В.* Перегляд Конституційним Судом України власних правових позицій як засіб охорони функцій Основного Закону. *Вісник Конституційного Суду України*. № 4-5. 2011. С. 147-153.

4. *Вей С.* Принципи конституційної інтерпретації і самообмеження конституційного судді. *Вісник Конституційного Суду України.* № 2. 2002. С. 57-59.
5. *Шаповал В.* Офіційне тлумачення як функція Конституційного Суду України (проблеми теорії). *Вісник Конституційного Суду України.* № 3. 1999. С. 52-57.

ЗМІСТ

Вітальний лист Президента Національної академії правових наук України, академіка Національної академії правових наук України, доктора юридичних наук, професора, Заслуженого діяча науки і техніки України **Петришина Олександра Віталійовича** 3

Вітальний лист Голови Конституційного Суду України, кандидата юридичних наук **Шапталої Наталі Костянтинівни** 4

Вітальне слово ректора Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України **Омельчука Олега Миколайовича** 5

ДОПОВІДІ:

Абросімов С. А. Тенденції запровадження європейських вимог до договорів купівлі-продажу в Україні 10

Авсієвич А. В. Інформаційні права, свободи та інтереси: правова природа 14

Андрейцев В. В. Види господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки у законодавстві України та міжнародному праві 18

Андрейцев В. І. Конституційно-аксіологічний, соціально- та еколого-правовий безпековий імператив та його розвиток в законодавстві України та документах стратегічного призначення 26

Андрушко А. В. Конституційні цінності як основоположні засади в трудовому праві України 31

Анікіна Г. В. Правова охорона географічних зазначень в Україні та зарубіжних країнах 34

Арзянцева Д. А., Захаркевич Н. П. Забезпечення недоторканості даних про особу як важлива цінність в добу розвитку цифрової економіки 38

Балайда В. О. Поняття і принципи конституційно-правового статусу особи в Україні 41

Батанов О. В. Аксіосфера сучасного конституційного права України: теорія та практика 44

Баюк М. І. Законодавче, нормативно-правове забезпечення захисту національних інтересів і цінностей в гуманітарній сфері України 47

Белова Ю. Д. Правова природа персональних даних 51

Білецька Т. В. Вплив конституційних цінностей на формування громадянського суспільства в сучасній Україні.....	54
Білоусов Ю. В. Цінність справедливості у виконавчому провадженні	59
Богдан Ю. В. Право на інформацію як невід’ємне право людини в Україні та країнах світу.....	62
Бондаренко-Зелінська Н. Л. Право на справедливий суд як складова принципу верховенства права.....	66
Борис О. П. Конституційне право в системі державного регулювання цивільним захистом України.....	72
Бориславська М. В. Практика Конституційного Суду України щодо сімейних правовідносин.....	74
Бортник О. Ю. Набуття права власності на підставі рішення суду як спосіб реалізації конституційних цінностей.....	77
Бурак М. В. Щодо реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.....	81
Буряченко А. М. Право на утримання у сімейному праві в контексті реалізації конституційних цінностей.....	85
Вавринчук М. П., Когут О. В. Гуманістичні ідеї правового світогляду української держави.....	89
Вайленко Г. О. Особа працівника, який виконує виховні функції, як ключова фігура у прищепленні поваги до конституційних цінностей.....	93
Ванярячук Н. М. Внутрішній трудовий розпорядок як специфічне правове явище	96
Ватрас В. А. Право на недоторканість сімейного життя в практиці Конституційного Суду України.....	99
Вестов Ф. А. Правовое государство как высшая форма демократии	101
Виговський Л. А. Конституційні засади реалізації свободи совісті в Україні.....	105
Виговський Д. Л. Конституційне право на самозахист і проблеми його реалізації в межах інституту необхідної оборони в Україні.....	107
Войтенко О. О. Щодо ролі конституційного принципу заборони примусової праці.....	113
Войцехівська Д. Ю. Значення категорії «конституційні цінності»	117
Гаврилов Е. В. Право граждан на обращение в публичные органы в форме электронного документа как конституционная ценность: имеются ли ограничения в России?	119

Ірха Ю. Б. Зловживання окремими конституційними правами і свободами як загроза національній безпеці України.....	198
Калиновський Б. В. Шляхи удосконалення легітимізації місцевої влади при її формуванні.....	202
Камінська Н. В., Демиденко В. О. Теоретико-правові детермінанти конституційних цінностей.....	207
Кичан О. П. Інтерпретація та балансування конституційних цінностей і прав людини.....	210
Кірін Р. С. Закон про екостратегію 2030: перспективи екологічних цінностей.....	213
Кобрин В. С. Незалежність української держави як конституційна цінність.....	217
Коваленко О. О. Ціннісний вимір трудового права: здобутки та перспективи.....	220
Ковалів М. В. Конституційно-правові відносини.....	224
Ковальчук В. Б., Білостоцький С. М. Законодавство та практика люстрації в Республіці Польща: досвід для України.....	227
Колос М. І. Кримінально-правова природа окремих конституційних цінностей: походження і розвиток.....	232
Копишинський В. А. Права штучного інтелекту в контексті загальних цінностей права.....	237
Костак С. Я. Цілісність і недоторканість території як основоположна конституційна цінність, що гарантує українську державність.....	241
Костицький В. В. Конституція як суспільний договір та соціальна цінність.....	245
Костяшкін І. О. Конституційні принципи права власності на землю в Україні.....	248
Косяк Н. В. Питання обов'язковості виконання рішень та висновків Конституційного Суду України.....	253
Кравцова З. С. Підходи до конституційно-правового закріплення принципу поділу державної влади.....	257
Крижна В. В. Закріплення основоположних принципів права в Конституції України.....	261
Крушинський С. А. Право не свідчити проти себе як гарантія підозрюваного, обвинуваченого.....	264
Куліш Н. С. Конституційні гарантії права на свободу совісті для сучасного українського віруючого.....	267

Гаврильців М. Т., Лук'янова Г. Ю. Право як фундаментальна цінність сучасної цивілізації.....	124
Гаврік Р. О. Право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності Державної прикордонної служби України у контексті реалізації конституційних цінностей	128
Галус О. О. Поняття та види форм безпосередньої участі членів територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення.....	131
Гарієвська М. Б. Відвід судді як гарантія неупередженого розгляду справи у цивільному судочинстві.....	135
Гиляка О. С. Ціннісні аспекти права в контексті сучасного право розуміння	140
Гончарова К. А. Місцеве самоврядування в Україні та США: ціннісний вимір.....	143
Гринько Р. В. Принципи виконання договірних зобов'язання.....	147
Гринько С. Д. Співвідношення понять «збитки» та «шкода» в контексті положень статті 56 та частини 3 статті 152 Конституції України	152
Гришук В. К. Міжнародні зв'язки кримінального законодавства України.....	154
Гришук О. В. Принципи права та правові цінності: філософсько-правовий погляд на співвідношення	163
Даниліна Ю. С. Основні питання визначення та змісту принципів соціального діалогу.....	168
Дідківська В. Проблемні аспекти застосування конституційної скарги у механізмі захисту прав людини і громадянина в Україні.....	172
Добрянська Ю. М. Конституційні погляди професора Л. Юзькова і сучасність.....	174
Домбровський І. П. Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції: правові зв'язки.....	177
Дробуш І. В. Децентралізація публічної влади та зміцнення місцевого самоврядування в доктрині конституційної демократії професора Л. П. Юзькова.....	180
Єсімов С. С. Захист прав дітей як конституційна цінність	184
Зоріна М. І. Гідність людини як основна конституційна цінність	187
Івановська А. М. Недоліки правового регулювання умов прийнятності конституційної скарги в Україні.....	191
Ільченко І. П. Основні фундаментальні цінності сучасної конституції... 195	195

Лабань О. О. До питання про зміст процесуальних прав відповідача	270
Лагойда Т. В. Цінність пасивного доступу до екологічної інформації.....	273
Левицький М. О. Право курсантів військових навчальних закладів на свободу вибору місця проживання.....	278
Литвиненко І. Л. Право на невтручання в особисте життя як конституційна цінність.....	283
Лозінська С. В. Вчення римських юристів щодо сутності правоздатності фізичних осіб.....	287
Лозинський Ю. Р., Буркало М. Права та свободи людини і громадянин в контексті адміністративно-правового регулювання	294
Лу А. О. Механізми формування відкритого уряду: практика зарубіжних країн.....	296
Лучковський В. В. Права, які виникають із фактичних шлюбних відносин у сімейному праві в аспекті реалізації конституційних цінностей	302
Максимюк О. Д. Правова відповідальність як цінність	305
Маляренко М. В. Посадова особа як суб'єкт адміністративного права	308
Маркуш М. А. Конституційні основи суду присяжних в Україні.....	310
Мартинюк Р. С. Остаточність актів органів конституційного контролю	315

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**збірник тез
Міжнародної науково-практичної конференції**

**КОНСТИТУЦІЙНІ ЦІННОСТІ:
ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ПРАКТИКА
РЕАЛІЗАЦІЇ**

Частина 1

(м. Хмельницький, 17 травня 2019 року)

Відповідальний редактор – *Омельчук О.М.*
Комп'ютерний набір – *Івановська А.М.*
Верстка та дизайн – *Масловська Л. В.*

Підписано до друку 24.06.2019 р. Формат 60x84^{1/16}
Ум. друк. арк. 18,9. Наклад 76 прим. Зам. № 66.

Віддруковано у Хмельницькому університеті управління та права
імені Леоніда Юзькова.
29013, м. Хмельницький, вул. Героїв Майдану, буд. 8
Тел.: (382) 71-75-91
www.univer.km.ua

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
Серія ДК № 2105 від 21.02.2005 р.